



НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ІМ. ПРОФ. М. КОВАЛЬСЬКОГО
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО СТУДЕНТІВ І АСПІРАНТІВ
ІМ. О. ОГЛОБЛИНА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. УКРАЇНА І СВІТ

Збірник матеріалів

**Третьої Регіональної наукової конференції
(Острог, 25 квітня 2012 року)**

Острог, 2012

УДК 327(082)

ББК 66.4(0)

Н 34

Редакційна колегія:

Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія» (голова редакційної колегії).

Антонюк Я.М., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Атаманенко В.Б., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Близняк М.Б., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Смирнов А.І., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Яремчук В.П., доктор історичних наук, професор кафедри історії ім. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія».

Рецензент:

Баран В.К., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Волинського національного університету ім. Л. Українки.

Кулаковський П.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

Актуальні питання історії України. Україна і світ. Збірник матеріалів Третьої Регіональної наукової конференції. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 2. – 356с.

У збірнику містяться матеріали Третьої Регіональної наукової конференції «Актуальні питання історії України. Україна і світ», що відбулася 25 квітня 2012 року на базі Національного університету «Острозька академія» в місті Острозі.

Роботи опубліковано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за достовірність статистичної інформації та інформації, що подана в рукописах. Для науковців, студентів та всіх хто цікавиться історією.

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія»

Секція 1. Історія України

НОВЕ ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (ЕТАПУ С-II) ОСТРОГ -ЗЕМАН

У статті коротко проаналізовано трипільське поселення (етапу С-II) Острог -Земан. Введено до наукового обігу нові матеріали пізньотрипільської та культури лійчастого посуду, знайдених під час розкопок. Проведено аналогію пам'ятки з іншими пам'ятками Західної Волині.

Ключові слова: багатошарове поселення, кераміка, трипільська культура (С-II), культура лійчастого посуду (КЛП), фаза Бринзени-Жванець.

В статье кратко проанализировано трипольское поселение (этапа С-II) Острог -Земан. Введено в научный оборот керамический комплекс поздне трипольской культуры, обнаруженный в ходе исследования. Проведено аналогю пам'ятки с другими памятниками Западной Волини.

Ключевые слова: многослойное поселение, керамика, трипольская культура (С-II), культура воронковидный сосудов (КВС), фаза Брынзено-Жванец.

A multi-layered settlement Ostrog - Zeman is briefly analyzed in this article. A ceramic complex of the settlement is introduced to the scientific circulation. The analogical characteristics of this and other monuments of Zakhidna Volyn are highlighted.

Key words: security research, multi-layered settlement, ceramics, Trypil culture (C-II), Funnel Beaker Culture (FBC), Brynzeny-Zhvanets

Обстеження та археологічні розкопки пам'яток трипільської культури (етапу С-II), в середній течії р. Горинь, вносять значну корективу в проблематику поширення та міжкультурних зв'язків трипільської ойкумени на території Західної Волині та Малого Полісся. Одним з важливим на сьогодні є недавнє відкриття та дослідження поселення Острог-Земан.

Розташована пам'ятка в південно-західній околиці м. Острог в урочищі Земан (зустрічається також назва «Загуменки») на мисоподібному плато високої, сильно розчленованої яружно-балковою

ерозією лесової рівнини (висота над рівнем моря складає 220 м. та над рівнем заплави – 25-30 м.). Плато з півночі та заходу обмежено глибокими ярами, а зі сходу – широкою заплавою р. Вілія. З географічної точки зору воно є складовою частиною Мізоцького кряжу Волинської височини і межує зі сходу з Малим Поліссям (Рис. 1а). На північному схилі плато є виходи кількох джерел.

Поселення відоме з 1985 р. у зв'язку з обстеженням цієї частини місцевим краєзнавцем О. Романчуком [8, с. 492]. Поверхневі збори підйомного матеріалу, починаючи з 2004 р. здійснювалися А. Бардецьким, Д. Вертелецьким. Розкопки багатощарового поселення провадяться починаючи з 2006 р. О. Позіховським [6, с. 268]. Участь в розкопках приймають також О. Бондарчук та автор цього повідомлення.

Пам'ятка є багатощаровою і представлена окрім пізнього трипілля також нашаруваннями маліцької, кулястих амфор (ККА), городцько-здовбицької культурами, та більш пізнішим часом – християнським цвинтарем XVII ст. (?) та госпо-дарськими забудовами XIX – XX ст.

Матеріали трипільської культури сконцентровані виключно в північно-західній частині, ближче до краю плато. Всі знахідки походять з культурного шару. Кераміка належить до двох технологічних груп. Серед першої групи, переважну більшість складає кухонний посуд: горщики, миски, амфори, які виготовлені зі щільної маси з домішками грудочок висушеної глини, природних домішок дрібного піску, поверхня посудин заглажена, мучниста на дотик, сірого, коричневого кольорів. Горщики кухонної групи посуду мають витягнуті пропорції, високі випуклі плічка, конічну або увігнуту шийку, відігнуті назовні вінця із заокругленим краєм, внутрішня поверхня темно-сірого кольору, злам, як правило, трьохшаровий. Орнаментация двох видів – шнуровий у поєднанні з напівсферичними або ріжкуватими виступами і розміщений трохи вище плічок (Рис. 2, 1) та без використання шнура, а лише з ріжкуватими виступами та насічками на краю вінчика. Аналогії таким посудинам знаходимо в софіївській групі пам'яток на Середньому Подніпров'ї в закритих комплексах [2, Рис. 107.1, 108.5, 109.9-10.], поселеннях [1, Рис. 35, 37, 38]; на поселеннях городської групи пам'яток [1, Рис. 31, 32, 33; 9, Рис. 1, 14, 15]; та Острозі [4, с. 335].

Миски напівсферичної, конічної форм із загостреним або заокругленим краєм вінець. Зовнішня поверхня окремих фрагментів суцільно пофарбована фарбою темно-вишневого кольору (Рис. 2, 5, 6). Аналогії формам таким мискам відомі майже зі всіх

пізньотрипільських поселень, проте за технологією виготовлення глиняного тіста, все ж вона близька до пам'яток Городської групи [9, с. 30]. Знайдено було також фрагмент вінчика амфори (Рис. 2, 4), виготовленого зі щільної маси, присутні домішки грудочок висушеної глини, дрібного піску, поверхня сірого кольору, заглажена, рівна, злам трьохшаровий.

Серед посуду столової групи виділено тільки одну форму – напівсферичні миски, одна з яких орнаментована з обох сторін. На її зовнішній стороні, на тлі широких горизонтальних і вертикальних смуг, виконаних темно-коричневою фарбою, нанесені вузькі лінії червоної фарби, на внутрішній – смуги косих ліній, обрамлені хвилястими лініями (Рис. 2, 2). На зовнішній поверхні іншого виробу збереглися смуги косих ліній (Рис. 2, 3). Аналогії таким мискам відомі з багатьох інших поселень: Зимне [5, Рис. 65.1-2], Хорів, За озером [3, Рис. 5.1].

Певний інтерес мають знахідки двох макітроподібних посудин, які виготовлені з досить щільної маси, що містить домішки зерен крупного кварцу, піску, поверхня з обох сторін суцільно покрита фарбою вишневого кольору (Рис. 2, 7, 9). Аналогії таким посудинам знаходимо на поселенні Голишів [7, Рис. 41, 2].

Незначною кількістю поселення представлено знахідками знарядь праці з кременю та відходами їх виробництва. Весь кремій є місцевого походження. Трапилися два фрагменти сильно спрацьованих ножів на пластинах (Рис. 2, 10, 11), один з них повторно використовувався як різець (Рис. 2, 10).

Окрім матеріалів пізньотрипільської культури, поселення представлене знахідками кераміки культури лійчастого посуду. Було знайдено фрагмент орнаментованого вінчика посудини (Рис. 1, 4). Виготовлена з жирної маси, присутні домішки шамоту червоного відтінку та піску, поверхня помаранчевого кольору, заглажена, рівна, злам одношаровий. Орнаментация під краєм вінчика у вигляді штампуг. Іншому фрагменту орнаментованого вінчика посудини (Рис. 1, 3) характерна щільна маса, домішки грудочок висушеної глини, дрібного піску, поверхня заглажена, рівна, темно-сірого кольору, злам темний, орнаментация у вигляді ямок по краю вінчика.

Значну увагу варто приділити знахідкам фрагментів кубків. Один з них – фрагментований (Рис. 1, 1). Його маса щільна, домішки дрібного піску, поверхня сірого кольору різних відтінків, лощена, злам одношаровий, орнаментация з вдавненого шнура заповненого білою пастою.

Інший фрагмент кубка (Рис. 1, 2) виготовлений зі щільної маси, присутні домішки грудочок висушеної глини та піску, поверхня сірого кольору, злам трьохшаровий. Орнаментований тулуб «ściąg bruzdowy», ручка типу «ansa lunata», прикрашена у верхній частині «деревом життя», нанесений технікою ритунням.

Таким чином, пам'ятка Острог-Земан належить до перехідної фази між хорівською [3, с. 57] та голишівською [7, с. 229] групами. Цьому не суперечить присутність посуду із складним розписом (Рис. 2,2,3), антропоморфної пластики (тип Хорів), а також макітроподібних посудин, мисок, пофарбованих суцільно червоною фарбою (тип Голишів).

Поселення виконувало короткочасову функцію, пов'язану швидше за все з певним господарським промислом. Про кількість сімей можна говорити умовно, проте їх число не перевищувало 2 - 3. Відсутність заглиблених об'єктів може свідчити про наземний тип житлових та господарських конструкцій.

Вкотре підтвердженням тісних міжкультурних та міжетнічних взаємозв'язків на території середньої течії р. Горинь свідчить факт наявності імпорту кераміки культури лійчастого посуду на поселенні трипільської культури. Варто відзначити значну висоту розташування поселення над рівнем заплави, що є виключно характерне для культури лійчастого посуду і, яка не притаманна для інших пам'яток даної місцевості.

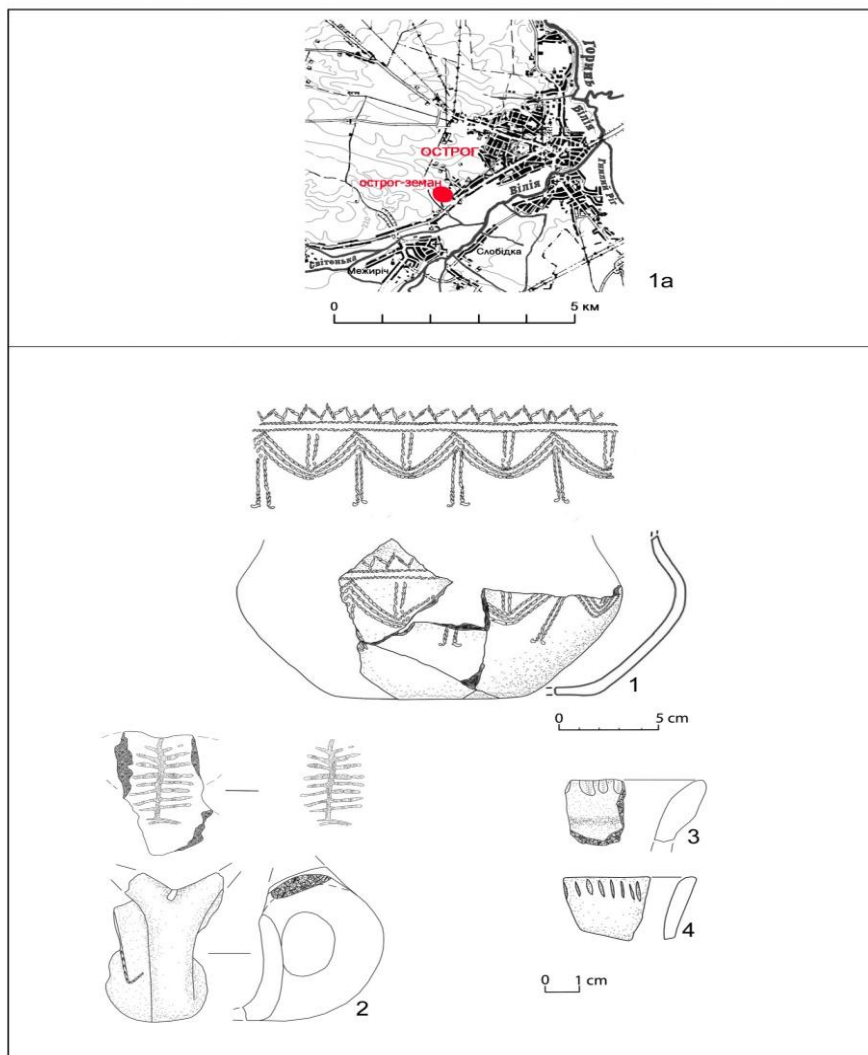


Рис.1. Острів - Земан: 1а - топографічна карта розташування пам'ятки;
1 - 4 - кераміка культури лійчастого посуду.

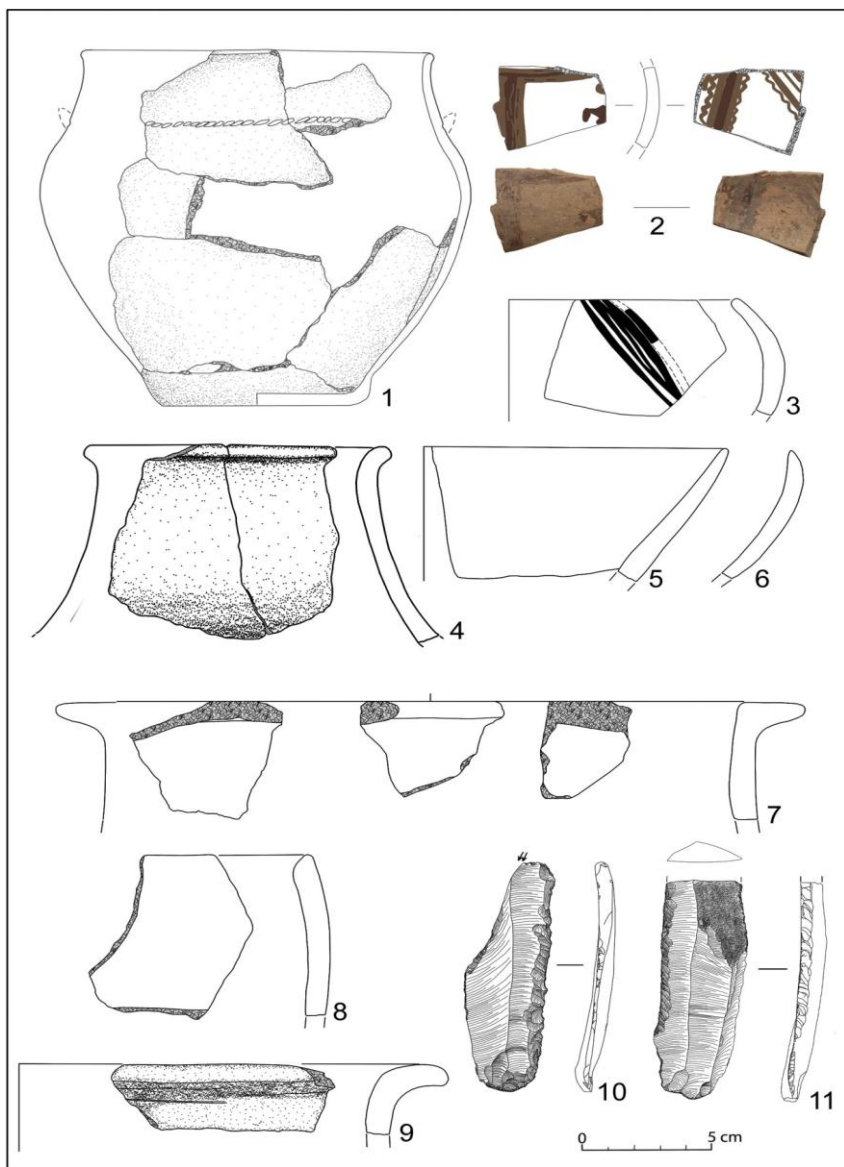


Рис.2. Острог - Земан. Знахідки трипільської культури (С-II).

Джерела та література:

1. Дергачев В. Пам'ятники позднего Триполья / В. Дергачев. – Кишинев, 1980. – 204 с.
2. Дергачев В. Погребальные комплексы позднего триполья / В. Дергачев, И. Манзура. – Кишинев, 1991. – 334 с.
3. Пелешишин М. Пізньотрипільські поселення в околицях с. Хорова на Волині (Хорів – II,III,IV) / М. Пелешишин // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 1998. – Вип.3. – С. 45-72.
4. Прищепа Б. Дослідження в Острозі по вул. Академічна,12 / Б. Прищепа, О. Бондарчук, О. Позіховський // Археологічні дослідження в Україні. – К.; Луцьк, 2010. – С. 335-337.
5. Пелешишин М. Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині / М. Пелешишин. – Тернопіль, 2004. – 160 с.
6. Позіховський О. Дослідження багатошарових на Острожчині / О. Позіховський, О. Бондарчук, Д. Вертелецький // Археологічні дослідження в Україні. – Полтава, 2011 – С. 268-269.
7. Позіховський О. Пізньотрипільське поселення біля с. Голишів на Західній Волині / О. Позіховський, Г. Охріменко // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 216-279.
8. Романчук О. Нові пам'ятки доби енеоліту в басейнах нижньої течії річок Вілії та Середньої Горині / О. Романчук // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк, 2007. – С. 476.
9. Шмаглій М. Кераміка поселень городського типу / М. Шмаглій // Археологія. – К., 1961. – Т. XIII. – С. 20-36.

Луб'яницький Антон
Науковий співробітник Кременецького історико-
архітектурного заповідника

РЕКОНСТРУКЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЙ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗАМКУ ЗА ОПИСАМИ 16-ГО СТОРІЧЧЯ. ТРУДНОЩІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.

В статті реконструйовано фортифікації Кременецького замку за описами 16-го сторіччя.

Ключові слова: *Кременець, фортифікації, замок.*

В статье реконструировано фортификации Кременецкого замка по описаниям 16-го века.

Ключевые слова: *Кременец, фортификации, замок.*

The paper reconstructed the castle fortifications of Kremenets for descriptions of the 16th century.

Keywords: *Kremenets, fortifications, the castle.*

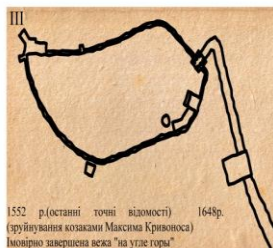
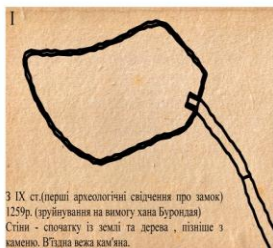
В історичному колі місто Кременець є досить відоме. Відоме як культурний і адміністративний центр регіону в свій час. А ще відоме своєю фортецею, яка була зразковою твердиною як у Галицько-Волинській державі, так і в Речі Посполитій. Найбільший внесок в «рекламу міста» зробили монголо-татари, які двічі не осилили Кременецький замок.

Проте висвітлення історії замку в туристичних матеріалах далеко від бажаних результатів. Зокрема, не завжди згадується, що замок в Кременці існує мінімум з дев'ятого сторіччя і до Ординської навали мав кам'яні мури і кам'яну в'їзну вежу. Про це говориться в працях українського історика Миколи Котляра. Також вперто вкоренилась легенда про поливу водою, взимку, замкову гору на яку татари з усіх сил дерлись. Скоріш за все, ординці побачивши, без перебільшень, могутню і важко доступну фортецю просто махнули на кременчан рукою і пішли собі далі, залишивши замок на потім. Так як місто не мало стратегічного значення і з нього не могло вийти могутнє військо і вдарити татарам в тил.

Також, звісно ж, не можна обминути увагою і відому міську легенду про шкіряний міст яким їхала і «приїхала» королева Бона, яка невідомо чи взагалі була коли небуť в місті. Корені цієї легенди знайти не складно. Бо ж на сьогоднішній день на пальцях можна

перелічити людей, які мають уявлення про те, як замок виглядав до руйнування. І ось на підґрунті банального незнання куди ж вели на-пів зруйновані ворота, що надвисають над стрімким схилом і призвело до такого явища як «не знав, то придумав».

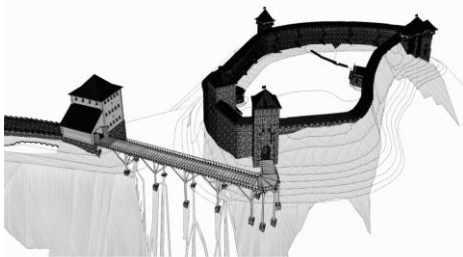
Плиблизні періоди розвитку замку



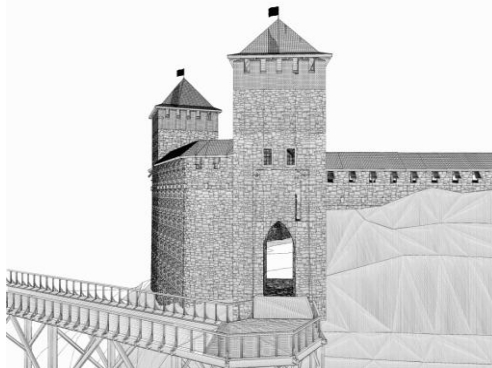
В своїй реконструкції я користувався описами 1545 і 1552 років, здійсненими дяком Левом Патеєм за розпорядженням Великого князя Литовського та інвентарем 1548 року.

Кременецький замок розміщений на крутій мисоподібній горі осадового походження. В часи, коли фортеця виконувала свої прямі функції схили гори не мали дерев, як у наш час, і тому була дуже важко доступною. Проте доглядати за замком в таких умовах теж було не просто. Що й призвело до того, що під час «візиту» козаків 1648 р. замок перебував у вкрай поганому стані, що, без сумніву, було їм на руку.

Дорога, що вела до замку пролягала по хребту гори, по так званій замковій шії, тобто вище, ніж та що є зараз. Про це вказано в описах. Досі можна спостерігати її сліди, які являють собою камені над існуючою дорогою. Очевидно, за століття гора осунулась кам'яна основа дороги зруйнувалась і по шматочках посковувалась донизу, скоріш за все, що в цьому процесі брало участь і місцеве населення.



Далі перед самим в'їздом на міст стояла дерев'яна «башта» яка спочатку позначається як просто городня. Досі досить добре збереглась квадратна основа, витесана в скелі. Також довелося зобразити її досить узагальнено через відсутність детального опису. З неї здійснювався «в'їзд на узвод».



Тут необхідно пояснити як саме виглядав міст, яким здійснювався заїзд до замку. Він стояв на дерев'яних стовпах, мав довжину 44 і ширину 3 сажні (85,75 та 5,85 м) і на час опису перебував у вельми поганому стані і потребував ремонту або повної перебудови. Міст проходив над перекопом – сухим ровом який прикривав передню частину фортеці і мав глибину 5 сажнів (9.74 м). Починався від краю дороги, що проходила по хребту і перед самими воротами повертав під гострим кутом. За ним йшов «узвод», тобто звідний міст на двох ланцюгах.

Спершу в'їздною вежею була вежа Черлена, яка знаходилась якраз навпроти дороги і через залишки фундаменту якої здійснюється в'їзд в замок зараз. Це була перша вежа в замку, але з поширенням достатньо мобільної польової артилерії таке розміщення в'їзду робилося вразливим для обстрілу. І на рубежі XV-XVI століть будується вежа Воротня, яку в описах називають «брана», старий в'їзд замурували і очевидець свідчить що «И в той вежи ворота въездные в замок зъ стародавна были и тепер того знаки суть». Таке складне розміщення в'їзду унеможливлювало обстріл воріт (обстріл воріт з гори Черчі, що знаходиться навпроти воріт був не під силу тогочасній артилерії). Артилерія становила значно більшу небезпеку, ніж піші воїни, які могли би, прикриваючись щитами, пройти мостом. Так як вежа будувалась пізніше, то в замковому мурі просто розібрали діру і з двох боків прибудували дві половини вежі, з яких до нашого часу частково збереглась лише внутрішня. Після побудови вежа з часом отримала ще два поверхи, один кам'яний, завдяки біскупу Янушу, а інший цегляний, обшитий з середини дошками і дах покритий дерев'яним гонтом, побудовані за наказом Дахна – старости кroleви Бони.

Ліворуч від воріт знаходилась вежа Черлена, про яку ми вже згадували. Вона мала аналогічну будову як і Воротня, за тим лише винятком, що зовнішній в'їзд там був замурований. Внутрішні ворота залишились, про що свідчать залишки фундаментів. Накрита вежа була також гонтом за старостування Фальчевського. Особливою рисою є те, що вежа мала дерев'яний ганок який збудував Стефан Герцик.

За Черленою вежею йшла «башта», поділена на чотири городні з «усходами» від землі. На ній були розміщені шість гармат для оборони замкової шиї і мосту. Під час вивчення матеріалів про те, який же вигляд мала дана конструкція висувалось припущення, що це могло бути розширення кам'яної стіни шляхом виступу на зовні. Але слідів які би вказували на це немає. Окрім того, вежа Черлена, будучи найстарішою вежею замку, будувалась «втопленою» в лінію зовнішнього оборонного муру, так як будувалась вона ще до поширення вогнепальної зброї і в ті часи вежі ще не розглядались як центри далекобійної оборони. Відповідно сумнівно, що «башта», яка знаходилась одразу біля вежі могла виступати так як це мало би вигляд простої прибудови стіни на ненадійному ґрунті і робило би її вразливою. Тому я врешті-решт зупинився на дерев'яній прибудові-розширенні стіни від самої землі.

Далі від «башти» йшов відтинок стіни без бланкування, а за ним стіни з бланкуванням. Звісно, що в реконструкції усі мури були зображені в найкращому стані з естетичної точки зору, окрім того, доволі складно встановити межі городень, які були недоглянутими.

Дуже багато спірних питань виникало щодо конструкції бланкувань. Зокрема концепція, запропонована інститутом «Укрзахідпроектреставрація» передбачала, що це були дерев'яні конструкції, які виступали на два боки стіни для противаги і обстрілу ворога під самими мурами. Зовнішня частина мала прорізи для стрільби, які називались «подсябить», що



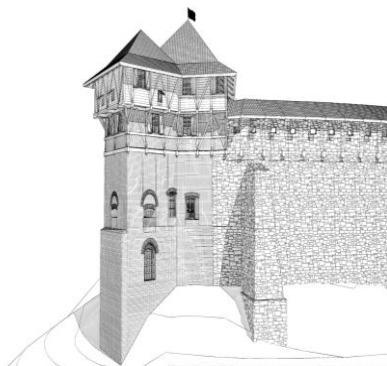
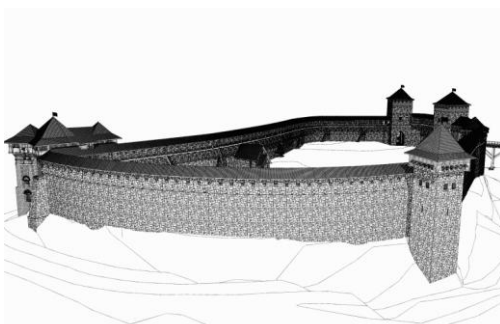
можна трактувати, як «під себе бити» і слугували для обстрілу ворогів,

які впритул підійшли до стін. Та проти цієї версії свідчать кілька місць в описах, а саме: в ревізії 1545 року сказано що городні потребують встановлення вікон в мурі, так як вітер забиває всередину дощ, що дуже шкодить дерев'яним конструкціям і самому мурові, а також частині тексту те розповідається про копання рову, біскуп Януш велів землю, яку вибрали з рову зсипати ззовні стіну навпроти гори Чернечої (Черчі) аж по самі вікна бо, «иньшого приступу и шкодливого близкого прибою ниотколь к тому замьку неть, толко оть тое горы Чернчее», а з середини будувати спеціальні опори «філяы», щоб у разі вибиття стіни обстрілом це не зашкодило людям, які будуть внизу. Тобто що якби бланкування виступали назовні то ні про які віконниці в мурі не могло й бути мови. Та й стіну наказали засипати під вікна, а не під бланки, що також свідчить про те що на зовні могли виступати лише невеликі відрізки балок, що були защемленні в мурі і на яких зсередини розміщались бланкування.

Дуже цікавою є згадка про вежу «на угле горы», яку планували збудувати для оборони під'їзду до замку. Вежа мала знаходитись біля самої стіни ззовні самого замку. Для цієї вежі біскуп Януш викопав фундамент і наготував тесаний

камінь третину, що нараховувала сто каменів, якого вже підвезли до замку, а решта лежала там, де їх тесали. До нашого часу зберігся лише фрагмент фундаменту, який дозволяє уявити горизонтальні розміри вежі і її віддаль від муру. Очевидно що вежа мала бути з'єднана переходом з замком, скоріш за все, дерев'яним по верху, хоча не можна і виключати наявність підземного переходу. Джерела мовчать, чи була вежа коли-небудь закінчена, скоріш за все козаки під проводом Максима Кривоноса, які мають славу єдиних, кому підкорився Кременецький замок побачили незакінчену будову.

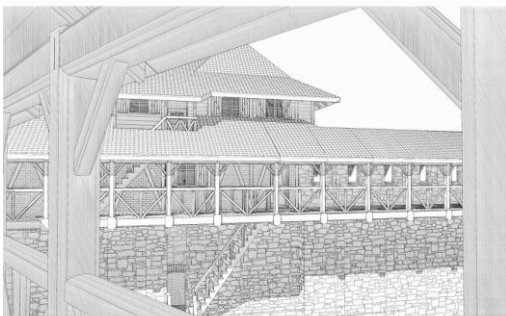
Стіна з'єднувала вежу Черлену з вежею «Над новим



домом», або просто великим будинком, який іноді також фігурує, як «Куряча лапка». Це була найновіша вежа в замку і будувалась в XV - XVI ст. Її почав будувати біскуп Януш ,а раніше «того дому ани вежи не было, только стена мурованая шла». Вежа була будована з каменю та цегли. Середня частина вежі являла собі житлове приміщення без будь-яких оборонних функцій. Також на рівні підвальних приміщень був, так званий, «кам'яний мішок», який слугував тюрмою, його замуровані вікна можна побачити й зараз з зовнішньої стіни, а от вхід, який здійснювався зверху, замурований в радянські часи.

Далі, аж до вежі Воротної, йшла стіна, яка, як я згадував, була засипана землею під самі вікна.

Попід самими стінами і в подвір'ї замку існувала численна внутрішня забудова. Але лише за описами відновити її неможливо, так як вона збереглась в дуже малому об'ємі. Ще у дворі збереглась яма, яка представляє собою залишки криниці, яка мала забезпечувати замок водою , але до води там ніколи так і не докопались. В описі 1552 року зазначається, що криницю викопали вже на 18 сажнів (35 м), але то немає ще й четвертої частини від потрібної глибини.



Для повнішого бачення замку дуже допомогли би археологічні дослідження. Такі проводились в сімдесятих роках Євгенією Племеницькою, але до нас дійшли лише її знахідки без польових журналів, які ймовірно є втраченими. Ймовірність виділення фінансування на нові дослідження є вкрай малою.

Джерела та література:

1. Собчук В. Пам'ятка архітектури IX - XI ст. Замок в м. Кременець Тернопільської області / В. Собчук. – Львів, 2008. – 107 с
2. Крощенко Л. До питання про «городні» Кременецького замку / Л. Крощенко, А. Тюнич // Український історичний журнал. – 1975. – № 7. – С. 107–113.
3. Котляр М. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX – XIII вв. / М. Котляр. – К., 1985. – 213 с.

УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті аналізується урбанізаційний процес, що був характерний для міст Волинського Полісся в XVI – першій половині XVII ст..

Ключові слова: локаційний привілей, правова локація, просторова локація, основи міського управління та самоврядування, Волинське Полісся, урбанізаційний процес.

В статье анализируется урбанизационный процесс, который был характерен для городов Волынского Полесья в XVI - первой половине XVII в .

Ключевые слова: локационная привилегия, правовая локация, пространственная локация, основы городского управления и самоуправления, Волынское Полесье, урбанизационный процесс.

This article analyzes process of urbanization which was characteristic for the cities of Volhynia Polissya in XVI – to the first half of XVII century.

Keywords: lokacyinyi privilege, legal lokaciya, spatial lokaciya, city government and self-government bases, Volhynia Polissya, process of urbanization.

Проблема міста викликала та викликає постійний інтерес у дослідників на різних етапах розвитку історичної науки. Науковці неодноразово звертали увагу на процеси розвитку міст України в XVI – першій половині XVII ст. У розрізі окремих територій України урбанізаційному процесу були притаманні певні регіональні особливості, які поки що вивчені недостатньо. Одним із таких регіонів є Волинське Полісся. Як відомо, в середньовічну добу цей історико-географічний регіон відзначався високим рівнем урбанізації.

Дослідження заснування міст Волинського Полісся передбачає вивчення низки його складових: найперше визначення чисельності міст, що виникли у тому часі, з'ясування перебігу правової та просторової локацій, а також закладуванних основ міського управління

та самоврядування. Кожне поселення, перед тим як воно ставало міським, проходило певні стадії: від прийняття власником рішення про закладення міського осередку аж до нормального функціонування.

Як зазначала С. Кулеєвська-Топольська, «правовою основою зарахування якоїсь осади до категорії міста був локаційний привілей» [14, с. 36]. Крім того, правове визнання міста з боку влади могло відбуватися через притягнення його до сплати міських податків. Поява локаційного привілею, який у багатьох випадках з точністю до одного дня встановлював початок міської метрики поселення, мала надзвичайно важливе значення. Згідно з визначенням С. Кулеєвської-Топольської, локаційний привілей – це «королівський документ, що дозволяв заснування міста, а також надання новому місту міських прав» [14, с. 36].

Як неодноразово підкреслювалось в історичній літературі, і з цим можна погодитись, – акт локації ще не свідчить ані про її проведення, ані інколи навіть про їх, а лише створював правову підставу та умови для появи міського поселення [6, с. 92]. Локаційний привілей міг бути виданий на різних стадіях появи міста.

Досить цікавим явищем з погляду правової локації була поява для низки міст повторного локаційного привілею. Причина його появи, як правило, була цілком індивідуальною для кожного міського поселення [14, с. 37–37], у той же час вона засвідчувала складність та довготривалість локаційного процесу. Наприклад, два локаційних привілеї було надано для Смідина [6, с. 94]. Перший 1556 р. на ім'я дружини князя К. Острозького Олександри Семенівни Слуцької, другий – 1568 р. (на той час Смідин став великокнязівською власністю). Він містив наказ волинському князеві О. Чорторийському, щоб в селі він місто осаджував. Повторний привілей нічого не згадує про існування попереднього привілею. Тому А. Заяць робить висновок, що поява повторного привілею була, мабуть, викликана невдачею попередньої локації та зміною власника поселення. Він вносив зміни у господарські надання, змінював з п'ятниці на четвер час проведення торгу і дозволяв проведення одного ярмарку (першим привілеєм такого права місту надано не було [6, с. 94]).

Значна увага в локаційних привілеях приділялась господарським справам, наданням так званої «волі», звільненням міщан від сплати мит тощо. Отож, з господарських надань, засвідчених локаційними привілеями, велика кількість міських поселень отримали право на проведення торгів і ярмарків, адже саме вони були найважливішим інструментом тогочасного господарського життя міста.

Про це свідчать згадувані попередньо слова короля «... бо ярмарки и торги, то само розницу межи месты и селы чинять» (1589 р.) [2, с. 247]. Іншим складовим елементом господарського функціонування міста було ремесло. Але воно значно менше, порівняно з торгівлею, відбите у локаційних привілеях, оскільки лише деякі з них, згадують про ремісників.

Форма і величина ринків були різними. Кількість будинків, що знаходилась у ринку, могла б наблизити нас до вирішення цього питання, однак їх чисельність не є точною. Збереглись відомості про кількість ринкових будинків у 28 волинських містах. Так, наприклад (безпосередньо для міст волинського Полісся), у Несухойжі кількість ринкових будинків становила 10 [8, с. 137], для Локачів – 20 [1, с. 23], для Мельниці – 12 [8, с. 84], для Свинюх – 2 [8, с. 658].

Локаційні привілеї містили застереження про звільнення засновуваних міських поселень на певну кількість років від сплати податків (так звана «воля»). Діапазон «волі» був досить значним: від чотирьох років для Озерян, до 30 років для Стохота. Характеризуючи заголовки локаційних привілеїв, М. П. Ковальський виділив чотири їх варіанти: «фундация местечка», «осада местечка», «вольность ... на основе места», «лист осады местечка» [7, с. 7–22].

Отож, роль великокнязівського (королівського) локаційного привілею для виникнення міського осередку була значною, бо він був тією правовою базою, на якій могло відбутись становлення міста. Для низки поселень, що отримали локаційний привілей, відомі також інші документи, дотичні до правової локації. Найперше, це надання окремим привілеєм права проводити ярмарки в тих містах, які за локаційним привілеєм його не мали. Так, для Сатисва один ярмарок було надано у 1529 р. (локація 1522 р.) [7, с. 358].

Важливими додатковими документами, пов'язаними з правовою локацією, були привілеї про надання міського права. Явищем супутнім правовій локації, було надання вийтівств. Збереглись привілеї на вийтівство для Ковеля (1548, 1590, 1604, 1605 pp.) [5, с. 106 - 112].

При дослідженні третьої частини локаційного процесу, тобто закладуваних основ міського управління та самоврядування, найважливіше значення мають локаційно-магдебурзькі привілеї та інвентарі/люстрації міст Волинського Полісся. З особливими труднощами стикається вивчення цього питання у непривілейованих містах, тобто тих, що не володіли магдебурзьким правом. Саме завдяки інвентарним матеріалам довідуємося, що в непривілейованих містах діяв інститут десятників і сотників. Останні згадуються у

Берездові, Городищі, Закричаному, Олександрії [4, с. 183]. Джерела свідчать, що посада війта була «синекурою», приносячи її власникові значні матеріальні блага [5, с. 108]. Щодо виборів райців, то локаційно-магдебурзькі привілеї дають різні їх варіанти: в одних випадках (Ковель, 1611 р.) [8, с. 508], усіх райців призначав староста, а частину обирали самі міщани, або ж наприклад, коли всіх райців обирали безпосередньо міщани.

На загал, А. Заяць висловлює думку, що становище міщан непривілейованих міст було гіршим порівняно з міщанами привілейованих міст, але все ж таки кращим, ніж селян, від яких вони відрізнялися не тільки станом, але й вигідним економічним становищем, зокрема можливістю вибирати фах, користуватися різноманітними наданнями і привілеями, виконувати менші і до того ж більш окресленні повинності [6, с. 142].

Отож, розпочнемо перелік заснування міст на території волинського Полісся, починаючи з Володимирського повіту. Одну з перших містозасновницьких ініціатив на цій території в XVI ст. було здійснено князем Василем Сангушком у 1508 р., який надав великокнязівський привілей на осадження міста Вижва [7, с. 61-63]. Згадується воно як міське поселення у поборових реєстрах 70 – 80-х років XVI ст. [15, с. 121]. Згодом Сангушком було надано привілей на осадження міста Ковеля у 1518 р. [7, с. 182–184].

Успішно відбулася осада містечка Порицька князем Олександром Федоровичем Збаразьким, який власним коштом збудував там замок, і почав осаджувати містечко. У 1532 р. він звертається з проханням до великого литовського князя з проханням узаконити його починання та надати право проводити тут торг і утримувати корчми [6, с. 37].

Містечко Турійськ, за ревізією замку 1545 р., належав до князя Романа Сангушка, володимирського старости і маршала Володимирської землі. До Сангушків тоді належав замок, що знаходився над р. Турією, де було колись старе городище і 15 околичних сіл [7, с. 468].

У 1552 р. згадується місто Локачі та його замки, а саме в листі Жигимонта II Августа до княгині Ганни Деспотівни Збаражської, дружини князя Федора Сангушка [12, с. 123]. Замок у Локачах згадується ще раніше – у 1529 р. [7, с. 351]. Місто Несухойжа згадується у 1574 році, що там вже було містечко, яке належало кн. Анні Збаразькій [8, с. 137]. Замок у Несухойжах відомий з 1554 р., а після 1564 р. Несухойжі постійно зазначались у джерелах як міське

поселення, отож Андрій Заяць робить висновок, що місто виникло у проміжку 1554 – 1564рр. [6, с. 34].

У 1550 р. Петро Хвальчева надає привілей з магдебурзьким правом селу Ольшаниця в Ковельській волості, яке стає містечком під назвою Миляновичі [8, с. 84]. Також О. Цинкаловський згадує привілей 1646 р., який запроваджує в місті торги і ярмарки. Іншим містом, про яке згадує О. Цинкаловський, є Озеряни, що згадується у поборовому реєстрі 1676 р., як ново осаджене містечко [8, с. 164], а згідно з поборовим реєстром 1583 р. воно вже платило податок [15, с. 119].

Міський статус отримали також містечка Свинюхи (1557 р.), Хорів (1570 р.), Кошер (1571 р. князь Лев Сангушко записав князеві Романові Сангушку це місто [11, с. 381]), Стовбиха (1625 р.), Карасин (1643 р.) [6, с. 40-41] та інші. Загалом А. Заяць нараховує у Володимирському повіті упродовж XVI – першої половини XVII ст. появу 21 міського поселення [6, с. 42]. Великокнязівською була лише одна міськозасновницька ініціатива міста Смідина. Подібних церковних містобудівних ініціатив було дві – Озеряни та Карасин. Усі інші локації належали до приватновласницьких.

Щодо Луцького повіту, то містечко Мельниця виступає у 1539 р. як місто, якому надано вісім років «волі», а у 1544 р. королева Бона заклала у Мельниці замок [8, с. 401]. В 1577 р. Олександр Сіماشко – володимирський підкоморний, платив з Мельниці від 24 димів [9, с. 84].

25 серпня 1537 р. брати Федір і Гаврило Васильовичі Бокії отримали великокнязівський привілей на право «садити» містечко при «замочку» в їхньому маєтку в Милятині [9, с. 96]. Привілеєм було дозволено проводити щотижневий торг та тримати корчми. Також О. Цинкаловський згадує, що 1566 р. Гаврило Бокій отримав підтвердження на осаджене містечко і право проводити щорічно два ярмарки.

1576 р. вперше названо містечко Маренин [1, с. 102] (власник його – князь Богуш Федорович Корецький), локаційний привілей виявити не вдалося, тому важко сказати коли князь почав осаджувати місто, хоча О. Цинкаловський вважає, що це сталося у 1559 р. – цього року князь князь Б. Ф. Корецький отримав привілей на право проведення торгу і ярмарку при замку в Маренині [6, с. 59]. За цим привілеєм Маренин уже ставав міським поселенням, бо як писав у 1589 р. сам король Жигимонт III, «ярмарки и торги то само розницу межи месты и селы чинять» [2, с. 247].

У 90-х роках XVI ст. з'явилося шість нових поселень, про що пише А. Заяць. З королівського привілею від 26 березня 1590 р. дізнаємося, що Вацлав Єловиц-Малиновський осадив нове містечко на Глухах і назвав його Новим Малином [6, с. 62]. Король санкціонував це осадження, надав поселенню два ярмарки і торг, а також дозволив власникові на його бажання запровадити магдебурзьке право. Глухи (Новомалин) присутні в джерелах кінця XVI – першої половини XVII ст. як міське поселення [6, с. 62].

Перша згадка про Олександрію як місто була виявлена у ході ревізії острозьких маєтків 1620 р., коли міщани Олександрії показали ревізорам лист князя В.-К. Острозького від 4 травня 1594 р. на осаді міста та звільнення його мешканців на 20 років від податків [6, с. 63]. Також тут йдеться про те, що у 1600 р. князь надав міщанам магдебурзьке право, а його дружина 19 липня 1604 р. підтвердила цей привілей.

Найбурхливіше урбанізаційний процес у Луцькому повіті відбувався в другій половині XVI ст. – 54 ініціативи. Перша половина XVI ст. дала 18 ініціатив, а перша половина XVII ст. – 29 [6, с. 69].

Отже, з XVI ст. починається хвиля містозасновницьких ініціатив. Переважна більшість міст закладалась на основі сільських поселень. Для одних поселень відлік їх міської метрики вдається з'ясувати за локаційним привілеєм, для інших – за першою згадкою їх у джерелах. Великокнязівською була лише одна місто засновницька ініціатива, церковними – дві, усі інші – приватні (магнатсько-шляхетські). Найбільша кількість локацій відзначена для другої половини XVI ст. Абсолютна більшість осаджуваних міст були приватновласницькими, церковних локацій відзначено лише п'ять, великокнязівську – одну. Найбільша кількість міст з'явилася у 70-х рр. XVII ст.

Джерела та література:

1. АЮЗР.– К., 1869.– Ч. I.– Т. 1. – С. 102.
2. АЮЗР.– К., 1907.– Ч. 8.– Т. 5. – С. 247.
3. Заяць А. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках / А. Заяць // Архіви України.– 2001. – № 4/5. – С. 83 – 98.
4. Заяць А. Заснування міст на Волині у XVI – першій половині XVII століттях (Джерелознавчий аспект). / А. Заяць // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди

- його 70-річчя / Ред. кол. І. Гирич, Я. Грицак, М. Крикун та ін. Т. 2. – Київ–Львів, 2004. – С. 180.
5. Заяць А. Інститут війтівства в містах Волині XVI – першої половини XVII ст. / А. Заяць // Центральна і Східна Європа в XV – XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. – Львів, 1998. – С. 106 – 112.
 6. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Л., 2003. – С. 110.
 7. Ковальський Н. Источниковедение социально-экономической истории Украины (XVI – первой половина XVII): Акты о городах. / Н. Ковальский. – Днепропетровск, 1983. – С. 7 – 22.
 8. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник - від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1984. – Т. 1. – С. 508.
 9. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник - від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – С. 468.
 10. Archiwum Sanguszków. – Т. 3. – S. 182 - 184.
 11. Archiwum Sanguszków. – Т. 4. – S. 401.
 12. Archiwum Sanguszków. – Т. 6. – S. 123.
 13. Archiwum Sanguszków. – Т. 7. – S. 381.
 14. Kuljewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do konca XVIII w / Z. Kuljewska-Topolska. – Poznan, 1964. – S. 36.
 15. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. XIX. – S. 119;

Годжал Світлана
Студентка спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ГРЕКИ В ОСТРОЗЬКОМУ ОСЕРЕДКУ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVI – ПОЧАТОК XVII СТ.)

Розповідається про греків, які перебували в Острозі та брали безпосередню участь у роботі науково-культурного гуртка періоду Острозької академії в останній чверті XVI – початку XVII ст. Проаналізовано факти з їх життя та результати їх культурно – наукової діяльності.

Ключові слова: *грецькі церковні та культурні діячі, Острозький культурно-освітній осередок, науково-культурний гурток, грецькі традиції, Острозька академія.*

Рассказывается о греках, которые находились в Остроге и принимали непосредственное участие в работе научно-культурного кружка периода Острожской академии в последней четверти XVI - начале XVII вв. Описываются факты из их жизни и результаты их культурно - научной деятельности.

Ключевые слова: *греческие церковные и культурные деятели, Острожский культурно-образовательный центр, научно-культурный кружок, греческие традиции, Острожская академия.*

Describes the Greeks, who were in Ostrog, and took part in the scientific and cultural activity of circle in the period of Ostrog academy in the last quarter of XVI - early XVII century. Describes facts of their lives, and the results of their cultural - scientific activity.

Key words: *the Greek religious and cultural activists, Ostrog cultural and educational center, scientific and cultural circle, the Greek tradition, the Ostrog academy.*

В останній чверті XVI ст. Острог був найважливішим культурно-освітнім та науковим осередком на українських землях. Цей статус отримало місто завдяки діяльності В.-К. Острозького. Зокрема, важливе значення для такого роду просвітництва та діяльності мали представники Грецького сходу.

Залучення грецьких наукових кадрів до Острога відбувалося двома етапами. Перший пов'язаний із заснуванням колегії і готуванням до друку Біблії, другий припадає на 2 половину 90-х рр. XVI ст., коли

особливо гостро постало питання церковної унії та полеміка навколо неї активувала діяльність сформованого наукового осередку і до Острога приїхали нові грецькі діячі. Згідно з джерелом в останні десятиліття 16 – на початку 17 ст. в маєтках Острозького жило близько десяти греків, з яких більшість з них були причетні до видавничої та педагогічної діяльності Острозького гуртка [1, с. 170]. Культурно-освітній осередок Острожчини відвідали грецькі та балканські церковні та культурні діячі, про яких йтиметься нижче. Багато хто з них залишався тут на все життя або на досить значний період, активно підключаючись до суспільного життя, сприяли налагодженню контактів з тими країнами, звідки походили (Афон, о. Крит, Греція тощо). Контакти місцевих грецьких мешканців з греками в інших країнах сприяли налагодженню економічного та культурного обміну.

Такий обмін сприяв розвитку культури Острога. Очевидно, в цей же час в Острозі з'явилися ікони, привезені із Західної Європи викладачами Острозької академії. Ймовірно, Євстахій Нафанаїл з Криту, Мосхолупос, Діонісій Раллі (Палеолог), який приїхав з Риму, а особливо Кирил Лукаріс та Никифор Кантакузен, що прибули в Україну з Падуї як протосинкел (представник) Олександрійського та Константинопольського патріархів, могли привезти з собою італійські ікони, написані в стилі Відродження [8, с. 100].

З найбільш відомих вважаємо назвати митрополитів Луку Сербина Білгородського, Неофіта Софійського, Єремію Пелагонського [4, с. 54] та викладачів Острозького колегіуму Мосхопуло Емануїла, Євстахій Нафанаїл та Діонісія Раллі [2, с. 53]. Один із списків святого письма з Ватикану привіз князеві Острозькому від папи Григорія VII грек Діонісій Раллі в кінці 1570-х рр. і проживав в Острозі до початку 1580-х рр. та більш за все був задіяний у видавничій діяльності Біблії [3, с. 8].

Мосхопуло Емануїл, учений грек, наближений до князя В.-К.Острозького. Згадується в листі папського нунція в Польщі А.Болоньєті до кардинала Комо від 25 червня 1583 року, де йдеться про заснований в Острозі колегіум. А.Болоньєті пише, що про Мосхопуло Емануїла йому розповідав Януш Острозький. Судячи з цієї розповіді, грецький діяч був росіянином, але видавав себе за грека і навіть нащадка візантійських імператорів. Йому вдалося здобути освіту в Римі, в так званому Німецькому колегіумі. Прибувши на Волинь, Мосхопуло Емануїл ввійшов у довіру до князя В.-К. Острозького. Була надія, що він наведе князя в католицизм. Але він всіляко відгороджував його від католицької віри. На цьому ґрунті в

нього виникли конфлікти з Діонісієм Раллі, який в той час також знаходився в оточені князя В.-К. Острозького. Про Мосхопула Емануїла є згадка в листі Д.Раллі до А.Болоньєті від 8 листопада 1583 року. Там йдеться про те, що Мосхопуло вирушив до Росії з листом від Константинопольського патріарха. Його схопили за королівським наказом (очевидно як шпигуна). З російських документів відомо про «Мануїла Мосхопуловича», родича «грецьких царів», який перейшов на службу до царя Федора Івановича (1584 - 1598). Ймовірно, Мосхопуло міг виконувати якісь таємні дипломатичні доручення [5, с. 222]. Як вчена людина, перебуваючи при дворі князя В.-К. Острозького, міг залучатися до роботи наукового гуртка в Острозькій Академії [7, с. 114-116].

Також серед викладачів грецької мови були протосинкел константинопольського патріарха Никифор (очевидно, протягом 1596 р.) і майбутній Александрійський та Константино-польський патріарх Кирило Лукаріс. Більшість авторів вважає, що К. Лукаріс прибув до Острога в 1594 р. у 23-річному віці, а самих приїздів в Україну була кілька: перший – у 1594 – 1597 рр., і другий – у 1600 – 1601 рр. У березні 1594 р. александрійський патріарх Мелетій Пігас, який відгукнувся на прохання князя В.-К. Острозького допомогти йому з грецькими вчителями, відправив на Русь послання, адресоване православним магнатам, закликаючи їх берегти вірність православ'ю. Саме з цим посланням поїхав племінник і довірена особа патріарха архімандрит К. Лукаріс, який мав передати деякі «списания» кн. В.-К. Острозькому. Як припускає російський дослідник Б. Флоря, можливо в них йшлося про наміри М. Пігаса здійснити подорож до Москви через українські землі [6, с. 68-74].

Щодо інших членів культурно-освітнього осередку грецького походження. Один з них це Ахілеос Еммануїл. Був діячем в культурно-освітній сфері. У 1580 - 1584 рр. навчався в Римській грецькій колегії св. Афанасія, яка готувала католицьких місіонерів для православного Сходу. У надрукованому в 1583 р. Львівським братством посланні Мелетія Пігаса «Про християнське благочестя» вміщений грекомовний вірш Ахілеоса Еммануїла на честь його автора. 30 січня 1595 року написав листа з Острога до Дубна Кирилові Лукарісу. Ймовірно, співпрацював із діячами Острозького осередку, які широко використовували грецькі тексти. Міг викладати в Острозькій академії грецьку мову [5, с. 218].

Також варто зазначити ще про одного із вчених греків, який перебував при дворі князя В.-К. Острозького – Натанієля Євстахія (? – 1579 / 83рр.). Походив з острова Крит (так званої Кандії). У передмові

до Острозької Біблії говориться, що князь посилав збирати тексти Біблії у різні краї, в тому числі і на Кандійські острови. Правдоподібно, що певну роль в цьому відігравав Натаніель Євстахій. Був налаштований прокато-лицьки, тому відмовився готувати відповідь на книгу П. Скарги «Про єдність церкви Божої під єдиним пастирем», яка була присвячена князю В.-К. Острозькому. Близько 1579 р. Натаніель був учителем дітей князя. Також міг перекладати біблійні тексти з грецької мови на старослов'янську і брати участь у редагуванні Острозької Біблії. Можна припустити, що працював в Острозькій академії, викладаючи тут грецьку мову [5, с. 222].

Більшість з вищезгаданих грецьких діячів брали участь і редагуванні Біблії і залучались до викладання грецької мови в Академії [8, с. 101]. Зібране В.-К. Острозьким коло грецьких вчених, видавців Біблії та вчителів працювали на задоволення релігійно-культурних потреб «руського народу грецького закону» зуміло вивести рух за реформи в Церкві на вищий, інтенсивніший рівень та організувати потужний культурний прошарок, який був представлений надбаннями у освітній та культурній сферах. Зі своїм посиленням возвеличенням грецької традиції князь Острозький не зміг зупинити масового окатоличення магнатів, проте його зусилля допомогли поживити зв'язки з Царгородом і оживити в пам'яті візантійські корені руського християнства.

Джерела та література:

1. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. – Львів, 2000. – 341 с.
2. Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Історична монографія / митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1958. – 376 с.
3. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська Академія / І. Мицько // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – II. – С. 15-19.
4. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 - 1636) / Відп. Ред. Я. Ісаєвич / І. Мицько. – К., 1990. – 209 с.
5. Острозька Академія XVI – XVII ст.: Енцикл. вид. / Острозька Академія; голова редкол. І. Пасічник, відп. ред. М. Ковальський та ін. – Острог, 1997. – 503 с.
6. Смирнов А. Кирило Лукаріс і Україна / А. Смирнов // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2011. – С. 68-74.

7. Ясіновський А. Грецькі джерела до історії Острога: листи александрійського патріарха Мелетія Пігаса та протосинкела Кирила Лукаріса / А. Ясіновський // «Остріг на порозі 900-річчя». – Острог, 1992. – Т. 2. – С. 114 – 116.
8. Ясіновський А. Роль острога в культурних взаєминах. України із слов'янами і греками / А. Ясіновський // Острозька давнина. – Львів, 1995. – С. 100-101.

Личик Іван
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ПОБОРОВІ РЕЄСТРИ 70-80-Х РР. XVI СТ., ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗАСЛАВСЬКОЇ ВОЛОСТІ

У статті розглядаються інформативні можливості поборових реєстрів 70 - 80-х рр. XVI ст., як описово-статистичних джерел, до вивчення історії Заславської волості другої половини XVI ст. Зроблено спробу на основі даних джерел охарактеризувати соціально-економічну динаміку розвитку Заславської волості.

Ключові слова: Заслав, поборовий реєстр, побор, дим, городники.

В статье рассматриваются информативные возможности поборовых реестров 70 - 80-х гг. XVI в., как описательно-статистических источников, к изучению истории Заславской волости второй половины XVI в. Сделана попытка на основе данных источников охарактеризовать социально-экономическую динамику развития Заславской волости.

Ключевые слова: Заслав, поборовый реестр, побор, дым, огородники.

The article deals with the informative possibilities of tax register`s features 70 - 80-ies XVI century as descriptive and statistical sources to study the history of the Zaslavska parish in second half of the XVI century. There is an attempt to characterize the socio-economic dynamics of Zaslavska parish, based on the named sources.

Key words: Zaslav, tax register, tax, smoke, premises.

Описово-статистичні джерела є основою до дослідженні історії Заславщини в другій половині XVI ст. Окремої уваги заслуговують джерела, які виокремлюються з даної системи і за характером поданої інформації відносяться до державного обліку, та становлять окрему групу джерел. Такими джерелами є поборові реєстри, створення яких були викликано фіскальними потребами контролю на державному рівні. Розгляд інформативності поборових 70 - 80-х рр., дозволить краще зрозуміти соціально-економічну динаміку розвитку Заславщини.

Дана проблематика розроблялась в українській та польській історіографії проте досить фрагментарно. Початки розроблення даної проблематики належать польським історикам О. Яблоновському та А. Павінському [14]. Окремі аспекти поборових реєстрів та їх вірогідності для дослідження в контексті усієї сукупності описово-статистичних, аналізуються в працях В. Атаманенка та М. Крикуна [1; 3; 4; 9].

Джерельну базу статті становить комплекс опублікованих поборових реєстрів 70 -80-х рр. XVI ст., які видані були в *Zródła dziejowe* XIX томі 1889 р. у Варшаві. Над виданням цих документів працювали уже згадані польські історики О. Яблоновський та А.Павінський [14].

Одними з різновидів джерел до вивчення історії Волині другої половини XVI ст. є поборові реєстри, які утворились внаслідок обліку сплати відповідного податку, який платило все населення Речі Посполитої, за винятком привілейованих верств. Даний податок називався побор. Поборові реєстри за характером поданої інформації відносяться до описово-статистичних джерел державного рівня обліку [3, с. 5].

Серед поборових реєстрів Волинського воєводства 70 - 80-х рр. XVI ст., до історії Заславщини важливими є «*Regestr wybrania poboru...*» 1570 р., Реєстр несплати побору 1578 р., «*Regestr wybrania poboru...*» 1583 р. з володінь кн. Михайла Заславського, «*Regestr wybrania poboru...*» 1583 р. з володінь кн. Януша Заславського та «*Summariusz poboru wybranego...*» 1589 р. з Старого та Нового Заслава [14, с. 26, 78, 134-135, 148, 151-152].

Поборові реєстри поділяють на первинні поборові реєстри, в які вписували поточні дані сплати платежу – квитами та рекогніціями [12, с. 311]. Вони представляли собою розписки про віддачу та отримання податкових сум. Квити та рекогніції про сплату податку з волинських маєтностей майже не збереглися [4, с. 563]. На основі квітів та первинних реєстрів поборці створювали підсумковий документ, сумаріуш. Він структурувався за повітами, адміністративно-територіальними одиницями всередині воєводств, і за маєтковими комплексами, якщо йшлося про латифундії. До них додавалися свідчення про осіб, які не сплатили з різних причин податок. На основі територіальних підсумкових реєстрів скарбовими урядовцями створювалися загальнодержавні сумаріуші, які містили дані виключно по адміністративних складниках Речі Посполитої – воєводствах, землях, князівствах [3, с. 6-7]. Можна припустити, що інформація під час переписування документу могла спотворюватись, подаватись

неповно. Також помилки могли з'являтися і від використання двох мов – руської і польської. Тому більш інформативні, порівняно із сумаріушами, є первинні поборові реєстри (квити, рекогніції) [1, с. 188].

Структурними елементами поборового реєстру були прізвище власника, від кого надходила грошова сума, кількість населення різних категорій та вказівка на розмір сплачуваного податку, загальна сума податку. Якогось чіткого формуляра заповнення поборових реєстрів не було, свідченням цього є подана інформації в різних поборових реєстрах (наприклад, в одному подавалась більш ширша інформація, в іншому скупіша, сам порядок подачі даних також різний і т. д.). Поборові реєстри не фіксують неоподатковуваного населення - шляхту, католицьке духовенство, фільваркову челядь [1, с. 188]. З даного різновиду джерел можемо почерпнути інформацію про певне соціальне становище населення, яке вказане в поборовому реєстрі. В поборових реєстрах вказуються ремісничі категорії населення. Часто разом з іменем вказано вид ремесла, іноді на зайнятість вказує прізвище або прізвисько. В поборових реєстрах міститься перелік чоловічого населення, категорії населення, розмір сплачуваних податків. В поборових реєстрах вказана значна кількість ремісників та їх спеціалізація.

Побор збирався з усього непривілейованого населення від володіння нерухомістю в містах і заняття ремеслом чи промислами в містах і селах та за користування землею з селян та міщан. Він фактично розкладався на ланове, шос, чопове. Окремий податок, поголовне, накладався на єврейське населення [4, с. 565]. Отже, окреслений терміном «побор» податок фактично складався з відмінних платежів. Але з точки зору документального оформлення їх сплати на рівні державної скарбниці - Скарбу - він, принаймні для Волині, частіш за все був єдиним.

Безпосереднє вибирання податкових сум проводилося землевласником чи органами міського управління. При цьому створювалися спеціальні списки – первинні поборові реєстри [4, с. 565]. Саме цей фактор впливав на вірогідність даної категорії джерел, що поборці, які створювали ці списки хоч і присягали на сеймиках, могли зумисне подавати неправильні дані. Слід не забувати, що шляхта при подачі даних могла також дещо їх спотворювати, занижувати справжні показники. Не зважаючи на ряд недоліків, перевагою поборових реєстрів, як зазначає М. Крикун, є те, що вони репрезентативні в територіальному відношенні та роблять можливим вивчення широкого кола проблем [9, с. 74-82].

Поборовий реєстр 1570 р. з міст Заслава, Білогородки та Верховя був складений служебником Григорія Ходкевича (віленський каштелян) Павловичем від імені опіки князів Заславських [14, с. 26]. Законний опікун княжат хоч і посідав власні маєтки на Волині, проте вкрай рідко сюди навідувався, адже його службові обов'язки передбачали постійне перебування у Вільні або ж у військових справах. Молодих Заславських він перевіз до своєї головної резиденції у Заблудові на Підляшші, а до осердя їхніх володінь відрядив досвідчених слуг, які і стали головними виконавцями волі Ходкевича [13, с. 233-234].

Поборовий реєстр містить відомості про міста Заслав, Білогородка та Верхів [14, с. 26]. Свідчення даного поборового реєстру є важливими, з огляду на першу згадку про місто Білогородка (проте є й раніше згадка про замок в Білогородці під 1545 р. [8, с. 77]). В поборовому реєстрі фіксується сплата побору з 33 будинків ринкових та 275 вуличних. З перших сплачено по 4 гроші, а з останніх по 2 гроша. Кількість ринкових будинків вказує на торговельне значення цих міст в торговій системі того часу. Проте неможливо встановити кількість ринкових будинків для кожного міста окремо через: 1) поборовий реєстр подає узагальнені дані по трьох міста; 2) зафіксована в поборовому реєстрі кількість ринкових будинків представляла тільки оподатковувану їх частину і, відповідно, не фіксувала звільнених з різних причин будинків [14, с. 26]. Для порівняння, найбільшу кількість ринкових будинків (понад 20) мали «нові» міста Волочиськ, Старокостянтинів, Остропіль, Новий Збараж, а також Степань, яка представляла гірше урбанізоване східне Волинське Полісся [9, с. 11]. Згадані в реєстрі вуличні будинки не відносились до ринкових і для аналізу становлять окрему категорію. Реєстр побору подає відомості про кількість кіл млинових, яких подано 48 і 4 [14, с. 26].

В поборовому реєстрі 1570 р. є вказівка на податкову категорію міщан, як городники. Це пояснюється тим, що заняття сільським господарством для частини міського населення було головним, а для іншої – допоміжним видом діяльності. Користування орною землею та сіножатями було характерним для різних категорій міщан, в тому числі і для мешканців найбільш престижних ринкових дільниць. Рівень аграризації відіграє важливу роль при проведенні типологізації міст і часто кладеться в основу якісної відмінності між містом та містечком [5, с. 237]. Чисельність городників подана за розміром плати побору від 2 до 6 грошів. Розмір сплати побору залежав від величини земельного наділу. Загалом чисельність городників за даними реєстру складає 351. Окремо подано в реєстрі

категорію «bojar putnych» 82. Це був найнижчий прошарок боярського стану, виник у Великому князівстві Литовському внаслідок зближення «панцирних бояр» та напівтяглогового населення, вони виконували функції «слуг» за право користування землею. На кінець XVI ст. частина з яких переходить в шляхетський стан, а частина зливається з селянською верствою і становить селянську верхівку [14, с. 26]. Економічне і правове становище даної категорії залежало від феодала, якому вони служили [7, с. 268-272]. В наступних поборових реєстрах 1583 р. така категорія населення уже не фіксується [14, с. 134-135, 148].

«Регестр несплати побору» 1578 р. подає відомості про несплату побору князями Заславськими від міста Заслава та волості [14, с. 135]. Це було спричинено тим, що 1577 р. від татарського нападу було поруйновано Заслав, що негативно відбилося на його соціально-економічному становищі [11, с. 245]. Тому, 1578 р. через скрутне економічне становище спричинене татарськими нападами, не було дано спеціального податку від міста Заслава та волості, на оборону від татарського спустошення, обов'язкова сплата якого була ухвалена на сеймі того ж року [14, с. 78]. Саме цей волинський регіон найбільше постраждав від спустошливих татарських нападів, інтенсивність яких припала на 70 - 80 pp. XVI ст.

1581 р. відбувся поділ володінь Заславських між князями Янушем та Михайлом Заславськими [13, с. 247]. Тому, поборовий реєстр 1583 р. було складено окремо з володінь Януша та Михайла Заславських [14, с. 134-135, 148].

Поборовий реєстр 1583 р. володінь Михайла Заславського вказує на збір побору із 35 сіл. Детальний опис міста Заслава відсутній, вказується лише на 30 димів та 2 городники, 2 млинових кола під замком та 2 нижніх з усього Заслава [14, с. 134-135, 148]. За поділом володінь Заславських 1581 р. Старий Заслав відійшов до Януша Заславського, що не могло не мати наслідком творення нових адміністративних осередків та розростання міста, але, як це часто було зі старими волинськими містами, його форма (розмір, площа, прив'язка до ландшафту), очевидно, вимагали розбудови за поширеними та домінуючими в таких випадках зразками – у вигляді «нового міста» [2, с. 34]. Поборовий реєстр фіксує малу чисельність димів для міста, дані якого перш за все, стосуються Нового Заслава, який тільки 1583 отримав локаційно-магдебурський привілей [14, с. 134-135]. Проте, перше згадка про Новий Заслав зустрічається вже в інвентарі 1579 р. [8, с. 82-83]. Серед найбільших сіл за чисельністю димів були: Чотирбоки (22 дими), Верховець (20 димів), Топорова (18

димів), Радосілки (18 димів) Миньковець (12 димів), Зубчани (14 димів), Прилуки (10 димів), та ін. [14, с. 134-135]. При цьому слід зазначити, що дим XVI ст., в поборових реєстрах, виглядає, як певна загальна господарська одиниця. В XVII ст. дим в подимних реєстрах розумівся як окрема людська оселя [6, с. 8].

Проливає світло поборовий реєстр 1583 р. і на соціальну структуру населення сіл Заславської волості. Виділяючи городників, коморників та підсусідків [14, с. 134-135]. Поява городників в селах пов'язана з проведення волочної реформи. Городникам, як правило, діставалися землі гіршої якості. Дана категорія селян вважалась самостійними господарями і платили вони за наділи як певну ренту феодалові, при цьому не звільняючись від державних податків [7, с. 267-268]. Найбільше городників було у Верхівцях (10) та Радосілках (8), у всіх решта селів їх чисельність коливалась від одного до чотирьох. Коморники та підсусідки являли собою найбільш слабку економічну групу селян. Поборовий реєстр фіксує у Верхівцях 2 коморники, Чотирбоках і Зубовчанах по 1 коморнику, Судилкові 1 підсусідок, Перемишлі і Путринцях по 1 «ubogi czlowiek» [14, с. 134-135].

До 1583 р. відноситься ще один поборовий реєстр, який уже стосується володінь Януша Заславського. Даний поборовий реєстр вказує на кількість будинків в місті Заславі. З них будинків ринкових 15, будинків вуличних 28, будинків занедбаних 54. Порівняно з 1570 р. на 1583 р. кількість будинків занедбаних у Заславі зросла, яких на попередній період зафіксовано 11 на три міста [14, с. 134-135]. Зростання занедбаних будинків можна пояснити активним переходом населення до осад «нової» частини Заслава, шляхом наданням для них ряду пільг.

В поборовому реєстрі є також свідчення про сплату побору з 60 городів та 37 ланів. Дана земля була у користуванні мешканців міста, які займались сільським господарством і сплачували за це відповідний чинш. Серед міщан, що мали великі земельні ділянки, були і лихварі і купці, які вели своє господарство, однак основний прибуток вона одержувала не від сільського господарства, а від ремесла, промислів або торгівлі [10, с. 26-27]. Подається також у реєстрі інформації про ремісників за ремісничими спеціальностями: 2 різники, 1 солодовник, 2 пекарі, 4 перекупники, 6 ремісників-шевців і гончарів, 3 млинарі і т.д. Наявність в місті перекупників свідчить про розвиток посередницької торгівлі, що пов'язано з виокремлення в місті позацехових ремісників, які через ряд заборон не могли вільно збувати свої товари [14, с. 148].

Сумаріуш побору 1589 р. є вторинним джерелом та подає узагальнену статистику зібраного побору з Старого та Нового Заслава по різних податкових одиницях. З Старого Заслава загальна сума зібраного 388 флоринів 17 грошів. Після сплати шосу (податку від житлових будинків) отримано 5 флоринів та 26 грошів. Так, з 41 «ріллі» було зібрано по 15 грошів та отримано 20 флоринів 15 грошів [14, с. 151-152]. Поборові універсали під терміном «рілля» міщан мали на увазі узагальнюючу назву орної землі незалежно від способу її господарської організації [5, с. 237-238]. З ремісників, городників, попа, золотаря та з фарбувальника 19 флоринів 6 грошів [14, с. 151-152]. Чопового (становило близько 11% вартості виготовлених горілки, вина, пива та меду [10, с. 47]) зібрано 120 флоринів.

Що ж до Нового Заслава загальна сума складала 165 флоринів, що в 2-3 рази менше від суми зібраної в Старому Заславі, це пояснюється тим, що Новий Заслав тільки будувався і його загосподарення порівняно з старою частиною була порівняно низькою, проте дана статистика порушилась на кін. XVI ст. З 39 «ріллі» зібрано 19 флоринів 15 грошів. З ремісників, городників, кіл млинових та попа сплачено 13 флоринів 24 гроші. Розмір зібраного чопового дорівнює старозаславському – 120 флоринів [14, с. 151-152].

Таким чином, поборові реєстри 70-80-х рр. XVI ст. є досить інформативними джерелам до вивчення історії Заславської волості, оскільки дають змогу простежити основні соціально-економічні тенденції. Економічні перетворення другої половини XVI ст. дали поштовх до посилення соціального розшарування. Поборові реєстри 70 - 80-х рр. входять до комплексу описово-статистичних джерел на основі яких, можна прослідкувати ці перетворення та їх наслідки.

Джерела та література:

1. Атаманенко В. Джерела вивчення демографії Волині XVI – першої половини XVII ст. / В. Атаманенко // Український Історик. – 2004. – Т. XII. – С. 187-201
2. Атаманенко В. Міста Заславщини на початку XVII ст. / В. Атаманенко // Метафора спільного дому: Заславщина спільного дому: Матеріали наукової конференції 21-22 грудня 2006 року. – С. 32-38.
3. Атаманенко В. Описи шляхетських маєтків Волині другої половини XVI століття / В. Атаманенко // Українська історична наука на порозі XXI століття. – Чернівці, 2001. – Т. 4. – С. 5-8.
4. Атаманенко В. Склад описово-статистичних джерел з історії Волині XVI – першої половини XVII ст. / В. Атаманенко // Наук.

- праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 13. – С. 562-575.
5. Атаманенко В. Типологія приватних міст Волині за даними поборових реєстрів XVI ст. (на основі факторного аналізу) / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край. – Луцьк, 2008. – Вип. 27. – С. 236-244.
 6. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною / О. Баранович. – К., 1931. – Вип. 1. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. – 155 с.
 7. Бойко І. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / І. Бойко. – К., 1963. – 237 с.
 8. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Львів, 2003. – 206 с.
 9. Крикун М. Питання чисельності населення Правобережної України другої половини XVI - середини XVII ст. у радянській історіографії / М. Крикун // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 1980. – Вип. 16. – С. 74-82.
 10. Михайлина П. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 – 1654) / П. Михайлина. – К., 1975. – 259 с.
 11. Петров М. Сторінки історії Ізяслава XVI-XVII ст. / М. Петров // Велика Волинь: Минуле й сучасне. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 245-247.
 12. Рибачок І. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII століття / І. Рибачок // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 310-318.
 13. Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині / І. Тесленко // Наукові записки Інституту археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ. – Київ, 2009. – Кн. 1. – Т. 19. – С. 233-257.
 14. Źródła dziejowe. T. XIX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – Warszawa, 1889. – 672 s.

ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛУЦЬКОГО БРАТСТВА

У статті проаналізовано передумови та причини заснування Луцького братства та його інституцій. Подано імена засновників та фундаторів. Проаналізовано національне та культурне значення братства в історії Луцька та Православної Церкви в цілому.

Ключові слова: Луцьк, церква, братство, монастир, шляхта.

В статье проанализированы предпосылки и причины основания Луцкого братства и его институтов. Представлены имена учредителей и основателей. Проанализированы национальное и культурное значение братства в истории Луцка и Православной Церкви в целом.

Ключевые слова: Киев, церковь, братство, монастырь, шляхта.

The article deals with the background and reasons of establishing the Lutsk fraternity and its institutions. Presents names of the establishers and the founders. In the scope of analysis is national and cultural significance of the fraternity in the history of Lutsk and the orthodox church in whole.

Keywords: Lutsk, church, fraternity, monastery, gentry.

На початку XVII ст. гостро постала проблема створення православного осередку, який би представляв інтереси православної шляхти і міщан Луцька та Волині в цілому. Після Берестейської унії Православна Церква в Речі Посполитій юридично не визнавалася, і мала всього лише одного єпископа. В місті всі церкви, крім церкви св. Дмитра, належали уніатам. Зв'язки між єпархіями були порушені, порядок та дисципліна серед чернецтва та парафіяльного духовенства катастрофічно падала.

За таких умов подальша бездіяльність православного суспільства у найближчому майбутньому загрожувала йому остаточним зникненням і мала єдину перспективу - покатоличення та поповнення рядів вірних Уніатської Церкви. З огляду на це, видається цілком логічним заснування на Волині консолідуючого центру

православного суспільства регіону. Саме таку роль зіграло засноване в Луцьку православне братство.

Причиною для створення Луцького братства стала пожежа 1617 р., під час пожежі згорів «до ґрунту» старий Руський шпиталь – єдиний заклад для убогих «грецької віри» [3].

Стверджувати про існування Братства в 1617 р., дозволяє перша сторінка «Каталога или реестра собранных обще имен братии еже о Христе, обретающихся в граде Луцком и прочая благородных окрест живущих сынов восточного православ'я» [8, с. 95], датована 1617 р. В «Каталозі» майже протягом ста років записували імена членів Братства. Про це ж свідчить тестамент одного з перших членів братства, ченця о. Григорія Микулича, від 23 серпня 1617 року, в якому згадується, що братство в Луцьку зараз «фундується», причому з контексту стає зрозуміло, що цей процес ще не завершений.[4, с. 185]

В «Каталог або реєстр» внесені імена засновників братства. Першими стоять духовні особи: ієромонах Григорій (у миру Герасим Микулич), ігумен Чернчицького монастиря, він же виступив ктиторм братства; Мойсей Ілкович Соловицький, священник церкви св. Дмитра - одного з найстаріших православних храмів м. Луцька; отець Іоан Федорович – священник Вознесенської церкви на Яровицькому передмісті; ієромонах Ісакій Борискович, ігумен Чернчицький; священнослужитель Іван; ієромонах Паїсій Мостицький; Іоан Горайнович, священник із Спасо - Преображенської церкви Чернчицького монастиря; Гавриїл – настоятель Троїцької церкви с. Тростянець [7, с. 185].

Окрім духовенства, в «Каталог» вписані особи шляхетського стану. Це - князь Теодор (Федір) Святополк-Четвертинський; Михайло Гулевич-Воютинський, чашник землі Волинської; Олександр Зубцевський, мостовничий Луцький; Криштоф Єловицький, підстолій землі Волинської [7, с. 185].

Після Берестейської унії 1596 року, православне духовенство знаходилось у «нелегальному становищі». Тому воно не могло взяти на себе ініціативу по заснуванню братства. До того ж православне духовенство (і особливо на Волині) було залежним від шляхти. Саме тому шляхтичі виступили основною і силою в заснуванні братства.

Для того, щоб така інституція, як братство, могла розгорнути свою діяльність, не зазнавати переслідувань з боку влади, потрібно було санкціонувати її створення королем. Переговори з світською владою – польським королем Сигізмундом III проводив най-досвідченіший з волинських депутатів – Лаврентій Деревинський ідеолог православного братського руху, фундатор Львівського,

Віленського, Люблінського та заморського братств засновник братства в Луцьку і Кременці [3].

20 лютого 1619 року король Сигізмунд III видав привілей, в якому йдеться про дозвіл замість згорілого руського шпиталю збудувати, а бо змурувати новий і при ньому церкву з школою [8, с. 96]. У грамоті також говорилося, що «в усяких добрих і благочестивих порядках і ділах братських ніхто перепон та утруднень ніяких і ні в чому робити не повинен і не може на вічні часи» [7, с. 13].

Серед членів Братства були особи, які мешкали за межами Луцька і не часто в ньому бували, що не давало їм змоги вести нагляд за будівельними справами. 1 вересня 1619 р. вони зібралися у Луцькому замку і передали повноваження нагляду за будівництвом церкви, школи і шпиталю міщанам. Це аргументувалося таким чином: «Оскільки ми в цьому місті, тепер не живемо і через віддаленість і не часто буваємо, доручаємо той нагляд і працю покладаємо на менших братів наших, панів міщан луцьких, щоб вони, як належить, на місці нашому працю й всякий нагляд здійснювали порядок усякий стерегли, і нам, як старшим, доповідали» [7, с. 15]. Із цього документу про передачу повноважень, який занесені у Луцьку гродську книгу, випливає, що братчики поділялися на старших (князів і шляхтичів) і молодших (неродовите духовенство, міщан і селян). Документ підписаний 46-а підписами вихідців із панівного класу, котрі виступали як старші братчики. До числа молодших братів традиційно записувалися неродовиті представники духовенства, міщани, селяни.

Саме на цей документ посилались дослідники, щоб підкреслити вагу і авторитет шляхетського елементу в період становлення братської організації в Луцьку. Але нещодавно при пильнішому погляді на оригінал з'ясувалось, що підписи різночасові: до початку розбудови братства можна віднести всього 20 - 30% підписів, решта з'явилась під актом впродовж наступних 80 - 90 років. Що ж стосується другої сторони договору - луцьких міщан, то і в цьому документі вони залишилися «закритими» для дослідників [2, с. 166].

20 червня 1920 року єрусалимський патріарх Феофан, який тоді перебував на Україні і здійснював відновлення Київської митрополії православної ієрархії, видав привілей на спорудження в Луцьку церкви Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього з наданням їй чину Патріаршої Ставропігії. У 1621 р. Луцьке братство починає йменуватися за титулом свого храму.

Відомо що церква будувалась дерев'яною. Для будування мурованої церкви братство отримало дві ділянки землі: 1 жовтня 1621 р. волинський підстолий Криштоф Словицький подарував Луцькому

братству садибу садибу над р. Глушець – «грунт Сасківський» [8, с. 101]. А в 1625 р. князь Пузина подарував «грунт Кандибовський» [8, с. 101]. Даруючи свій грунт, князь Пузина висловив сподівання, що замість дерев'яної церкви, тут згодом буде стояти мурована.

Документи свідчать, що мурування церкви розпочато в другій половині 1632 р. на кошти луцького братчика Олександра Музеллі (don Muselli), заможного грека, лікаря за фахом. Церква з вежею-дзвіницею зводилась протягом двох десятиків років [3].

У першій половині XVII ст. Хрестовоздвижинська церква стала значним осередком православ'я. Її духовний авторитет був відомий далеко за межами Волинського воєводства, про це свідчать записи братського Пом'яника, в якому зустрічаються уписи вірних з Київщини, Галичини, Перемильщини, Холмщини, «землі Венгерської», білоруських міст Пінська і Бреста [3]. Загальне число позицій у пом'янику перевищує три з половиною сотні [1, с. 83].

Того 1620 р. братчики отримали послання константинопольського патріарха Тимофія про сповідання істинної віри [7, с. 18], а також виробили своєрідний «статут», порядок вступу в братство засідань.

У 1623 р. константинопольський патріарх Кирило дав грамоту на спорудження братської Хрестовоздвиженської церкви з правом ставропігії, а також затвердив грамоту зі статутом братства [7, с. 19].

Щоб така серйозна організація існувала, було потрібне фінансове забезпечення. І тому, робилися різного роду внески в братську скарбницю. Джерелом братських надходжень були також добровільні пожертвування на братство, як зі сторони їх дійсних членів, так і від шляхти, чия належність до братства досі не доведена. Дарували нерухомість, капітали, готівку, борги, вироби із дорогоцінних металів, богослужбові книги, тощо. Розміри дарувань коливалися від кількох злотих за молитву до десятків тисяч злотих, і це свідчило про тверде бажання шляхти різного достатку підтримати братство, яке стало головним оплотом Православної Церкви на Волині.

Найбільшим даруванням братству була фундація Олександра Мозеллі. Згідно з його тестаментом, Луцьке братство та монастир мали отримати колосальну як на той час суму – в розмірі 72830 злотих, записану в якості боргу у різних осіб як у квитанціях, так і на мастиках з правом їх посесії. Крім того, пан Мозеллі подарував братству двір у м. Броди та велику кількість рухомого майна – карети, вози, зброю та ін. [4, с. 188].

Крім заповіту Олександра Мозеллі відомо ще 45 заповітів волинських православних шляхтичів, які обдаровували Луцьке

братство. Найбільші суми (від 1 тис. злотих і вище) пожертвували Гуляницький Ян (1120 злотих), Єловицький Олександр (1530 злотих), Жабокрицький Олександр (2750 злотих), Зубцевська Анастасія (2100 злотих та двір у Луцьку), Куликовська Олександра (1050 злотих), Лозчанка Варвара (1000 злотих), Пузина Юрій (3000 злотих), Русинович Павло (2002 злотих), Смиківська Катерина (1100 злотих). Всього, згідно із заповідальними записами (46 тестаментів), Луцьке братство в період з 1617 по 1648 рр. мало отримати величезну суму – 96649 злотих [4, с. 189]. Заявлені у тестаментах заповідальні записи були надзвичайно важливим, але не єдиним джерелом прибутку Луцького братства. Успішну діяльність Луцьке братство налагоджувало завдяки зміцненню свого матеріального становища. Це забезпечувалося через вступні внески, заповіти та пожертви коштів окремими братчиками, даруванням землі та будинків, операціями з нерухомістю.

Ще одним важливим моментом у становленні братства була організація при ньому монастиря. Його почали зводити з дерева на Кандибівському ґрунті майже одночасно з іншими братськими спорудами. В 1624 році уже братчики заснували при Хрестовоздвиженський братський церкві спільножитній монастир. Запровадження спільножитньої форми обителі передбачала спільне ведення чернецького життя, зміцнення дисципліни іноків, підвищення їх інтелектуального і морального рівня.

Світські братчики брали на себе певні зобов'язання щодо фінансового забезпечення монастиря. Так, 1 вересня кожного року братство виділяло для нього 100 злотих [4, с. 189]. На той час це були не такі й великі, але і немалі гроші. Окрім того, джерелом доходів монастиря були вступні внески ченців, пожертвування, милостиня, що збиралася за межами монастиря, а також надходження від обробітку монастирських городів та полів, доходи від рукоділля, друкарства тощо.

Важливим і відповідальним для братства був 1635 рік, коли ієродиякон Сильвестр подарував йому друкарню, яка досі знаходилася у Чорненському монастирі. Відтепер братчики мали можливість налагодити випуск православної друкованої продукції, розпочавши надзвичайно важливу справу для підтримки православ'я на Волині. Ідея заснувати друкарню в монастирі, як засіб «выживеня» братської спільноти, виникла ще 1624 року, але протягом більше 10 років вона не була реалізована. Винятком можна вважати лише короткотривалу співпрацю з мандрівною друкарнею Павла Лютковича у 1628 році, коли братчики профінансували вихід в світ збірки видрукованих

віршів пам'яті отця Іоана під назвою «Лямент...».

Для Луцького Хрестовоздвиженського братства, як і для всього братського руху, поширення освіти серед православних вірних усіх станів, було однією з найважливіших справ. Саме з цією метою при братській церкві була відкрита школа. Існуюча документальна база не дає чіткої інформації про існування в перші роки будинку для школи. Спочатку школярів могли збирати в кімнатах братського шпиталю відбудованого у 1619 році. Згодом для школярів сиріт і дітей з найдрібніших верств збудували бурсу яка слугувала приміщенням для занять і гуртожитком одночасно. Розміщувалась бурса, на братському дитинці, ймовірно між шпиталем і церквою. Критором братської церкви став кн. Юрій Пузина, який забезпечив її будівництво на власній земельній ділянці «грунті Кандибовському» [3].

В 1624 р. приймається перший, а згодом і другий статут Братської школи [8, с. 31]. Шкільний Статут 1624 року, складений з двох частин, в першій частині били викладе «артикулы правь школы греко—латино—славянской Луцкой» [10, с. 103], а в другій частині був показаний «порядокъ школьной» [10, с. 103]. Шкільний статут дає можливість глибше заглянути в тогочасне духовне життя братської школи, а одночасно і всіх інших, бо діяли вони за єдиним статутом, лише з врахуванням місцевої специфіки. В першій частині Статуту Луцької братської школи - права і обов'язки учнів, в другій - порядок функціонування школи, роль вчителя в ній. З нього дізнаємось і про предмети, які викладались в братських школах: слав'янська та грецька мови, граматики, риторика, діалектика, арифметика, церковний спів [5, с. 39].

Отже, Луцьке православне братство зіграло велику роль у суспільно-релігійному житті Луцька першої половини XVII ст. В умовах відсутності православної ієрархії в польсько-литовській державі воно консолідувало в своїх рядах політично активну православну шляхту, не тільки Луцька, а й Волинського воєводства і створило сприятливі передумови для захисту прав Православної Церкви в регіоні у нелегкому протистоянні з уніатами. Водночас слід зазначити, що Луцьке братство на практиці реалізувало далеко не всі свої потенційні можливості. Так, Луцьк не став православним видавничим центром Волині, а братська школа - православною колегією.

Джерела та література

1. Атаманенко В. «Пам'яник церкви Луцького братства» як історичне джерело / В. Атаманенко, А. Атаманенко // Старий

- Луцьк : Науково – інформаційний збірник. – Луцьк, 2005. - Вип. 2. - С. 83-91.
2. Бірюліна О. Міщани з Луцька та «иных мест» на сторінках Луцького братського пом'яника / О. Бірюліна // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали XVI міжнарод. наук. конф. м. Луцьк, 13 - 14 грудня 2001. – Луцьк, 2001. – С. 166 – 167.
 3. Бірюліна О. Тематико-експозиційний план експозиції «Музей Луцького братства» / О. Бірюліна. – Луцьк, 2011.
 4. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінецьXVI – перша половина XVII ст.) / М. Довбищенко. – К., 2008. – 882 с.
 5. З статуту Луцької братської школи. 1624 р. // Луцьку 900 років : Збірник документів і матеріалів. – К., 1985. – С. 37-39.
 6. З книги «Початки книгопечатання на землях України» – опис діяльності друкарні в м. Луцьку // Луцьку 900 років: Збірник документів і матеріалів. – К., 1985. – С. 39-40.
 7. Кралюк П. Луцьке Христовоздвижинське братство / П. Кралюк. – Луцьк, 1996. – 52 с.
 8. Колосок Б. Православні святині Луцька / Б. Колосок. – К., 2003. – 296 с.
 9. Папков А. Братства. Очерк истории западнорусских православных братств / А. Попков. – М., 1900. – 491 с.
 10. Флеров И. О православных Церковных братствах, противоборствовавших унии вь юго-западной России, в XVI, XVII и XVIII столетяхъ / И. Флеров, 1857. – 202 с.

Засипко Мар'яна
Аспірантка кафедри історії України
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА ДАНИЛА АПОСТОЛА

У статті подається коротка характеристика внутрішньої політики гетьмана Д. Апостола після призначення його на гетьманство. Аналізується діяльність керманіча держави у галузі економіки, фінансів, судочинства.

Ключові слова: економіка, судочинство, фінанси, державна казна, реформи, Гетьманщина.

В статье подается краткая характеристика внутренней политики гетмана Д. Апостола после назначения его на гетманство. Анализируется деятельность главы государства в отрасли экономики, финансов, суда.

Ключевые слова: экономика, судопроизводство, финансы, государственная казна, реформы, Гетманщина.

In the article short description of domestic policy of hetman D. Apostola is given after assigning of him for a hetmanate. Activity of helmsman of the state is analysed in industry of economy, finances, legal proceeding.

Key words: economy, legal proceeding, finances, state treasury, reforms, Get'manschina.

Початок XVIII ст. ознаменувався черговим етапом обмеження автономії гетьманщини як у суспільно-політичному, так і соціально-економічному плані. Поразка гетьмана І. Мазепи під Полтавою мала негативні і трагічні наслідки для подальшої долі України. Вибори нового гетьмана було заборонено, натомість активно розгорнула свої дії Перша Малоросійська колегія, яка практично прибрала до своїх рук управління Гетьманщиною. Такий стан обставин дуже непокоїв козацьку старшину, яка вимагала вибрати нового гетьмана. Перша спроба, якою став П. Полуботок була невдалою. Вся козацька старшина була арештована і лише після приходу до влади Петра II було дозволено вибори нового гетьмана.

На рішення російського імператора вплинули і події у Європі, де йшов період виникнення нових держав і черговий переділ світу,

тому Російській імперії було зовсім не вигідно налаштовувати вороже проти себе козацтво. З огляду на всі ці чинники 1 жовтня 1727 р. відбулися чергові вибори гетьмана, яким став 73-річний миргородський полковник Данило Павлович Апостол.

Не будиши близьким з Мазепою, він був його одностудцем у питанні союзу зі Швецією і користався його довір'ям. Неясними залишаються мотиви, з яких він покинув Мазепу і вернувся до Петра І. Пізніше, за Полуботка, він активно підтримував його в справі «привернення прав українців» та в справі обрання гетьмана; був заарештований і звільнений після смерті Петра І. Син Данила Апостола, Петро, залишився заручником в Петербурзі. Так само, як згадано вище, затримано синів інших старшин, випущених після звільнення на Україну [3, с. 92].

На початку 1728 року Данило Апостол в супроводі визначних старшин поїхав до Москви на коронацію Петра ІІ. Українців дуже добре приймали, запрошували на урочисті прийняття царя та сановників. Головною метою їх подорожі до Москви було бажання здобути «гетьманські статті», які завжди під час обрання нового гетьмана затверджував цар. Винятком було гетьманування І. Скоропадського, коли зовсім не укладалось «договірних пунктів».

22 серпня 1728 року Данило Апостол у відповідь на прохання затвердити «статті» одержав так звані «Решительные пункты», в яких зовсім не згадується про договір України з російським урядом; вони мають форму «указу» царського уряду гетьманові. В цілому на статейні пункти Данила Апостола, витримані в дусі оборони української автономної державності, Москва відповіла цілою системою обмежень і ударом саме по цій державності. Щодо цього уряд Петра ІІ пішов далі, ніж уряд Петра І [5, с. 76].

В деяких питаннях становище гетьмана Д. Апостола стало гіршим навіть ніж те, яке займав І. Скоропадський. У військовому відношенні гетьман підлягав генералфельдцейхмайстрові князеві М. Голицину (раніше тільки цареві). Обрання гетьмана могло бути проведене тільки за згодою царя; Генеральний Суд перетворено на колегіальну установу, в якій засідали троє українців та троє росіян, а головним суддею став не гетьман, а цар. Тяжким ударом було призначення окремого фінансового управління - «канцелярії зборів», з двома підскарб'їями, росіянином і українцем, що послаблювало фінансові прерогативи гетьмана. Полковників та генеральну старшину призначав царський уряд. За гетьманом стежили, про кожний його крок доносили урядові. Він фактично був позбавлений права вести

приватну кореспонденцію з закордоном, поїхати, коли хоче, до своїх маєтків (найбільші були Хомутець та Сорочинці) [6, с. 3].

Одночасно з утратою гетьманом влади та престижу втрачали їх і Військова Генеральна Канцелярія, керманічем якої був гетьман. Петро I намагався відокремити її від гетьмана як окрему установу. У 1724 р. стали призначати окремих «правителів» Генеральної Канцелярії, а генеральний писар мав завідувати тільки технічною канцелярією [8, с. 21].

Дозвіл обрати гетьмана застав Україну в хаотичному стані. З 1724 р. не було гетьмана, вищого носія влади. Не було й генеральної старшини, яка сиділа під арештом в Петербурзі. Малоросійська Колегія не мала компетенції призначати нову старшину. Тому разом з обранням гетьмана треба було обрати й старшину.

Досі залишається нез'ясованим: хто і коли обрав цю старшину - та сама Генеральна Рада, яка обрала гетьмана, чи самі полковники з гетьманом. У всякому разі старшину не обрано, тільки намічено кандидатів, переважно по два на кожну посаду, а Верховна Таємна Рада призначила з цих кандидатів генеральну старшину: генерального обозного - Якова Лизогуба; генеральних суддів - М. Забілу і А. Кандибу; писаря - М. Турковського; 2-ох осаулів - І. Мануйловича та Ф. Лисенка; хорунжого - К. Гречаного та бунчужного - І. Бороздну. Крім того, генеральний підскарбій, А. Маркевич, призначений був проти волі гетьмана [10, с. 26].

Гіршим було становище з полковниками. Стан з полковою адміністрацією був катастрофічний. В 1725 році було так: у 10 полках 4 полковники були чужинці, а решта старшини не була в комплекті. У 1727 р. становище змінилося: чужинці командували 5-ма полками: Богданов — Чернігівським, Пашков — Стародубським (замість Кокошина); І. Хрущов - Ніжинським (замість Толстого); Г. Милорадович - Гадяцьким (замість свого брата - Михайла Милорадовича); В. Танський, волох - Переяславським. Тільки до Полтавського полку призначено полковником українця В. Кочубея. Призначені поза гетьманом полковники, як чужинці, так і українці, поводитися незалежно, не слухали його наказів, а визнавали тільки російське начальство, ширячи анархію і підриваючи престиж гетьмана. Дуже багато клопоту завдавала родина Марковичів: колишня гетьманова Настасія Скоропадська та її брат, Лубенський полковник Андрій Маркевич. На обох надходило багато скарг за здирства, захоплення земель тощо, але вони мали сильну протекцію у російських начальників, головню у С. Велямінова. Не кращі були волох Василь Танський, полковник Переяславський, та серб Гаврило Милорадович,

полковник Гадяцький. Вони, за виразом Б. Крупницького, поводитися в своїх полках, як у завойованій країні [5, с. 77].

Гетьман не мав сил для боротьби з цими явищами. Він пішов іншим шляхом: наполягав на виборності інших членів полкової старшини і з їх допомогою боровся з свавіллям полковників.

Новообраний гетьман, не гаючи часу, одразу взявся до здійснення внутрішньополітичних реформ. Найперше він взявся до реформування фінансової системи Гетьманщини, оскільки лише наявність власних коштів робить державу незалежною.

Проблема відокремлення загальнодержавної скарбниці від приватного скарбу гетьманів виникала неодноразово. Першим це питання піднімав ще Б. Хмельницький, в період правління якого була створена посада гетьманського підскарбія, яку посідав, ймовірно, Р. Ракушка-Романовський. Згодом ця проблема піднімалася у бендерських статтях Пилипа Орлика. Попри це ні за гетьманування І. Мазепи, ні за його наступника І. Скоропадського державний скарб так і не був відділений від приватних коштів гетьмана [3, с. 94].

У зв'язку з економічною ситуацією у Гетьманщині, Д. Апостол 12 березня 1728 р. звернувся через канцлера до імператора Петра II з «статейними пунктами», у яких порушувалося дане питання. 22 серпня 1728 р. гетьман отримав від імператора так звані «Рішительні пункти», у яких пункт 7-й і 13-й якраз і розглядали дану проблему. Так, зокрема, у пункті 7-му обумовлюється скасування податків, запроваджених Малоросійською колегією, і повернення до податкових норм, які були запроваджені і затверджені договором 1654 р. Однак, процедуру збору податків мали проводити двоє людей – великорос та малоросіянин. Зібраний податок мав доставлятися до скарбу. Обов'язково мала вестися звітність про надходження податків і видатків. 13-й пункт залишав у дії індикту, тобто сплата податку українськими, російськими і іноземними купцями [7, с. 227].

Таким чином, російський уряд «дозволяв» збір податків гетьманською канцелярією, але під пильним наглядом російського уряду. Постійне ведення записів і звіт імператору знову обмежували права гетьмана самовільно розпоряджатися гетьманськими грошима. Присутність серед скарбників великороса демонструвало недовіру російського уряду гетьманській адміністрації.

На посаду підскарбія указом Верховної таємної ради від 29 січня 1729 р. було призначено полковника Івана Мякініна, який перебував на цій посаді до 1738 р., а також лубенського полковника Андрія Марковича, який перебував на даній посаді до 1740 р.

Канцелярія малоросійського скарбу протягом років гетьманування Д. Апостола була цілковито відокремлена від адміністрації Гетьманщини указом від 31 липня 1734 р. [8, с. 86].

Таким чином, саме за гетьманування Д. Апостола було найбільше здійснено заходів стосовно відокремлення фінансів від суто адміністративної установи – Генеральної військової канцелярії. Завдяки йому було створено окремий орган – Канцелярія малоросійського скарбу, яка відповідала за фінанси і збирання податків у Гетьманщині.

Однією з перших дій гетьмана Д. Апостола було створення упорядкованої системи володіння маєтками, насамперед ранговими. Це було тимчасове володіння - із втратою посади втрачалося і право на маєток. Проте козацька старшина різними шляхами намагалася закріпити його у довічну власність. Д. Апостол розпочав із цим боротьбу і «виявив багато зловживань». Так, гетьман І. Скоропадський вільні військової села, що служили фондом для роздачі маєтків на ранг, надавав особам, які взагалі не несли військової служби. Він і сам захопив у приватне володіння деякі рангові маєтки. Безкомпромісні дії Д. Апостола нажили йому чимало ворогів, серед яких опинився і лубенський полковник А. Маркович. За зловживання він 27 жовтня 1727 р. був засуджений і усунутий з посади. Тоді його син Я. Маркович подався до Москви клопотатися за батька і за тітку, вдову гетьмана І. Скоропадського. Діяв він досить енергійно, наносячи візити потрібним урядовцям, даруючи їм подарунки і гроші: «По обеде ездилось до Петра Вас. Курбатова, которому и листи от род. и ясновельможной отдалем, где было 30 р.». Я. Маркович добився того, що його батька навіть підвищили у посаді - призначили генеральним підскарбієм. Проте не всі маєтки вдалося відстояти. Ті, що належали на ранг або до міських ратуш, царський уряд наказав забрати у А. Марковича і А. Скоропадської. Останній замість втрачених було виділено інші маєтки. А долю деяких маєтків Маркевичів повинен був вирішити новий міністр при гетьмані Д. Апостолі князь О. Шаховської. Проте князь, одержавши від Марковичів подарунки, не дав скаргам ходу. З питання зловживань ранговими володіннями Д. Апостол вступив у конфлікт також із приставленими до нього російськими чиновниками. Він добився відкликання з України міністра Ф. Наумова, повідомивши російський уряд про факти продажу міністром рангових володінь та одержання ним хабарів [11, с. 459].

Переконавшись, що окремі заходи, спрямовані на збереження рангових володінь, не можуть дати відчутних результатів. 2 – 7 липня

1728 р. гетьман звернувся до царя з пропозиціями щодо основних питань політичного та економічного життя Лівобережної України. З більшістю з них царський уряд погодився, ухваливши так звані «Рішительні пункти», що стали своєрідною Конституцією України аж до кінця її автономії. Хоча ці «Пункти» були досить далекими від статей Б. Хмельницького, на поновленні яких наполягав Д. Апостол, вони все ж враховували деякі домагання українців. Зовнішні зносини за цими пунктами Україна могла мати тільки з Польщею та Кримом, та й то з відома царського резидента. Козацьке військо в час війни підлягало російському головнокомандуючому. Полкова й сотенна старшина затверджувалася гетьманом, але генеральна – імператором. Д. Апостол намагався підпорядкувати своїй юрисдикції й Київ, але наштовхнувся на опір тамтешнього міщанства, яке з корисливих причин воліло підкорятися російському генерал-губернатору [6, с. 4].

Царський уряд погодився на те, щоб судові справи було передано у відання місцевих судових органів. Головою Генерального військового суду призначався гетьман, однак сам суд мав складатися з трьох росіян і трьох українців, а найвищою апеляційною інстанцією, до якої можна було звертатися через Колегію іноземних справ у разі незадоволення рішенням Генерального суду, був цар. Цим було підірвано спробу гетьмана Д. Апостола відстояти незалежність судочинства на Лівобережній Україні. Для поліпшення судочинства від імені гетьмана 13 липня 1730 р. видана інструкція судам, розіслана по всіх полках. Інструкція встановлювала чітку систему судочинства і сприяла упорядкуванню законодавства на Україні. Під час гетьманства Д. Апостола почалася робота по кодифікації українського права. Вона просувалася повільно. Не вистачало спеціалістів для зведення «травних» книг, які використовували у судочинстві України, до одного кодексу та перекладу їх на російську мову.

В 1730 р. Д. Апостол звернувся до архімандрита Києво-Печерської лаври з проханням направити для цієї роботи «духовных персон до того дела искусных и знающих». У 1733 р. усіх осіб, які займалися цією роботою, зібрали у містечку Ічня Чернігівського полку. Деяких із них Д. Апостол навіть «увільнив від воєнного походу». Кодифікація українського права була закінчена вже після смерті Д. Апостола. За «Рішительними пунктами» незаконно захоплені рангові й ратушні землі поверталися державі. В особистому володінні старшини залишалися тільки вислужені та куплені маєтки. Однак царський уряд установив обмеження гетьманської влади в порядку надання нових володінь. Раніше їх надавав своїм універсалом гетьман, а цар, якщо до нього зверталися, на цій підставі затверджував право на

них жалуваною грамотою. Тепер це право повністю переходило до царя, а гетьман утрачав реальну економічну владу. Росіянам знову дозволялося купувати землі в Україні, але заборонялося привозити з собою кріпаків. Із прибуттям нового міністра при гетьмані кн. О. Шаховського у 1729 р. було розпочате генеральне слідство про маєтності, що тривало до 1731 р. Основним його завданням було з'ясування прав господарів на володіння їхніми маєтками та виявлення вільних маєтків [9, с. 37].

Старий гетьман допоміг повернутися на батьківщину запорожцям, які після 25-літнього поневірення по чужих землях заснували у 1734 р. Нову Січ над річкою Підпільною. Відомо, що за його гетьманування запорозькому козацтву вдалося наприкінці березня 1734 р. повернутися на свої землі і відновити січове укріплення. В значній мірі заходами гетьмана запорізьке військо знову легалізувалося в межах Російської держави. З того ж року почалася підготовка спільного походу українських козаків і російського війська проти кримських татар [1, с. 467].

В 1717 р. запорожці звернулися до миргородського полковника Данила Апостола з проханням посприяти «прощення» запорозьким козакам. Підтвердженням факту посередництва Данила Апостола у переговорах запорожців з царським урядом є згадка у листі Пилипа Орлика до Війська Запорозького. Перед вирішенням справи про повернення під юрисдикцію Російської держави у 1734 р., маючи інформацію про ці переговори, П. Орлик застерігав запорожців. 23 квітня 1734 р. П. Орлик називає вже на той час померлого гетьмана «кривоприсяжцем і відступником» [2, с. 125].

Д. Апостол згадується в контексті документів Коша найчастіше у зв'язку з проблемами заселення і розмежування. Його ім'я пов'язують із просуненням на землі, які запорожці здавна вважали своїми, мешканців Лівобережжя. Історики Придніпров'я приписують на підставі втрачених джерел, заснування поселень в межиріччі р. Орел і р. Самара ініціативі полковника Д. Апостола. Серед них заснована з вихідців із Правобережної України слобода Могилів. За ініціативою Д. Апостола група переселенців осіла біля Самарського Пустельно-миколаївського монастиря і виконувала на його користь певні повинності. В 1722 р. невдовзі після свого обрання на посаду гетьмана отримав слободу Могилів у користування. Є інформація, що до цього часу тут існував зимівник козака Могили, а за його відсутності був переданий іншому козакові. У 1763 р. було здійснено перепис населення слободи і виявлено цікаві дані про її мешканців. Серед населення згадуються вихідці із Правобережної України,

колишні мешканці Полтавського і Миргородського полків, уродженці Запорізької Січі. В 30-х, а особливо у 40-х рр. міграція лівобережного населення стає інтенсивнішою. Певна заслуга у цьому належить адміністрації гетьмана – полковому уряду прилеглих полків [4, с. 88].

Таким чином, об'єктивно діяльність гетьмана Д. Апостола сприяла міграції українського населення, освоєння ним давніх українських і тимчасово втрачених територій. Ряд населених пунктів сучасного Приорілля виникли завдяки діяльності гетьмана і його адміністрації.

В той же час він нічого не міг вдіяти, аби захистити українців від використання їх царатом на тяжких фізичних роботах. У 1731 - 1733 рр. і пізніше козаки і селяни змушені були будувати Українську лінію - величезну оборонну споруду, що простягалася на 285 км. від Дніпра до Сіверського Дінця. Щороку на лінію гетьман виганяв 20 - 25 тис. козаків і 10 тис. селян зі своїми харчами і знаряддям. Тяжка праця на спорудженні лінії спричинилася до численних людських жертв і занепаду хліборобства. Водночас на Україні квартирувало від 8 до 11 російських полків, і весь тягар їхнього утримання лягав на трудящий люд [5, с. 77].

У березні 1719 р. з України наказано було відправити чергові 6 тисяч козаків під командуванням бригадира Йосипова для «закінчення початої лінії і фортець між Царицином і Панчишином». 17 грудня 1720 р. Малоросійська колегія отримала указ про висилку 12 тисяч козаків для риття Ладозького каналу. А вже наступного року туди ж була відправлена така ж кількість козаків під загальним керівництвом наказного гетьмана П. Полуботка. Відомий історик першої половини XIX ст. Д. Бантиш-Каменський зазначає, що «в Ладозькому поході померло у 1721 р. 2461 козак та хворих було 244 чол.». В наступні роки такі відомості почала збирати Генеральна військова канцелярія [2, с. 127].

Отже, гетьман не міг нічого вдіяти, щоб захистити козаків від смертельних робіт за межами України. Значна кількість січовиків гинула від важкої роботи, поганого харчування і інфекційних хвороб, які швидко поширювалися у таких умовах. Мабуть, це єдине негативне явище у політиці гетьмана Д. Апостола, однак це було об'єктивним явищем, на вирішення якого гетьман не мав реального впливу.

Таким чином, гетьман Д. Апостол, прийшовши до влади почав активну внутрішню реформацію держави. Він намагався кодифікувати судочинство, відокремити гетьманську казну від державної, навести лад у сфері рангових і спадкових маєтностей. Частково йому вдалося втілити свої задуми в життя. Однак російський уряд обережно

ставився до реформ 73-річного гетьмана, тому не завжди погоджував ті чи інші заходи. В період гетьманства Д. Апостола Україна на деякий час отримала часткову автономію, але це тривало дуже короткий час.

Джерела та література:

1. Бутич І. Гетьман Данило Апостол – захисник вольностей козацьких / І. Бутич // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – К., 2004. – С. 466–469.
2. Васильєв М. З історії будівництва української оборонної лінії (1731 – 1733 рр.) / М. Васильєв // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С. 123–131.
3. Герасименко Н. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727 – 1734) / Н. Герасименко // УІЖ. – 1992. – №3. – С.92–102.
4. Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: матеріали наукових читань. – Полтава, 2005. – 142 с.
5. Горобец В. Выборы без выбора: (реставрация гетманства на Украине в 1727 году) / В. Горобец // Родина. – 2009. – №2. – С. 75–77.
6. Горобець В. Гетьман Данило Апостол / В. Горобець // Історія України. – 1997. – №33. – С. 3–5.
7. Горобець В. Данило Апостол / В. Горобець // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 225–324.
8. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба / Б. Крупницький. – К., 2004. – 286 с.
9. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782) / А. Пашук. – Л., 1967. – 180 с.
10. Полонська-Василенко Н. Гетьманство Данила Апостола / Н. Полянська-Василенко // Наука і суспільство. – 1995. – №3-4. – С. 25–30; №5-6. – С. 27–31.
11. Радакова Е. Гетман Даниил Апостол в роли колонизатора / Радакова Е. // Киевская старина, 1891. – №6. – С. 458 – 468.

Ткачук Аркадій
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ ДУХОВНІ СЕМІНАРІЇ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті порушено проблему правового становища римо-католицьких духовних семінарій на Правобережній Україні після поділів Польщі. Розглянуто специфіку заходів імперського уряду щодо підпорядкування духовних навчальних закладів державі.

Ключові слова: Римо-католицька Церква, семінарії, Духовна Академія, імператорський указ, конкордат.

В статтє затронутο проблему правового положення римско-католических духовных семинарий на Правобережной Украине после разделов Польши. Рассмотрено специфику мер имперского правительства относительно подчинения духовных учебных заведений государству.

Ключевые слова: Римско-католическая Церковь, семинарии, Духовная Академия, императорский указ, конкордат.

The article deals with the problem of legal status of catholic Seminaries in Right-Bank Ukraine after the divisions of Poland. The specific of activities of the imperial government to the subordination of religious educational institutions to the State are considered in the article.

Key words: Roman Catholic Church, Seminaries, Theological Academy, imperial decree, concordat.

При вивченні діяльності римо-католицького духовенства в галузі освіти чи не найважливішим аспектом є характеристика правового становища духовних семінарій в нових суспільно-політичних умовах, що склалися після трьох поділів Речі Посполитої. Висвітлення становища духовних семінарій як закладів для підготовки церковнослужителів римо-католицької церкви дозволить краще зрозуміти освітні процеси в Російській імперії та, зокрема, місце і роль католицького духовенства в цих процесах.

Дана проблема розроблялася в українській, російській та польській історіографії, проте досить фрагментарно. Правове становище духовних семінарій розглянуто у монографічних

дослідженнях І. Шостак, Ю. Білоусова та П. Грабчака, проте лише на території Луцько-Житомирської дієцезії. Варта уваги також стаття А. Святненко, в якій історик розглядала проблему в контексті всієї освітянської політики Російської імперії, проте особливо не наголошуючи на правовому становищі семінарій.

Джерельну базу статті становить комплекс опублікованих законодавчих актів Російської імперії, якими є іменні імператорські, сенатські та міністерські укази та розпорядження, а також височайше затверджені доповіді та устави, що стосуються римо-католицьких семінарій в імперії, і які вміщені у 1-му та 2-му зібраннях «Полного собрания законов Российской империи».

Загалом білого духовенства в католицьких єпархіях (дієцезіях) Російської імперії у 1818 р. нараховувалось близько 1800 чоловік, з них 165 – у Луцько-житомирській і близько того – в Кам'янецькій [17, с. 265]. Крім того, частина Київської губернії становила окремий архідеканат, який входив до Могилівської дієцезії. Кількість священників у Київському архідеканаті у 1836 р. становила 86 чоловік [16, с. 2]. Як бачимо, кількість католицьких священників у першій половині XIX ст. була значною.

Після приєднання Правобережжя до Російської імперії частина навчальних закладів Римо-католицької Церкви (РКЦ) на цих теренах перестала існувати. Збережені училища, духовні семінарії та новіціати уряд узяв під свій контроль [15, с. 55]. Зокрема, Регламентом для церков та монастирів РКЦ в Російській імперії за церковними будівлями, відведеними для семінарій, училищ та богаділень, закріплювалася це призначення; вони звільнялися від будь-якого постою [8, с. 436].

На кінець XVIII – початок XIX ст. на Правобережжі діяло чотири римо-католицькі духовні семінарії: у Волинській губернії з них було три – в Житомирі, Луцьку та Олиці, а у Подільській губернії – семінарія в Кам'янці-Подільському. У 1820 р. було відкрито ще одну семінарію – в Звенигородці, повітовому містечку Київської губернії [4, с. 12; 17, с. 250-251].

Могилівський архієпископ Станіслав Сестренцевич-Богущ, ще будучи єпархіальним єпископом, цілком усвідомлював істину, що освіта для духовенства настільки ж важлива, як і для інших станів, навіть значно важливіша, бо священники самі навчають народ. Тому ще 1797 р. С. Сестренцевич представив владі свій проект по облаштуванню духовних семінарій в дієцезіях на такій основі: 1. Предмети викладання: моральне богослов'я, церковні обряди, спосіб викладу катехізису, географія, історія, арифметика, російська мова, а

також ті іноземні мови, знання яких необхідно в окремих місцевостях; 2. Курс навчання – чотириохрічний; 3. Кількість кліриків – відповідно до розмірів єпархій та числа парафіяльних священиків; відштовхуючись від приблизного розрахунку, що зі ста чоловік щорічно вмирає троє, – утримувати в семінаріях 12 кліриків на сто священиків, так, щоб троє з них щорічно були підготовлені до заміщення вакантних посад; 4. З кожної семінарії посылати третину кліриків щорічно до Віленського університету для закінчення курсу наук; 5. Запровадження семінарій під наглядом місцевих єпископів зробити прерогативою Римо-католицької духовної Колегії, для уніфікації та централізації навчальної системи; 6. У випадку дефіциту фінансів на утримання семінарій проводити збір зі всіх духовних маєтків та капіталів.

На жаль, після років розгляду цей проект був відкинтий, і право заснування семінарій віддано самим єпархіальним єпископам під наглядом Колегії. При цьому ні особового складу семінарій, ні навчальних планів, ні шляхів фінансування визначено не було, навіть не накладалося зобов'язань щодо відкриття семінарій на тих же єпископів [17, с. 248-250].

Чи не першим імператорським указом, що стосувався діяльності духовних навчальних закладів іновірних церков на території Російської імперії був указ від 19 грудня 1797 р., яким дозволялося засновувати училища для підготовки духовенства. Загальний догляд за ними покладався на Колегію духовних справ. Проте цей указ перш за все був спрямований на витіснення іноземних священників, які б мали зайняти вакантні місця в парафіях, а також проти тих, хто повертався з-за кордону після поділів Польщі [5, с. 852]. Наступним указом Павла I від 28 квітня 1798 р. освітні заклади були передані під виняткову владу архієпископа та місцевих єпископів [6, с. 224]. Проте налагодження діяльності існуючих та заснування нових духовних навчальних закладів (згідно з указом від 19 грудня 1797 р.) повинен був призупинити новий указ від 1 вересня 1798 р. до того часу, коли буде заснований університет для Курляндського, Естляндського та Ліфляндського ричарств, в якому були б класи викладання теології [7, с. 364].

Департамент у Справах Католицької Церкви у жовтні 1798 р. отримав наказ від Сенату зібрати відомості про те, наскільки може не вистачати коштів на утримання катедральних семінарій і наскільки великою може бути допомога семінаріям від додаткового збору з усіх церковних доходів без обтяження їх маєтків, тобто дотації на семінарії мали надходити за рахунок римо-католицького духовенства [18, с.

123]. Тоді ж відповідним наказом вводився додатковий збір з усіх церковних доходів для утримання семінарій. Керівництво навчальних закладів зобов'язувалося складати щорічні звіти щодо кількості викладачів і учнів, перелік дисциплін, дані про успішність учнів тощо. Ці звіти надсилалися архієрею, включалися до щорічного звіту й передавалися до Колегії, а потім до Сенату [15, с. 55-56].

У 1801 році цар Олександр I підпорядкував семінарії Римо-католицькій духовній Колегії, яка таким чином ставала контролюючою інстанцією [18, с. 124], проте не надто успішно, так як архієпископ С. Сестренцевич поступово перебирав її повноваження на себе, не бажаючи ділити свою духовну владу з урядом [20, с. 51-52]. З основних розпоряджень Римо-католицької Колегії варто згадати постанову 1822 р. про те, щоб семінарські вчителі призначалися лише з числа докторів чи магістрів богослов'я. До того часу вчителі призначалися лише семінарським начальством при відсутності якоїсь єдиної системи. Всі інші постанови колегії були другорядними і не змінювали загальної системи духовної освіти [17, с. 256].

Указом від 18 липня 1803 р. при Віленському університеті була відкрита Головна семінарія, для підготовки римо-католицького духовенства на вищі ієрархічні посади. Навчатись там повинно було 30 католиків та 20 уніатів з білого духовенства, яких обирали місцеві архієреї. На утримання семінарії виділялося 15 000 руб. сріблом з доходів монастирських маєтків та капіталів, а також фінансувалась за рахунок 11 багатих бенефіцій, що приносили 65 тис. рублів сріблом щорічно. Віленська семінарія поширила припис про необхідність усім семінаріям імперії використовувати однакові підручники та навчальні програми, що поклало початок уніфікації семінарської освіти [9, с. 782-783]. Проте такі заходи уряду викликали широкий спротив. Вказувалось на не канонічність закладу, який не підлягав місцевому єпископу. Незадоволення викликав і той факт, що семінаристи мали змогу щоденно вільно спілкуватися зі студентами інших факультетів. Щоб представити Головну віленську семінарію в поганому світлі, Колегія призначала на 1811 та 1815 рр. ревізії, в ході яких висувалися немало аргументів проти закладу. Лише стараннями князя А. Чарторийського семінарія при університеті не була закрыта Колегією [17, с. 258-262].

Таким чином, виходячи зі всього вищесказаного, можна стверджувати, що російський уряд порівняно позитивно поставився до питання про підготовку священнослужителів РКЦ; важливим було те, що імперська адміністрація, законодавчо врегулювавши становище семінарій, мало втручалася у внутрішні справи духовної освіти,

віддавши управління нею самим архієреям. Проте такий стан справ існував недовго. Після поразки польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. ситуація стала кардинально змінюватись. Розпочався новий етап відносин духовних навчальних закладів з царською адміністрацією.

Перш за все був закритий Віленський університет, як розсадник польського вільнодумства, при якому розміщувалась Головна семінарія. Імператорський указ про закриття закладу від 1 травня 1832 р. не ліквідував, проте, медичного та богословського факультетів, які передавалися у відання Міністерства Внутрішніх Справ. Ці факультети були перетворені в окремі навчальні заклади, але викладати там могли лише «благонадійні» професори [10, с. 225]. Так у Вільно імператор Микола I заснував Духовну Академію для римокатолицького духовенства, устав якої був затверджений 1 липня 1833 р. [13, с. 386-395], а у 1842 р. переніс цю Академію до Петербургу. Відтоді вищу духовну освіту католицьке духовенство могло отримати лише у Петербурзі. З 1842 р. ректором Академії було призначено могильовського архієпископа Головінського, що був лояльним до влади [21, с. 279]. Таким чином уряд свою рішучість у проведенні антипольських заходів, та взяв під свій цілковитий контроль вищу теологічну освіту, після того, як встановив контроль над дієцезіальними семінаріями, про що йтиметься нижче.

Спочатку імператор 26 липня 1832 р. затвердив рішення міністра МВС про розповсюдження серед духовенства та навчальних закладів у достатній кількості брошур з повчаннями про обов'язок вірнопідданства імператору, які, як не дивно, написав Віленський єпископ Клонгевич [11, с. 517]. Потім указом від 26 листопада 1832 р. дієцезіальне управління зобов'язали подавати місцевим цивільним губернаторам всю інформацію про кожного, хто вступав до семінарії, а також щорічно звітувати про кількість вихованців кожної семінарії з докладним описом їх занять в урочний та позаурочний час. При цьому світська влада отримала змогу вирішувати долю вихованців семінарій [12, с. 863-864].

Вирішальну роль у підпорядкування духовних навчальних закладів РКЦ державі мав указ Миколи I від 19 листопада 1843 р. Усі семінарії Російської імперії виводилися з-під опіки єпископів і переходили під владу державної адміністрації на місцях та Духовної Академії у Петербурзі. Фінансові витрати на утримання викладачів та вихованців також брала на себе держава; встановлювався прокурорський нагляд за процесом навчання. Всі церковні фонди, з

яких фінансувалися семінарії, також переходили під контроль російської державної адміністрації [1, с. 291].

Відповідно до імператорського указу від 1843 р. в Російській імперії існувало лише п'ять католицьких духовних семінарій: у Житомирі, Кам'янці-Подільському, Мінську, Тельшеві та Вільні, тобто три семінарії на Правобережжі було ліквідовано. До кандидатів на священство висувалася вимога - закінчені чотири класи гімназії або складання іспитів, відповідних четвертому класу. Час навчання в семінарії зростає до 4 - 6 років. Вищу теологічну освіту в імперії можна було здобути лише в Духовній Академії в Петербурзі, про що вже згадувалось, і яка давала наукові ступені з теології та канонічного права [19, с. 184]. Тим же указом від 19 листопада 1843 р. встановлювались штати п'яти духовних семінарій імперії, визначалися як кількість викладачів та їх заробітна плата, так і кількість вихованців для кожної семінарії та кошти на їх утримання [14, с. 765].

Підсумком законодавчого врегулювання становища римо-католицьких духовних семінарій стало підписання 3 серпня 1847 р. між Російською імперією та Апостольською Столицею Конкордату, який став важливим досягненням переговорів та канонічного затвердження церковного устрою на території Російської імперії [18, с. 125]. Цей договір закріплював ті поступки, на які пішов царський уряд заради врегулювання становища РКЦ в імперії, яке можна назвати критичним.

До налагодження відносин із Ватиканом імператора штовхали досить важливі причини. Перш за все, репресивні заходи російського уряду щодо РКЦ викликали широкий відгос у Західній Європі. Папа Григорій XVI, який виступив проти польського Листопадового повстання та осудив священників, що брали в ньому участь, відчув себе повністю обдуреним, так як імператорський двір не йшов назустріч по шляху до порозуміння. Тоді Папа проголосив алокуцію «*Hoerentem diu*», в якій звинуватив царя у відсутності віротерпимості та гоніннях на РКЦ [2, с. 106]. Щоб залагодити ситуацію, до Ватикану приїздить цар Микола I наприкінці 1845 р. для особистої зустрічі з Григорієм XVI. Питання про устрій РКЦ в Російській імперії великою мірою було вирішено. Для більш ретельного вивчення скарг Апостольської Столиці в Римі залишився граф Нессельроде. Після вступу на святий трон Пія IX до нього одразу ж приїздить імператорський посланець граф Блудов, щоб остаточно обумовити становище Римо-Католицької Церкви в Росії [1, с. 75-76]. Дискусії на тему майбутнього Конкордату почались 1 січня 1846 р. і продовжувались до 3 серпня 1847 р., коли і

був прийнятий текст договору. Він включав у себе 31 параграф, а також 12 параграфів «текстів неузгоджених статей» [3].

Умови діяльності римо-католицьких семінарій було розкрито у 22-28 статтях Конкордату. Визначалося, що єпископам, а не місцевій адміністрації, належить вибір ректорів, інспекторів, професорів та вчителів дієцезіальних семінарій. При цьому вони повинні зважати з огляду на поведінку претендентів на ці посади, чи вони будуть затверджені владою. Єпископ міг також звільняти їх, призначаючи на період вакансії заступників. До прав єпископа належало складання програми навчання в семінарії, а також відміна на певний час викладання одного чи кількох курсів. Духовна Академія у Петербурзі була передана під безпосереднє керівництво моголівського архієпископа, який мав визначити сталу кількість вихованців академії, яких посилатиме кожна дієцезія на навчання до Петербурга, а також він визначав професорський склад Академії, до якого повинні входити лише католики [19, с. 184].

Пій IX в консисторній проповіді 3 липня 1848 р. проголосив буллу про підписання Конкордату. Проте Микола I ніяким чином не змінив свого ставлення до католицизму: навіть не дозволяв до самої смерті надрукувати чи оголосити текст Конкордату [1, с. 76]. Тим не менше, це був важливий документ, рішення якого не залишалися просто на папері, і який приніс на певний час римо-католицькій церкві в Російській імперії відносну стабільність і спокій [21, с. 279].

Таким чином, становище римо-католицьких духовних семінарій Правобережжя з перших років утвердження російського панування в краї цілком регламентувалося імперським законодавством. У перші десятиліття XIX ст. всебічне обмеження самостійності духовних навчальних закладів відбувалося поступово, формально ними опікувались дієцезіальні архієреї, що були підзвітні імперській адміністрації. Проте після поразки польського Листопадового повстання ситуація кардинально змінилася: семінарії переведено під опіку державної адміністрації на місцях і визначено штати їх викладачів та вихованців, а також було ліквідовано три семінарії на Правобережжі в ході антицерковної політики уряду. Остаточне правове становище семінарій було врегульовано Конкордатом між Російською імперією та Ватиканом. Цей документ приніс відносну стабільність Римо-католицькій Церкві в імперії, вирішивши основні суперечності її правового становища.

Джерела та література:

1. Білоусов Ю. Київсько-житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис / Ю. Білоусов. – Житомир, 2000. – 314 с.
2. Історія релігії в Україні: в 10 томах / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Том 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 598 с.
3. Кумор Б. Российский конкордат и создание Тираспольской епархии [Електронний ресурс] / Б. Кумор. – Режим доступа к ресурсу: <http://lib.zagloba.me/book/export/html/51>.
4. Надтока Г. Церква та імперія: Католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – в першій чверті XIX ст. / Г. Надтока // Людина і світ. – 2001. – № 4. – С. 9-15.
5. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – СПб, 1830. – Т. 24 (6 ноября 1796-1797). – № 18.286. – с. 852.
6. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – СПб, 1830. – Т. 25 (1798-1799). – № 18.504. – с. 222-224.
7. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – СПб, 1830. – Т. 25 (1798-1799). – № 18.650. – с. 364.
8. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – СПб, 1830. – Т. 25 (1798-1799). – № 18.734. – с. 436-438.
9. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1-е. – СПб, 1830. – Т. 27 (1802-1803). – № 20.853. – с. 782-783.
10. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5317. – с. 225.
11. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5521. – с. 517.
12. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб, 1833. – Т. 7 (1832). – № 5773. – с. 863-864.
13. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб, 1834. – Т. 8 (1833). – № 6296. – с. 386-395.
14. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб, 1844. – Т. 18 (1843). – № 17.341. – с. 765.
15. Святненко А. Греко-католицька й римо-католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. Святненко // Київська старовина. – 2009. – № 5-6 (339-340). – С. 48-60.
16. Скус О. Римо-католицьке духовенство Уманщини в контексті європейських впливів XIX ст. [Електронний ресурс] / О. Скус. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2010_57/ist/ist9.pdf.

17. Толстой Д. Римский католицизм в России: Историческое исследование: в 3 томах / Д. Толстой. – СПб, 1876. – Т. 2. – 578 с.
18. Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / І. Шостак. – Білий-Дунаєць; Острог, 2005. – 200 с.
19. Шостак І. Роль римо-католицьких духовних семінарій у духовному житті Волині першої половини XIX ст. / І. Шостак // Релігія і церква в історії Волині: Збірник наукових праць/ під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – с. 182-189.
20. Grabczak P. Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798-1842 / P. Grabczak. – Biały Dunajec; Ostróg, 2006. – 364 s.
21. Ks. Archutowski R. Historia kościoła katolickiego w Zarysie / Ks. R. Archutowski. – Warszawa; Lwów, 1922. – 303 s.

Дем'янчук Надія
Студентка спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РОЛЬ ЧЕХІВ У ДУХОВНІЙ РОЗБУДОВІ КВАСИЛОВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

У статті зроблено спробу проаналізувати роль чехів у духовній розбудові Квасилова в другій половині ХІХ ст. - першій третині ХХ ст. намагається прослідкувати етапи колонізації чеським населенням території історичної Волині.

Ключові слова: Чехи, колонізація, Петропавлівський храм.

В статье сделано попытку проанализировать роль чехов в духовном развитии Квасилова во второй половине ХІХ ст. - первой трети ХХ ст. пытается проследить этапы колонизации чешским населением территории исторической Волыни.

Ключевые слова: Чехи, колонизация, Петропавлівський храм.

In the article we give a shot analyse the role of Cech in spiritual development of Kvasyliw in the second half of ХІХ of century. We tries to trace the stages of colonization first third of ХХ of century Czech population the territory of historical Volyn.

Keywords: Cech, colonization, Peter and Paul church.

Вивчення історії Квасилова тривалий час залишалося поза увагою дослідників. Однак, останнім часом, спостерігається зростання зацікавлення цією проблематикою. Місто привертає увагу дослідників, як одна з найбільших поселень, де локалізувалися чехи-колонізатори. Проте, доволі фрагментарно вивчена діяльність «чужинців» у освітній і духовній сферах. Дане питання буде цікаве для розгляду діяльності чехів та їх участь у розбудові поселення Квасилів. Тема чехів є досить актуальною, та до кінця не розкритою. Дослідження даної проблеми перебуває на стадії становлення.

Цінною працею з історії поселеного пункту є «Квасилів: фрагменти історії» у 2-ох частинах Лимич (Войнарович) Анні. Вона також є автором окремих історико-краєзнавчих досліджень, що були опубліковані у журналі «Вірний вартовий», газеті «Православ'є в Україні», «Слово і час», «Слово правди». Серед дослідників Леонова Л., яка дослідила Рівненську волость у 1913 р. за документами Державного архіву Рівненської області. Є надруковані згадки про

Квасилів, у статті газеті «Слово і час». Населення Квасилова має свої легенди, які зафіксовані у книзі «Край наш у назвах» автора Я. Пури.

Першу згадку про Квасилів зустрічаємо у 1445 році. Особливо виразні координати Квасилова дає грамота 1478 року. У ній зазначено: «Я пан Ванко Чкусевич из Квасилова пан Холмский чиним значенито сим нашим листом хто на него посмотрит или чтучи его услышит кому я буду потребизн иж своим братаничом с паном Олехном Чжусою по нашей по доброй воли без каждого принуждения имели семо дел у нашей дедечной отчизне. Мне пану Ванку досталося на мою дельницу Квасилова Басов Кут» [12, с. 10].

Масове переселення чехів на Волинь з Богемі, які прийняли російське підданство. І користувалися правами та пільгами, дарованими їм 10 липня 1800 року, почалося в середині ХІХ століття.

Велику роль в історії селища Квасилів відіграли чехи-поселенці. У 1867 – 1868 рр. російський цар Олександр ІІ був в гостях у Франца Йосифа. Під час подорожей по європейських державах, російському монарху найбільше сподобались господарства чехів. У результаті Олександр ІІ, порівнюючи ведення господарювання («Чехи були працелюбними, чесними й порядними, вели тверезий спосіб життя і поважали владу») з іншими країнами висловив своє бажання щоб чехи переселялись на територію Росії. На що Франц Йосиф відповів не заперечував [2, с. 3].

Невдовзі після зустрічі російського та австроугорського було опубліковано у всіх газетах, що в Росії є на продаж багато дешевих земельних угідь. Бажаючих туди поїхати австроугорський уряд пропустить добровільно і нікому не буде перешкоджати їхати. У газеті «Народні листи» повідомлялося, що кожному дозволено виїхати на землі, де живуть росіяни [3, с. 5].

На «Чумацькому Шляху», що проходив від міста Кременця (там були склади солі) через Квасилів на Рівне знаходився невеликий хутір з трьох будинків. Весною 1869 р. Франтішек Райх, (торговець із Глушіце), Іов Биджов і Йозеф Земан (пивовар), поїхали шукати землі для подальшого проживання. Того року Франтішек Райх познайомився з адміністратором маєтку князів Зигмунда і Карла Радзивілів у Шпакові біля м. Рівне. До Ф. Райха і Й. Земана, приєднався А. Странський, їм було запропоновано купити маєток у Квасиліві. Оглянувши цей маєток і домовившись з адміністратором, що для здійснення покупки організують спілку зацікавлених осіб, вони Ф. Райха і Й. Земана, А. Странський троє повернулися до попереднього місця перебування. Тут вони майже цілий рік шукали підтримки у задуманій справі, котрі, продавши своє майно і склавши виручені

гроші разом, могли оплатити хоча б половину вартості маєтку Квасилів. І 17 квітня 1870 р. відправилася перша група чеських селян з Младоболеславського краю. І так, після чотириденної дороги дісталися до Квасилова. До перших чеських поселенців Квасилова слід додати такі прізвища, як Антоній. Перний, Ян Зах, Ян Чижик, Вацлав Влах, Мартинек [4, с. 10].

Вони виплатили половину вартості маєтку. Квасилівський маєток орендував єврей, який не хотів допустити нових хазяїв до маєтку, сподіваюся, що «купча» розірветься і він у подальшому буде ним володіти. Однак поїхав, отримавши наказ про негайне звільнення двору, він відступив. Це сталося 29 червня 1870 р., на цей день припадає православне свято Св. Апостолів Петра і Павла. Тому споруджена тут пізніше була каплиця на честь Апостолів Петра і Павла. Цей день надалі чехи відзначали, як день заснування Квасилова [10].

Поряд з господарською розбудовою нового поселення, будівництва нових садиб, чехи-поселенці значну увагу приділяли турбот про виховання та навчання своїх дітей.

Чехів на Волині нараховувалося понад 15 тис. душ. Проживали вони у 65 поселеннях Житомирського, Новоград-Волинського, Овруцького, Острозького, Дубенського, Луцького та Володимир-Волинського. З числа усіх цих поселень лише третину становили села, що склалися виключно з чехів. Одним з найбільших із них був Квасилів Рівненського повіту [7, арк. 70].

На час переселення, релігійне життя волинських чехів залишалося не влаштованим. Щоб виправити становище, у Квасиліві був скликаний з'їзд 28 вересня 1878 р. У роботі якого взяли участь 60 делегати всіх 27 чеських сіл на Волині, а також три священики — Владислав. Годлічка, Ян Саска і Францішек Кашпар. Однак з'їзд ще більше розколов громаду відбувся поділ на євангелістів («чеських братів») і старокатоликів.

Священики В. Годлічка і Ф. Кашпар залишилися душпастирами в євангелістів, Я. Саска у старокатоликів. В 1881 р. подібний з'їзд пройшов у Квасиліві знову. Цього разу у його роботі взяли участь 45 делегатів з 26 населених пунктів. Втім, другий з'їзди виявився безрезультатним.

Кращою релігійна ситуація в тих населених пунктах, де жителі визнавали одну спільну віру однаково відправляли релігійні обряди. У Квасиліві жителі розділилися за релігійною ознакою на два табори - католицькою, та євангельський. Попри це вони відправляли службу у одній церкві. Причому в одному кутку стояв вівтар католицький,

другому - євангельський. Раз на три тижні приїжджав з с. Глинськ служити літургію священик Я. Саска, або Ф. Кашпар з с. Гільчі. Два релігійні табори спільними також школу і старосту. І євангелісти і старокаатолики мали свій трактир, свої розваги [2, с. 30-32].

Спочатку з батьківщини чехів приїхав євангельський священик; Вадлав Годлічка і поселився у с. Підгайцях; неподалік від м. Дубно. Представниками старокаатолицької віри священик Ян Саска, згодом душпастир - Франтішек Кашпар. Він поселився в с. Гільчі. Чеським священикам Синод православної церкви щорічно виплачував 600 карбованців.

Найбільш імовірно саме таким чином, чехи і опинились на території Квасилова. Де на нових землях вони активно включались у життя мчсцеві громади. В нашому випадку показовою буде участь чеської громади у розбудові Петропавлівського храму, то вона розпочинається у 70-х рр. XIX ст.

У 1889 р. квасилівська делегація була в Здолбунові, де брала участь у святкуваннях з нагоди приїзду царя Олександра III, який прибув на військові маневри (навчання). Теж саме було і в 1902 р. коли цар Микола приїхав на освячення собору «Козацькі могили» під Берестечком [5, с. 20].

Коли чехи прийняли релігію Росії (православ'я), то багато чеських сімей перейшли у православну віру. Цей процес всіляко підтримували православне духовництво: Волинські й Житомирські архієреї - Антоній, Агатангел та Тихон - поступово давали благословення священикам, у чеських парафій розвивати місіонерську діяльність щодо приєднання чехів до православ'я. У часи управління єпархією преосвященним Палладієм. Зазначені тенденції ще більше поширювались.

Наступник архієпископа Палладія - Модест, також активно взявся за справу приєднання чехів до православ'я. Він призначив спеціального єпархіального місіонера чеха, диякона Мануїла Немечека. Варто відзначити, що дещо пізніше архієпископ Модест освятив новозбудований храм в Квасиліві в ім'я Св. Петра і Павла [8, с. 91-92].

Чехи не мали в своїх поселеннях храмів, тому Святійший Синод виділив необхідні кошти на будівництво храмів у чеських поселеннях, у тому числі в Квасиліві. На ці кошти й була побудована кам'яна церква. Крім того, самі чехи сприяли покращенню фінансового забезпечення церкви. Зокрема, 1888 р. в селищі Квасиліві чех Іоанн Зах подарував земельну ділянку для будівництва православного храму [13, арк. 100].

Квасилів, біля р.Устя у низовинній місцевості у 1895 р. було збудовано кам'яний Петропавлівський храм. Будівництво розпочалося 1893 р. Розписав її олійними фарбами академічний художник Ян Странський, уродженець Квасилова. У 1918 р. у храмі відбулась пожежа, внаслідок чого постраждали оформлення храму. Розписи були відновлені Яном Странським у 1927р., який зобразив на куполі такі сюжетні лінії: Різдво, Тайну Вечерю, Скорботний Шлях Ісуса Христа [9, арк. 77].

Підвищенню духовно-освітнього рівня сприяло заснування у 1905 р. місіонерського двокласного училища. З 1888 по 1892 рр. у школі, працювали вчителі Восачек і Вацлав Піларж. У січні 1892 р. на, їх місце прийшов учитель Ян Козловський. З 1892 до 1899 рр., з ним працював другим учителем Антонін Перний, який викладав тільки чеську мову. Після А. Перного у Квасилівській школі тривалий час працював молодий вчитель Ярослав Боучек родом з с. Вовковів. Він відзначився тим, що організував у школі хор молодих хлопців. У хорі співав, і його майбутній керівник. С. Нагловатий. Коли Я. Боучек перейшов на роботу в чеську школу в м. Куні-човг, у Квасиліві знову став учителювати Ян Козловський. Він же відновив перший церковний хор, у якому співали не тільки молоді люди, а й старі жителі. Ян Козловський працював 14 років у Квасиліві, а потім деякий час викладав у с. Глинську, а потім знову навчав дітей у Квасиліві (1920 - 1930 рр.).

Першим священиком квасилівської Петропавлівської церкви став Федір В'ячеславович Гейда з Гориньграда. Він займав рпосаду протягом 1910 - 1935 рр. За сумлінне виконання своїх своїх обов'язків отримав такі відзначення: набедреник в 1890 р., скуфією - в 1895 р., камилавку - в 1905 р. Окрім того, за участь у першому народному всезагальному переписі в 1897 р., був нагороджений бронзовою медаллю, пізніше отримав срібну. Згідно клірових відомостей за 1910 р. Федір Гейда був призначений настоятелем квасилівського приходу та помічником чеського місіонера у 1889 р., тобто за шість років перед офіційним освяченням храму В Чехії він закінчив курс двокласного училища (1868 р.). Для вивчення російської мови поступив в народне училище, яке закінчив у 1874 р. Після цього завершив повний курс Коростишівської вчительської семінарії (1878 р.) та працював народним вчителем в с. Бистричі Рівненської області (1878 - 1881рр.), викладав у Будеражському народному училищі (1881 - 1888 рр.). У 1888 р. Федір Гейда успішно складає іспити за усіма богословським предметам (за V та VI класи) духовної семінарії для отримання прав священицтва. Того ж року приймає сан священика в Успенській церкві

с. Глинськ, де одночасно працює учителем у народному училищі [16, арк. 240].

Псаломщиком у Петропавлівському храмі був Захарія Стефанович Богус. Два роки навчався в Клеванському духовному училищі, закінчив у 1891 р. Він завершив вивчати курс Межиріцького народного училища 1892 р. Був послушником в Дерманському Свято-Троїцькому монастирі (1892 – 1895 рр.). У 1896 р. З. Богус закінчив курс єпархіальної церковної вчительської школи. Працював соборним псаломщиком в м. Овруч та тут же з 1902 р. був дияконом. У 1904 р. переведений до с. Олександрії, а в 1905 р. - до Квасилова, як вчитель співів у Квасилівському двокласному народному училищі, а також виконував обов'язки регента церковного хору. За внесок до першого загального перепису в 1897 р. нагороджений медаллю [9, арк. 99].

У 1920 р. настоятелем Петропавлівського храму став Гервасій Лісіцький. Він досить швидко вивчив чеську мову і коли у 1930 р. квасилівський храм отримав статус собору, отець Лісіцький піднявся на щабель вище у духовній ієрархії і став протоієреєм. Пізніше був освячений на єпископа під ім'ям Вацлав та виконував свої обов'язки аж до 1944 р. [5, арк. 243]. Першим старостою - чехом Квасилова був обраний Франтішек Райх (1870 - 1873 рр.), який пізніше виїхав з Квасилова в місто Бендери на Бессарабію (другим - Ян Зах (1873 - 1876 рр.), третім - Йозеф Земан. Після Земана старостою обрали Йозефа Перного, який займав цю посаду до 1880 р., за ним обрано - Яна Чижека. Вони були євангелістами за вірою, але потім таки перемогли старокатолики. Старостою був обраний у 1883 р. Ян Шлісік. Представники старокатолицького табору змусили його викликати поліцію, щоб вона заборонила правити службу Божу священникові Кашпарові у спільній для обох таборів каплиці. Однак, це спроба завершилась невдачею, бо священник мав дозвіл від генерал – губернатора. Проте ця історія викликала велике обурення в багатьох квасилівців. Тому Яна Шлісіка старостою став Ян Жечак, теж старокатолик, але людина поміркованих настроїв, яка вміла зберігати нейтралітет [15 арк. 166].

Отож, процес колонізації чеським населенням території історичної Волині був добровільним і поширеним явищем. Тут формуються міста де чехи складають основну масу населення.

Населений пункт дуже змінив духовне обличчя з приїздом сюди переселенців. З розбудовою храму, розпочинається процес духовного розвитку Квасилова. Священники, які були освічені і взяли на себе місію організації освітнього процесу. При храмі було створене

двокласне месіонерське двокласне училище , а потім школа, на базі якої діяв і хор.

Проте роль чехів-поселенців продовжує залишатись одгією з найпроблемніших тем, які потребують подальшого дослідження.

Джерела та література:

1. Войнарович А. Віросповідання квасилівських чехів: наша історія / Войнарович А. // Слово і час. – К, 1999. – (9 квітня). - № 45 – С. 12-18.
2. Войнарович А. Історія Квасилова. Ч. 2. - [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.kvasilov.com/articles/read/68>
3. Войнарович А. Історія Квасилова. Ч. 1. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.kvasilov.com/articles/read/124>
4. Войнарович А. По сторінках історії, журнал «Вірний вартовий»: Про релігійне життя волинських чехів у Квасилові / А. Войнарович // Слово правди. - 1995. – (26 липня). - С. 25-27.
5. Войнарович А. Чехи на Волині / Войнарович А. // Голос Волині. - 1993. – № 18. – С. 44. – № 20. – С. 23.
6. Документи про роботу комісії сприяння виконкому по контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи за 1984 р. / 3 відомостей про перевірку богослужіння // Державний архів Рівненської області (ДАРО). - Ф. 274. – Оп. 4. – спр. 6. – арк.73.
7. Документи про роботу комісії сприяння виконкому районної ради народних депутатів по контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи за 1981 р. // ДАРО. - Ф. 274. – Оп. 4. – спр. 4. – арк. 79.
8. К чешскому вопросу на Вольни (по поводу торжества освящения церкви в Квасилове) // Волынские епархиальные ведомости. – 1896. - № , (21 января). - С. 90.
9. Клировые ведомости о Петропавловском храме с. Квасилово – 1910 / Переписка с архиепископом Волынским и Ровенским по вопросам назначения и перемещения священников русской православной церкви // ДАРО. – Ф. 204. – Оп. 4. – спр. 11. – арк. 134.
10. Леонова Л. Рівненська волость у 1913 році: статистичні відомості (за документами Державного архіву області) / Л. Леонова // Слово і час. – 2005. – 25 березня. – С. 7.
11. Православ'є в Україні // Чеський православний храм на честь апостолів Петра і Павла відзначив своє 110 престольне свято [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/node/2812>
12. Пура Я. Край наш у назвах / Пура Я. – Рівне, 2002. – 279 с.

13. Сведения об основных приходах и приписных пунктах, регистрации церквей и личным составе духовенства Ровенской области по состоянию на 24 марта 1949 г. // ДАРО - Ф. - 204, сп р. 11. – арк. 179.
14. Списки регистраций їх приходов православной церкви и священнослужителей по Ровенской области // ДАРО. – Ф. 204. – Оп. 4. – спр. 11. – арк. 124.
15. Список действующих церквей и зарегистрированных їх священников русской православной церкви по Ровенской области за 1960 р. // ДАРО. – Ф. 204. – Оп. 4. – спр. 11. – арк. 129.
16. Список священнослужителей русской православной церкви Ровенской области // ДАРО. – Ф. 204. – Оп. 4. – спр. 11. - арк. 248.

ВЗАЄМОДІЯ СЛОВ'ЯНОСЕРБСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА І СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІНІЦІАТИВ

У статті на основі аналізу джерел та літератури розглядається діяльність земських органів самоврядування в розвитку освіти Слов'яносербського.. Підкреслюється, що основним джерелом фінансування закладів освіти були пожертвування земських зібрань і допомога суспільства. Відмічається, що земства зіграли вирішальну роль у становленні системи народної освіти Слов'яносербського повіту.

Ключові слова: Слов'яносербський повіт, земська установа, освіта.

В статье на основе анализа источников и литературы рассматривается деятельность земских органов самоуправления в развитии образования Словяносербского уезда. Подчеркивается, что основным источником финансирования учебных заведений были пожертвования земских собраний и помощь общества. Отмечается, что земства сыграли решающую роль в становлении системы народного образования Словяносербского уезда.

Ключевые слова: Словяносербский уезд, земское учреждение, образование.

On the base of analysis of sources and literature, the author describes the activity of Zemstvo government in the development of education in Slov'anoserbscy district.. It is emphasized that the donations of Zemstvo assemblies and help society were the main sources of educational funding. It is noted that Zemstvos played a crucial role in the development of public education in Slov'anoserbscy district.

Key words: district Slov'anoserbscy, zemstvos self-government institutions, education.

Сьогодні гостро постало питання про внесок органів місцевого самоврядування в соціально-економічний і культурно-просвітницький розвиток країни. Це не випадково, адже на сучасному етапі регіонам необхідно обґрунтувати своє право на фінансову і політичну самостійність, залучивши історичний досвід для розв'язання регіональних проблем.

Протягом 1864 - 1917 рр. на території України питаннями самоврядування відали земства. Уряд прагнув не допустити їх втручання у політичну сферу, тож у фокусі їх діяльності перебували здебільшого громадські справи, особливо розвиток освіти. Поєднання успішного історичного досвіду земств та інноваційних технологій сьогодення допоможе вдосконалити існуючу систему освіти.

Багато зусиль щодо розвитку освіти доклало Слов'яносербське повітове земство. Воно активно вирішувало питання підвищення якості освіти і оновлення форм організації навчально-виховного процесу. Відтак, вивчення просвітницької діяльності Слов'яносербського земства є актуальним для сучасних дослідників.

Але, вивчаючи діяльність земських установ, слід пам'ятати, що одним із найголовніших маркерів, що характеризують суспільну роль земств є ставлення населення до діяльності самоврядних інституцій. Досліджуючи питання взаємодії земств та суспільства, ми спостерігаємо, що не завжди земські ініціативи зустрічали схвальну оцінку громадськості. Адже консервативність і невігластво селянського середовища, причиною яких був низький освітній рівень, не дозволяли адекватно сприймати земську діяльність.

У той же час, якщо оцінити ситуацію в більш широкій історичній ретроспективі, а саме – за весь час функціонування земств, не можна не помітити, що організація просвітницької справи земствами дає демонстративний приклад еволюції суспільного сприйняття – від недовіри до визнання. Для того, щоб зрозуміти причини такої еволюції, необхідно простежити корелятивний зв'язок між розвитком просвітницької справи та відношенням до неї населення, показати підвищення ролі просвітництва на селі і напрями взаємодії земства із суспільством. З'ясування цих питань і є метою статті.

Джерельна база дослідження представлена доповідями і звітами Слов'яносербської земської управи. Цінний матеріал про взаємодію Слов'яносербського земства і суспільства надають матеріали фондів Російського державного історичного архіву (ф. 1288, спр. 136. «По огляду діяльності Слов'яносербського земства Катеринославської губернії» і спр. 143 «Історична довідка про створення земських установ і їх діяльність за 50 років»).

Дослідження земської діяльності розпочинається з кінця 1860-х рр. В цей період просвітницьку діяльність земств вивчали дослідники Д. Скуратов і П. Долгоруков, які визначили шляхи покращення освітньої справи. При цьому, Д. Скуратов зазначав, що головною з проблем земства була відсутність інтересу населення до

освіти, а головним надбанням земства автор вважав організацію безкоштовної освіти [18].

Князь П. Долгоруков розглянув роль шкільних попечительств у розвитку початкової освіти. Дослідник відзначав, що повітові земства, які головним чином запроваджували і утримували навчальні заклади, не мали змоги вникати в потреби всіх шкіл, адже в їхньому віданні знаходились десятки закладів освіти. Натомість шкільні попечительства, які займались вивченням місцевих умов і стосунків, були «більш пристосовані до реального завідування школами і більш наближеними до учня з його потребами». Таким чином, факт введення попечительств свідчив про бажання земств задовольнити потреби населення щодо отримання знань та оволодіння професією [4].

У локальному вимірі Катеринославської губернії проблему земського просвітництва вивчав відомий педагог, організатор трирічної земської школи барон М. Корф. Він розглянув питання про становлення земської освіти, спираючись на досвід, накопичений ним у ході роботи по організації шкіл на Катеринославщині. Його найзімістовніші роботи «Земский вопрос о народном образовании» і «Итоги народного образования в Европейских государствах» [8].

Історію становлення земської освіти Слав'яносербського повіту, спираючись на документи місцевих органів влади і звіти земських шкіл висвітлив А. Борткевич [2]. За радянської доби історія земств майже не розглядалась. Серед поодиноких робіт цього періоду, присвячених просвітницькій діяльності земств, виокремлюється дослідження В. Борисенко. Історик розглянув вплив земської демократичної інтелігенції на розвиток народної освіти [3].

Актуальним у радянський період залишалося вивчення вкладу М. Корфа в розвиток освіти. Його педагогічну діяльність вивчали Л. Міхайлова [14] і В. Смірнов [19].

На сучасному етапі питання просвітницької діяльності земств є дуже важливим для дослідників. Так, розвитку земської народної освіти свої дисертації присвятили І. Захарова [6], В. Курченко [9], С. Стельмах [21] та В. Купченко [10]. Вони показали значення земської початкової школи, яка стала своєрідною «лабораторією», де апробовувалися новітні методи викладання і впроваджувалися прогресивні педагогічні ідеї.

Розвиток земської освіти на регіональному рівні розглядала І. Шумілова, яка присвятила кандидатську дисертацію діяльності земських шкіл Приазов'я. Їх особливістю автор вважала, введення до навчального процесу національного компонента (вивчення історії, краєзнавства, національної музики і співів) [20].

Вагомий внесок у вивчення проблеми земської освіти здійснив В. Куріло, який захистив докторську дисертацію «Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в XX столітті». Автор підкреслив, що своїми досягненнями народна школа повинна завдячувати саме земствам [11].

Становлення земської освіти Донбасу розглянула Т. Боєва [1]. Вона проаналізувала інноваційні ідеї прогресивних педагогів Донбасу, які мали на меті впровадження земської концепції освіти.

Підсумовуючи історіографічні спостереження, необхідно зауважити, що історія і діяльність земств як органів місцевого самоврядування в усі часи привертала увагу дослідників. Проте в умовах розвитку української державності вивчення діяльності земств у культурно-освітній галузі стає важливим завданням для науковців. Адже в роботах істориків не знайшла відображення земська діяльність, спрямована на покращення складу вчителів земських шкіл, не з'ясовано питання взаємодії земств і суспільства в контексті реалізації просвітницької діяльності. Крім того, не висвітлені особливості діяльності земств окремих повітів. Отже, проблема просвітницької діяльності земств вивчена явно недостатньо і потребує подальшого дослідження.

Однією з найважливіших складових діяльності органів земського самоврядування була просвітницька робота. Просвітницька діяльність земств – явище багатогранне. Хоча її ядром було створення системи народної освіти, не варто звужувати земське просвітництво до заходів із запровадження шкільництва. Під просвітництвом слід розуміти комплекс заходів, спрямованих не тільки на поширення теоретичних і практичних знань, а й вплив на традиційну емоційно-чуттєву культуру, в цілому.

Але земська просвітницька робота з самого початку створювала таку ситуацію, при якій традиційна селянська культура з її, з одного боку, утилітарним сприйняттям дійсності, зумовленим практичною господарською діяльністю, а з іншого – широко поширеним невіглаством зіштовхнулася з раціональною культурою, що базувалася на досягненнях наук. Таке зіткнення не могло не породжувати певний конфлікт. Земські представники якраз і були покликані стати посередниками у просвітницькому процесі, взяти на себе вирішення конфліктних ситуацій, які були наслідком модернізації духовної сфери.

Першим завданням, яке поставало при виконанні цієї складної місії, було залучення широких мас населення до елементарних освітніх засад – вміння читати і писати. Стан дореформеної освіти характеризувався занедбанням. З формальної точки зору шкільна справа

координувалася поважною державною структурою – Палатою державного майна, але більшість шкільних закладів існували лише для статистики. Наприклад, напередодні селянської реформи 1861 р. в Катеринославській губернії нараховувалося 400 шкіл, більшість з яких реально не функціонували [5].

Навчання у школах було на низькому рівні, що зумовлювало відповідне ставлення населення. У школах вчителювали люди без належної кваліфікації, подекуди навіть маргінали – писарі, військовики тощо [7]. Тому, часто саме характер вчителів відвертав селян від школи. Віддати дитину до школи, з якої вона вийде писарем, було неприємно для батьків, бо бути писарем, за народним поняттям, значило бути п'яницею.

Бажаючи змінити ситуацію на краще, земства наштовхувалися на масу проблем, серед яких – правова невпевненість їх роботи в освітній сфері, протилежні думки серед самих земців щодо улаштування шкільної справи, негативне ставлення селянської маси до освіти, постійна нестача коштів. Для того, щоб подолати всі ці перешкоди, потребувалася величезна енергія, цілеспрямованість і ентузіазм. Крім того, невід'ємною складовою цієї роботи стала перманентна комунікація земства із суспільством.

У «Положенні про земські установи» 1864 р. земству дозволялося піклування про народну освіту «переважно у господарському відношенні». При цьому земські витрати на школу було віднесено до розряду «необов'язкових». Такі обмежені правові умови освітньої діяльності земств, звісно, звужували масштаби їх роботи. Власне кажучи, це й відбивалося на формуванні концептуальних поглядів щодо земської освіти. Так, з одного боку можемо навести приклад захопленого ставлення до ролі земств у шкільній справі з боку барона М. Корфа, котрий зазначав, що «... питання про поширення освіти у маси народу – земське питання, найкапітальніше з земських питань... Земські установи, саме життя яких залежить від зближення станів, повинні передусім звернути увагу на освічення населення» [14].

З іншого боку, досить поширеним був стриманий погляд на роль земств у народній освіті, викладений у праці Д. Скуратова «Задачи земства в деле народного образования», виданої у 1870 р. [18]. Дослідник вважав загальну освіту недоцільною, відзначаючи, що зайнятий важкою фізичною працею селянин зовсім немає бажання читати. На його думку, селяни читали без задоволення, а ті хто читав – «тупоголові Петрушки», що бавились самим процесом читання, не розуміючи сутності прочитаного [18, с. 5].

Звісно, з позицій сьогодення аргументи Д. Скуратова виглядають сумнівними, але вади перших років існування земських народних шкіл підмічені ним вірно. Дійсно, аж до 1890-х рр. участь земств у розвитку народної освіти була малоефективною. Вона виражалася в основному у системі заохочувальної допомоги. Земства, виділяючи школам, що утримувалися сільськими громадами, грошові субсидії, вважали, що основні витрати будуть нести самі селяни. Їм же повинна була належати й ініціатива у відкритті шкіл. Але, як показала перша практика, селянські товариства не надто були зацікавлені у розвитку народної школи. І справа тут була у суто практичних міркуваннях. По-перше, сільські громади просто не могли дозволити собі утримання шкіл. По-друге, самий зміст селянської праці – важкої і витривалої – перешкоджав освіті. Селянські діти повинні були працювати в полі, а не сидіти у школі. Нарешті, характеризуючи ставлення селян до школи, треба вказати на психологічний момент. Дореформена школа надовго відбила у селян симпатії до освіти, нічого, крім ненависті, таке «навчання» не викликало, а тому на народні школи, створювані вже в нових умовах, переносилася інерція негативу.

Невипадковим є те, що селянські громади сприймали утримання шкіл як марний тягар. Вони часто не підтримували в належному стані приміщення для шкіл. У звіті генерала-лейтенанта П. Томича, який за дорученням Ради Міністрів обстежував початкові школи Слов'яносербського повіту, відзначено незадовільний стан шкільних будівель, інвентарю, квартир вчителів. Це було пов'язано з тим, що Слов'яносербське земство досить апатично ставилося до народної освіти на початковому етапі діяльності. П. Томіч констатував: «Слов'яносербське земство слабо задовольняє потреби населення в навчанні, що викликано браком усвідомлення з боку земства необхідності навчання» [17].

Для переборення негативного ставлення до школи земствам треба було продемонструвати ефективність і корисність шкіл. А для цього, перш за все, вирішити кадрове питання. Адже здебільшого викладачами у школах були люди без спеціальної освіти. Так, Слов'яносербська управа у звіті повітовим земським зборам (1869 р.) вказувала, що викладачами в 4-х школах повіту є місцеві священики.

Намагаючись вирішити кадрове питання, земства доклали багато зусиль для покращення матеріального стану вчителів, який був дуже важким. У Слов'яносербському повіті з 1890 р. діяли: каса взаємодопомоги, пенсійний фонд і громада взаємодопомоги, які прагнули покращити матеріальний стан учителів.

Взагалі 1890-ті рр. стали певною мірою переломними в освітній справі. Життя наполегливо підштовхувало земства до усвідомлення необхідності більш інтенсивного розвитку народної освіти, адже стрімкий розвиток капіталізму потребував більш кваліфікованих кадрів. Тому, у 1890-ті рр. земства майже повністю беруть у свої руки утримання початкових шкіл. Показовою є еволюція Слов'яносербського земства в освітній справі. У цьому повіті, де становище з освітою було одним з найгіршим в губернії (з 178 338 осіб населення повіту в 1896 р. навчалось лише 3 631), тільки за 8 років подвоїлась кількість шкіл, збільшившись з 28 в 1898 р до 57 в 1905 р. Якщо в 1898 р. 1 школа припадала на 159,7 кв. верст і 4.972 мешканців, то в 1905 р. на 78, 5 верст і 2.442 мешканців [16].

З початком індустріалізації краю розвиток освіти став інструментом підвищення культурного рівня народних мас. Суттєвим моментом у повороті селян до знань стало обнародування статуту військової повинності, в якому проголошувалось, що особи, які мають свідоцтва про знання курсу початкових училищ, користуються скороченням служби.

Але головне, що серед варіантів освіти, яку могли отримати селяни, перевага віддавалася саме земським школам. Так, Слов'яносербське земство в 1897 р. провело обстеження селищ з метою виявлення потреб у школах загального навчання, де такі школи найбільш доцільно відкрити, якого типу потрібні школи в селищах, та виробило план заповнення мережі потрібних шкіл з шкільним радіусом не більше 2 верст протягом 12 років. Обстеження виявило зацікавленість селян у створенні народних шкіл [13].

Здійснюючи освітню діяльність, земства не могли помітити не завжди високу затребуваність знань народної школи. Земські управи спробували вирішити проблему за рахунок організації позашкільної освіти. Найбільш дієвим інструментом боротьби з рецидивами неписьменності земства вважали організацію бібліотек і книжкових складів.

Слов'яносербська управа, обґрунтовуючи необхідність відкриття народних бібліотек-читалень, зазначила: скромна програма народних шкіл дає такий мізерний запас знань, що людина, яка скінчила її, не маючи доступу до книги, забуває навіть елементарну грамоту. Неприваблива домашня обстановка підштовхувала селянина до прагнення провести своє дозвілля в колі селян, що вабило його в шинок на вечірницю, а «боротись з цими темними сторонами селянського життя, не протиставляючи їм нічого позитивного, це значить боротись без всякої надії досягнути будь-якого результату» [12].

Завідувачі бібліотеками зазначали у своїх звітах про співчутливе ставлення до них селянського населення. Так, бібліотека при Слов'яносербській управі в 1905 р. налічувала 3. 946 книг, суттєвим було і збільшення кількості її відвідувачів (з 131 читача у 1901 р. до 284 у 1905 р.). Це були вчителі, лікарі, фельдшери, учні ремісничого училища.

Таким чином, просвітницька діяльність земств Донбасу була спрямована на розвиток освітнього та культурного рівня широких народних мас, насамперед, селян і включала заходи із створення системи початкової, середньої, спеціалізованої технічної та сільськогосподарської освіти, організації бібліотек, народних читалень, музейв тощо.

Джерела та література:

1. Боева Т. Развитие народной освіти на Донеччине в другой половине XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. «Історія України» / Т. Боева. – Харків, 2008. – 23 с.
2. Борткевич А. Бесплатные читальни-библиотеки Славяносербского уездного земства / А. Борткевич // Ежегодник-справочник Славяносербского уездного земства на 1914 год. – Луганск, 1914. – С. 201-203.
3. Борисенко В. Боротьба демократичних сил України за народну освіту в другій половині XIX ст. / В. Борисенко. – К., 1980. – 180 с.
4. Долгоруков П. О школьных попечительствах / П. Долгоруков. – Курск, 1901. – 15 с.
5. Екатеринославский адрес-календарь. 1861 год. – Екатеринослав, 1862. – 365 с.
6. Захарова І. Роль земств у розвитку народної освіти в Україні (1864 - 1917 рр.): Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Захарова. – Київ, 2002. – 18 с.
7. Королева Н. Земство на переломе (1905 – 1907 гг.) / Н. Королева. – М., 1995. – С. 39.
8. Корф. Н. Земский вопрос о народном образовании / Н. Корф. – СПб., 1867.- 214 с.
9. Курченко В. Стан системи початкової і середньої освіти в державі на час запровадження земської реформи: Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Курченко. – К., 1997. – 22с.

10. Купченко В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864 - 1914 рр.): Автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Купченко. – Харків, 1998. – 16 с.
11. Куріло В. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону в ХХ столітті: Дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Куріло. – Луганск, 2000. – 507 с.
12. Лохматова А. Катеринославське земство / А. Лохматова. – Запоріжжя, 1999. – С. 143.
13. Мармазова О. Просвітницька діяльність земств в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / О. Мармазова. – Донецьк, 1992. – С. 34.
14. Михайлова Л. Педагогическая деятельность и педагогические взгляды Н. Корфа / Л. Михайлова. – М., 1956. – 16 с.
15. Отчет Славяносербской уездной земской управы по разным отраслям земского хозяйства за 1905 г. – Луганськ, 1906. – С. 33.
16. Отчеты и доклады Славяносербской уездной земской управы (и журналы уездного земского собрания). С приложением за 1896 г. – Луганск, 1897. – С. 31.
17. Обзор Екатеринославской губернии за 1898 г. – Екатеринослав, 1898. – С. 4.
18. Скуратов Д. Задача земства в деле народного образования / Д. Скуратов. – СПб., 1870. – 20 с.
19. Смирнов В. Н. Корф / В. Смирнов // Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина ХІХ в. – М., 1976. – С. 313-320.
20. Стельмах С. Политика самодержавия в области народного образования на Украине в 60 - 90-х гг. ХІХ в.: Автореф. дисс. на соискание степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С. Стельмах. – Киев, 1991. – 18 с.

Андріяка Ганна
Пошукач кафедри історії України
Національного педагогічного університету імені М. П.
Драгоманова

ФЕЛЬДШЕРСЬКІ ШКОЛИ У СТАНОВЛЕННІ МЕДИКО- САНІТАРНОЇ СПРАВИ В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ 1904 – 1917 РОКАХ

У доповіді висвітлено роль фельдшерських шкіл у вихованні медичних кадрів та покращення медико-санітарного обслуговування в Київській губернії в період земства.

Ключові слова: фельдшер, лікар, фельдшерська школа, медичні кадри.

В докладі освещено роль фельдшерских школ в воспитании медицинских кадров и улучшения медико-санитарного обслуживания в Киевской губернии в период земства.

Ключевые слова: фельдшер, врач, фельдшерская школа, медицинские кадры.

The report was described about role of medical assistant school in the education of medical staff and to improve health care and sanitary condition in the province of Kiev during the zemstvo.

Key words: medical assistant, a doctor, medical school, medical staff.

Після скасування кріпацтва справу медичної допомоги сільському населенню з 1864 року було зосереджено в земських управах, в яких керівна роль належала поміщикам-дворянам. Земство було введене спочатку лише в губерніях, де переважало віддане царизмові дворянство. На території України земство остаточно було оформлене лише в 1906 році.

Від Приказів громадського піклування земства прийняли губернські і повітові лікарні здебільшого у вкрай незадовільному стані: містилися вони переважно в непристосованих старих будинках, без належного медичного і господарського обладнання. Лікування в них проводили за сумісництвом повітові лікарі. У лікарнях перебували головним чином хворі арештанти, інваліди війни, бездомні. Бідне населення не могло ними широко користуватися через обов'язкову плату за лікування. По селах взагалі державних лікарень не було.

Лише в окремих губерніях діяла невелика кількість фельдшерських пунктів, але їх вкрай не вистачало для задоволення потреб населення [1, с. 337].

Значне поширення у селах різних епідемічних захворювань, велика смертність серед населення, особливо дітей, – все це змусило новоутворені земські управи в перші ж роки їхньої роботи звернути увагу на медичне обслуговування. Для обслуговування сільського населення почали запрошувати лікарів. Серед них було багато молоді, яка йшла на роботу в села під впливом народницьких ідей. Умови праці лікарів у перші роки існування земства були тяжкі. Лікарі жили в повітових містах і повинні були приїжджати в певні дні до конкретних сіл, маючи при собі медикаменти та інструменти. При такій системі обслуговування населення медичною допомогою часто траплялося так, що лікар у призначеному місці не знаходив хворих, а хворі не заставали лікаря. Лікарі називали цю систему не обслуговуванням, а «грою в хованки». Їм довелося вести боротьбу із земським начальством, поки поступово цю роз'їзну систему було замінено стаціонарною. При останній повіт поділявся на лікарські дільниці, в центрі яких була лікарня з амбулаторією й інфекційним відділом, по периферії дільниці – фельдшерські пункти [2, с. 286-287].

Фельдшерський персонал по своїй спеціальній підготовці поділявся на дві великі групи: на тих, хто пройшов спеціальні школи та тих, хто не пройшов їх. Фельдшери останньої групи комплектувалися головним чином з військових фельдшерів. Для потреб воєнного відомства існує інститут так званих ротних, батареїних та ескадронних фельдшерів. Для навчання на звання такого фельдшера при воєнних госпіталях та лазаретах були створені спеціальні школи, учнями яких являлися більш-менш грамотні нижчі чини. Навчання тривало від ½ до 2 років, після чого стипендіант отримував звання ротного фельдшера. По виході в запас, ротні фельдшери часто поступали на службу до земства, фабрики тощо. Таким чином, протягом тривалого часу як на громадській, так і на приватній службі ротні фельдшери складали значну групу осіб медичного персоналу. Циркуляр МВД від 15 березня 1907 року позбавив їх фельдшерської практики, що посприяло цілковитому зникненню їх зі сцени громадського життя. На зміну їм прийшли шкільні фельдшера та фельдшериці-акушерки. Для підготовки таких осіб існують спеціальні урядові громадські та приватні фельдшерські школи, не кажучи про школи воєнного відомства. В одних школах освітній ценз вищий, ніж в інших, але програма у всіх школах не

нижче від програми, затвердженої МВС 24 квітня 1897 року [15, арк. 3].

Персонал, що випускався з фельдшерських шкіл, повною мірою задовольняв вимоги часу, так як такими школами почали обзаводитися не тільки земства різних губерній, але й воєнне відомство. Але з розвитком в Російській імперії громадського життя та промисловості попит на фельдшерський персонал зі шкільною освітою зріс настільки, що земські фельдшерські школи, створені для потреб земств, не кажучи вже про інші установи та промислові підприємства, не могли задовольнити попит. Вирішити цю проблему взяла на себе приватна ініціатива.

Слід зауважити, що відкриття таких шкіл у попередній час не вимагало ніяких зусиль, за виключенням подолання формальностей; головне – виробити статут та отримати дозвіл. Відкриття першої приватної фельдшерської школи відбулось на початку 90-х років 19 століття в м. Києві за сприянням доктора медицини П.Т. Нейштубе. Вона була першим досвідом трьохрічної повивально-фельдшерської школи, з'єднуючи дворічне повивальне відділення, трирічне фельдшерське та трирічне повивально-фельдшерське, комбіноване відділення [17, с. 164].

Приватний підприємець, затрачуючи на влаштування шкіл енергію та капітал, повинен був вимагати від справи оплати праці та відсотків на витрачений капітал. Для збільшення числа учнів, від яких залежала фінансова сторона справи, у приватних школах, паралельно з фельдшерськими, створювались ще акушерські курси, тобто майже усі приватні школи перетворились у фельдшерсько-акушерські [17, с. 156].

З плином часу стало зрозумілим, що приватні підприємці в гонитві за прибутком зовсім не піклувались про надання якісної освіти, що в майбутньому спричинило багато проблем: поповнення кадрів фельдшерського персоналу приватними фельдшерськими школами, що завоювали собі право екзаменувати та видавати свідоцтва на звання фельдшера та фельдшериці не тільки своїм учням, але й екстернам. Цим правом приватні фельдшерські школи користувалися так широко, що до екзамену на звання фельдшера допускали практикантів-екстернів «без освітнього цензу».

Для залучення учнів деякі приватні школи друкували в оголошеннях, що учні їх мали практичні заняття у всіх громадських лікарнях даного міста, коли насправді цього не було.

Широко користуючись своїми привілеями, деякі приватні фельдшерсько-акушерські школи, захоплюючись ними, переходячи

межі дозволених, влаштовуючи, наприклад, іспити екстернам декілька разів на рік по мірі накопичення бажаючих, навіть посеред навчального року, допускали до іспитів практикантів без освітнього цензу, всупереч циркуляру МВС 1907 року № 221.

Надавали можливість проводити іспити умовно, навіть при недостатчі документів та ін.

З цих прикладів можна побачити, що приватні фельдшерські школи мало піклувалися про те, щоб дати населенню добре підготовлених, особливо практично, фельдшерів і фельдшериць; самі учні, закінчивши приватні фельдшерські школи, відмічали, що за весь час перебування у школі зовсім не бачили хворих тифом, скарлатиною, дифтеритом, рожею та іншими інфекційними хворобами і як вони страждали, коли в житті зустрічали таких хворих й не були практично ознайомлені ні з перебігом хвороби, ні з доглядом за такими хворими. В кінці-кінців урядові все ж таки довелося звернути увагу на діяльність таких шкіл та прийняти заходи, щодо покращення виховного процесу [17, с. 158].

Не дивно, що після цього деякі земства почали відноситися до приватних фельдшерських шкіл негативно й неохоче приймали до себе осіб, що їх закінчили.

Але все ж таки діяльність фельдшерських шкіл зайняла особливе місце у розвитку земської медицини й медицини взагалі, які підготували нове покоління кваліфікованих кадрів. Вони намагалися підвищити освітній рівень та надати ґрунтовні знання з області медичної справи учням. Що стосується шкіл міста Києва, то існували такі:

- Фельдшерсько-акушерська школа М. Браткова.
- Київська земська фельдшерсько-акушерська школа при Київській Кирилівській лікарні.
- Повивально-фельдшерська школа Я. Ловицького.
- Київська фельдшерсько-акушерська школа П. Нейштубе.

В основному у фельдшерських школах навчалися жінки та чоловіки чисельність останніх була меншою віком від 16 - 24 років різних національностей та віросповідань.

До вступу у фельдшерську школу зазвичай подавали такі документи [8, арк. 6]:

- квитанцію про сплату навчання;
- метричне свідоцтво;
- медичне свідоцтво про стан здоров'я;
- довідки про місце проживання;

- дві фотокартки.

Слід зауважити, що всі учні фельдшерських шкіл перевірялись на благонадійність [9, арк. 7], тобто не були членами яких-небудь політичних гуртків, які діяли проти царату. Та якщо цієї довідки з МВС справ директор школи не мав, то не мав права дозволити учневі вступати до навчального закладу.

Для вступників у фельдшерську школу потрібно було витримати екзамени з таких предметів:

- Закон Божий;
- російська мова;
- арифметика;
- географія;
- російська історія [16, арк. 4-13].

Що стосується загального плану навчання в школі, то він був таким: (на прикладі Київської земської фельдшерської школи): загальноосвітні предмети читалися у 1-му та 2-му класі за програмою, за якою проводилися вступні іспити. Викладанням загальноосвітніх предметів школа прагнула підняти загальний рівень учня, розширити його кругозір, привчити до книги та читання, без яких ті не могли б приступити до слухання предметів, що читалися викладачами різних дисциплін. На долю загальноосвітніх предметів в цьому відношенні припадала важлива роль в успішності учня.

У перших двох класах читалися загальноосвітні предмети: російська мова, геометрія, навчальний курс алгебри, історія, географія та Закон Божий. В тут же вивчали і природничі предмети: зоологію, ботаніку, хімію та фізику. Латинська мова вивчалася в об'ємі, необхідному для рецептури та медичної термінології. У другому класі учні закінчували анатомію, фізіологію, загальну патологію та фармацію. В цих двох класах школа закладала основу для учнів у старших класів спеціальних медичних предметів: фармакології, діагностики, патології та терапії, хірургії, дитячих хвороб, сифілісу та шкірних захворювань, очних, масажу та лікувальної гімнастики, гігієни, зубних хвороб.

В останньому класі фельдшерського відділення, крім клінічних предметів, учні підводили підсумки своїх знань, слухаючи епідеміологію, санітарію та догляд за хворими, в цьому ж класі їм давали знання з медичної статистики.

Практичне викладання учням велося в школі – в лабораторії та амбулаторії школи, в Губернській земській лікарні та дитячому притулку. До цього треба віднести й роботу учнів влітку в дільничних лікарнях [7, арк. 22].

Практична робота учнів починалася з другого року навчання, коли вони працювали в лабораторії по практичній аптеці та чергували біля важко хворих, але найбільш осмислена, важлива та відповідальна підготовка припадала на останній рік навчання, коли учні в лікарні, амбулаторії та аптеці отримували відповідальну роботу та чергували у лікарні, несучи обов'язки фельдшерського персоналу та впроваджуючи в справу той запас знань та практичних навичок, які дали попередні класи.

В акушерському відділенні навчалися тільки жінки, що прийшли в 4-й клас фельдшерського відділення. В цьому класі вони слухали акушерство, без операційної його частини, жіночі хвороби та проводили заняття на фантомі.

Частину канікул та наступний рік в цілому присвячувався роботі в акушерському, гінекологічному відділеннях та в дитячих притулку-яслах та слухали оперативне акушерство. В цьому ж році майбутні акушери приймали роди, чергували в жіночих відділеннях, брали участь в гінекологічних операціях, привчалися доглядати дітей [16, арк. 15-16].

В основному фельдшерські школи співпрацювали з Київською Губернською Управою по справам земського господарства, так як в остання мала відомості про вакантні місця фельдшерів у губернії або де була негайна потреба в них [12, арк. 14]. Так учнів фельдшерських шкіл мали змогу направляти на постійну роботу у дільниці [11, арк. 1].

Для того, щоб отримати звання фельдшера або фельдшериці [14, арк. 1], потрібно було витримати обов'язкові екзамени [6, арк. 20; 7, арк. 21], які засвідчували про кваліфікаційний рівень того чи іншого учня [13, арк. 1]. Наприкінці навчання слухачі фельдшерських шкіл отримували свідоцтво [4, арк. 18], в якому зазначалось успішність учня під час навчання та робилась помітка про професійну придатність [10, арк. 38].

Отже, фельдшерські школи внесли неоціненний вклад у розвиток медичної справи та наданні медичної допомоги населенню. До того ж слід зауважити, що час від часу фельдшер був незамінним медичним працівником в тій чи іншій місцевості, де люд страждав від епідемій та інших захворювань або потребував невідкладної медичної допомоги [3, арк. 1].

Джерела та література:

1. Верхратський С., Забулдовський П. Історія медицини: Навч. Посібник / С. Верхратський, П. Забулдовський. – 4-те вид. вип. і допов. – К., 1991. – 431 с.

2. Верхратський С., Історія медицини. – Навч. Посібник / С. Верхратський. – 3-тє вид. вип. і допов. – К, 1983. – 384 с.
3. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 470. – 1 арк.
4. ДАК. – Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 71. – 18 арк.
5. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 146. – 20 арк.
6. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 146. – 21 арк.
7. ДАК. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 32. – 22 арк.
8. ДАК. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 32. – 6 арк.
9. ДАК. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 32. – 7 арк.
10. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 107. – 38 арк.
11. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 470. – 1 арк.
12. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 470. – 14 арк.
13. ДАК. – Ф. 178. – Оп. 1. – Спр. 59. – 1 арк.
14. ДАКО. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 2964. – 1 арк.
15. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. – Ф. 66. – Спр. 428. – 3 арк.
16. Условия приёма в земскую фельдшерско-акушерскую школу. – К., 1913. – С. 4-13.
17. Труды Второго Всероссийского съезда фельдшеров, фельдшериц и акушеров с 10 по 17 июня 1909 года в Киеве. – М., 1909. – 117 с.

Журук Лариса
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

МАЛА РАДА ЯК ЗАКОНОДАВЧИЙ ОРГАН УЦР

У статті висвітлена діяльність Малої Ради в сфері законодавства. Автор спробував критично порівняти функції та діяльність Малої Ради та загальних зборів УЦР.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Мала Рада, універсал, загальні збори, Українська Народна Республіка.

В статье освещена деятельность Малой Рады в сфере законодательства. Автор попытался критически сравнить функции и деятельность Малой Рады и всеобщего собрания УЦР.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, Малая Рада, универсал, всеобщие сборы, Украинская Народная Республика.

The article tells about activities of the Mala Rada. The autor makes an attempt to compare critically the functions and the activities of the Mala Rada and the general meetings of Central Rada of Ukraine.

Key words: Central Rada of Ukraine, Mala Rada, Universal, general meeting, declaration, People's Republic of Ukraine.

Проблема українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. протягом останніх двох десятиліть викликає велику зацікавленість дослідників. В умовах державотворення у незалежній Україні необхідно знати та враховувати уроки української державності 1917 – 1921 рр. Особливу увагу слід звернути на законодавчу діяльність періоду першої УНР, яка зосереджувалась в так званій Малій Раді. На жаль, не дивлячись на зацікавленість дослідників періодом 1917 – 1921 рр., проблеми діяльності Малої Ради не знайшли належного висвітлення в працях дослідників. Спеціальне дослідження зробила Ж.Дзейко у статті «Правовий статус Комітету (Малої Ради) Української Центральної Ради». Опосередковано цією темою займалися такі дослідники як – О. Копиленко, М. Копиленко, О. Мироненко, В. Верстюк, О. Рубльов О та ін.

В даній статті робиться спроба систематичного і узагальненого висвітлення діяльності Малої Ради в сфері законотворення.

З перших днів існування УЦР, відповідно до завдань, що стояли перед нею, розпочалося формування її організаційної структури. У структурі УЦР виділилися такі ланки як: Загальні збори, Комітет (пізніше – Мала Рада), президія, пленум, голова, комісії і партійні фракції [8, с. 120].

8 квітня 1917 р. першими загальними зборами УЦР було сформовано її виконавчий орган – Комітет УЦР. Входили до нього Президія УЦР (голова та два його заступники) і ще 17 осіб. Зокрема, Президія була обрана на Українському Національному з'їзді, а решта членів були обрані даними Загальними зборами УЦР з її складу [2, с. 15].

23 квітня 1917 р. другими загальними зборами був схвалений «Наказ Українській Центральній Раді», який фактично став її першим регламентом [8, с. 121]. В частині «Про Комітет Української Центральної Ради» було зафіксовано механізм передачі реальної влади від Загальних зборів Ради до її виконавчого органу. Це можна пояснити тим, що вже протягом першого місяця роботи Великої Ради стала цілком очевидною практична неможливість вироблення та втілення в життя за її допомогою ефективної гнучкої політики. Заважали і надмірна чисельність членів Ради, і мітинговий характер засідань, і відсутність відповідного політичного досвіду, і брак необхідного освітнього рівня значної частини її членів тощо [6, с. 2]. У склад Комітету, відповідно до частини «Наказу Українській Центральній Раді», входили: Президія УЦР – голова та два заступники голови, обрані Комітетом голови комісій УЦР – не більш як 8 осіб, члени, обрані Загальними зборами УЦР – 17 чоловік, окремі особи, «кооптовані» Комітетом до повного його складу з 33 осіб [8, с. 121]. Лише 20 членів Комітету включалися до його складу з числа членів УЦР, а решта 13 членів Комітету могли обиратися останнім на голови комісій. Щодо комісій, то вони «утворюються Комітетом в міру потреби на ведення і розв'язання окремих справ та на підготовлення ріжних питань для Комітету і Ради» [4, с. 281]. Комітету належало право розпоряджатися фінансами Ради, він контролював і спрямовував поточну роботу, здійснював зв'язок з місцями [15, с. 17].

Слід зазначити, що у «Наказі Українській Центральній Раді» було відсутнє розмежування компетенції різних структурних ланок та чітке визначення прав і обов'язків УЦР. Зокрема, Загальні збори мають «визначити напрям і характер всієї роботи УЦР»; «через Комітет УЦР проводить роботу Центральної Ради в конкретному стані моменту, який постійно змінюється», Комітет при «нагальній потребі» міг скликати екстерні Загальні збори УЦР, також йому були надані права

на створення комісій УЦР та керування роботою канцелярії тощо [4, с. 281]. Комісії УЦР повинні створюватися «Комітетом в міру потреби для ведення і вирішення окремих справ та для підготовки різних питань для Комітету та Ради» [15, с. 72]. Таким чином, Комітет не наділявся правом приймати рішення замість Загальних зборів УЦР. Він мав здійснювати організаційну роботу в УЦР. Тобто, розглядався як її робочий орган.

Утворення в червні Генерального секретаріату жодним чином не усувало з політичного життя Комітет УЦР, який за пропозицією М. Грушевського 23 червня на п'ятих загальних зборах став називатися Малою Центральною радою, що мала керувати Генеральним секретаріатом та виконувати саме законодавчі функції у проміжках між черговими сесіями [12, с. 29–30]. 29 червня постановою п'ятих загальних зборів Комітет дістав повноваження щодо «вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центральної ради» [16, с. 17]. Склад Комітету УЦР або Малої ради було розширено до 40 осіб: 9 – від президії, 9 – від пленуму УЦР, по 3 – від кожної з Рад робітничих, селянських і військових депутатів, по 8 – від фракцій соціалістів-революціонерів та соціал-демократів, 3 – від фракції соціалістів-федералістів, по 1 – від фракцій трудовиків, націонал-революціонерів та позапартійних соціалістів [16, с. 18]. Внаслідок реформування Комітет остаточно змінив свою назву і став іменуватися Малою Радою [5, с. 83].

1 серпня 1917 р. був затверджений регламент роботи Малої ради та її комісій. Чергові збори відбувалися щотижня, а надзвичайні – при необхідності. Для вирішення справ законодавчого характеру встановлювався кворум у 2/3 членів Малої ради та 1/2 – для інших поточних справ [15, с. 17]. Засідання Малої ради були відкритими. У надзвичайних випадках вона могла оголосити засідання закритим, після чого в ньому могли брати участь лише члени Малої Ради, Генерального секретаріату та окремі особи, запрошені для обговорення особливо важливих справ. Залежно від ситуації голосування могло бути закритим, відкритим або ж поіменним. Закрите голосування проводилось за вимогою 5 членів ради і більше, поіменне – не менше 10 членів [13, с. 32]. Керував діяльністю Малої ради її голова, який мав широкі повноваження. Він скликав і вів збори, пропонував порядок денний, керував обговоренням, підводив його підсумки. Що стосується підзвітності Малої Ради перед Великою радою, то регламент обійшов мовчанням це питання. І хоч на 6 – 9 загальних зборах заслуховувалися звіти Малої ради, вони швидше мали інформативний, а не підзвітний характер.

Прийняття II універсалу УЦР дало можливість Тимчасовому Уряду втручатися у внутрішні справи України і вже 4 серпня 1917 з Москви було надіслано «Інструкції генеральному Секретаріату Тимчасового Уряду на Україні» [7, с. 36; 9, с. 159]. Нові реалії потребували створення нового уряду, склад якого затвердили на зборах Комітету УЦР 21 серпня 1917 р., який 5 вересня 1917 р. був визнаний Тимчасовим Урядом. Генеральні секретарі робили доповіді на сесіях УЦР або на зборах Малої Ради. Ухвали, що були прийняті, виходячи з доповідей, містили вказівки щодо здійснення Генеральним Секретаріатом конкретних заходів [8, с. 125].

Українська Центральна Рада всіляко намагалася контролювати діяльність Генеральних секретарств, перш за все у нормотворчому процесі. Зокрема, на зборах Малої Ради обговорювалися питання Декларації Генерального Секретаріату, Українських Установчих Зборів; представники Генерального Секретаріату брали участь в засіданнях Комісій Малої Ради; Загальними зборами УЦР затверджувалися постанови зборів Малої Ради (Комітету) УЦР, постанови комісій Малої Ради (Комітету) УЦР. Як бачимо, Мала Рада розглядалася не лише як робочий орган УЦР, але і здійснювала важливі політичні функції, поступово збори її почали функціонувати на зразок Загальних зборів УЦР [8, с. 125].

III Універсал Української Центральної Ради від 7 листопада 1917 р., який проголошував створення УНР [1, с. 34], був яскравим вираженням тих змін в організації та діяльності органів української влади, які були викликані революцією у Петрограді у жовтні 1917 р. Після проголошення УНР компетенція УЦР визначалася в нормах актів, які були чинними на території УНР до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не були скасовані УЦР, і в її актах, прийнятих із цієї дати [8, с. 126]. 25 листопада Центральна Рада ухвалила закон про порядок видання нових законів, згідно з яким «до сформування Федеративної Російської республіки і утворення її конституції виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Центральній Раді» [11, с. 67].

Установчі функції здійснювали Загальні збори УЦР чи збори Малої Ради. Говорячи про склад і організаційну структуру Генерального Секретаріату, варто звернути увагу на наступні твердження: по-перше, мали місце факти фінансового контролю за діяльністю уряду з боку законодавчого органу; по-друге, Загальні збори УЦР і збори Малої Ради впливали на діяльність Генерального Секретаріату України шляхом внесення на розгляд уряду своїх пропозицій – «внесень», які він виконував. Така взаємодія виявилася і

в законодавчому процесі. Наприклад, Генеральний Секретаріат розробляв проекти законів. Мала Рада на своїх зборах «затверджувала» і «призначала» окремих Генеральних Секретарів, що давало їй певну можливість впливати на діяльність Генерального Секретаріату. Загальні збори УЦР чи збори Малої Ради здійснювали також установчі функції щодо складових ланок вищого виконавчого органу УНР (наприклад, комісій Генерального Секретаріату) [8, с. 126].

Вище зазначалося, що після видання III Універсалу УЦР стала здійснювати законотворчі функції. Серед видів нормативно-правових актів УЦР чільне місце займали саме закони, якість яких була низькою, перш за все, через відсутність чіткого врегулювання законотворчого процесу. Крім цього, до компетенції УЦР входило і прийняття підзаконних правових актів: постанови, ухвали, резолюції, універсали. Акти, прийняті як Загальними зборами УЦР, так і зборами Малої Ради, публікувалися в пресі від імені УНР [8, с. 126].

25 листопада 1917 р. був прийнятий закон «Про удержання Української Центральної Ради на державний кошт», який мав велике значення для розвитку УНР. Ще до цього, 11 та 16 листопада 1917 р., були затверджені розділи 1 та 2 Закону про вибори до Установчих Зборів УНР, а також передано роботу щодо проведення виборів «Головній в справах виборів до Українських установчих Зборів Комісії» [11, с. 68; 8, с. 126]. 23 листопада Мала Рада затвердила запропонований Генеральним Секретаріатом законопроект, відповідно до якого «суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [10, с. 109]. 2 грудня 1917 р. був ухвалений закон «Про утворення Генерального Суду», 23 грудня 1917 р. – закон «Про умови обсадження і порядок обрання Суддів генерального і Апеляційних Судів» та ін. [8, с. 126]. 11 листопада Мала Рада розглянула проект закону про вибори до Українських установчих зборів, в основу якого було покладено Закон про вибори до Всеросійських установчих зборів [12, с. 77].

На сесії УЦР був прийнятий IV Універсал УЦР від 9 (22) січня 1918 р., який проголосив УНР незалежною державою. УЦР стала не тільки фактично, а й юридично суверенно здійснювати законотворчі функції. 1 серпня 1917 р. було створено «Розклад роботи Малої Ради і її Комісій», відповідно до якого члени Малої Ради та Рада Народних Міністрів брали участь у розробці проектів законів. Законопроекти вони подавали в комісії Малої Ради. Після чого за результатами розгляду законопроекту комісія готувала доповідь. Потім наставала стадія обговорення законопроекту на зборах Малої Ради. Кворум

встановлювався у 2/3 загального числа членів Малої Ради. Законопроект приймався простою більшістю голосів присутніх на зборах членів малої Ради. Відповідно до внесення Генерального Секретарства судових справ, яке прийняла до відома Мала Рада 19 листопада 1917 р., кожний новий закон набирає свою силу з того моменту, коли його затверджує УЦР. Наступна стадія – опублікування закону [8, с. 127].

Після проголошення IV Універсалу розпочалася активна законотворча робота, яка мала завершити процес переходу до повної державної незалежності. Прийняті акти публікувалися урядом від імені УНР. Наприклад, 2 – 4 березня 1918 р. прийнятий закон «Про громадянство УНР» і закон про реєстрацію громадян УНР, тоді ж було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій України, який поділив її на 30 земель [10, с. 113], 9 січня 1918 р. – закон «Про національно-персональну автономію» [11, с. 74], 1 березня 1918 р. – закон «Про грошову одиницю, биття монет та друку державних кредитових білетів», 18 січня 1918 р. прийнята «Конституція Української Народної Республіки». Українською Центральною Радою були прийняті також і підзаконні правові акти: постанови, ухвали, резолюції, універсали. Проте у тих умовах більшість із них не була реалізована [8, с. 127].

Повернувшись до Києва, Мала Рада заслухала звіт Ради Народних Міністрів і її програму, що можна розглядати як факт контролю УЦР за діяльністю уряду і як офіційне отримання урядом довіри з боку Малої Ради. З цього часу склад ради Народних Міністрів зазнавав частих змін: вони вносилися як за рішеннями Малої Ради, так і за постановами самої Ради Народних міністрів.

За конституцією УНР, яку Центральна Рада ухвалила 29 квітня 1918 р., компетенція Малої Ради повинна була частково перейти до Президії Всенародних Зборів УНР і до Ради Старшин Зборів [11, с. 78; 8, с. 127].

Окрему увагу варто звернути на особливості формування Малої ради. Головним принципом, який гарантував входження до складу Комітету УЦР, була пропорційність між фракціями, які складали Велику раду. Позапартійний голова Ради мав чотирьох заступників від чотирьох українських партій, два відповідальних секретарі президії належали до УПСР, а два – до УСДРП. У серпні з 65 членів Малої ради до українських партій належало 35, єврейських – 15, російських – 10, польських – 4. Найбільше місць у Малій Раді – 14 – мали УСДРП та УПСР (остання без врахування М. Грушевського). Кількісний паритет у Малій раді між цими партіями зберігався до

початку 1918 р. На 9 загальних зборах відбулася реорганізація Малої Ради. Коментуючи цю подію, газета «Народна воля» 24 січня 1918 р. повідомляла: «В реорганізованій Малій раді дається по одному місцю фракціям соціалістів-самостійників, народних соціалістів та молдаванів (румунів). Решта добавочних місць дається в Малій раді фракції соціалістів-революціонерів. Всього в Малій раді має бути 82 члени відповідно фракційному складу Великої ради» [3, с. 100 – 101]. Отже, в 1918 р. українські есери збільшили своє представництво у Малій раді вдвічі, провід Центральної Ради опинився у їх руках, вони ж очолили Раду народних міністрів УНР.

Таким чином, Мала Рада увібрала в себе органічні риси Великої Ради, однак її засідання виявилися куди більш продуктивними, ніж загальні збори. Більшість з важливих політичних рішень Центральної Ради були прийняті Малою радою. Саме завдяки роботі Малої Ради з'явилися I, III та IV Універсали, статут Генерального секретаріату, Конституція УНР, закони про адміністративно-територіальний устрій України, громадянство УНР, про грошову одиницю, про запровадження григоріанського календаря та середньоевропейського часу, ратифікацію Брестського мирного договору.

Джерела та література:

1. Велика Українська Революція (Матеріали до історії відновлення української державності): Календар історичних подій за лютий 1917 року – березень 1918 року / Упоряд. проф. Л. Зозуля. – Друге видання. – Нью-Йорк, 1967. – 112 с.
2. Верстюк В. Склад і структура Української Центральної Ради / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 рр. – К., 2009. – Вип. 4. – С. 5–31.
3. Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навч. Посіб / В. Верстюк. – К., 1997. – 260 с.
4. Вісті Української Центральної Ради // Український історик. – 1984. – № 1 – 4(81–84). – С. 278–290.
5. Гай-Нижник П. Становлення вищих державних органів влади в Українській Народній Республіці (1917 – 1918 рр.) / П. Гай-Нижник // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 82–99
http://www.ipsend.gov.ua/?mid=14&action_detail&scholarly_id=47

6. Галенко О. Перший уряд демократичної України / О. Галенко, Д. Яневський // Історичні зошити. – К., 1992. – № 6. – 74 с.
7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К., 1991. – 240 с.
8. Дзейко Ж. Правовий статус Комітету (Малої ради) Української Центральної Ради / Ж. Дзейко // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. – К., 2002. – С. 120–130.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 542 с.
10. Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради / О. Копиленко. – К., 1992. – 204 с.
11. Копиленко О. Держава і право України 1917 – 1920 / О. Копиленко, М. Копиленко. – К., 1997. – 208 с.
12. Мельник О. Становлення національних органів влади за доби Центральної Ради / О. Мельник // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 66–82. http://www.ipiend.gov.ua/?mid=14&action=scholarly_detail&scholarly_id=47
13. Мироненко О. Світоч української державності / О. Мироненко. – К., 1995. – 327 с.
14. Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. / О. Рубльов, О. Реєнт. – К., 1999. – Т. 10. – 320 с.
15. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. – К., 1996. – Т. 1.
16. Яневський Д. Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності: (березень – листопад 1917 р.) / Д. Яневський. – К., 1990, – №1. – С. 3–26. <http://www.history.org.ua>

Лугова Олена
Здобувач Центру дослідження українсько-польських
відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН
України

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ

У статті проаналізовано історичні умови та процес створення Українського Горожанського комітету у Львові, відображено початковий період його діяльності.

Ключові слова: українська громадськість, польська влада, Український Горожанський комітет, секція.

В статье проанализировано исторические условия и процесс создания Украинского Горожанского комитета во Львове, отображено начальный период его деятельности.

Ключевые слова: украинская общественность, польская власть, Украинский Горожанский комитет, секция.

The article analyzes the historical conditions and process of the foundation Ukrainian Citizen committee in Lviv, highlights the first period of his activity.

Key words: Ukrainian public, polish power, the Ukrainian Citizen committee, section.

22 листопада 1918 року після відступу українських військ розпочався період польської окупації Східної Галичини, яка супроводжувалася масовими репресіями проти українців. Тисячі людей були заарештовані та утримувались у казематах Модліна, Берестя, Стражлкової, Варшави, в таборах полонених у Домб'ю, Вадовицях, Пикуличах. Число всіх арештованих та інтернованих осіб з цивільного українського населення Східної Галичини перевищувало чверть мільйона осіб. Поляки арештували кожного восьмого українця чи українку, арештували все, що в народі було свідоміше, характерніше і рухливіше та впливовіше [2, с. 51].

В таких умовах постійного переслідування українська громадськість створює 4 грудня 1918 року Український Горожанський комітет (УГК), який прагнув захищати права українського населення перед польською владою. А наступного дня польський Тимчасовий Комітет повідомив, що він взяв до уваги факт створення УГК із

застереженням, що його діяльність буде спрямована на задоволення щоденних потреб і охорони українців у Львові [1, с. 21]. Завданням УГК було репрезентувати українське населення перед окупаційною польською владою.

До травня 1919 року Комітет мав статус місцевої організації для надання допомоги українському населенню міста Львова. І лише після захоплення поляками всієї Східної Галичини він отримав статус краєвого [4, арк. 1]. На початку 1919 року д-р Лев Ганкевич і д-р Степан Федак виклопотали в генерала Розвадовського, коменданта Львова, дозвіл на узаконення діяльності Українського Горожанського комітету. Однак Статут комітету був затверджений рескриптом Намісництва лише 21 травня 1920 року після попереднього погодження із Дирекцією поліції у Львові. У цьому документі зазначалось, що метою діяльності УГК є надання моральної, матеріальної, санітарної, педагогічної та правничої допомоги українському населенню Галичини. До складу цієї організації мали право вступати як звичайні громадяни, так і громади, товариства та інші юридичні особи [3, арк. 9-11].

Очолював Комітет Степан Федак – директор фінансової інституції «Дністер». Його заступниками були професор Львівського університету Кирило Студинський та крилошанин львівської капітули о. Леонтій Куницький. Посади секретарів обіймали Володимир Целевич та Гнат Паньчишин. До складу Комітету теж входили: єпископ Йосип Боцян, директор земельного банку Лесь Кульчицький, директор Народної торгівлі Микола Заячківський, директор Красового кредитного союзу Омелян Саєвич, голова українського педагогічного товариства Осип Макарушка, редактор часопису «Вперед» Порфір Буняк, лікар Маркіян Паньчишин та інші.

Найвищим органом комітету був Загальний Збір усіх його членів. Також було створено Малу Раду комітету, що займалася поточними справами, та Вищу Раду, яка вирішувала засадничі питання щодо діяльності цього органу [3, арк. 12]. Адміністрація комітету мала назву «Екзекутивний віділ» і заходила у Львові за адресою вул. Руська, ч. 3 на другому поверсі [4, арк. 2].

Український горожанський комітет складався із таких секцій:

1. Запomoгова секція. Основний напрям діяльності полягав у наданні фінансової, матеріальної та продовольчої допомоги голодуючому населенню міста Львова, родинам, чий чоловіки загинули у війні, та сім'ям інтернованих, школярів. Допомоги потребувала велика кількість населення. Однак через брак коштів секція не могла охопити своєю діяльністю все нужденне населення. Щомісячно

видавалася допомога приблизно на 30 000 марок. Для підвищення ефективності своєї роботи секція планувала запровадження дешевих горожанський кухонь. Проте цей задум не був реалізований через брак коштів, дорожнечу та нестачу харчів. Керівництво секції розміщувалася у приміщенні адміністрації УГК [4, арк. 2–3].

2. Секція інтернованих полонених, арештованих і німців. Сфера її діяльності поширювалася на інтернованих полонених та поранених українських солдатів, офіцерів, що перебували у польському полоні у Львові; інтернованими та арештованими цивільними українцями, які відбували ув'язнення у Львові. Секція утримувала чотири кухні, які готували їжу для понад тисячі осіб. Ця допомога обходилася у 200 000 марок щомісяця. Окрім цього секція надавала грошову та матеріальну допомогу особам, що поверталися із польського полону. На ці потреби щомісячно виділялось 40 000 корон [4, арк. 30]. Управління цієї секції теж розміщувалось у приміщенні головної управи комітету.

3. Самаританська секція. Керівництво цієї секції розташовувалось на вулиці Бляхарській, ч. 11, I поверх. Очолював секцію Маріян Паньчишин. Секція опікувалася українськими полоненими та арештованими особами, які перебували у таборах за межами Львова (Домб'ю, Вадовацях, Стршалковій, Берестю Литовським, Ланцуті, Модліні, Дембліні, Тухолі, Щипюрні, Віснічу, Серадзи). Допомога цієї секції в окремі часи надавалась близько 10 000 особам. Більша частина засуджених перебувала у жалюгідних умовах утримання і потребувала харчів, одягу, білизни, взуття, мила, дезінфекційних засобів, цигарок і тому подібного. Працівники секції відвідували табори та привозили найбільш необхідні речі. Окрім цього діяльність секції була спрямована на боротьбу із інфекційними хворобами у краї, надання безкоштовної лікарської допомоги і ліків українському населенню Львова. Важливою складовою роботи самаританської секції була опіка над військовими інвалідами. Навіть планувалось відкрити у Львові притулок та лікарню для інвалідів. Однак на це потрібні були значні кошти [4, арк. 6].

4. Секція посередництва праці. Діяльність цього відділу УГК полягала у пошуку праці для безробітного українського населення. Непереборною перешкодою у розширенні роботи на весь край став брак коштів, які були вкрай необхідні для друку оголошень у часописах та адміністративні видатки.

5. Правнича секція. Вона займалася підготовкою прохань про звільнення полонених та інтернованих, наданням юридичного захисту українським обвинуваченим місцевою та центральною польською

владою. Все це було можливим лише при участі українських адвокатів. В рамках діяльності правничої секції також здійснювався активний правовий захист українців у політичних процесах того часу, а також розроблялись основні засади національної ідеї [1, с. 27].

6. Уряднича секція. Основна діяльність цієї секції полягала у наданні допомоги українським службовцям колишньої Австрійської імперії, які із приходом польської влади були звільнені. На той час таких осіб нараховувалось кілька тисяч. Проте через брак коштів допомога надавалась лише тим, що залишилися без засобів існування.

7. Шкільна секція. Її робота була спрямована на створення приватних українських шкіл, організацію бурс та інститутів, а також на надання матеріальної помочі українським вчителям. Все це можна було здійснити у тісній співпраці з іншими українськими громадськими організаціями.

8. Секція надання допомоги гірським повітам. У повоєнних умовах мільйонному населенню гірських територій загрожував голод та інфекційні захворювання. Таку ситуацію спричинив неврожай та вилучення худоби під час війни.

Окрім цього при УГК існували ще секції: секція опіки над інвалідами; допомоги емігрантам з Наддніпрянської України; американської допомоги; постачання, реєстрації військової шкоди; жіноча секція; секція майстерень і жіночих робіт, артистична.

Повітові та місцеві Українські горожанські комітети організовувались у Перемишлі, Станіславі, Коломиї, Стрию, Самборі, Бережанах, Підгайцях, Чорткові [4, арк. 1]. Вони провадили таку ж діяльність як і УГК у Львові.

На початок 1920 року УГК перетворилася на потужну організацію із десятками філій по всій Галичині. Це було можливим лише при умові спільної та злагодженої роботи великої кількості людей. Проте, ця праця була безкоштовною та добровільною. Така жертівність та самовіддача галичан не забезпечила стабільної діяльності комітету. Його робота мала уривчастий характер. Це зумовлювало декілька вагомих причин. Найперше, це те, що час створення та існування цієї організації припав на важкий повоєнний час, коли польська влада стрімко укріплювалася в Галичині. Ускладнили ситуацію тяжке матеріальне становище українського населення після війни, постійні арешти та карні експедиції проти українців. Діяльність комітету безпосередньо залежала від надходження коштів для надання допомоги потребуючим [4, арк. 33].

Отже, Український Горожанський комітет в умовах окупації Східної Галичини зумів стати легальною центральною українською

установою в цей час. Він був єдиною безпартійною аполітичною гуманітарною інституцією, до складу якої входили представники всіх політичних напрямків. Ця організація користувалася довірою та підтримкою населення Галичини. В складній та невизначеній ситуації діяльність УГК стає об'єднавчим фактором всіх українських політичних сил, що існували в цей час на Галичині, оскільки різні політичні партії сприяли та допомагали комітетові у його діяльності.

Джерела та література:

1. Гловацький І. Роль колегії оборонців в організації правового захисту політичних в'язнів у політичних судових процесах у Східній Галичині (1918 - 1926 рр.) / І. Гловацький // Вісник Хмельницького регіонального управління та права. – Хмельницький, 2003. – № 2 (6). – С. 21-27.
2. Навроцький О. Початки УВО у Львові / О. Навроцький // Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. – Торонто, 1963. – С. 46–73.
3. Центральний державний історичний архів України у місті Львові (ЦДІА України у місті Львові). – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 1. – 41 арк.
4. ЦДІА України у місті Львові. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 3. – 52 арк.

Рибко Олександр
Аспірант кафедри новітньої історії України
Львівського Національного університету імені Івана Франка

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА ВОЛИНІ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Стаття пропонує дослідження становлення селянського руху на Волині періоду діяльності Української Центральної Ради.

Ключові слова: Волинська губернія, селянський рух, Українська Центральна Рада, Волинь, аграрне питання, Український національний рух.

В статье исследуется процесс становления крестьянского движения на Волини в период деятельности Украинской Центральной Рады.

Ключевые слова: Волынская губерния, крестьянское движение, Украинская Центральная Рада, Волинь, аграрный вопрос, украинское национальное движение.

The article shows the formation of the peasant movement in Volyn' region, during the period of Ukrainian Centralna Rada activity .

Key words: Volyn' province, peasant movement, Ukrainian Central Council, Volyn' region, agrarian issue, Ukrainian national movement.

Селянський рух в усі часи був однією з визначних складових будь-яких соціальних перетворень, що мали місце на українських землях. Тому є цілком закономірною необхідність дослідження даного явища при розгляді таких доленосних для українського народу подій, як Українська революція 1917 - 1920 років. Переважно аграрний статус Волині на початку ХХ століття робить дану необхідність ще більш об'єктивною. Саме політична позиція селянства мала вирішальний вплив на перебіг і результати Української революції 1917-20 років як у цілому, так і на перших її етапах, у березні 1917 – квітні 1918 рр. Селянське питання в основних його складових (земельному і національному) було головним чинником соціальної напруги та однією з головних причин революції.

Дослідження цього, одного з наріжних факторів революції незважаючи на відносно значну історіографічну традицію, зберігає

свою наукову актуальність з огляду на необхідність його переосмислення з позицій подолання концептуальної кризи історичної науки, зумовленої тривалим пануванням нав'язаних їй владою ідеологічних догм. А у випадку Волинської землі ще й відсутністю ґрунтового монографічного дослідження.

Значну роботу із дослідження даного питання було проведено в радянські часи, коли дослідження селянського руху, переважно в повстанському його вияві, поставало, як висвітлення одвічної боротьби народних мас із експлуататорами на шляху до соціалізму. Це породило до життя значну кількість досліджень як узагальнюючих [12; 16], так і конкретно регіональних [3]. Про те слід зважати на високий рівень заідеологізованості поданих тут матеріалів. В останні два десятиліття волинську проблематику досліджували В Скальський, С. Самара, Р. Млиновецький та інші.

У пропонованій статті поставлено за мету простежити зародження і розвиток селянського руху на території Волинської губернії в 1917 – 1920 рр.

Не зважаючи на індустріалізацію та модернізаційні процеси на українських землях, переважна частина волинського селянства все ж перебувала у системі відносин аграрно-традиційного суспільства. В напівархаїчній свідомості селян світ ділився на дві частини: зрозуміле та близьке (село й навколо нього) сільське середовище, соціальним уособленнями якого були громада, сход, староста, та «велике суспільство», яке пов'язувалося з містом, державою, владою, бюрократією, податками. Простір соціально-економічних контактів селянства здебільшого не сягав далі населеного пункту. Відповідно і політико-адміністративні інтереси обмежувалися найчастіше тією ж територією [15, с. 47]. Для території Волинської губернії така ситуація була притаманна в повній мірі. Хоча південні та південно-східні повіти мали більші можливості до тісних соціальних контактів із міською та містечковою культурою. Це було передусім пов'язано із бурхливим розвитком тут цукроваріння та легкої промисловості, куди активно залучалась праця селян. Північні (поліські) землі губернії перебували у практично глухій інформаційній недосяжності. І тому безнадійно було чекати від цього краю стрімкого розвитку будь яких революційних перетворень за участі селян.

Для значної частини губернії серйозною проблемою була близькість фронту і засилля краю військовими підрозділами та складами військового майна. Тут перебували значні військові залоги, штаби військових з'єднань, а у містечках й польові шпиталі, різні заготівельні команди. На житті населення, особливо на становищі

сільського господарства, вкрай негативно відбивались часті мобілізації на окопні роботи, будівництво фортифікаційних споруд, гужові перевезення. Проходили систематичні мобілізації коней. Значну кількість худоби було заморено. Прифронтові повіти втратили не менше 1/3 частини коней [14, с. 200].

До початку XX ст. селянство фактично не брало участі у політичному житті Російської держави. Соціальні та економічні кризи, що виникали, провокували його на заколоти й бунти без певних політичних домагань. Селяни мали монархічні ілюзії, сакралізували владу царя, натомість ненавиділи бюрократію і поліцію, як представників репресивної державної влади [10, с. 52].

За царату станова владна модель ділила суспільство на дві частини: селянську та неселянську. Селянство могло обирати на сільському сході лише власні самоврядування. Останні не брали участі у формуванні інших органів влади. Вона для них була повністю чужа. Відчуженість від неї й держави становила суттєву рису світогляду селян і багато у чому визначала їх спосіб суспільно-політичної поведінки [15, с. 58].

Протягом століть «земля та воля» утвердилися серед селянства, як основні цінності. Після повалення самодержавства селяни, виховані у відданості монархічній ідеї, певний період перебували в очікуванні. З часом село політизувалося. Цьому сприяло перш за все піднесення соціального руху у містах котрий поступово почав звертати свої погляди на сільську місцевість. Проводилися численні українські віча, збори, маніфестації. Так 21 - 24 травня 1917 р. було скликано у Житомирі перший селянський з'їзд, на який прибуло понад 700 делегатів. У місті з'їзд вітала українська маніфестація громадян та військових [4, с. 1]. Проте одвічного конфлікту міста та села знівелювати не вдалося. Лютнева революція принесла суспільно-політичне розкріпачення народу. Однак зберігся глибокий антагонізм між традиційною патріархально-аграрною культурою широкого загалу й європеїзованою культурою заможних верств та інтелігенції. Це сприймалося селянами як два цілком окремі й різні світи, як протиставлення села місту. Неробство, розкіш, соціальний паразитизм – з цим пов'язувалася міська культура в свідомості селянства. Вона сприймалася як панська забаганка, яка вимагає тяжкої праці хліборобів [8, с. 2]. Крім того, місто було уособленням визиску і репресій з боку держави. Це й визначило селянську психологію політичної дії та її антиміське й антидержавне спрямування. У політичній сфері протистояння зазначених культур вилилося в боротьбу між модерно-

демократичними державотворчими силами та архаїчно-демократичними.

Не останню роль у цьому відігравали і переконання місцевих українських лідерів. Єдина на Волині українська газета «Громадянин» – орган Волинської української ради не раз вмішувала на своїх сторінках антиміські випади, на кшталт такого звернення «Землякам»: «Український нарід має свою питому багату культуру, свою національну вдачу - треба тільки не по містам шукати народньої культури й самого народу, а по наших селах...». Закиди городянам у неробстві, презирство до міського способу життя, зневажливе ставлення до того, що вже становило невід’ємний атрибут цивілізації – «одного, правда в місті не шкодують...паперу: газет, писаного паперу, приказів усяких хоч греблю гати» і, нарешті, висновок: «Чуже нам місто й мовою своєю й поведінкою та вдачею своєю» [5, с. 2].

Селяни залишалися носіями традиційної культури, складовою якої була патріархально-локальна свідомість. Відтак інституювання влади й її впливи розглядалися здебільшого на рівні сільської громади. У локальній обмеженості селянського сприйняття світу остання розумілася, як природна самодостатня самоврядна інституція, що мала вищий авторитет. Рішення сходу оформлені, як воля громади, мали, безумовно, виконуватися. Натомість структури «зовнішньої» для громади державної влади сприймалися як «штучні», вигадані «панамі», а їх втручання в справи села розглядалося як «наси́льство», особливо ж у революційні часи, коли настала «воля». Через це після революції спостерігається тяжіння до «своїх», тобто класових владних структур. Тому селянство активно підтримало створення органів влади в формі рад, оскільки вони асоціювалися з українськими історичними формами народовладдя – вічем і козацькою радою [2, с. 167]. Селяни розглядали їх як спадкоємців станово-патріархальної самоврядної традиції у вигляді «сходу». Надалі Українська Центральна Рада пішла назустріч побажанням численних селянських форумів та перейменувала місцеві земські зібрання й управи в «народні ради» та «народні управи».

Широке використання діячами українського національного руху козацької тематики у пропаганді ідеї національної державності створювало в селян враження, що саме цей політичний ідеал має бути реалізований. Показовим є донесення бердичівського повітового комісара в грудні 1917 р. що до діяльності поширених тоді формувань «вільного козацтва»: «Вільний козак, той же селянин, забезпечений зброєю, закликаний, на його думку, захищати інтереси народу. А народний інтерес у кожному селі вирішується по-своєму, а саме, в душі

бажаному чи вигідному для даної громади. Тому нерідкі випадки відмови виконувати розпорядження влади, оскільки це розпорядження йде проти волі народу» [9, арк. 14]. Таким чином, демократичні ідеали українського селянства мали не так модерно-державну, як архаїчно-локальну, часто антидержавницьку спрямованість. Позаяк це завжди було притаманно селу, як явищу.

Окрім того, селяни мали щоденний приклад безкарності грабунків, які подавали їм солдати, котрих через близькість фронту у краї була велика кількість. Так, заславський повітовий комісар Комаревич у своїй доповідній записці Волинському губернському комісару зазначав: «Заславський повіт, як найближчий до тилу, наводнився військовиками. За прикладом солдат селяни і собі взялись до грабунків фільварків та порубок лісу. Міліція не може протидіяти добре озброєному населенню. Залучити регулярні частини до контролю неможливо, бо порядок залишався більш-менш лише там, де не було ще солдат...» [13, с. 3].

У більшості повітів Волинської і сусідньої Подільської губерній аграрне питання було особливо гострим, значна частина земель належали цукровим заводам, якими володіли польські поміщики: Потоцькі, Сангушки, Тишкевичі. Боротьба за землю була основною метою селянських виступів. Детонатором цієї боротьби став рух сільськогосподарських робітників. Так, в кінці 1917 р. селяни Старокостянтинівщини по всьому повіту, до речі як й у більшості повітів Волинської губернії, відмовилися працювати за старими розцінками, встановленими в 1916 р. [1, с. 432].

Новим етапом навколо земельних колізій став більшовицький наступ початку 1918 р. В основу своєї земельної політики більшовики поклали Декрет про землю, прийнятий II Всеукраїнським з'їздом рад 26 жовтня (8 листопада) 1917 р., дія якого була автоматично поширена і на Україну. Він проголошував націоналізацію земельного фонду Росії, передбачав конфіскацію поміщицьких, удільних, монастирських і церковних земель та передачу їх у розпорядження волосних земельних комітетів і повітових рад селянських депутатів. Своєю агітацією та пропагандою більшовики сприяли поширенню ворожих до влади настроїв.

Селян «підігрівав» не лише більшовицький декрет про землю, а й III Універсал Центральної ради, який скасовував приватну власність на землю. «Настав час діяти!» – таке гасло стає найпопулярнішим. Почалися погроми поміщицьких економій, розкрадали хліб в скіпках, зерно та фураж, забирали увесь інвентар та худобу. Панувала повна вакханалія, кожен тягнув все, що міг донести. Грабежі тривали майже протягом

всього січня 1918 р. [7, с. 1]. У звіті старокостянтинівського повітового земельного комітету зазначено: «Внаслідок розгрому в повіті всіх маєтків і розкрадання живого та мертвого інвентарю величезна площа приватновласницьких земель виявиться не обробленою і незасіяною, господарська розруха переходить усі межі» [6, с. 1].

Загальний огляд підсумків «агітації» серед населення повідомляв представник департаменту державної варти вже 7 липня 1918 року: «Волинська губернія, як і інші губернії України, завдяки діям і агітації більшовиків, а також і розпорядженням бувшої Центральної ради, головним чином про землю, трохи розклася, завдяки чому в деяких місцях не визнають теперішнього існуючого ладу. Винні також і члени бувшої Центральної ради, а також солдати фронту, а головним чином матроси, які останнім часом тікають з флоту, а також з Росії. Займаються також агітацією проти існуючого ладу деякі посадові особи...» [11, с. 8] . Як результат, апогеем суспільного бродіння на селі протягом 1917 року. Наступний рік ознаменувався в ряді повітів вибухами селянських збройних повстань, які було жорстоко придушено лише з приходом німецьких військ, котрі принесли в губернію, на певний час, заспокоєння.

Загалом події перетікали за подібною схемою. Спочатку неспішно, з страхом в окремих маєтках селяни починають самовільно захоплювати поміщицьку землю, ділять її між собою, обробляють та засівають. На початку літа відбирають у поміщиків луги та сіножаті, ліси та інші угіддя. Місцева влада із зростаючою тривогою повідомляє центр, що такі явища набирають масового характеру і що наявними силами цей рух зупинити неможливо. Позитивний вплив на зростання селянського руху мали волонтери і повітовий з'їзд, що проходили у травні – червні 1917 р. Було проголошено гасла посилення боротьби за швидке вирішення земельного питання, не очікуючи Установчих зборів, а також за передачу поміщицьких лісів у розпорядження сільських земельних комітетів. Проте швидко зневірившись у такому способі боротьби, повертались до давно перевірених самозахоплень.

Після лютневої революції 1917 р. село отримало можливість втілювати своє розуміння політичних і суспільних відносин, що базувалися на традиційній системі цінностей. Усвідомлення причетності до селянського стану, до землеробської праці, протиставлення себе іншим верствам суспільства – сутнісна ознака хліборобської психології, яка зумовила подальшу політичну лінію «ми проти всіх». Не раз зневірившись у можливості законним шляхом добути омріяну землю, селянство спрямовувало свою силу яка з

допомогою зброї від солдат – дезертирів ставала все потужнішою, проти місцевих поміщиків, котрі в соціальній пам'яті все ще були гнобителями та сприймалися як представники влади. Наслідками цього стали спочатку незначні вияви непокори такі, як самовільний випас худоби чи порубки лісів, а далі й збройні заворушення.

Політична культура українського селянства продовжувала формуватися через участь у революційних політичних інституціях: громадських комітетах, волосних земських зібраннях, радах селянських депутатів тощо. Засновані на засадах революційної демократії регіональні селянські з'їзди, сільські комітети, волосні сходи та зібрання скликалися часто й охоплювали широкий загаль сільського населення. Але через невисокий рівень освіти загальної маси і чіткої внутрішньої станової програми та конфлікт із містом поступово селянство ставало на шлях захисту власницьких інтересів, що вело до анархії.

Джерела та література:

1. Байдич О. Кузьмин. Літопис Історії / О. Байдич. – Хмельницький, 2001. – 640 с.
2. Бевз Т. Народовладдя як система українського державотворення (за творчим спадком Н. Григорієва) / Т. Бевз // Події і особистості революційної доби. – К., 2003. – С. 167.
3. Борьба трудящихся Волини за власть Советов. Март 1917 – декабрь 1920 / Редкол.: А. Бугаев (гл. ред.), А. Гаевский, С. Пилькевич, Д. Шмин. – Житомир, 1957. – С. 65.
4. Волинь. – №132. – 25 травня 1917 р.
5. Волинь. – №133. – 26 травня 1917 р.
6. Волинь. – №251. – 15 жовтня 1917 р.
7. Волинь. – №25. – 29 січня 1918 р.
8. Громадянин. – №7. – 1 серпня 1917р.
9. ДАЖО. – Ф. - 2399. – оп.1. – спр. 9. – 14 арк.
10. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / А. Каппелер // Сучасність. – 1992. – № 48. – С. 52 - 56.
11. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 - 1918 / Р. Млиновецький. – Львів, 1994. – С. 8.
12. Рубач М. Аграрная революция на Украине в 1917 году / М. Рубач // Летопись революции. – 1927. – № 5-6. – С. 7–45.
13. Самара С. Ізяслав Волинський. Історичний нарис / С. Самара // Українська революція у 1917-1920 рр. – Хмельницький; Красилів, 1998. – С. 3.

14. Сіцінський Ю. Нариси історії Поділля / Ю. Сіцінський. – Хмельницький, 1991. – С. 200.
15. Скальський В. Образ центральної ради у свідомості селян на початковому етапі української революції / В. Скальський // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 46-59.
16. Чеботарьов Ю. Селянський рух на Україні в 1917 році / Ю. Чеботарьов. – К., 1940. – 52 с.

Гончарук Оксана
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В ОСТРОЗІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена розвитку краєзнавчого руху в Острозі у міжвоєнний період. Простежено умови в яких функціонували краєзнавчі товариства, досліджено діяльність відділів польських краєзнавчих товариств в Острозі. Акцентовано увагу на діяльності «Проствіти» та краєзнавчих музеїв, як основних осередків краєзнавчого руху міста.

Ключові слова: Острог, міжвоєнний період, краєзнавчий рух, братство, «Просвіта».

Статья посвящена развитию краеведческого движения в Остроге в междувоенный период. Исследовано условия развития краеведческих обществ, деятельность отделений польских краеведческих обществ в Остроге. Акцентировано внимание на деятельности «Просвит» и краеведческих музеев, как главных центров краеведческого движения в городе.

Ключевые слова: Острог, междувоенный период, краеведческое движение, братство, «Просвита».

The article is devoted to the development of regional ethnography in Ostrog in a period between wars 1918-1939 years. Conditions of the development of this institution was investigated, activity of the department of polish regional ethnography in Ostrog.

The attention was stressed on the activity of Prosvit museum of regional ethnography as main centre of the movement of regional ethnography in town.

Key words: Ostrog, period between wars, the movement of regional ethnography, brotherhood, «Prosvita».

Перш за все, необхідно розглянути умови, за яких створювались та діяли краєзнавчі товариства, оскільки вони є невід'ємною складовою процесу розвитку краєзнавчого руху.

Після закінчення Першої світової війни за умовами Ризького договору від 18 березня 1921 року було внесено зміни у прикордонній лінії на користь Польщі. Внаслідок роботи комісій з питань

затвердження кордону, що складалась з двох делегацій – польської та російсько-українсько-білоруської – 23 листопада 1923 року у Рівному було затверджено східний кордон Польщі. На підвладній Польщі території відбулись адміністративні зміни. Зокрема, було утворено три воєводства – Волинське, Тернопільське, Львівське (східні землі або східні Креси). До складу Волинського воєводства входило 10 повітів: Луцький, Дубенський, Горохівський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Здолбунівський (з 1929 року - Острозький), Рівненський, Костопільський, Володимирецький.

Формування напрямків польської політики на цих територіях здійснювалося найвищими державними органами – парламентом (сеймом та сенатом) та урядом (Радою Міністрів), її впровадженням займалися відповідні відомства, на чолі яких стояли міністри. Одним з найважливіших відомств було Міністерство внутрішніх справ. Характер суспільно-політичних відносин на початку 1920-х років визначала асиміляційна політика Польщі. Яскравим прикладом такої політики польської адміністрації в Острозі стало запровадження навчання польською мовою в тепер вже польській гімназії ім. М. Конопницької, що однозначно не сприяло розвитку краєзнавчого руху в Острозі [9].

Було багато бажаючих відвідати старовинний Острог, який мав великий потенціал для розвитку краєзнавчого та туристичного руху, оскільки, в місті була налагоджена готельна мережа, яка зосереджувалася в руках євреїв. Функціонувало 4 готелі другого класу та один будинок, де можна було переночувати. Але, особам, які хотіли відвідати територію прикордонної смуги, потрібно було знати, що ця територія мала спеціальні умови для відвідування [5, с. 32].

Позитивним моментом був розвиток польських краєзнавчих товариств на території Острога. Після Першої світової війни необхідно було налагоджувати мережу просвітницьких організацій, які на той час сподівались на підтримку уряду Польщі. У сфері краєзнавства таким виразником був туристичний з'їзд у Кракові 1919 року. Проте більшість його ухвал так і лишилася на папері. Наступний з'їзд було проведено в березні 1920 року. Головою з'їзду був обраний Е. Ромер зі Львова, заступником – М. Раввіте-Вітановський [14, с. 94]. На з'їзді обговорювалися питання організаційного, музейно-бібліотечного, туристичного характеру та питання про збереження пам'яток минувшини та популяризації краєзнавчого руху. Після організаційних питань перейшли до виборів влади товариства – Краєзнавчої ради. До неї за результатами голосування увійшли Ромер, Павловський, Орлович, Яновський, Карпович та Новицький. Членство Новицького в

Краєзнавчій раді позитивно позначилося на розвитку краєзнавчого руху в Острозі, зокрема було відкрито відділ польського краєзнавчого товариства в Острозі.

В Острозі було відкрито підвідділи Волинського регіонального відділу, який виник на базі створеного міською владою «Товаристві друзів музею князів Острозьких», яке очолював голова магістрату. Зважаючи на незадовільну роботу, товариство було ліквідовано, а краєзнавчими справами в повіті тепер займався Острозький підвідділ Волинського краєзнавчого товариства, створений 4 жовтня 1933 року. Відповідний лист було надіслано до старости у місто Здолбунів. Президентом Острозького підвідділу був призначений Т. Лижек, а секретарем – М. Жейман [8, с. 7].

Можна зробити висновок, що діяльність краєзнавчого руху в Острозі була, перш за все, започаткована краєзнавчими товариствами Польщі, відділи яких функціонували в Острозі та інших містах Волинського воєводства.

Поряд з відділами польських краєзнавчих товариств в Острозі активно діяли і українські товариства, становище яких було дещо гіршим, оскільки влада Другої Речіпосполитої не була зацікавлена в роботі місцевих краєзнавчих товариств, віддаючи пріоритети діяльності власних організацій.

Важливе місце в краєзнавчому русі у міжвоєнний період належить товариству «Просвіта», яке в Острозі носило назву «Українське товариство «Просвіта» в місті Острозі на Волині». Воно було зареєстроване острозьким старостою лише 13 липня 1921 року за адресою Дубенська, 39. Основною метою товариство визначало культурно-національний розвиток українського народу. Голова товариства – Яків Іванов [2, с. 65].

На 1932 рік в Здолбунівському повіті діяло вже 11 просвітянських осередків. Серед них Українське Товариство «Просвіта» в Острозі, що охоплювало своєю діяльністю весь Здолбунівський (до 1925 року – Острозький) повіт. Нараховувалося 258 дійсних членів і 66 прихильників. На чолі товариства «Просвіта» в Острозі стояв Микола Шугаєвський [1, с. 79].

Завдяки своїй фінансовій і культурній самостійності «Просвіта» була, по суті, «політичною організацією, що сприяла розвитку та утвердженню національної свідомості українців на західноукраїнських землях, які були в той час окуповані Польщею».

Невдовзі осередки «Просвіти» на Волині змінили свій статус, увійшовши під назвою «Просвітянських хат» до складу Волинського Українського Об'єднання. «Просвітянські хати» в повіті вже не

підпорядковувалися Острозькому центру. Центр просвітянського життя переміщується в Здолбунів. Керівництво місцевої хати виконувало одночасно функції повітового правління.

Окремо слід акцентувати увагу на діяльності бібліотечної мережі, яка сприяла розвитку краєзнавчого руху. Так, станом на 1935 рік в повіті нараховувалось 119 загальнодоступних та відомчих бібліотек, в тому числі в Острозі – 12 бібліотек. Переважна їх більшість належала школам. Книжковий фонд у них був невеликим – не більше кількох сотень томів, виключно польською мовою. Частина з них були загальнодоступними, інші призначалися для користування учнів, або учнів та педагогів. Серед бібліотек навчальних закладів виділяються бібліотеки Державної гімназії імені М. Конопницької в Острозі (при реєстрації в 1921 році зареєстровано 1967 томів польською, французькою, німецькою, грецькою, латинською, англійською мовами [10, с. 134].

Діяли бібліотеки місцевих відділів Російського благодійного товариства в Острозі. Острозька бібліотека зареєстрована в 1925 році за адресою по вулиці Дубенська, 51, в якій нараховувалось 1733 книги російською мовою. Тривалий час її очолювала Євгенія Коломацька [13].

Особливу роль у розвитку краєзнавчого руху відіграла мережа музеїв, які функціонували в місті. Як окрему сторінку з історії музейної справи Острога та Волинського воєводства варто виділити створенню музею в Острозі. Його організація розпочалася ще до 1908 року, коли тут активно діяло «Братство імені князів Острозьких». Перші колекції музею почали формуватись в 1910 році [3]. Початок цьому дало давньосховище церковного спрямування. Перед Першою світовою війною тут містилося багато археологічних предметів, рукописів та стародруків, церковних речей, які мали історичну цінність. Музейні предмети були зібрані завдяки активній діяльності багатьох членів Братства імені князів Острозьких, в перше чергу М. Тучемського та Й. Новицького, який протягом багатьох років залишався незмінним директором музею. Перша світова війна перервала роботу музею, яка була відновлена лише в червні 1921 року, коли в місті створили спеціальну комісію по дослідженню стану збереження пам'яток старовини. Опіку над музеєм здійснювало створене місцевою владою «Товариство друзів музею імені князів Острозьких», яке очолював голова магістрату [6]. Діяльність товариства регламентувалася Статутом, прийнятим у 1914 році.

Активним у міжвоєнний період було життя молоді Острога, яка видавала друковані газети. Зберігся часопис «Промінь», до якого

писали учні початкових шкіл Острога: жіночої школи, яка знаходилась в сучасному будинку статистики, школи імені Сташіца (нині будинок школяра) і школи імені Я. Казімежа (біля каплички святого Миколая) [12]. У 9-му номері від 15 червня 1931 року вміщені статті, присвячені закінченню шкільного року. Друкувався в друкарні Золотовського в Острозі в кількості 250 екземплярів.

Міністерство внутрішніх справ відібрало право поштового видання у наступних часописів:

- «На допомогу» (видавався в Бельгії польською мовою)
- «Господарство» (Харків, російськомовний)
- «Війна і революція» (Москва, російською мовою)
- «Фізична культура» (видавався в Москві російською мовою)
- «Як живе український народ» (російськомовний) [4, арк. 57].

Крім часописів, молодь острозької гімназії видавала журнал «Viribus unitis» («Спільними силами»). Журнал друкувався в Острозі в друкарні І. Шейнерберга [11].

З 1933 року почали видавати журнал «Станіца» – часопис молоді гімназії і семінарії за обсягом 18-20 сторінок, надрукований в друкарні Шейнерберга. Редакція пояснювала дану назву тим, що «станіца» є словом, однозвучним стражниці, а Острог знаходиться на кордоні Польщі. На обкладинці чергувалося графічне зображення круглої вежі з замком [7, с. 28].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в красназвчій роботі було зроблено значні кроки до розвитку красназвчого руху. Не останнє місце в цьому процесі відіграла мережа музеїв, що функціонувала на теренах Острога, а також товариство «Просвіта», яка, не зважаючи на ряд заборон з боку польської влади, тривалий час продовжувала діяти. Активним в цей час було і життя молоді, яка відстоювала свої інтереси, поширюючи ряд журналів освітнього характеру.

Джерела та література:

1. Андрухов П. 600 імен Великої Волині / П. Андрухов. – Острого, 1993. – 98 с.
2. Андрухов П. Волинська земля (хроніка-джерела-постаті) / П. Андрухов. – Сокаль, 1992. – 88 с.
3. Бондарчук О. Починалося все так / О. Бондарчук // Життя і слово. – 2001. – 15 серпня.
4. Державний архів Рівненської області. – Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 375. – 71 арк.
5. Козира В. Політика міністра внутрішніх справ Польської республіки щодо Східних Кресів у 1918-1926 рр. / В. Козира // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк, 2004. – С. 29-34.
6. Манько М. Духовна скарбниця краю / М. Манько // Життя і слово. – 1995. – 17 травня.
7. Манько М. 900 літній Острого / М. Манько. – Острого, 2000. – 35 с.
8. Михайлюк О. Історичне краєзнавство на Волині 1921-1939 рр. / О. Михайлюк. – Луцьк, 1998. – С. 7
9. Острозький НВК «Школа І-ІІІ ступенів-гімназія». Історія закладу // Електронний режим доступу: <http://ostrogbibl.narod.ru/libhistory.htm>
10. Поток М. Бібліотечна мережа міста Острога і повіту в 20-30-х рр. ХХ ст. / М. Поток // Матеріали ІV науково-краєзнавчої конференції «Острого на порозі 900 – річчя». – Острого, 1993. – С. 132–135.
11. Руй О. Періодична преса шкільної молоді Острога в 30-х рр. ХІХ ст. / О. Руй // Життя і слово. – 1997. – 12 лютого.
12. Спогади О. Руй / Особистий архів автора.
13. Шевчук С. Історія Острозької бібліотеки // Електронний режим доступу: <http://ostrogbibl.narod.ru/libhistory.htm>
14. Orłowicz M. Turystyka w Polsce w 1921 r. / M. Orłowicz // Ziemia. – 1922. – S. 94-95.

Василюк Андрій
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНІ У 1921-1939 РР.

У статті аналізуються особливості розвитку промислового сектору волинської економіки у міжвоєнний період.

Ключові слова: Волинське воєводство, деревообробна галузь, харчова та земле-споживча галузь, світова економічна криза 1929-1933 рр.

В статье анализируются особенности развития промышленного сектора Волынской экономики в междувоенный период.

Ключевые слова: Волынское воеводство, дерево-обрабатывающая отрасль, пищевая и земле-потребительская отрасль, мировой экономический кризис 1929-1933 гг.

The article analyzes the features of the industrial sector Volyn economy in the interwar period.

Key words: Volyn, woodworking, food and land-consumer industry, the global economic crisis 1929-1933 years.

У другій половині 1920-х рр. на Волині простежується тенденція до пожвавлення ситуації в деревообробній галузі, збільшується кількість підприємств, особливо це стосується виробництва паркету та фанери. Така ситуація пояснюється тим, що фанерна та паркетна продукція в основному йшла на експорт [1, с. 89]. Саме в цій галузі промислового виробництва була зайнята найбільша кількість робітників. Давало це постійний заробіток для 15 тис. осіб у 1921 р. і 25 тис. працівників у 1931 р. Важко докладно з'ясувати кількість деревини, яка щорічно перероблялася на Волині. За приблизними підрахунками, річний приріст деревини у лісах регіону оцінювався у 1200 тис. куб. м. Однак на початку 1920-х рр. щорічні обсяги вирубування перевищили цей показник. Так, зокрема, 1923 р. поза межі воєводства було вивезено близько 1300 тис. куб. м. частково переробленої деревини, до якої слід додати значний внутрішній попит на неї, пов'язаний з повоєнною відбудовою, потребами у дровах для опалення та ін. [2, с. 288] Проте, найбільше виснажували лісові

ресурси регіону іноземні підприємства. Так, експлуатацією лісового фонду Волинського краю, крім Дирекції державних лісів у Варшаві, займалася німецька фірма «Нордіше ауссенхандельс», голландська «Сільванія» та англійська «Нішта бут». Внаслідок їх «господарювання» на кінець 1920-х років було знищено 25% лісових багатств Волинського воєводства [13, с. 111].

Важливо сказати, що деревообробна промисловість була практично єдиною з усіх підприємств Волині, яка посідала провідне місце в Польщі. Ця галузь промисловості краю займала 2 місце в Польщі, однак від лідера відставала у 2,6 рази. Основним видом переробки дерева були тартаки або лісопилки, які на Волині складали 82% від усіх деревообробних підприємств краю [11, с. 149]. Станом на 1928 р. на території воєводства працювало 90% таких тартаків, загальна продукція яких у цей період становила 588 тис. 992 м³ переробленого дерева. Крім відбудованих старих лісопилен, в 20-30-ті рр. виникло кілька нових лісопильних заводів — в Ожеві, Маневичах, Цумані, Ківерцях, Вербі, які мали по три-п'ять пилорам і парові двигуни потужністю 300-600 к.с. [6, с. 203]

Потрібно відзначити, що в деревообробній промисловості в цей час не було пожвавлення, за винятком підприємств з виробництва фанери і паркету. На лісопильних заводах зберігалась велика кількість лісоматеріалів, які стримувалися від обробітку і чекали змін на місцевому ринку (адже не виправдалися надії на пожвавлення будівництва у воєводстві) і вияснення кон'юктури на закордонних ринках.

Заводи з виробництва фанери (їх було лише 12 у Волинському воєводстві) мали великі замовлення і їхня продукція практично вся йшла на експорт. Така ж ситуація була й на підприємствах з виробництва паркету, продукція яких в 1928 р. становила 34 300 м² паркетної дошки і 3776 м² паркетних листів [8, с. 93].

У 1930 р. після приєднання Сарненського повіту до Волинського воєводства збільшилась кількість підприємств деревообробної промисловості на 9 тартаків. В цей час деревообробна галузь значно занепадала, суттєво знизилось виробництво продукції в порівнянні з минулими роками. Значна кількість підприємств була закрыта. Так, наприклад, найбільша на Волині фабрика з виробництва паркету не працювала з 1929 р., великий лісопильний завод в Стенжеричах із сімома пилорамами підлягав ліквідації. В 1931 р. лише лісопиляня князя в Цумані, меблева фабрика в Костополі та фабрика з виробництва фанери працювали без перебоїв [1, с. 89].

Спроб вивести економіку волинського краю з кризи не було ні з боку держави, ні з боку фінансово-кредитних установ Західної України. Так, Промбанк перший з усіх українських банків, що почав практикувати інвестування промислових підприємств (т. зв. грюндерська діяльність), інвестував ряд промислових підприємств Західної України, зокрема, такі як «Сталь», «Оліярня», «Вапно», «Буг» та ін. Однак промислові підприємства Волині не потрапили у його поле зору інвестиційної діяльності. В цих умовах відділені від Галичини штучним «сокальським кордоном» українські приватні підприємці Волині організовують у 1938 р. Волинський торговельний банк «Стир». Він виник на базі невеликої однойменної кредитної кооперативи, яка існувала у Луцьку [3, с. 339].

Без перебоїв у цей період працювала фабрика з виробництва фанери в Ожеві, випуск продукції якої щороку збільшувався, її закупляли різні країни світу – Англія, Австрія, Бельгія, Чехословаччина, Німеччина, Швейцарія, Італія.

Непогано працювали заводи з виробництва паркету. Було запущено фабрику при лісопильному заводі в Цумані, а фабрика в Маневичах була відкрита цілорічно. Поновило свою роботу і підприємство з виробництва бочкових клепок фірми «Voismine» під Маневичами. Продукція йшла переважно на експорт [8, с. 93].

У другій половині 1930-х років в деревообробній промисловості Волині помітною була тенденція до зростання. Про це свідчить те, що поряд з мінеральною галуззю, в деревообробній річний оборот одного підприємства був значно вищим (відповідно у 4 і 3 рази), ніж у промисловості Волині в цілому. Про розвиток галузі також свідчить те, що на деревообробних підприємствах працювала найбільша кількість робітників. Так, у 1937 р. на фабриках по виробництву фанери пересічно працювало по 288, тоді як, для прикладу, в каменоломнях – 215 робітників [5, с. 428].

В той же час у деревообробній галузі показник продуктивності праці був нижчим 1,5 раз від пересічного по промисловості краю. Це свідчить про низьку технічну озброєність галузі. [6, 93] Для більшої аргументації цієї тези потрібно додати також те, що за підрахунками Ізби Ремісничої, яка діяла в Луцьку, в деревообробній промисловості було зайнято всього 3342 верстатів, що було значно нижчим показником ніж у інших регіонах Західної України [15, с. 157].

Важливе місце в промисловості належало харчовій та землеспоживчій галузі. Ця галузь промисловості складалася із млинарства, пекарства, цукроваріння, виробництва шоколаду,

броварства, виробництва мінеральних вод, гуральництва, бойні, рибальства, переробки тютюну, виробництва цигарок, молокопродуктів та ін. [12, с. 149]

Перед тим, як почати характеристику безпосередньо самої галузі, слід коротко зазначити про розвиток сільського господарства та політику уряду в цій галузі економіки. Адже від рівня розвитку і стану с/г залежав в значній мірі і розвиток харчової промисловості. Уряд в післявоєнні роки почав проводити реформи для покращення стану галузі. Була проведена т.зв. парцеляція земель, тобто перерозподілено земельну власність на землю між різними категоріями господарств. На Волині поміщицьке землеволодіння зменшилось більш ніж у двічі. З розпарцельованих поміщицьких земель за цей період утворено 20000 ділянок для окремих господарств і 56000 додаткових наділів для поповнення різних категорій селянських господарств. Іншим важливим напрямом реформи сільського господарства Волині була реорганізація землекористування. Основним її компонентом була комасація – об'єднання роздроблених земельних ділянок в один наділ і створення на ньому самостійного селянського господарства [16, с. 80].

Це привело до певних зрушень в промисловості. Підвищення загальної продуктивності сільськогосподарського виробництва, розвиток кооперації сприяли збільшенню промислових підприємств, що орієнтувалися на переробку сільськогосподарської продукції. Якщо в 1925 р. з 805 промислових підприємств, що функціонували у Волинському воєводстві, 566 були підприємствами харчової промисловості, то на 1938 р. нараховувалося 1738 підприємств цієї галузі. Це були переважно невеликі підприємства з кількістю працівників до 20 осіб. Лише на 58 підприємствах працювало більше ніж по 20 працівників. Переважну більшість становили млини – 827, молочарні – 437 та олійні – 314 [8, с. 82].

Серед підприємств землеспоживчої галузі промисловості найбільше значення мали млини. Саме млинарство, як одна з галузей, виникло на Волині іще до війни і досягнуло значного розвитку. Волинські млини переважно були дрібними і лише невелика їх кількість була крупними промисловими підприємствами [12, с. 149].

В 1923 р. млинів було зареєстровано 1315. Пізніше їхня кількість почала зменшуватись. У млинарській промисловості спостерігається тенденція до розбудови і модернізації технічного устаткування, і тому новозбудовані млини були значно більші і сучасніші, ніж ліквідовані. В 1928 р. на території Волинського воєводства було 19 діючих млинів, на кожному з яких працювало більше 20 робітників, з них в Луцьку – 4, в Рівному – 3, по 2 в Ковелі і

Володимирі [8, с. 94]. Значною мірою така ситуація була зумовлена тим, що влада усіх рівнів виявляла чималий інтерес до організації млинарства у регіоні. Вона намагалася скоротити старі типи млинів, у першу чергу водяних, які заважали судноплавству, а запровадити новітні – механічні [12, с. 154]. В цей час поряд з приватним млинарством на Волині починають виникати кооперативні млини [14, с. 14].

З 1929 - 1933 рр. млинарська промисловість переживала кризу, яка проявилася у зменшенні кількості зайнятих робітників і обмеженні виробленої продукції. Так, на Волині у 1929 р. на 34 великих працювало 712 робітників, у 1930 р. - 502, а в 1931 р. коли кількість млинів скоротилась до 25, багато млинів перейшло з трьох змін роботи на дві і навіть на одну. У 1932 р. тут діяло всього 501 підприємство (2032 осіб), у 1933р. - 97 (2316) [9, с. 34].

Починаючи з 1932 р., кількість млинів почала поступово збільшуватися (стали працювати 10 нових млинів) і в 1937 р. становила 827 млинів (парових, механічних, водяних). Крім того, запровадження нових технологій у млинарстві сприяло збільшенню обсягів виробництва борошна, що становило 15% загального обсягу цієї продукції у Польщі [1, с. 90]. Потрібно сказати також про те, що млини (великі) були підприємствами харчової промисловості, що мали високу продуктивність праці і значно випереджали однотипні, але з меншою кількістю працюючих, підприємства. Так, вони мали продуктивність праці в 4,3 рази вищу, ніж однотипні їм малі підприємства [5, с. 428].

До вище вказаного додамо також те, що крім млинів на Волині існували також інші об'єкти по переробці зерна. Так, у Волинському воєводстві було близько 400 вітряків, які переробляли пшеницю з прилеглих до них земель [15, с. 157].

Але слід відзначити, що не зважаючи на збільшення кількості перемеленого збіжжя, млинарське виробництво на Волині залишалося малоприбутковим з причини дуже низьких цін на борошно. Крім того, розвиток млинарського виробництва стримував брак достатньо розгалуженої комунікаційної сітки на території Волинського воєводства.

Важливе місце серед підприємств споживчої галузі займали пункти з переробки крупи. В 1936 р. їх діяло 160, переважно в Кременецькому, Луцькому і Рівненському повітах. На території Волині працювало 250 невеликих підприємств з виробництва олії [8, с. 94]. У 1932 р. в Рівному почала працювати олійня із значними потужностями, значних прибутків вона не приносила. По кілька

місяців на рік це підприємство змушене було зупиняти свою роботу з причини сильної конкуренції такого ж заводу в Гданську [1, с. 90].

В кожному воєводстві діяли підприємства по виробництву пива і лимонадів. Найбільші підприємства знаходились у Львівському воєводстві. На Волині, завдяки продуктивному й інтенсивному вирощуванню ячменю переважно в Дубенському і Здолбунівському повітах, успішно розвивалося пивоваріння [8, с. 94]. У другій половині 20-х рр. XX ст. на території Волині діяло 12 пивоварень, з них – 4 заводи з кількістю робітників понад 20. Ці підприємства забезпечували пивом і солодом не тільки Волинь. Високі митні збори, відсутність ринків збуту та зменшення споживання пива у зв'язку з загальним зубожінням населення – все це в сукупності призвело до падіння прибутковості галузі на початку 1930-х рр. [1, с. 90].

Світова економічна криза стала тяжким ударом також по підприємствам, що займалися виробництвом безалкогольних напоїв. У Волинському воєводстві спостерігався найнижчий рівень виробництва безалкогольних напоїв: у 1929 р. тут було лише 4 великих підприємства, на яких працювало 101, в 1930 р. - 94, а в 1931 р. - 73 робітників [9, с. 35].

Проте в другій половині 1930-х рр. ситуація на ринку покращилася. Значною мірою цьому сприяла наявність потужної сировинної бази і сприятливої кон'юктури на закордонних ринках. Волинь в цей час стала провідним експортером хмелю. Його вирощування зросло вдвічі. Це зробило хмелярство чи не найбільш прибутковим бізнесом. Окрім європейських ринків (Німеччина, Австрія, Бельгія, Румунія, Іспанія), волинський хміль був відомий і на світових ринках (США, Південна Америка, Індія, Цейлон, Палестина). Обсяги річного експорту коливалися в межах 100 тис. кг, а фінансовий обіг у рік фірм, що торгували ним, становив 3-4 млн. злотих.

У міжвоєнне десятиріччя відбулося значне збільшення виробництва спирту та горілки. Так, 1921 р. на Волині було шість вино-горілчаних заводів, 1923 р. – 23, в 1924 р. – 26, в 1925 р. – 16. У період з 1924 по 1926 рік на цих підприємствах працювало близько 500 робітників. В 1937-1938 рр. працювало 12 горілчаних заводів, на кожному з яких було зайнято понад 20 робітників. Вироблялось в середньому за рік біля 8810 літрів спирту вартістю 324164 злотих. У порівнянні з 1936 роком, випуск продукції було збільшено на 3238 літрів. Разом з тим підвищувалась і якість продукції [8, с. 95]. Чинником, що стримував розвиток виробництво спирту та горілки, була урядова політика, а якщо точніше, то це введення різних податків. Так, негативно впливав так званий спиртовий податок, зокрема в ст.9

закону від 20 липня 1925 р. було вказано, що на кожний літр спирту стягувався податок в розмірі 1 злotoго. Іншим стягненням був податок на акцизні патенти, що сплачувався підприємствами, котрі виготовляли чи продавали спиртні напої (згідно із законом від 16 березня 1923 р., комунальний додаток до державного податку на акцизні патенти становив у першому випадку 100%, а на продаж алкогольних виробів – 200 % державної оплати за патент) [10, с. 4].

Харчова галузь воєводства у міжвоєнне двадцятиріччя була представлена трьома консервними заводами, продукція яких в основному задовольняла потреби місцевого ринку [1, с. 90]. У 1925 р. тут діяло також три молокозаводи. Звичайно, ж вони не могли задовольнити потреби місцевого ринку, тому практично вся переробка молока проходила в селянських господарствах. На початку 30-х рр. розвивається система молокопереробних кооперативів. В 1936 р. їх нараховувалося 92. Загальна кількість членів цих кооперативів становила 40000 осіб. Вони переробляли понад 40 тис. літрів молока за рік [8, с. 95].

Якщо говорити про молочарську кооперацію в загальному то потрібно зазначити, що вона була двоступеневою. Основні її ланки – районні молочарні – розташовувались в більших селах, містечках, вони об'єднували близько 2 тис. молочарських пунктів регіону. На кінець 1938 р. було 136 районних молочарень, що об'єднували 205249 членів. Доставка молока у 1938 р. досягла рекордної цифри — 115 млн. літрів. За той самий рік районні молочарні виробили 3 млн. 250 тис. кг. масла [7, с. 640]. Назагал за економічними показниками українська молочарська кооперація значно випереджувала польську, її товари були цілком конкурентно-спроможними. «Маслосоюз» постійно дбав про підвищення якості української продукції, її здешевлення, механізацію виробництва, ввічливе обслуговування покупців у магазинах, урізноманітнення продукції [14, с. 20].

У харчовій галузі Волині виникло в міжвоєнне 20-річчя лише одне більш-менш значне підприємство – бійня худоби з консервним виробництвом у Дубні, яка стала до дії у 1936 р. В 1937 р. було випущено 2282,6 тонн м'ясних продуктів. Вироблена продукція практично повністю йшла на експорт. Працювало ще 4 менших м'ясокомбінати, на яких було зайнято 123 робітники [6, с. 203].

Ще будучи у складі Російської імперії, на Волині була добре розвинута цукрова галузь. Не зважаючи на сприятливу ситуацію в цій галузі, все ж у міжвоєнний період спостерігаються кризові явища [1, с. 90]. Із шести цукрових заводів, які діяли на Західній Волині напередодні Першої світової війни, в 20-х роках продовжували давати

продукцію лише чотири – Шпанівський, Корецький, Мізоцький, і Бабинський. Польський цукровий картель всіляко обмежував їх діяльність, через що вони змушені були працювати на 30-50% своєї довоєнної потужності, часто стояли без дії. Виробництво цукру коливалося в межах 8-15 тис. тонн на рік проти 34 тис. тонн у 1913 - 1914 рр. і тільки в сезон 1937 - 1938 рр. досягло 22 тис. тонн [13, с. 111]. Поряд з причинами, пов'язаними з загально польською кризою, становище цукрових заводів ускладнювалося внутрішніми труднощами. А саме: цукрові заводи знаходилися далеко від вугілля як джерела енергії. Деякі з них розміщувались далеко від залізниць, зокрема в Корці, а також не мали підлаштованих під'їзних залізничних колій. Як наслідок – значно скоротилися посівні площі буряків: з 14 тис. га в 1928 до 7 тис. га в 1935 р. Велика частина цукрових буряків, вирощених на Волині, була відправлена на переробку на люблінські цукрові заводи [8, с. 95].

Харчова промисловість повністю задовольняла внутрішні потреби воєводства. На експорт відправлялась досить незначна кількість виробленої продукції. Причину, перш за все, потрібно шукати у відносно невеликих можливостях збуту сільгосппродуктів, а також у дуже низькому рівні цивілізованості краю. Проте, незважаючи на це, харчова промисловість серед усіх галузей мала найвищу продуктивність праці, в 2,4 рази вищу, ніж пересічно у промисловості воєводства [4, с. 93].

Отже, можна зробити висновок, що в промисловості Волинського воєводства, незважаючи на несприятливу політику польського уряду та протидії з боку польських промислових картелів, відбувався поступальний розвиток. Про це свідчить, насамперед, те, що волинські промислові підприємства за рівнем технічного оснащення значно відставали від польських. Розвивались насамперед ті галузі промисловості, які не вимагали значних капіталовкладень. Тяжким ударом по економічному становищі промислових підприємств стала світова економічна криза 1929 - 1933 рр.

Джерела та література:

1. Дорошук С. Особливості промислового розвитку Волині у міжвоєнний період / С. Дорошук // Наукові розвідки молодих. – Луцьк, 2010. – № 1. – С. 88—94.
2. Економічна історія України / [Балабушевич Г., Баран В., Баран В. та ін.]; під ред. В. Литвина. – Т. 2. – К., 2011. – 608 с.

3. Здобувач І. Західноукраїнські банки та кредитні кооперативи у 1848 - 1939 рр. / І. Здобувач, К. Шевчик-Львівська // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів, 2010. – № 20.9. – С. 328-341.
4. Карлін М. Економічна характеристика провідних і слабо розвинутих галузей промисловості Волинського воєводства в 1934-1937 рр. / М. Карлін // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С. 92-95.
5. Карлін М. Економічна характеристика розвитку промисловості Волинського воєводства в другій половині 30-х років / М. Карлін // Шоста Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 427-428.
6. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Ковальчак Г. – К., 1988. – 277 с.
7. Лановик Б. Економічна історія України і світу: Підручник / Лановик Б., Матискевич З., Матейко Р. – К., 1999. – 737 с.
8. Литвинюк В. Розвиток промислового виробництва у Волинському воєводстві у 1921-1939 рр. / В. Литвинюк // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – № 4. – С. 91-98.
9. Лихолат Є. Харчова промисловість Західної України в період світової економічної кризи 1929 - 1933 рр. / Є. Лихолат // Історія народного господарства та економічні думка Української УРСР. - Київ, 1988. - № 22. - С. 32-35.
10. Мартинюк Н. Фінансове та кадрове забезпечення роботи органів самоврядування на Волині (1919-1939 рр.) / Н. Мартинюк // Економічний форум Луцького НТУ. – Луцьк, 2011. – № 1. – С.1-10.
11. Никитюк Т. Політика відбудови зруйнованого війною господарства у Волинському воєводстві 1920 - 1930-х рр. / Т. Никитюк // Збірник наукових праць історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – № 1. – С. 144-153.
12. Никитюк Т. Розвиток промислового сектору Волинського воєводства у період між двома світовими війнами (20 - 30-ті рр.. ХХ ст.) / Т. Никитюк // Економічні науки: Зб. наук. Праць. – Луцьк, 2006. – № 4. – С. 144-157.
13. Свинчук А. Економічна політика польського уряду на Волині у 1921 - 1939 рр. / А. Свинчук // Збірник навчально-методичних матеріалів та наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – № 4. – С. 108-113.
14. Струк З. Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921 - 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд.. істор. наук: 07.00.01 «історія України» / З. Струк. – Львів, 2001. – 23 с.

15. Франчук. Є. Основні тенденції в розвитку промисловості Волинського воєводства в міжвоєнний період (1921 - 1939) / Є. Франчук // Шоста Всеукр. Наук. конф. з іст. Краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 157-158.
16. Шабала Я. Вплив аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Волинського воєводства в 1920 - 1930-х рр. / Я. Шабала // Історичні студії ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – С. 78-83.

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ С. Ф. РУСОВОЇ

Стаття присвячена розгляду життєвого та творчого шляху видатної громадсько-культурної діячки С. Ф. Русової.

Ключові слова: *С. Ф. Русова, вчений, педагог, Прага.*

Статья посвящена рассмотрению жизненного и творческого пути выдающегося общественно-культурного деятеля С. Ф. Русовой.

Ключевые слова: *С. Ф. Русова, ученый, педагог, Прага.*

The article devoted to the life and career of outstanding public and cultural figure – S. F. Rusova.

Keywords: *S. F. Rusova, scientist, teacher, Prague.*

Аналіз діяльності видатних особистостей у контексті загальнонаціонального розвитку допомагає адекватно реставрувати перебіг історичних подій, адже за певними явищами та ситуаціями стоять конкретні люди. У зв'язку з цим значної уваги заслуговують історичні постаті кінця XIX – початку XX ст., чільне місце серед яких належить Софії Федорівні Русовій (1856 - 1940). Дослідження становлення її суспільно-політичних поглядів, формування громадських і наукових пріоритетів дозволить глибше вивчити діяльність людини, яка зробила вагомий внесок у будівництво демократичної Української держави, у створення системи національної освіти, у розвиток української науки, стояла біля витоків українського жіночого та професійного педагогічного рухів.

Першими науковими дослідженнями особистості С. Русової став соціологічний нарис «Софія Русова» М.Шаповала [25] та його доповідь «Свято Матері» (1931 р.), що була проголошена на святкуванні 75-літнього ювілею С. Русової у Празі. У названій праці М.Шаповал зробив спробу проаналізувати доробок Софії Федорівни та визначити її місце у громадському і науковому житті України.

Перші спроби осмислення місця і ролі педагогічної діяльності С. Русової в українському національному державотворенні та осягнення суті її творчої спадщини було висвітлено у дослідженнях діячів української діаспори другої половини XX ст., а саме: Б. Залевського [8], В. Лашенка [11], О. Лятуринської [12], Г. Мандрики

[14], Ю. Русова [20], та ін. Загальною тенденцією цих досліджень, особливо написаних у перші роки після смерті С. Русової, є те, що головна увага приділялась, передусім, автобіографічним даним, спогадам сучасників про її життєвий і творчий шлях. Пізніше з'явилися публікації, в яких поданий ґрунтовний аналіз педагогічної системи просвітниці.

Мета цієї розвідки є спроба стисло охарактеризувати життєвий і творчий шлях видатної просвітительки, педагога – С. Русової. Осанна не була українкою за походженням, але стала українкою по духу, вірною дочкою матері-України, присвятила їй усе своє життя. За обсягом та рівнем просвітницької діяльності ця дивовижна постать стоїть на одному шаблі з Оленою Пчілкою та Христиною Алчевською. А за силою і пристрастю, з якими звучали її виступи на захист національної школи, культури, духовності, рідного слова, ім'я Софії Русової можна поставити поруч з іменем Лесі Українки.

Народилася Софія 18 лютого 1856 року в селі Олешня на Чернігівщині. Її мама, Ганна Жевре, мала французьке походження, а у батька, Федора Ліндфорса, було шведське коріння [13, с. 16]. П'ята дитина в сім'ї, вона була такою кволою, що ніхто не сподівався, що виживе. Як зазначала сама Софія Федорівна: «... і народилася такою кволою, що всі були певні, що я довго не житиму...» [15, с. 19].

Коли Софії виповнилося 4 роки, померла мати, тому опікується нею старша сестра Марія. До 10 років вони жили в Олешні на Чернігівщині безвиїзно. І тільки 1865 р. родина переїздить до Києва. В 14 років Софія із золотою медаллю закінчила Фундуклеєвську гімназію [1, с. 245]. На цей рік припадає і смерть її батька. Незважаючи на те, що дівчина готувала себе до навчання в Петербурзькій консерваторії, проте виявила велику силу духу, заявивши: «Чи маю я право так егоїстично будувати своє життя? А люди? Чи не треба спочатку для них послужити?» Ці слова стали кредом усього життя, присвяченого служінню українському народу [5, с. 134].

Софії разом із сестрою Марією вдалося втілити в життя своє бачення, як виховувати дітей. У 1871 р. в Києві відкрився перший дитячий садок. Серед вихованців були здебільшого діти з родин інтелігенції, зокрема, двоє дітей Старицьких. Сестри не шкодували свого часу, готуючись до занять зі своїми вихованцями. Незабаром садок переїхав до нового просторого приміщення.

У свої 16 років Софія стала членом Старої Громади і у вечірні години у приміщенні дитсадка збиралися члени цього гуртка на репетиції п'єс українською мовою, які згідно з Валувєвським указом, були заборонені. Саме тут і познайомились Софія з Олександром

Русовим – земським статистом, громадським діячем та етнографом. Софія, за її словами, «непомітно для себе самої почала піддаватись його впливу і демократизувалась якось не зокола, а зсередини». Вже на схилі літ Софія Федорівна згадувала, що найбільший вплив на її становлення мали М. Драгоманов та О. Русов. Перший був виразником українського політичного радикалізму і змушений був покинути Україну за свої проукраїнські симпатії, а другий – «перший відкрив мені красу української народної поезії, заговорив українською мовою і без довгих промов і роз'яснень збудив у мене ту любов до нашого народу, яка вже ніколи не покидала мого серця і кермувала моїми політичними виступами, всією моєю працею довгі літа» [15, с. 46].

У 1874 р. Софія та Олександр Русов приїждять до Петербурга, де 30 серпня вінчаються. Посадженим батьком на весіллі був Микола Лисенко. Весільним дарунком М. Лисенка була композиція «Золоті ключі», написана на теми народних пісень [2, с. 7].

Протягом 1875 – 1876 років подружжя здійснило в Празі всю роботу, пов'язану з підготовкою й виданням двох томів «Кобзаря», а потім і перевезенням його через кордон на батьківщину. Уже самим тільки цим вчинком Русови вписали власну сторінку в історію української культури.

У 70 – 80-ті роки XIX ст. С. Русова формується не тільки як педагог і вчений, а й як публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історик. Журналістську практику починає зі статті про Т. Шевченка. На цей період припадають і статті про Г. Квітку-Основ'яненка, Г. Сковороду, М. Гоголя, М. Драгоманова, Марка Вовчка, Н. Кобринську, М. Заньковецьку та ін.

Після першої російської революції бачимо С. Русову як активну і невтомну працівницю в педагогічно-громадському житті, щирого речника та захисника національної школи [7, с. 183]. Зокрема, разом із В. Чарнолуцьким, М. Чеховим та іншими російськими прогресивними освітніми діячами вона бере участь у створенні Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти, входить до складу його Центрального бюро, а також очолює національну комісію цієї громадської організації. Намагаючись якнайширше залучити до Всеросійської спілки педагогів України, С. Русова освітлює її діяльність у національній пресі, зокрема у часописах «Громадська думка» та «Украинский вестник» [25, с. 138].

1905 р. у Фінляндії організувалося Всеросійське товариство вчителів, яке вимагало від уряду дозволу на національні школи й Російської імперії. Серед організаторів цієї акції була і Русова. Вона брала участь у комісії під головуванням академіка Ф. Корша про

скасування обмежень на українське друковане слово. Перші три з'їзди вчителів проходили під керівництвом і за активної участі Софії Федорівни. Вона працювала і в українській громаді Петербурга у О. Лотоцького, який вважав, що приїзд Русових мав велике значення: «Жива громадянська вдача обох, їх якимось притягала до них людей, натурально створювала те, що ставали вони активним осередком громадського життя». У цей час Русова читає курс лекцій з української літератури для слухачок Бестужівських курсів у Петербурзі. Її заслуга у безцензурному виданні «Кобзаря» Т. Шевченка, «Українського букваря» (1906), статей «Хроніка національної школи» (1907 р.), співредакторство у першому українському педагогічному журналі «Слово» [10, с. 117].

У квітні 1917 р. на Українському національному конгресі Софію Федорівну обрали до Центральної Ради від просвітніх організацій Києва [24, с. 6]. 1917 - 1920 рр. – один із активніших періодів історії України. Саме в той час С. Русова працювала в Генеральному секретаріаті народної освіти, очолювала департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти.

У цей час почали з'являтися перші україномовні школи, в яких разом з іншими національними підручниками широко використовувалися навчальні книги, автором яких була С. Русова. Зокрема, тричі перевидавася її «Український буквар» (1917 р.) [23], двічі – «Початкова географія» [18]. Також завдяки Софії Федорівні бібліотека шкільної літератури поповнилась «Початковим підручником французької мови задля самонавчання і перших класів гімназії з французько-українським словарем» (1918) [19] та ін.

Після приходу до влади більшовицького уряду С. Русова усвідомлює, що розвиток України повертає в інше русло. Зневірившись у можливостях національного відродження, вона емігрує до Чехословаччини. Після нетривалого перебування в Бадені та Подебрадах Софія Федорівна в 1923 р. переїхала до тогочасного центрального осередку української еміграції – Праги, яка і стала постійним місцем її проживання. Довгі 18 років перебування на чужині були сповнені тугою за Батьківщиною та постійними пошуками засобів для існування. Проте творча енергійність цієї немолодої жінки (на час перетину кордону їй було вже 65 років) вражає. Адже за роки еміграції у видавництвах і періодичних виданнях Ляйпціга, Праги, Подебрадів, Філадельфії, Варшави, Парижа, Львова, Коломиї, Ужгорода, Мукачева, Чернівців побачили світ 165 її друкованих праць. Серед них підручники «Географія. II. Західна Європа» [3], «Географія. III. Понаєвропейські краї» [4] (обидві – 1922

р.), «Курс французької мови для студентів Української Господарської Академії в Подєбрадах» (1923 р.) [9], «Нова школа соціального виховання» (1924 р.) [16], «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924 р.) [21], «Дидактика» (1925 р.) [6], книжки «Нові методи дошкільного виховання» (1927 р.) [17] та ін.

Водночас С. Русова викладала у вищих навчальних закладах, які були створені в Чехословаччині українською еміграцією. Так, в Українській господарській академії (Подєбради) вона читала французьку мову, а в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (Прага) – теорію та історію педагогіки, дидактику, дошкільне виховання, спецкурс «Національна школа Чехословаччини й інших слов'янських народів», вела факультатив із французької мови [22, с. 144].

У долі багатьох вигнанців з України велику роль відіграв притулок для дітей українців-емігрантів, у створенні якого в 1924 – 1925 рр. найактивнішу участь взяла С. Русова і який вона очолювала впродовж п'яти років. Як свідчить опублікований у пресі звіт Софії Федорівни про діяльність цієї установи, метою її створення було не лише врятувати дітей від фізичного вимирання, а й допомогти їм у чужому оточенні не забути рідну мову, зберегти національну ідентичність, дати поняття про ту далеку Батьківщину, якої більшість із них уже не знала. Пізніше Софія Федорівна консультувала педагогів Української народної школи, яку було відкрито в 1936 р. при цьому дитячому притулку, а також як опікунка всіляко допомагала роботі Української реальної гімназії. Здобутки та нагальні проблеми української педагогіки неодноразово були темами виступів С. Русової на різних міжнародних форумах, серед яких були, зокрема, педагогічні конгреси у Римі (1923 р.) та Женеві (1929 р.), з'їзд «Через школу – до миру» в Празі (1927 р.) та ін. [22, с. 144].

Софія Русова прожила довге, важке, але щасливе життя, бо заронені в серця і душі мудрі настанови педагога і вченого й сьогодні будять у нас жагу до пізнання і залишають добру пам'ять. Народившись і зрісши серед українського народу, Софія Русова, не українка за походженням, своїм особистим прикладом показувала справжній зразок українського патріотизму, все своє свідоме життя присвятила служінню українському народові, досконало вивчила його мову, побут, звичаї, культуру, пройнялася його болями і стражданнями, сповна розділила недолю, стала талановитим виразником українців у їх прагненні до волі, свободи, щастя і братерства. Смерть 5 лютого 1940 р. обірвала життя цієї невтомної

діячки, що знайшла свій вічний спочинок на празькому Ольшанському цвинтарі.

Джерела та література:

1. Артемова Л. Історія педагогіки України: Підручник / Л. Артемова. – К., 2006. – 270 с.
2. Базальчук Г. Українка по духу: [Про життя і діяльність української громадянської і культурно-освітньої діячки, педагога С.Ф. Русової] / Г. Базальчук // Культура і життя: Українська щотижнева газета. – К, 2006. – №9. – 8 березня. – С. 7.
3. Географія. II : Західна Європа: підручник складений по діяльному методу для єдиної школи. – Х. ; К. ; Відень ; Ляйпціг, 1922. – VIII. – 202 с.
4. Географія. III : позаєвропейські краї. – Х. ; К. ; Відень ; Ляйпціг, 1922. – 111 с.
5. Гонюкова Л. Спогади Софії Русової / Л. Гонюкова // Український історичний журнал – 1999. – № 5. – С. 134.
6. Дидактика. – Прага, 1925. – 191 с.
7. Нова школа соціального виховання. – Берлін, 1923. – 150 с.
8. Животко А. Поклін громадській робітниці (з приводу ювілею Софії Русової) / А. Животко // Софія Русова: 3 маловідомого і невідомого. – Івано-Франківськ, 2007. – Частина 2. – С. 183.
9. Залевський Б. Софія Федорона Русова / Б. Залевський // Світ дитини. – Львів, 1936. – Ч. 5. – С. 137-140.
10. Курс французької мови для студентів Української Господарської Академії в Подебрадах. – Подебради, 1923. – 349 с.
11. Кучинський М. Педагог і вчений [Софія Русова] / М. Кучинський // Історичний календар 2001. – К., 2001. – С. 117.
12. Лашенко В. Значіння діяльності С. Русової і людей її типу / В. Лашенко // Українська дійсність. – Прага, 1940. – Ч. 15. – С. 9-10.
13. Лятуринська О. Софія Федорівна Русова / О. Лятуринська // Наше життя. – № 2. – С. 3.
14. Майборода В. Той народ бере перемогу, який має найкращу школу: [про видат. педагога-практика С. Русову] / В. Майборода // Уряд. кур'єр. – 2006. – 16 лют. (№ 32). – С. 16.
15. Мандрика М. Ювілей С. Русової / М. Мандрика // Нова хата. – Львів, 1926. – Ч. 11. – С. 2.
16. Мемуари. Щоденник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознав., Центр. держ. арх. вищ. органів влади та упр. України, Центр. держ. арх. громад. об'єднань України, Укр. вільна

- акад. наук у США ; упоряд. В. Сергійчук ; ред. М. Іщенко. – К., 2004. – 544 с.
17. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав; Ляйпціг, 1924. – 151 с.
 18. Нові методи дошкільного виховання. – Прага, 1927. – 112 с.
 19. Початкова географія / під ред. географ. комісії Т-ва Шкільної освіти. – 2-ге вид. – К., 1918. – 45 с.
 20. Початковий підручник французької мови задля самонавчання і перших класів гімназій з французько-українським словарем. – Вінниця, 1918. – 97 с.
 21. Русов Ю. Кілька спогадів про Софію Русову / Ю. Русов // Українська дійсність. – Прага, 1940. – Ч. 3. – С. 7-8.
 22. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага, 1924. – 125 с.
 23. Українська педагогіка в персоналіях / За ред. О. Сухомлинської. – К., 2005. – Т. 2. – 156 с.
 24. Український буквар / по підруч. А. Потебні. – 2-ге вид. – Полтава, 1917. – 32 с.
 25. Українська Центральна Рада. – Т. 1. – К., 1996. – 477 с.
 26. Шаповал М. Свято Матері. (З нагоди 75-ліття Софії Русової) / М. Шаповал // Софія Русова: З маловідомого і невідомого. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 2. – С. 198-204.

Муляр Тетяна
Студентка спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ СОЮЗУ УКРАЇНОК НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розглядається проблема зародження та становлення українського жіночого руху на Волині у міжвоєнний період. Увагу зосереджено на функціонування осередків Союзу українок.

Ключові слова: Волинь, жіночий рух, Союз українок, Союз жінок-українок громадської праці, жіночі секції, філії.

В статье рассматривается проблема зарождения украинского женского движения на Волыни в междувоенный период. Внимание сосредоточено на функционирование ячеек Союза украинок.

Ключевые слова: Волынь, женское движение, Союз украинок, Союз женщин-украинок общественного труда, женские секции, филиалы.

In the article the problem of origin is examined and becoming of Ukrainian womanish motion on Volin' in an intermilitary period. Attention concentrated on functioning of cells of Union of Ukrainians.

Key words: Volin' womanish motion, Union of Ukrainians, Union of Women-Ukrainians of public labour, womanish sections, branches.

Дана тематика розробляється в українській та польській історіографіях, проте не всі її аспекти досліджені повною мірою. Проблемні питання, пов'язані з даною темою, висвітлюються у працях О. Маланчук-Рибак, Т. Расвич, М. Богачевської - Хом'як, які досить ґрунтовно працюють над дослідженнями з даної тематики. Джерельну базу статті становлять неопубліковані джерела, які зберігаються у Державному архіві Рівненської області (Фонд 3 «Союз українок»).

З кінця XIX ст. до 1939 р. український жіночий рух на Західних землях України, незважаючи на складні політичні обставини, розвивався, йому належала поважна роль у суспільно-політичному житті. Упродовж міжвоєнних років яскравим представником жіночого руху виступало товариство «Союз Українок» [6, с. 153]. Складна економічна ситуація, що виникла в результаті Першої світової війни та

суспільно-політичне становище західноукраїнських земель під польською владою в період між двома світовими війнами сприяло зростанню хвилі протестів і невдоволення з боку українського населення [7, с. 12]. Важливою подією організаційного життя цього періоду стала активізація жіночого руху. В умовах повоєнної Польщі жіночий рух на західноукраїнських землях був явищем багатограним в організаційному оформленні, напрямках і формах своєї діяльності та національному складі. Соціально-політичні потрясіння та революційні процеси, що проходили в більшості європейських країн на початку ХХ ст., призвели до досягнення рівноправності жінок і чоловіків на законодавчому рівні. Це в свою чергу спонукало до прискорення аналогічних процесів й у тих країнах, де статус жінок знаходиться на традиційно нижчому рівні [11, с. 125].

Таким чином, жінки об'єднавшись, почали створювати гуртки крою та шиття, куховарства (складних страв), вишивки, ткацтва, килимарства, виготовлення новітніх меблів, організовувати кооперативи. Це дало можливість виживати в ті скрутні повоєнні роки, заробити гроші на прожиття та освіту дітей. Адже ситуація в сім'ях часто складалася таким чином, що жінки змушені були виконувати роль і матері, і батька. Такий стан речей спричинений подіями Першої світової війни, коли на плечі жінок впав важкий тягар, збільшилася кількість вдів, матерів-одиначок, сиріт. Так як допомоги не було від кого чекати, жінки активно самоорганізовувалися для того, щоб підтримати і допомогти тим, хто цього насправді потребує.

Досвід громадсько – освітньої діяльності, набутий волинянками до середини 20-х років, став однією з об'єктивних передумов виникнення самостійних жіночих організацій. Одну із ключових ролей в об'єднанні жіноцтва відіграв Союз українок Волині, що виник на основі Комітету допомоги бідним дітям при Рівненській українській гімназії. Центром товариства було м. Рівне, а територією на якій діяв Союз – Волинське воєводство. За організаційною структурою Союз українок нагадував галицький (який утворився 1917 р. в м. Львові), в своїй діяльності користувався досвідом останнього. Першопочатково мало бути утворено галицько – волинський союз українок, але Львівське воєводське управління при реєстрації організації рекомендувало обмежити область поширення її діяльності на Львівське, Тернопільське, Станіславське і Краківське воєводства [13, с. 58]. Цим переліком польською адміністрацією був заборонений галицько-волинський жіночий союз. Але ні ця, ні наступні урядові постанови не змогли знищити непереборного бажання волинянок до організованої діяльності на користь українства.

Установчі збори Союзу українок Волині відбулися 5 грудня 1926 р. у м. Рівне за участю 28 осіб під головуванням Параскевії Багринівської. На порядку денному зборів стояли організаційні питання, затвердження статуту та узгодження положень, вибори керівних органів Союзу. Статут організації зареєстрований Волинським воєводським управлінням 11 квітня 1927 р. Згідно з ним, метою товариства була просвітня, економічна і товариська організація українського жіноцтва. Справами товариства керували Головна управа, ревізійна комісія і загальні збори [5, арк. 17]. При наявності згоди Головної управи й місцевої адміністрації 10 дійсних членів могли заснувати філію або гурток [2, арк. 10-13].

Для досягнення своїх цілей Товариство утворило чотири секції: 1) релігійно-гуманітарну; 2) просвітньо-шкільну; 3) робітничо-промисловою; 4) господарсько-торгівельну. Секції на підставі статутних положень та під керівництвом Головної управи мали піклуватися про загальну освіту й товариське життя українського жіноцтва через наради, збори, наукові читання, бібліотеки, читальні, театральні вистави, концерти, вечорниці, видавати часописи. Отже, багато уваги приділяли загально - освітньому аспекту життя українського жіноцтва, допомогти дітям - сиротам та фінансово підтримували жіночі школи. Крім того, тут давали корисні для жінок поради з доведення, гігієни, сімейного виховання й освіти дітей, знайомили з новинками моди і тонкощами кулінарного мистецтва [2, арк. 15-17]. У першій половині 1920-х років діяльність Союзу українок була спрямована на відновлення діяльності післявоєнної організаційної структури. Згодом увага активісток Союзу українок була спрямована на приєднання жінок-селянок до Союзу українок. Для здійснення своїх завдань і підготовки кадрів центром Союзу українок було створено низку курсів. У загальну програму курсів входило ознайомлення з засадами Союзу та з ідеєю кооперації, діяльністю дитячих садків, вивчення хатнього і городнього господарства, основ та правил гігієни [15, с. 52].

Випускниці (яких налічувалося приблизно 200) курсів працювали більшою мірою по філіях Союзу українок, що сприяло значному громадському та господарському піднесенню. Вони організували за сприянням інших організацій фахові курси по невеличких містечках і селах. Зокрема, було організовано курси за такими напрямками: 81 - куховарський, 13 - хатнього господарства, 53 – трикотажно - в'язальні, 21 крою та шиття, 7 вишивання. Було відлагоджено систему постійних інструктажів, інструкторкам часто допомагали секції студенток (при Головному Відділі та по філіях) [16, с. 57].

Союз українок став осередком політичного просвітництва та політичної активізації, переважно аполітичного жіноцтва. Ще до завершальної стадії процесу структуризації українського політичного руху, прийняття остаточних редакцій програм партій, нової розстановки політичних сил, перегрупування і реорганізацій політичних партій Союз прийняв низку важливих рішень політичного характеру. Виступаючи проти запровадження в товаристві «штучного політичного фемінізму», Союз: 1) задекларував себе організацією надпартійною, що об'єднує жінок різних політичних переконань і партійної приналежності; 2) визнав для своїх членів єдиною можливою формою вступу у партійні структури лише в персональному порядку [15, с. 50].

Перша філія Союзу українок була створена у Ковелі. Рішення про це прийняте Головною управою 7 грудня 1927 р. У цей день 11 ковельчанок були зараховані в члени Волинського Союзу українок. Н. Бахвець, Г. Коленда, Н. Кос, М. Мацюк, Е. Малашевська, Л. Малиновська, О. Новичевська, М. Нездрань, У. Романенко, К. Тонизька стали основоположниками філії. Вона в свою чергу розширювалася і згодом об'єднала для спільної праці біля двох сотень жінок з Ковельщини [12, с. 125].

Установчі збори філії Союзу українок у Луцьку відбулися 23 січня 1928 р. На зборах були присутні 73 особи, які становили активну групу і мали вплив на суспільне життя значної частини української інтелігенції на терені Волині. Приміщення товариства знаходилося по вул. Варшавська, 163. До 1935 р. міське управління матеріально підтримувало філію, щорічно виділяючи грошову допомогу у розмірі 150-200 злотих [4, с. 16]. Більшу частину бюджету організації, а це приблизно 2000 злотих, складали членські внески і доходи з масових заходів [8, с. 694].

Жіноча секція «гуманітарного характеру» проводила роботу в плані піднесення національної свідомості жіноцтва. В організаційній діяльності вона керувалася рішеннями Союзу українок у Львові. В цьому контексті секцію можна вважати неформальною структурною частиною галицького Союзу. Вона підтримувала зв'язки з жіночими товариствами Волині та поза її межами. Рівненська філія Союзу українок проводила, головним чином, культурно-освітні акції націоналістичного спрямування серед молоді та своїх членів. Т. Гаврилко, О. Дика, Н. Козяр, Г. Петрушевська, М. Черкавська, гідно представляли її на Всеукраїнському жіночому конгресі у Станіславі (1934 р. Черкавська проявляла високу активність в діяльності союзу). Разом із представниками політичних партій, громадських організацій

та наукових і культурно-просвітницьких установ товариство вітало учасників конгресу від імені своїх членів і прихильників греко-католицького й православного віросповідань Братство Божої матері неустанної помочі при греко-католицькій Свято-Юрійській церкві в Ковелі, закликаючи докласти всіх зусиль для об'єднання нації і держави [14, с. 16]. Діяльність філії не обмежилася жіноцтвом м. Луцька, а характеризувалася значним зростанням кількості членів. Оскільки до її складу входили жінки, що проживали у наближених населених пунктах: Люблинець, Любитів, Облапи, Голоби, Довгоноси, Мошона, структурними ланками організації були гуртки в Турійську та селах Окуніно й Шайно [17, с. 689].

Управа гуртка скеровувала діяльність жінок у тому ж руслі, що і Ковельська філія. Рішення про створення гуртка у с. Шайно, гміна Старі Кошари прийнято Головною управою Союзу українок у Рівному 8 вересня 1933 р. Очолила товариство Наталія Яцина. Кількість членів гуртка не була стабільною. Його чисельність, як свідчать архівні документи, коливалася від 16 до 35 осіб. Річний дохід був порівняно невеликим: щорічно складав 50 злотих [3, арк. 78].

Традиційними стали щорічне проведення академій, присвячених вшануванню визначних українських діячів Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Лисенка, а також у пам'ятні дні української історії, до яких належали свято Базару (у листопаді), свято Державності (22 січня), академія пам'яті оборонців Крут (29 січня). У липні жінки разом з усіма православними українцями відзначали річницю прийняття християнства на Русі. В цей день вони вшановували заслуги княгині Ольги перед Україною. 3 травня 1929 р. в осередках Союзу українок почали проводити свято Матері. Традиційно воно стало даниною жінці-матері, жінці-громадянці [15, с. 53].

На Волині День матері проводили в бібліотеках-читальнях, школах, притулках. 12 травня 1929 р. його влаштували українські жінки м. Ковеля в театрі «Експресе». У програму свята ввійшли урочисті промови, декламації, виступ дитячого, змішаного та жіночого хорів, постановка фрагментів з п'єси «Мати-наймичка». Щорічні Різдвяні свята, Пасха, свято Миколая з виставами для дітей і роздачею подарунків сприяли формуванню національної свідомості підростаючого покоління. Національне виховання, особливе піклування мали 50 українських дітей Ковеля, які відвідували дитячий садок, організований членами філії Союзу українок, опікувалися дітьми – сиротами та вдовами [15, с. 55].

Активізація діяльності Союзу українок усе частіше наштовхувалася на протидію влади. Остання втручалася в проведення культурно-освітніх заходів, грошових зборів на користь Союзу, проводилися перевірки з боку місцевого управління, заборонялося створення нових філій, організація курсів. 27 травня 1938 р. ковельський повітовий староста видав постанову про припинення діяльності філій Союзу українок у м. Ковелі, с. Мацієві та гуртка в м. Турійську. Таким чином, вже у липні 1938 року було припинено діяльність усіх осередків Союзу українок, що діяли на Волині [11, с. 162].

Отже, український жіночий рух на Волині у міжвоєнний період пройшов шлях цілісного ідейно-теоретичного та організаційного структурування. Найхарактернішими його рисами були: благодійні принципи діяльності, з домінуванням концепції ліберального фемінізму, яка тісно поєднувалася із націоналістичною пропагандою, а також формування організаційної структури, типологічно подібної до тогочасних європейських аналогів. Союз українок відіграв велику роль у відстоюванні гендерної рівності при чому ліберальними і законними діями. Що в подальшому дало підґрунтя до розвитку інших жіночих організацій і стало продовженням традиції не лише волинського, а й всеукраїнського жіночого руху.

Джерела та література:

1. Держархів Рівненської обл. – Ф. 3. – Оп. 1 – Спр. 1. – 70 арк.
2. Держархів Рівненської обл. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 2. – 68 арк.
3. Держархів Рівненської обл. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3. – 86 арк.
4. Держархів Рівненської обл. – Ф. 3. – Оп. 1 – Спр. 4. – 25 арк.
5. Держархів Рівненської обл. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 5. – 21 арк.
6. Богачевська – Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884 - 1939 рр. / М. Богачевська – Хом'як. – К., 1995. – С. 424.
7. Богачевська – Хом'як. М. Рудницька і жіночий рух / М. Богачевська-Хом'як // Наше життя. – 1992. – С. 10-13.
8. Бурачинська Л. Жіночий рух / Л. Бурачинська, О. Залізнякава // Енциклопедія українознавства. – К., 1994. – Т. 2. – С. 693-696.
9. Кость С. Жіноча преса / С. Кость // Вісник Львівського університету. – Вип. 30. – Львів, 2007. – С. 123-141.
10. Маланчук - Рибак О. Жіночий рух на Західно-українських землях (кінець ХІХ - 30-ті роки ХХ століття) / О. Маланчук – Рибак / Під заг. ред. Л. Смоляра. – Одеса, 1999. – С. 440.

11. Раєвич Т. Осередки Союзу українок на Ковельщині: Минуле і сучасне Волині: Ковель і ковельчани на Волин і/ Т. Раєвич // XII Всеукраїнська наук. істор.-красн. конф. – Луцьк, 2003. – С. 111-163.
12. Раєвич Т. Виникнення, організація і громадсько-політична діяльність Союзу українок у 1921-1939 рр. / Т. Раєвич // Наук. вісник ВДУ. – Луцьк, 1997. – № 2. – С. 56-61.
13. Раєвич Т. Всеукраїнський жіночий конгрес у Станіславі 23-27 червня 1934 р.: основні ідеї та документи / Т. Раєвич // Наук. вісник ВДУ. – Луцьк, 1998. – № 1. – С. 14-19.
14. Раєвич Т. Організаційний розвиток українського жіночого руху на Волині (1921 - 1939 рр.) / Т. Раєвич // Наук. вісник ВДУ. – Луцьк, 2001. – № 11. – С. 48-54.
15. Раєвич Т. Благодійна діяльність волинського жіноцтва у Міжвоєнний період (1921 -1939 рр.) / Т. Раєвич // Наукові записки аспірантів: Зб. наук. Праць. – 1997. – № 2. – С. 53-58.
16. Раєвич Т. Союз українок: структура, діяльність / Т. Раєвич // Роде наш красний. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 686-690.

СИСТЕМА ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ НА ОСТРОЖЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті аналізується система примусової праці на Острозщині в роки німецької окупації.

Ключові слова: окупаційний режим, Острозщина, біржа праці, вербувальна комісія, примусова праця, оstarбайтери.

В статье анализируется система принудительного труда на Острозщине в годы немецкой оккупации.

Ключевые слова: оккупационный режим, Острозщина, биржа труда, вербовочная комиссия, принудительный труд, оstarбайтеры.

The article analyzes the system of forced labor on Ostrozhchyna during the German occupation.

Keywords: occupation regime, Ostrozhchyna, labor, Recruitment committee, forced labor, Ostarbeiters.

Мікроісторичні аспекти німецького окупаційного режиму на території України залишаються недостатньо висвітленими у науковій літературі. Це стосується і проблеми використання примусової праці владою нацистської Німеччини. Звідси впливає актуальність обраної теми.

Питання, пов'язані з даною темою, висвітлювалися у працях В. Данилюк, О. Забродця, М. Коваля, М. Лободи, Т. Пастушенка, Й. Пацули, В. Сергійчука. Водночас, вона залишається недостатньо висвітленою в науковій літературі. Тому, спираючись на різноманітні джерела, автор зробив спробу проаналізувати політику німецької окупаційної влади щодо використання трудових ресурсів Острозщини.

Напередодні війни з СРСР нацистська верхівка сформувала чітку стратегію ведення воєнних дій і колонізації окупованих територій. Розробляючи плани завоювання «життєвого простору» і встановлення гегемонії Німеччини, її вище керівництво розраховувало здійснювати щодо населення окупованої Східної Європи політику максимально ефективної експлуатації [12, с. 170].

Мешканці західних областей України першими відчували жах нацистського режиму. Так, Острозчина була окупована вже в липні 1941 р. Зі створенням рейхскомісаріату «Україна» 20 серпня 1941 року вона увійшла до складу генеральної округи «Волинь і Поділля» [5, с. 461]. Варто зазначити, що ще до прийняття офіційного рішення нацистського керівництва про використання праці населення окупованих територій було вжито офіційних заходів для його ретельного обліку [14, с. 856].

У кожному обласному та районному центрах були створені біржі праці, які взяли на облік усе працездатне населення. Окрім того, в усіх захоплених містах і селах було проведено переєстрацію і перепис населення [16, с. 855]. 30 липня 1941 року на підставі розпорядження № 1 Рівненської окружної управи [18, с. 85–87] голова міської управи в Острозі Василь Григорович довів до відома жителів Острозчини, що з 1 по 5 серпня 1941 р. буде проведений перепис населення. За неявку до пунктів перепису винних передбачалося притягати до відповідальності та карати згідно із законами воєнного часу [7, арк. 171–172].

Розпорядженням рейхсміністра окупованих східних областей Альфреда Розенберга від 5 серпня 1941 р. всі громадяни віком від 18 до 45 років були зобов'язані працювати. Ухилення від праці каралося в'язницею або каторжними роботами [12, с. 170].

Як зазначалося вище, для виконання положень розпорядження «Про трудову повинність» були створені біржі праці. Ці установи співпрацювали з органами допоміжної української адміністрації. На них покладались усі основні функції з вербування населення на роботу, у т. ч. реєстрація і облік працездатного контингенту, контроль за направленням на роботу. Із середини листопада 1941 р. усіх зареєстрованих зобов'язували з'явитися на контрольну явку, про що робилися відмітки у спеціальних картках [13, с. 69].

Відомо, що вже в перші місяці німецько–радянської війни на промислових підприємствах і полях рейху стало гостро не вистачати робітників. Мобілізація до вермахту набирала все більших масштабів. Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини прозвучали вже влітку 1941 року [17, с. 116]. Окупаційна влада ініціювала масштабну агітаційно–пропагандистську роботу з вербування робочої сили за допомогою легальної преси, дрібної друкованої продукції (листівки, оголошення, ілюстровані брошури), наочності (фотознімки, великоформатні кольорові плакати), імітації урочистих проводів, розповідей псевдоостарбайтерів, засобів радіомовлення та кіно [4, с. 9]. З часопису «Волинь» від 16 липня 1942

р.: «... 5-а година ранку, а в місті вже надзвичайний рух. Вулицями іде багато прикрашених квітами та свіжою зеленню возів, з яких широко лунає пісня молоді. Це українська молодь їде до Велико-Німеччини, щоб тут причинитися всіми своїми силами до боротьби з большевизмом...» [3].

Не стала винятком і Острожчина. Навпроти сучасної міської ради в Острозі знаходилося «Arbeitburo» – відділ, який займався вербуванням робочої сили до Німеччини і видачою арбайт-карток тим, хто працював на рейх. Цю установу очолював Білошицький [14]. Злиденне життя більшості українського населення краю та труднощі із працевлаштуванням вдома штовхнули деяких юнаків та дівчат вирушити на заробітки [17, с. 116]. Зокрема, у часописі «Волинь» від 30 жовтня 1941 р. була надрукована стаття, де повідомлялося, що «... українці працюють у німецькій державі, в Протектораті Чехії і Моравії і в прилучених краях» [2]. Для сімей, члени яких працювали у рейху, було регламентовано видання щомісячних грошових компенсацій, розмір яких коливався від 130 до 200 крб. [4, с. 10].

Для централізації керівництва всіма трудовими ресурсами та підвищення ефективності їх використання спеціальним декретом Гітлера від 21 березня 1942 р. було створено «Імперське бюро для використання робочої сили». На чолі бюро було поставлено гауляйтера Тюрингії, обергруппенфюрера СС Фріца Заукеля. Кредо Заукеля, який підлягав особисто Гітлеру, було наступне: «Примусове залучення до трудової повинності в рейху є залізним законом у використанні робочої сили». Крім нього, мобілізацією робочої сили в Україні займалися уповноважений з «чотирирічного плану» Г. Герінг, міністр східних окупованих областей А. Розенберг, керівник воєнної економіки А. Шпеер, рейхсфюрер СС Г. Гімлер. Їхньою метою було «мобілізувати всю до останку робочу силу на сході» [12, с. 175].

На початку 1942 р. розпочалася масштабна кампанія вербування робочої силт. Вона була дуже успішною, про що вже 24 липня рапортував Заукель. Україна і надалі залишалася найбільшим постачальником робочої сили до Німеччини.

Транспортування робітників з України проводилося у закритих неопалюваних вагонах без будь-яких зручностей. Природні потреби доводилося справляти просто у вагоні або під час нечастих зупинок серед поля. Не завжди забезпечували водою і продуктами, не кажучи вже про гаряче харчування [16, с. 856]. Зі слів жительки Острозького району, яка добровільно їхала на працю до рейху, можна дізнатися, що «...два наших вагони комплектувалися у Здолбунові. Йшов березень сорок другого. Вже перед від'їздом німець, що

порядкував у нашому вагоні, зачитав вголос перші правила поведінки в дорозі і на місці: під час транспортування треба поводитись спокійно і тихо. Вікна і двері мають бути зачинені всю дорогу. На зупинках вагони не покидати. В Перемишлі нас повинні покормити. Там же пройдемо медичний огляд. З уваги на те, що йде війна, треба задовольнятися тим, що нам можуть дати» [17, с. 117].

Після прибуття до пункту призначення відбувався розподіл на роботу, який більше нагадував продаж рабів. Робітник не міг вплинути ні на вибір місця роботи, ні виду діяльності [16, с. 856]. Для «східних робітників» німецька влада запровадила тавро – знак «OST» («Схід»). Цей знак вони були зобов'язані носити на правому боці грудей. Життя оstarбайтерів було жорстко підпорядковане інструкціям, розробленим гестапо. Кожному новоприбулому вручалася «пам'ятка» з правилами поведінки, що склалися з суцільних обмежень: пересування поза табором суворо заборонялося, спілкування з місцевим населенням – також. Перебування в лікарні разом із німцями виключалося. Більше шансів на виживання у Німеччині було у тих, хто працював у господарствах бауерів, власників дрібних підприємств та крамниць. Тут життя часто залежало від людських взаємин. Важкою була робота на підприємствах промисловості та будівництві. Ставлячись до «східної робочої сили» як до військового трофею, німці відповідно їй оплачували працю. Поневолювачі дотримувались принципу: «Експлуатувати оstarбайтерів із найбільшим ефектом та за мінімальних витрат» [12, с. 189–191].

У жовтні 1942 р. розпочалося полювання на нову потенційну робочу силу – учнів і студентів. Розпорядженням Е. Коха в Україні були закриті всі середні школи та вищі навчальні заклади. Осінь цього року позначилася «новою програмою» Заукеля, згідно з якою планувалося використовувати українських жінок віком від 15 до 35 років для роботи в домашньому господарстві [16, с. 856].

З весни 1942 р. вивіз людей на роботу до Німеччини став примусовим. Для забезпечення цього заходу окупаційна адміністрація привела в рух гігантський репресивний апарат: гебітскомісаріати, окружні, міські та районні управи, жандармерію, охоронні війська, підрозділи СС. Кожному місту, містечку, селу, навіть хутору було доведено план відправки робочої сили до Рейху [11, с. 114]. Зокрема, на станції Здолбунів було створено пересильний табір, а в Острозі – пересильний пункт. Ешелони з живим товаром відправлялися щотижня. Про вербування вже ніхто не говорив. Ця акція себе швидко вичерпала. У хід були пущені такі заходи, як масові облави по селах, у церквах, кінотеатрах. На вік молоді перестали звертати увагу [17, с.

118–119]. Острожанка Ольга Руй згадує: «Облави були жакливими. Крім того, що німці, маючи наготові вантажівку, хапали людей прямо на вулицях для відправки у Німеччину, були і інші акції. У приміщенні, у якому зараз знаходиться наукова бібліотека академії, був кінотеатр, де іноді показували німецькі фільми про воєнні перемоги на фронтах. Молодь, як завжди допитлива, бажала видовищ. Одного разу, під кінець сеансу німці підігнали вантажівку і глядачів без їжі і змінного одягу вивезли до Німеччини» [14].

Щоб збільшити у місцевого населення «охоту до праці у Рейху», німецька влада приділяла значну увагу листуванню тих людей, які виїхали до Німеччини, з їхніми родинами. Поштовий зв'язок з рідними було офіційно дозволено лише з липня 1942 р. [9, арк. 28].

Кореспонденцію оstarбайтерів, яка надходила в Україну, перевіряла цензура. Нацисти не могли дозволити писати про дійсний стан справ, тому пропусклася лише та кореспонденція, в якій не було виявлено антинімецьких настроїв [13, с. 142].

Про життя оstarбайтерів з Острожчини можна дізнатися з їх листів до рідних, датованих 1942–1943 рр. Листи надходили до Острога і сіл Острозького району з Німеччини, а саме з Берліна, Ліцманштадта, Сорау, Гемау, Ганцфарха, Баттендорфа; з Польщі та Чехії (м. Дукс) [6, арк. 235–240]. Гротт Людмила у своєму листі до Білосевич Ольги радила своїм знайомим виявити бажання поїхати на роботу до Німеччини [6, арк. 85]. Бизюк Георгій з Берліна сповістив батьків, що 2 тижні лежав у лікарні, а перед тим, як приступити до роботи, відпочивав у таборі [6, арк. 88]. Ковальчук Степан з Берліна повідомляв брата, що живе добре, але просив вислати посилку і чим побільше тютюну [6, арк. 89]. Ніколюк Соня із Сорау писала до своїх рідних, що дуже тужить за рідною домівкою, повідомляла, що працює на кухні у німкені, що їй «дуже добре і їсти хватає» [6, арк. 90]. Із листа Форчука Бориса з м. Дукс, що у Чехії, можна дізнатися про умови життя і праці у таборі для іноземних робітників: «[...] Мешкаю тепер я в Чехії (Судети) поблизу м. Дукс, куди і хожу гулять. Живу не зовсім погано, картошки, зупи досить, але пісне, але основне, що нема що курить [...] Працюю вдвох з товаришем по домі [...] висипаю з вагонеток землю, яку вивозять з шахти, ніхто мене не підганяє, а сам себе. Робота не важка, а робити треба. Працюю від 5.30 ранку до 16 дня, обіду 45 хвилин. Наш табір невеликий, 53 чоловіки, кривинці всі, є з Перемишля і з Нетішина [6, арк. 235]. Самчук Поліна з Берліна у листі до сестри Оксани повідомляла, що «тут живеться дуже гарно, що вдень робимо, а вночі о першій годині ідемо на музику [...] а після того ідемо до барака, то скрізь так весело і гарно [...] дорога моя

сестричка, як можеш, пришли посилку [...] [6, 238]. Пятаченко Олександра із м. Сорау повідомляла свою родину із с. Межирічі, що працює у бауера: «[...] обривали шику на буряках, бауер не добрий, дав отвідать картопель [...] і вечеру картопель і 2 скибки хліба і колиску картопель і ще ми доплатили арку грошей. Дуже було далеко нести, поки донесли, то намучились. Як згадаю, що та наробилась [...] шкода мені що як я мушу бідувати. Було нас спершу 20 душ, а тепер лише осталось 10, а тих позабирали на війнні фабрики» [6, арк. 239].

Агітаційно—пропагандистські заходи німецької влади, про які згадувалось вище, виявилися неефективними. Це насамперед було зумовлено тим, що реальне життя українських оstarбайтерів не відповідало поданим інформаційним матеріалам. Як наслідок, примусові методи вербування стали домінуючими [4, с. 9]. 1943 рік розпочався для населення України новою мобілізацією працездатного населення 1923 – 1925 рр. народження. Про добровільність уже не було мови. Тепер це був обов'язок.

Щоб не їхати на німецьку каторгу, люди вдавалися до різноманітних вигадок, аби тільки бути «невеликовно хворими», іноді завдавали собі каліцтв, переховувалися, тікали з таборів, поїздів. Використовували всі засоби [16, с. 856]. Ось що про це згадує Ольга Руй: «У 1943 р. мені виповнилося 17 років. Хоча я працювала в управі та мала арбайт—карту, це не давало ніякої гарантії. Перед набором молоді до Німеччини з Рівного приїжджала медична комісія. Німці дуже боялися інфекційних і шкіряних хвороб. Знаючи це, багато—хто заражався коростою, штучно наносив собі рани. Мама вирішила врятувати мене від вивозу до Німеччини за допомогою лікаря Цибульської, домовившись з нею, що за тиждень до приїзду комісії вона покладе мене в лікарню. Попередньо мене навчили імітувати хворобу і поклали у палату для тяжкохворих... До лікарні я ішла здоровою, а повернулася хворою». Потрібно відзначити, що лікарі Цибульська, Степан Храневич, фельдшер Михайло Петренко допомагала молоді уникати вивозу до Німеччини [14].

На Острозчині списки людей, які підлягали мобілізації для виїзду до Німеччині, повинна була складати районна управа. Архівні дані свідчать, що з території Острозького району планувалося вивезти 4037 осіб [1].

Ті особи, які були призначені до вивезення у Німеччину, мали пройти лікарський огляд, а також взяти з собою все необхідне для подорожі. Згодом усіх призначених до вивозу робітників відправляли на станцію Острог (село Оженин). Згідно з розпорядженням міського комісаріату, їх не мали права супроводжувати навіть родичі. В разі

спротиву або спроби втечі застосовувалося покарання за законами воєнного часу. Мобілізації підлягали навіть ті особи, що працювали в урядах і на підприємствах Острозького району. Як приклад, голова районної управи Іван Мотренко 29 квітня 1943 р. просив звільнити від вивозу 14 службовців, які працювали у її структурі [8, арк. 77]. Від вивозу до Німеччини також звільнялися громадяни, які працювали на залізниці, державній пошті, шуцманшафті, мали власні господарства і повністю виконували обов'язкові поставки. Таким громадянам управа видавала посвідчення, які пред'являлися відповідній владі з метою звільнення від мобілізації членів їх родин як необхідних для праці у власних господарствах [1].

Зі щоденника Генадія Руя (4.V.1943 – 14.I.1944 р.) можна дізнатися про перебіг подій стосовно примусової праці і мобілізації до вермахту: «22.V.1943 р. – 2 червня зазначені річники мають ставитися до Рівного на комісію [...] 27.V – Сьогодні роздали директиву сільським старостам у справі побору робітників. Збірка 2.VI о 7 год. ранку на ст. Оженин. 28.V – Сьогодні розносять картки для поборових [...] 2.VI Мобілізаційна комісія працює. Всі службовці управи дістали звільнення [...] 27.X – Гебітскомісар в Рівному видав заклик до жінок з 14 до 55 років. Мають зареєструватися в уряді праці, де їх zatrudять» [15].

За відмову їхати до Німеччини проводились екзекуції під керівництвом начальника окружної біржі праці Лоренца. Внаслідок цього в Острозькому районі у період з 1941 по 1944 роки загинуло 211 осіб мирного населення [10, арк. 5].

Архівні документи свідчать, що за період німецької окупації з Острожчини до Німеччини було вивезено 554 особи [10, арк. 2].

Отже, фактично з перших днів встановлення окупаційного режиму населення Острожчини зазнало жорстокої експлуатації. До останнього дня окупації німецька влада розглядала його як потенційний резервуар робочої сили. Головною причиною залучення населення окупованих територій до примусової праці у рейху був постійний дефіцит робітників, який зростав у ході тривалих військових дій.

Джерела та література

1. Відділ фондів Острозького державного історико-культурного заповідника, Кн-111585 / I-109, III Д 5964 / I-109.
2. Волинь. – 1941. – 30 жовтня. – С. 2.
3. Волинь. – 1942. – 16 липня. – С. 3.

4. Данилюк В. Українські оstarбайтери: 1941 – 1947 рр. (на прикладі Рівненської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Данилюк. – Луцьк, 2011. – 20 с.
5. Держаний архів Рівненської області // Архіви окупації. 1941–1944. – К., 2008. – С. 461–471.
6. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), Ф. Р–24. – Оп. 2. – Спр. 85–90, 235–240.
7. Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. Р–27. – Оп. 1. – Спр. 1. – 110 арк.
8. ДАРО. – Ф. Р–27. – Оп. 1. – Спр. 5. – 131 арк.
9. ДАРО. – Ф. Р–280. – Оп. 3. – Спр. 8. – 125 арк.
10. ДАРО. – Ф. Р–534. – Оп. 1. – Спр. 27. – 46 арк.
11. Забродець О. Волинські оstarбайтери (1941 – 1945 рр.) / О. Забродець // Волинь у Другій світовій війні. – Луцьк, 2005. – С. 107–126
12. Коваль М. Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М. Коваль. – К., 1999. – 336 с.
13. Лобода М. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні / М. Лобода // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – С. 64–77.
14. Особистий архів Ольги Руй, Спогади про німецьку окупацію.
15. Особистий архів Ольги Руй, Щоденник Генадія Руя (4.V.1943–14.I.1944 р.).
16. Пастушенко Т. Використання праці українських примусових робітників / Т. Пастушенко // Архіви окупації. 1941–1944. – К., 2008. – С. 854–859
17. Пацула Й. Волинь – мій біль, моя надія / Й. Пацула. – Рівне, 2005. – 224 с.
18. Сергійчук В. Український здвиг. Волинь 1939 - 1955: Документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 2005. – 840 с.

Скоков Олександр
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ У 1945 – 1953 РР.

Стаття присвячена проблемі розбудови шкільної мережі Рівненської області. Розглянуто особливості відновлення освіти та заходи влади щодо прискорення цього процесу.

Ключові слова: *неписемне населення, малописемне населення, постанова, район, школа, освіта.*

Статья посвящена проблеме развития школьной сети Ровенской области. Рассмотрены особенности восстановления образования и меры властей для ускорения этого процесса.

Ключевые слова: *неграмотное население, малописемное население, постановление, район, школа, образование.*

The article deals with the development of school networks Rivne region. The features of the restoration of schooling and measures authorities to speed up the process.

Key words: *non-literate population, a small literate population, egulation, district, school, education.*

При розгляді ходу відбудови Рівненської області у повоєнний період неможливо оминати такий аспект цього процесу, як відновлення сітки шкільної мережі. Вивчення даної проблеми дасть змогу не глибше осягнути хід повоєнного відбудовчого процесу на Рівненщині та краще висвітлити даний аспект у масштабах Радянської України на прикладі Рівненської області, освітня галузь якої була невід’ємною частиною освітнього процесу держави вісілому.

Дана проблема в українській історіографії представлена слабо. Фрагментарно цього питання у своїх працях торкалися В. Добровичинська, І. Кошарний, М. Раєвський та ін.

Джерельна база статті представлена опублікованими та не опублікованими джерелами. До опублікованих джерел відносяться інформації, кореспонденція, доповіді та звіти радянських органів влади, які вміщені у збірнику документів - «Радянська Ровенщина - 1939 - 1959. Документи та матеріали» упорядкованих П. Волковою. До

неопублікованих джерел відносяться акти, звіти та протоколи Державного архіву Рівненської області.

У лютому 1944 р. радянська армія звільнила Рівненщину від німецьких військ. У повоєнний період у краї розпочали відновлювати шкільну мережу. Станом на 20 травня 1944 р. в області працювало 488 шкіл: 415 початкових, 70 семирічних і три середніх. Кількість учнів становила 50010 осіб, а вчителів було лише 973 особи [8, с. 2].

Складна ситуація в Рівненській області із педагогічними кадрами залишалася і в 1945 – 1946 рр. Так, в області на 3076 учнів 1 – 4-х класів припадало лише 165 вчителів. Через відсутність педагогів не працювало 198 початкових шкіл [9, с. 89].

Проте вже на липень 1945 р. на Рівненщині працювало 717 шкіл, де навчалось 99 тис. учнів [7, с. 200]. На 1945 р. припадає початок організації шкіл для малописьменного та неписьменного населення, для чого було виділено 563 тис. крб. [7, с. 205]. Варто також зазначити, що в даному напрямі на території Мізоцького району для керівництва гуртками по ліквідації малописьменності та неписьменності було залучено 23 жінки. У Вербському районі голова жіночої ради села Градки Кожан проявила ініціативу та організувала школу по ліквідації неписьменності, яку відвідало багато жінок.

Про покращення стану освіти в регіоні свідчить наступна статистика: в Зарічянському районі було навчено 2356 неписьменних і 2043 малописьменних, в Дубровицькому районі - 1184 і 253, в Гошанському районі - 1614 і 312, у Висоцькому районі - 1355 та 547, у Володимирецькому районі – 544 і 1048, в Червоноармійському, Млинівському, Мізоцькому, Корецькому, Костопільському, Тучинському, Олександрійському районах в основному закінчилася ліквідація неписьменності [2, арк. 1].

Проте, в окремих районах області не було вжито необхідних заходів для завершення ліквідації неписьменності у 1947 - 1948 навчальних роках. Зокрема, в Рокитнівському, Вербському та Степанському районах не все неписьменне населення було охоплено навчанням.

З метою успішного виконання постанови радянської влади щодо завершення ліквідації неписьменності серед дорослого населення в 1948 р. і малописьменності населення в 1949 р., Рівненський обласний відділ освіти своїм наказом зобов'язав до 1 червня 1948 р. взяти на персональний облік всіх неписьменних та малописьменних осіб віком від 16 до 50 років, які не засвоїли навчального матеріалу

За цим наказом навчальний контингент неписьменних організовувався наступним чином: навчання неписьменних в містах

продовжувалося без літньої перерви до повного закінчення вивчення навчального матеріалу. В сільській місцевості на час масштабних сільськогосподарських робіт потрібно було проводити гурткове та індивідуальне навчання у вільні від роботи дні і години. Із самого початку навчального року організовувався постійний контроль над процесом ліквідації неписьменності [2, арк. 1].

Цим же наказом приписувалося організувати своєчасне забезпечення всіх учнів підручниками як на основі видань минулих років та видань 1948 р. Планувалося виділити для потреб ліквідації неписьменності та малописьменності серед населення в 1948-1949 навчальних роках потрібну кількість зошитів, олівців, ручок та іншого канцелярського приладдя [2, арк. 2].

У 1946 - 1947 навчальних роках по Соснівському районі працювало 25 початкових шкіл і одна семирічна школа (всього було 105 класів). Середня завантаженість на один клас становила 28 учнів.

У 1947 - 1948 рр. в районі працювало 26 початкових і одна семирічна школа, а класів налічувалося 115. Середня завантаженість на клас становила 35 учнів [3, арк. 2].

Із 27 шкіл по району працювало у своєму приміщенні 11 шкіл, 13 шкіл мали пристосовані приміщення в селянських хатах, 3 школи працювали в церковних приміщеннях. Навчання проходило у дві зміни, оскільки у вечірній час навчалися групи по ліквідації неписьменності та малописьменності [3, арк. 2].

При 16 школах району були бібліотеки, в яких налічувалося 649 книг. Для поповнення фонду шкільних бібліотек було виділено 5 тис. крб. На таку ж суму бібліотеки поповнилися різною за жанровими напрямками літературою [3, арк. 3].

Школи району у 1947 - 1948 рр. не були повністю забезпечені педагогічними кадрами. Із 98 учителів, які були потрібні для нормального забезпечення навчання з перших по четвертих класів, було наявно лише 85 вчителів. З них перших – четвертих класів не мали відповідної педагогічної освіти 27 осіб. Закінчену педагогічну освіту мали 57 вчителів. Для п'ятих – восьмих класів не вистачало три педагога. Таким чином ситуація в області з освітою була критичною, хоч в подальшому поступово покращувалась.

У Володимирецькому районі облік неписьменного та малописьменного населення був зроблений, але списки не уточнені. Частина директорів та завучів при складанні списків не зробили перевірки та не взяли до уваги випуск попередніх років. Зокрема, в с. Ромейки шість чоловік, які закінчили школу з вілзнакою в 1947 -1948 навчальних роках знову були зараховані до числа неписьменних. Крім

того, в с. Каноничі в списки неписьменних та малописьменних були занесені учні вечірньої школи. Загалом, на обліку на день перевірки нараховувалося 1463 неписьменних та 929 малописьменних. Варто відзначити, що робота з таким населенням розпочалася не у всіх селах району [1, арк. 36].

Порівнюючи 1946 - 1947 навчальні роки з 1947 - 1948 рр., кількість вчителів у Корецькому районі збільшилася на 11 [3, арк. 3]. У 1948 - 1949 навчальних роках працювало 22 школи, які налічували 3838 учнів. З них одна була середня, три - семирічні, вісімнадцять - початкових.

З двадцяти двох шкіл району в спеціально побудованих приміщеннях працювало вісімнадцять шкіл. Чотири навчальні заклади мали пристосовані будівлі, які не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам школи.

На початку навчального року школи Володимирецького району не були забезпечені навчальними програмами і це негативно відбилося на плануванні роботи вчителями [4, арк. 1]. З початку навчання в школи району було завезено 562 підручники. Зошитами та навчально – канцелярським приладдям освітні заклади на протязі всього навчального року були повністю забезпечені.

Навчальні кабінети існували лише у двох школах м. Корця (середня школа – фізико-математичний кабінет та семирічна школа – природно-географічний кабінет). Проте обладнання цих кабінетів було недостатнє для повноцінного навчання. Особливо відчувалася нестача реактивів для проведення дослідів з хімії та приладів із фізики.

Географічними картами школи, особливо початкові, були також забезпечені в недостатній кількості. Тому вчителі змушені були працювати над виготовленням саморобного приладдя для унаочнення викладання [4, арк. 1].

В районі працювало сто п'ятнадцять вчителів, з них вісім осіб із вищою освітою, двадцять осіб із неповною вищою, три особи із середньою, чотири особи із неповною середньою [4, арк. 2].

В основному учнями шкіл Володимирецького району було задовільно засвоєно матеріал за 1948 - 1949 навчальні роки. Низька успішність учнів пояснювалося недостатньою дбайливою роботою вчительського колективу та відсутністю належного зв'язку останнього з батьками учнів - другорічників [4, арк. 8].

Про заходи для подальшого поліпшення позакласної роботи з дітьми відзначалося у постанові ЦК КП(б)У від 5 листопада 1946 р. У 1948 - 1949 навчальних роках в руслі цієї постанови добре себе проявив вчительський колектив Корецького району, як це видно із

джерел [4, арк. 14]. У районі проводилася позашкільна робота з учнями, яка підпорядковувалася навчальним та виховним цілям і забезпечувала організацію культурного дозвілля в позаурочний час та вихідні дні. В Корецькій середній школі та семирічній школі району на початку учбового року були обрані групорги та санкомісії, які допомогли школам і окремим вчителям в організації навчально-виховної роботи та піднесенні дисципліни серед учнів.

На початку навчального року в кожній школі району було обрано батьківські комітети. В більшості шкіл робота батьківських комітетів була спланована і проводилася згідно з планів їхнього засідання. Особливо активний батьківський комітет був у Жатківській початковій школі. Цей комітет приймав участь у ремонті школи, виготовленні наочних приладів, ввозі палива та проведенні свят. Батьками учнів цієї ж школи було здійснено збір коштів для допомоги дітям-сиротам [4, арк. 16].

На початку 1948 – 1949 рр. у Червоноармійському районі навчалось 3540 учнів в 140 початкових, семирічних та середніх школах. Порівнюючи роботу шкіл району за першу чверть 1947 навчального року, з аналогічною в 1948 – 1949 навчальних роках, освітні заклади домоглися: зменшився по всіх школах району відсів учнів на 50 осіб та не атестованих на 16, невстигаючих на 15, а також значно покращили виховну роботу серед школярів. У 1948 – 1949 навчальних роках по школах району збільшилося число піонерів на 812 осіб, комсомольців на 17 осіб, гуртковою роботою було охоплено на 441 учнів більше, ніж у першій чверті минулого року, також покращилася відвідування школи [5, арк. 122].

Проте у Острівській, Краснопільській, Іващуківській, Користненській, Плешевській початкових школах була низька успішність учнів, ще недостатньо була розгорнута навчально-виховна робота. Внаслідок цього у районі за першу чверть не встигало 306 учнів. В Краснопільській школі не було вжито заходів для 100% відвідування учнями уроків.

За першу чверть відвідування у школах району становило 80%. В Рідківській та Станіславській початкових школах мало проводилося виховної роботи серед учнів і до зазначених часових рамок не було створено піонерських організацій. На всі згадані недоліки в роботі шкіл, які були допущені за першу чверть райвідділом народної освіти було звернено увагу до керівників шкіл з метою покращення навчально-виховної роботи в першій чверті та виправлення допущених помилок [5, арк. 122].

Станом на жовтень 1949 р. у Степанському районі була одна середня, п'ять семирічних і п'ятнадцять початкових шкіл, в яких українською мовою навчалося 3766 учнів, працювало 102 вчителі [7, с. 252].

Підводячи підсумки роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності за 1947-1948 навчальні роки обласний відділ народної освіти відмітив, що більшість районів області, керуючись постановами Ради міністрів УРСР в 1948 р. та 1949 р. виконали значну роботу.

Нарадою завідуючих районних відділів народної освіти від 28 лютого 1949 р. для повного здійснення закону про загальне обов'язкове навчання було запропоновано наступні заходи: залучити до цієї роботи педагогічні колективи шкіл, сільські виконавчі комітети та громадськість; оточити щоденним піклуванням дітей-сиріт та інвалідів, а також перевірити побутові умови їх проживання. Було запропоновано взяти під патронат сиріт та домогтися 100% відвідування шкіл; забезпечити відвезення учнів до шкіл з хуторів та віддалених населених пунктів; безперебійну роботу їдалень при середніх школах та буфетів при семирічних школах, особливо в період підготовки та проведення екзаменів [6, арк. 16].

У Березнівському районі за планом шкільної мережі на 1949-1950 навчальні роки було заплановано охопити навчанням 7999 учнів. Планом на 10 жовтня в школах навчалося 7538 учнів. Поза навчальним процесом опинився 461 учень.

Найменша охопленість учнів була в таких школах: Вітковицькій початковій школі – 159, Білашівській – 172, Бранівській – 38, Кам'янській – 65, Богушівській – 27, Моквинській – 23 [6, арк. 19]. Таким чином, освітянами Березнівського району не було вжито заходів для виконання закону про загальне обов'язкове навчання.

Невиконання плану мережі по району пояснювалося тим, що при її складанні не були враховані особливості району. В окремих хуторах не було заплановано відкриття класів, гуртків, на роботу яких було передбачено 5 тис. крб. Не було створено фонду допомоги дітям-сиротам та інвалідам, організованого підвезення дітей із віддалених сіл.

Кошти для придбання книг не використалися в сумі 500 крб. Наочними приладами навчальні заклади повністю не були забезпечені, а виготовлення саморобного навчального приладдя в школах не організовано.

У Сарненському районі згідно з планом мережі на 1949-1950 навчальні роки було заплановано охопити навчанням 7859 учнів. Станом на 10 жовтня цього ж року з них навчалося 7475, не було

охоплено навчанням 384. Не виконання плану пояснювалося недостатньою роботою районних відділів народної освіти та невиконання районною радою депутатів трудящих ухвали у справі залучення громадськості на допомогу школам у виконанні повного охоплення навчанням всіх дітей району [6, арк. 19].

В школах району їдальні, буфети та підвіз дітей не були організовані. Не було створено фонду допомоги дітям-сиротам та інвалідам. Кошти, спрямовані на придбання літератури для бібліотек та наочних приладів не були використані. Особливо у Сарненському районі не був виконаний план набору учнів до п'ятих класів. З плану набору 821 учня, навчанням було охоплено 647 [6, арк. 19].

У Висоцькому районі за планом мережі на 1949-1950 навчальні роки було заплановано охопити навчанням 5840 учнів. Станом на 10 жовтня 1949 р. в районі навчалось 5887 учнів. Хоча план мережі в цілому був виконаний, проте не виконаним залишився прийом учнів до других, третіх та четвертих класів. У других класах планувалося охопити 1483 учнів, проте було лише 1410. По третьому класі потрібно було охопити 1322 учні, однак в школі навчалось 1273. У четвертих класах потрібно було охопити навчанням 1388 учнів, проте насправді навчанням було охоплено 1281 учень [6, арк. 20].

У Висоцькому районі не було організовано виготовлення шкільних меблів, внаслідок чого школи повністю характеризувались відсутністю забезпечення партами, столами та стільцями. Кошти, призначені для придбання наочних приладів, повністю не виконали своїх функцій. Ремонт Висоцької семирічної школи провівся неякісно [6, арк. 20].

В 1950 р. у Клесівському районі середньої школи не існувало. Проте вже на 1952 р. в районі працювало дві середні, сімнадцять масових і одна школа робітничої молоді. Того ж року на освіту району було асигновано два мільйони крб.

На вересень 1952 р. шкільна сітка області зросла на 21 семирічну та 9 середніх шкіл. На 1952 р. в області працювало 959 шкіл, із них 469 початкових, 421 семирічна і 69 середніх.

Збільшився також контингент учнів. Якщо у 1950 - 1951 навчальних роках в школах нараховувалася 154 821 дитина, то у 1951-1952 рр. – 169 653.

В повоєнний період школи області також поповнилися молодими кадрами освітян, оскільки 2 200 вчителів закінчили вищі і середні педагогічні учбові заклади і були направлені для роботи в школи Рівненської області [7, с. 297].

Таким чином, 1945 - 1953 роки на території Рівненщини характеризуються значним кількісним та якісним зростанням мережі шкільної освіти. У повоєнний період кількість шкіл в Рівненській області зросла приблизно у два рази, а кількість учнів – у три. Покращилася дисципліна та успішність школярів, що було зумовлено як посиленням виховної роботи вчителів, так і розгортанням піонерських організацій.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області (ДАРО), Ф. Р-2. Акти огляду роботи шкіл, оп. 3, спр. 27. – 82 арк.
2. ДАРО, Ф. Р-2. Накази Ровенського обласного відділу народної освіти від 11 травня 1948 р., оп. 4, спр. 134. – 76 арк.
3. ДАРО, Ф. Р-2. Оп. 4, спр. 108. – 27 арк.
4. ДАРО, Ф. Р-2. Оп. 4, спр. 122. – 68 арк.
5. ДАРО, Ф. Р-2. Інформація по питаннях обласної наради завідуючих районних відділів народної освіти, що відбулася 26 жовтня 1948 р., оп. 3, спр. 21. – 144 арк.
6. ДАРО, Ф. Р-2. Протоколи нарад завідувачами райвідділів народної освіти та їх інформацією про роботу шкіл, оп. 3, спр. 26. – 47 арк.
7. Радянська Ровенщина – 1939 – 1959. Документи та матеріали. Зб. документів / Упоряд. П. Волкова, К. Ексузян, Т. Михайлюта та ін. Під ред. В. Вишнякова. – Львів: Книжково-журнальне товариство, 1962. – 420 с.
8. Добровичська В. Підготовка вчительських кадрів у педагогічних училищах Рівненщини (1939-1950-ті рр.). [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <http://nbuw.gov.ua>
9. Кошарний І. У сузір'ї Соціалістичної культури: Культурне будівництво у воз'єднаних областях Української РСР (1939 - 1958) / І. Кошарний. – Львів: Вища школа, 1975. – 238 с.

Манько Ірина
Студентка спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РАДЯНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ НА РІВНЕНЩИНІ (1953-1960-ті рр.)

У статті на базі документальних джерел та матеріалів розглянуто комплекс заходів, здійснених владою з метою впровадження на Рівненщині радянської моделі життя.

Ключові слова: радянська, культура, Рівненщина.

В статье на базе документальных источников и материалов рассмотрен комплекс мер, осуществленных властью с целью внедрения в Ровенской области советского образа жизни.

Ключевые слова: советизация, культура, Ровенщина.

The article is based on documentary sources and materials are considered measures of the government to promote the Rivne region of the soviet model of life.

Key words: the sovietization, culture, Rivne region.

Дана проблема знайшла відображення у частини дослідників в широкому масштабі. Серед них можна виокремити В. Барана, який у своїй праці «Україна в умовах системної кризи» значну увагу приділив процесу радянзації Західних областей України. Важливий внесок у розроблення теми зробив А. Жив'юк. Його праця «За московським часом» торкається проблем запровадження радянської моделі життя на Рівненщині. Музейній справі, релігійному життю, стану культури в сільській місцевості, присвячені статті В. Борщевича, А. Моренчука, І. Романюка, М. Кагальної, Р. Маньковської.

Джерельну базу дослідження становлять документальні джерела, видані центральними та місцевими органами влади. До них належать листи, доповідні записки, постанови, звіти, які стосуються культурного життя на Рівненщині. Згадані матеріали вміщені у 2-му томі зібрання «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи й матеріали».

5 березня 1953 р. помер Йосип Сталін, його наступником на посаду першого секретаря ЦК КПРС було обрано Микиту Хрущова, який обіймав цю посаду до жовтня 1964 р. Щодо загальної характеристики цього періоду, то потрібно відзначити, що у 1950 -

1960 рр. XX століття настає відносна лібералізація сфер суспільного життя. Однак, не можна сказати, що уряд відмовився від свого курсу на радянізацію, адже змінювалися лише методи та засоби її здійснення [1, с. 115].

Книги завжди були важливою частиною життя людини. Вони сприяли духовному та інтелектуальному розвитку особистості, а також часто виступали причиною формування тих чи інших ідей. Далеко не всі ідеї, що зароджувалися в свідомості громадян УРСР були до вподоби радянській владі. Швидше навпаки – багато з них їй не подобались. Тому партійне керівництво шукало необхідний спосіб контролю пересічного радянського читача.

4 лютого 1954 р. Секретарю Центрального Комітету КП України надійшов лист головного управління охорони військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР ЦК КП(б) України, у якому йшлося про вилучення 111 найменувань книг з бібліотек і торгівельної мережі республік [10].

До списку політично шкідливих книг увійшли твори М. Хвильового, М. Зерова, В. Винниченка, В. Костенко, В. Блакитного, В. Сосюри, Г. Косинки та інших «ворогів народу». Також було наказано вилучити книги М. Драгоманова, присвячені життю та творчості Т.Г. Шевченка через те, що останні, на думку уряду, спотворювали інформацію про життя та творчість поета. Підставою для цього став витяг з книги про те що у письменника не було ніякого систематичного погляду на життя і працю [7]. Подібні думки йшли всупереч політиці партії, тому вважалося за краще вилучити подібні твори та убезпечитись від поширення критичних поглядів у маси.

Згідно доповідної записки Головного управління охорони військових і державних таємниць у пресі при раді Міністрів УРСР ЦК КП(б) України про засміченість книжкових фондів бібліотек політично шкідливою літературою, впродовж липня-серпня 1954 р. органи цензури, діючи відповідно з наказом партії, провели обшук фондів бібліотек. «Найзасміченими» виявились бібліотеки Острозького РК КПУ (10 книг із забороненого списку), Рівненського ОК КПУ (37 книг) та Гоцанського РК КПУ (41 книга). На цьому боротьба з друкованим словом в області не завершилась. Так, цензорські органи отримали наказ систематично перевіряти книжкові фонди та проводити їх чистку від «шкідливої літератури» [5].

На початку 1950-х р. уряд звернув увагу на музеї. Партійне керівництво видало указ про перевірку всіх такого роду об'єктів на ідеологічну відповідність їх експозиції, які тепер мали затверджуватись відповідними комісіями [3, с. 194].

В післявоєнний період музейні заклади на території УРСР використовувалися в якості осередків пропаганди, з метою виховання з молоді. Їх діяльність суворо регламентувалася партійними органами, які контролювали тематику та зміст усіх експозицій. Керуючись гаслом боротьби з «буржуазним націоналізмом», з музейних колекцій вилучалися та знищувалися унікальні пам'ятки національної культури, народної спадщини українського народу.

Яскравим прикладом цього стала партійна комісія, скликана у лютому 1952 р. в Рівненському краєзнавчому музеї. Під час огляду експозиції, представники комісії розкритикували її як таку, що «принижує історичну роль Росії». Зокрема, гострої критики зазнала картина «Папа Інокентій III пропонує князю Роману Галицькому прийняти католицьку віру», яка не відповідала радянським ідеологічним вимогам. Після перевірки експозицію змінили [11].

Спеціальна постановка вимагала від музеїв показувати, що минуле українського народу тісно пов'язане з російським. Вимагалось створити експозиції присвячені радянському періоду історії України.

Важливим аспектом політики радянського уряду була антицерковна кампанія. Основними напрямками її діяльності були: підриє матеріальної бази церкви, боротьба з релігійною свідомістю, руйнування церковної структури, посилення контролю над священнослужителями та віруючими.

Було підвищено податки з церковнослужителів та земельних ділянок, які належали церквам і монастирям. Заборонялося традиційне різдвяне колядування, як незаконне джерело прибутків церкви, втричі скорочувалося число монастирів [6]. Так, в 1960 р. було закрито Свято-Троїцький Дерманський жіночий монастир, у приміщенні якого розмістили корпус школи-інтернату, а послушниць перевезли до інших монастирів [10].

В Рівненській області продовжував діяти Корецький жіночий монастир, але його становище не було кращим. Вступ до монастиря залежав від суспільно-політичної ситуації в країні. Для прикладу, станом на 1 січня 1957 р. в монастирі проживало 116 жінок, з них 77 вступили до 1939 р. Протягом 1944 - 1956 рр. до монастиря прийняли лише 18 жінок, а у час німецької окупації - 21 особа. До Корецького монастиря було перевезено черниць з закритих Дерманського та Кременецького монастирів. Такими діями влада намагалася зосередити чорне духовенство в одному місці, з метою кращого його контролю [2, с. 180].

У контексті антирелігійної політики радянське керівництво в 1959 р. прийняло жорсткіші правила прийому у духовні навчальні

заклади. Так, відтепер навчатися могли лише ті особи, що пройшли військову службу, а також було заборонено зачисляти студентів посеред начального року.

Велике значення в життя населення відігравали церковні свята. З метою подолання «релігійних пережитків» Комуністична партія проводила, так би мовити, їх радянізацію. Для цього створювались нові свята, приурочені до дат проведення попередніх. Так, наприклад, з'явилося свято Врожаю (замість свята пророка Спаса), свято Зими (Хрещення), Весни (Трійця) та інші [9].

Крім вищезгаданих запроваджувалися професійні свята: дні тваринника, механізатора, виноградаря, вчителя, День трудової слави та інші. На цих урочистостях нагороджували передовиків праці, ставили їх у приклад іншим. Все це робилося на всесоюзному рівні з метою пропаганди праці для державного блага, прищеплення населенню трудового ентузіазму, який у подальшому можна було використати для відбудови господарства та промисловості [13].

Окремим питанням можна виділити стан культурного життя на селі, адже протягом 1950-1960-тих рр. понад 80 % населення Рівненської області проживало в селах. Основними осередками культурно дозвілля стали клуби та бібліотеки. Робота багатьох клубів обмежувалася читанням лекцій на суспільно-політичну тематику та демонстрацією фільмів, які часто були надмірно політизованими та ідеологізованими. Так, наприклад, фільми мали здебільшого документальне спрямування та сільськогосподарську тематику (за ініціативою М. Хрущова) [8].

Пріоритетне місце в роботі клубів займала лекційна робота. Проводили її переважно штатні або запрошені районні лектори. Тематично переважали проблеми міжнародного становища, внутрішньої політики партії, суспільно-політичного життя. Провідне місце в лекційній роботі належало пропаганді п'ятирічного плану, розглядали також питання місцевого характеру.

Поширеною формою виховної роботи клубних установ були тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, ветеранами війни, героями праці. Відбувалися вечори, приурочені до революційних та радянських свят, політичних подій.

Важливу роль відігравала наочна агітація. Найбільш поширеними її формами були плакати, заклики, вітрини, дошки, пам'ятки соціалістичного змагання, які вивішувалися в приміщеннях культосвітніх установ.

При багатьох клубах створювались гуртки художньої самодіяльності, які виконували культурно-освітню функцію. Діяли

музичні, драматичні, хореографічні, образотворчі гуртки та народні театри. Їх репертуар суворо регламентувався місцевими органами влади. Клуби більшою мірою служили знаряддям пропаганди, ніж місцем реалізації творчих особистостей. Влада робила все для того, щоб культурний відпочинок відповідав ідеології держави, а задоволення духовних потреб людей відсувалося на задній план [14].

На середину 1950-х років в області нараховувалося близько 200 сільських бібліотек та хат-читалень. Забезпеченість цих закладів книжковими фондами була незадовільною. Близько 20% літератури мала суспільно-політичне спрямування. Проте певною мірою це компенсувалося загальнодоступністю бібліотек, що сприяло покращенню культурного виховання населення.

Влада взялася і до змін назв вулиць на радянський лад. Головна вулиця Рівного отримала назву ім. Сталіна, з'явилися вулиці Пушкіна, Леніна, 17 вересня, Маркса, Радянська, Комсомольська, Червоноармійська та інші. Загалом 16 вулиць міста носили імена партійних та державних діячів СРСР, 12 - міжнародного комуністичного руху. Подібні реформи проводились і в інших населених пунктах області. Масово встановлювалися пам'ятники російським державним діячам. На обліку Рівненського обласного краєзнавчого музею знаходилося 248 пам'ятників Леніну, що були розміщені по всій Рівненській області.

Значна роль в справі пропаганди серед населення відводилась засобам масової інформації. В Рівненській області виходили газети «Жовтень», «Червоний прапор», «Радянська Україна», «Правда України» (м. Рівне), «Перемога», «Зірка» (с. Дермань), «Сталінський шлях» (м. Острог), «Червоний промінь» (м. Дубровиця) та інші. Прорадянськими були не лише назви цих газет, але і їх зміст. Місцева влада використовувала інформацію, що публікувалася в часописах, в своїх цілях, приховуючи багато фактів та відомостей.

Якщо в довоєнний та певний час після війни радянській владі доволі вдало вдавалося замовчувати різну інформацію перед населенням УРСР, то вже в 1950-х роках технічний прогрес засобів комунікації значно ускладнив це завдання.

12 грудня 1949 р. з Нью-Йорка вперше пролунала радіопрограма українською мовою «Голос Америки». Надалі вона доносила до населення України інформацію альтернативну офіційній ідеології. З березня 1953 р. розпочала роботу радіостанція «Радіо Звільнення» (в 1959 р. – перейменована на «Радіо Свобода»). З 16 серпня 1954 р. на ній починає виходити щоденна україномовна

програма, яка висвітлювала політичні новини, огляди в Україні та за кордоном.

Усвідомлюючи небезпеку, яку несли в собі західні радіостанції, радянські органи держбезпеки з 1955 р. розпочали розбудову мережі їх глушіння. Але навіть після запровадження системи глушіння, мешканці області знаходили шляхи прослуховування передач, що становили загрозу для ідеології комуністичної влади [4, с. 156-158].

Отже, ставлення радянської влади до культури не можна назвати однозначним. З одної сторони вона сприяла її розвитку в області, але не втрачала можливості її повного підпорядкування державі, поширюючи серед населення радянську ідеологію. Музеї, бібліотеки, гуртки, преса були лише інструментами, які дозволяли владі впливати на свідомість та життя населення.

Джерела та література:

1. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946 - 1980-ті рр.) / В. Баран, В. Даниленко. – Київ, 1999. - 304 с.
2. Борщевич В. Православна духовна верства на Волині в добу радянського тоталітаризму / В. Борщевич // Наукові записки. Серія: «історичні науки». – Острог, 2009. – Вип. 14. – С. 174-189.
3. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. – К., 2008. – 304 с.
4. Жив'юк А. За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 1930-х – кінець 1950-х років) / А. Жив'юк. – Рівне, 2011. – 186 с.
5. Із доповідної записки Головного управління охорони військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР ЦК КП України про засміченість книжкових фондів бібліотек політично шкідливою літературою // Культурне життя в Україні. Західні землі. – Том 2 (1953 - 1966). – Львів, 1996. – № 16. – С. 100-102.
6. Із інформації уповноваженого Ради в справах Російської Православної церкви при Раді Міністрів СРСР в УРСР про закриття монастирів // Культурне життя в Україні. Західні землі. – Том 2 (1953 - 1966). – Львів, 1996. – № 125. – С. 416-417.
7. Із списку книг, які підлягають вилученню з бібліотек і книготоргівлі Української РСР // Культурне життя в Україні. Західні землі. – Том 2 (1953 - 1966). – Львів, 1996. – № 12. – С. 93-95.
8. Кагальна М. Організація культурного життя на селі в перше посталінське десятиліття [Електронний ресурс] / М. Кагальна. –

Режим доступу до ресурсу: <http://histans.com/LiberUA/978-966-2464-02-3/69.pdf>.

9. Лисак В. Святкова буденність українських селян у 1950 - 1960-ті рр. [Електронний ресурс] / В. Лисак. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_17/svyatko%20bydannist.pdf.
10. Лист головного управління охорони військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР ЦК КП України про вилучення книг з бібліотек і книготорговельної мережі республік // Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том 2 (1953 - 1966). – Львів, 1996. - № 11. – с. 92.
11. Маньковська Р. Знищення музейних збірок в УРСР у післявоєнний період (друга половина 1940-х - 1950-х рр.) [Електронний ресурс] / Р. Маньковська. – Режим доступу до ресурсу: http://history.org.ua/JournALL/histname/histname_2011_37/13.pdf
12. Моренчук А. Ключові вектори хрущовської антицерковної кампанії [Електронний ресурс] / А. Моренчук. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znm/2008_14/R1/Morenchuk.pdf
13. Ніколаєц Ю. Виховання комуністичного ставлення до праці в роки Хрущовської «відлиги» у дослідженнях українських вчених // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – 2007. – № 12. – С. 357-374.
14. Романюк І. Сільські клуби України в 1950-х - середині 1960-х рр.: Наростання кризи [Електронний ресурс] / І. Романюк. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_17/silskikl%20ybu.pdf.

Іванова Людмила
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

УВ'ЯЗНЕННЯ ТА УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОЗАХИСНИКІВ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ (1960-ТІ – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-Х РР.)

У статті розглядається проблема репресивної політики радянської влади, яка проявлялася в постійних арештах та ув'язненнях українських правозахисників у радянських таборах та в'язницях.

Ключові слова: арешт, ув'язнення, заслання, табір, дисиденти, інакодумство.

В статье рассматривается проблема репрессивной политики советской власти, которая проявлялась в постоянных арестах и заключении украинских правозащитников в советских лагерях и тюрьмах.

Ключевые слова: арест, заключение, ссылка, лагерь, диссиденты, инакомыслие.

The article discusses the problem of repressive policy of Soviet power, apparent in the permanent arrest and detention of Ukrainian dissidents in Soviet camps and prisons.

Key words: arrest, detention, exile, camp, dissidents, dissent.

У 60–80-ті рр. XX ст. в Україні помітним фактором суспільно-політичного життя була активізація опозиційного руху. Реакцією радянської влади на діяльність якого було активне переслідування інакодумців.

Деякі аспекти питання репресивної політики радянських політичних кіл проти поширення інакодумства в УРСР висвітлені у працях Л. Алексеевої [1], А. Русначенка [15], І. Клейнера [7], Б. Захарова [6], Ю. Курносова [9] та ін. Важливе значення для дослідження проблеми мають також джерела до вивчення опозиційного руху в Україні. До таких слід віднести «Хроніка текущих событий» [20 - 22], «Вісник репресій в Україні» [3 - 4], «Українська Гельсінська Група 1978 – 1982: Документи і матеріали» [17], «Українські юристи під судом КГБ» [19] та ін.

Починаючи з 1960-х рр. радянська влада здійснювала постійні переслідування українських дисидентів, які супроводжувалися ідеологічним та адміністративним тиском на активну частину інакодумців. Зважаючи на те, що такі форми боротьби були порівняно слабкими, вона вирішила перейти до більш жорстоких методів своєї діяльності – репресій, які свідчили про небажання миритися з демократизацією та намагання зупинити зміни і зберегти свої привілеї [13, с. 40].

Для реалізації поставленої мети радянська влада використовувала арешти, що супроводжувалися проведенням судових процесів над інакодумцями. Так, 1961 р. у Львові таємно відбувся судовий процес групи українських опозиціонерів, які вчинили спробу створити політичну організацію. Це була «група Лук'яненка», що складалася переважно з юристів [7, с. 166].

В результаті судових процесів, що здійснював львівський обласний суд, у травні 1961 р. Л. Лук'яненка засудили до страти, І. Кандибу до 15 років, С. Віруна до 11 років, В. Луцькова до 10 років ув'язнення кожного [12, с. 22]. Пізніше Верховний суд УРСР замінив Л. Лук'яненку смертну кару на 15-річне ув'язнення [19, с. 6; 17, с. 409].

Усім інакодумцям інкримінувалася «антирадянська агітація та пропаганда» (ст. 62 КК УРСР). Підставою було звинувачення у націоналізмі, яке в УРСР не потребувало особливих доказів [10, с. 9; 9, с. 63] і передбачало позбавлення волі на термін від шести місяців до семи років [8, с. 14].

Становище дисидентів особливо загострилося в 1965 р. Менш ніж за рік після приходу Л. Брежнєва до влади керівництво УРСР вирішило довести свою лояльність Москві проведенням в серпні – вересні 1965 р. в ряді міст України – Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку – численних арештів. Жертвами стали насамперед діячі української культури, представники інших груп інтелігенції, а також студенти й робітники [10, с. 9].

Так, у Києві восени 1965 р. арештів зазнали І. Світличний, П. Моргун, І. Русин, Є. Кузнецова, Я. Геврич [11, с. 6], М. Гринь; у Львові: М. Горинь [11, с. 36], Б. Горинь, І. Гель [11, с. 30], М. Осадчий, М. Косів, С. Батурін, Г. Садовська, М. Зваричевська [11, с. 80], М. Масютко, Я. Менкуш; у Тернополі – І. Герета, М. Чубатий; у Луцьку – В. Мороз, Д. Іващенко [11, с. 81]; в Івано-Франківську – М. Озерний, В. Іванишин, О. Заливаха; в Одесі – С. Караванський [6, с. 89].

Ситуація суттєво не змінилася і в наступні роки. У серпні 1967 р. був заарештований В. Чорновіл, а в листопаді його засудили до трьох років таборів суворого режиму за «поширення наклепницьких вигадок, що порочать радянський і суспільний лад» (ст. 62 КК УРСР) [23, с. 6]. Однак, на підставі амністії термін його ув'язнення скоротили до 1,5 року і перевезли із виправно-трудового табору до однієї з в'язниць поблизу Львова [15, с. 170; 23, с. 4]. Того ж року був заарештований А. Шевчук, робітник із Житомира, який отримав 5 років таборів суворого режиму [15, с. 170].

Черговий удар по Україні відбувся у 1972 р.: масові арешти інтелігенції в січні означали радикальну зміну влади [2, с. 59]. Громадянська поведінка заарештованих була засобом і фактором національного відродження України. Це, у свою чергу, стимулювало арешти і жорстокі дії щодо учасників опозиційного руху [2, с. 60].

Репресії 1972 р. були більш масштабнішими та жорстокішими ніж у 1965 – 1966 рр. 12 січня 1972 р. були заарештовані відомі дисиденти: у Києві – І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Стус, Л. Плющ, З. Антонюк, трохи пізніше – І. Дзюба; у Львові – В. Чорновіл, М. Осадчий, І. Гель, С. Шабатура, І. Стасів-Калинець [6, с. 61] та ін.

Ті, що й намагалися висловити своє невдоволення репресивною політикою радянської влади, піддавалися переслідуванню. Це можна простежити на прикладі В. Лісового. Коли він висловив свою громадську тривогу в зв'язку з подіями в листі до ЦК КПУ, який був надісланий 5 липня 1972 р., то наступного дня йому «надійшла відповідь», що його заарештовано та засуджено на 7 років таборів суворого режиму і три роки заслання [6, с. 61]. Отже, йшлося не про кару за конкретні кримінальні злочини, а про вилучення із українського суспільного життя тих людей, які заважали радянській верхівці реалізувати свою політику.

Арешти українських дисидентів не припинилися після 1972 р. Так, через рік здійснювалися судові процеси над Є. Сверстюком, Н. Світличною, І. Світличним та іншими дисидентами, які не бажали миритися з репресіями в УРСР.

Наступна хвиля репресій була пов'язана з виникненням Української Гельсінської Групи (далі УГГ). Тиск на її членів почався з арештів 5 лютого 1977 р. М. Руденка і О. Тихого. М. Руденка засудили на 7 років таборів та 5 років заслання, а О. Тихого – на 10 років таборів та 5 років заслання [14, с. 94; 16, с. 64]. Було також затримано М. Мариновича й М. Матусевича, яких тоді відпустили [6, с. 114; 15, с. 211].

12 грудня 1977 р. в Чернігові, після нетривалого звільнення знову заарештували Л. Лук'яненка [6, с. 12; 17, с. 406]. Суд кваліфікував його як «особливо небезпечного рецидивіста» і засудив до десяти років ув'язнення та п'яти років заслання. Органи КДБ не бажали відпускати на волю Л. Лук'яненка, оскільки вважали, що він ще остаточно не «роззброївся» і буде продовжувати вести свою «антидержавну» діяльність [12, с. 29].

Протягом наступних років арештів зазнали М. Маринович, М. Матусевич [14, с. 94], М. Горбаль [14, с. 127; 17, с. 88], О. Гейко-Матусевич, З. Красівський, В. Чорновіл [3, с. 2], І. Сокульський, В. Стус, О. Мешко та ін.

За підрахунками Л. Алексеевої загальна кількість заарештованих за 1979–1981 рр. була в 10 разів більша ніж планувалося в 1977 р. для повного звільнення від інакодумства [1, 279]. Це є підтвердженням думки про небажання українського народу миритися із політикою радянської верхівки.

На початку 1980-х рр. радянська влада почала застосовувати тактику повторних арештів політв'язнів перед самим закінченням терміну їхнього ув'язнення чи відразу після звільнення. Так, після 1980 р. жоден учасник УГГ не вийшов на волю після закінчення призначеного судом терміну [1, с. 278].

Так, у травні 1981 р. в таборі був заарештований Я. Лесів, восени 1981 р. – Ю. Литвин, 20 жовтня 1981 р. – В. Стрільців, 3 грудня – В. Січко. Коли табірні брами відкрилися перед О. Гейко-Матусевич, вона встигла пройти лише кілька метрів, як знову була затримана й опинилася у місцевому відділі КДБ. В результаті, вона була знову засуджена за статтею 62 КК УРСР до 3-х років таборів [6, с. 129].

Отже, радянській владі вдалося розправитися з інакодумцями в УРСР. Останнім її кроком був четвертий арешт П. Рубана, який в 1985 р. був засуджений до 9 років таборів і 5 років заслання [6, с. 131; 4, с. 2].

Особливими місцями, куди запроторювали неугодних системі інакомислячих, були ізолятори, табори, насамперед суворого і особливого режиму, які розташовувалися у непридатних для життя місцевостях, а також найвіддаленіших регіонах Росії [9, с. 170].

Адміністрація таборів робила все для того, щоб максимально ізолювати дисидентів від зовнішнього світу. Практикувалася заборона відвідувати політв'язнів. Усі безпосередні контакти із зовнішнім світом найчастіше були зведені до двох прилюдних і одного особистого побачення на рік, яких ув'язнений міг бути позбавлений на

розсуд адміністрації. Так, І. Світличного позбавили двох загальних побачень – один раз за те, що він сидів на ліжку (правила цього не передбачали), другий раз – за вилучені в нього вірші [5, с. 19].

Подібний приклад можна простежити у випадку з І. Гелем. Під час перебування в ув'язненні у 1978 р. йому не дозволили побачитися з дружиною та матір'ю тільки через те, що він не вийшов на роботу. Насправді, на роботу І. Гель вийти не зміг за станом здоров'я, оскільки, напередодні йому стало погано з серцем, але лікар, незважаючи на його прохання, не прийшов [22].

Інший вид зв'язку із зовнішнім світом – листування – підлягало найсуворішій цензурі. Заборонялося писати про умови табірної життя, називати імена політв'язнів, згадувати про поганий стан здоров'я, навіть описувати природу й погоду.

Цензура не турбувалася аргументацією конфіскації листів. Для цього досить було заявити, що в листі є якісь домовленості або повідомлення, які заборонено оголошувати, або, що він підозрілий змістом, чи містить у собі «перекручення міжнародної дійсності» [5, с. 21]. Ув'язненому могли повідомити, що в листі були нецензурні вирази, наклеп на адміністрацію і табірні умови, спотворення зовнішньої і внутрішньої політики СРСР тощо [21].

Погіршенню становища політв'язнів сприяло й те, що вони перебували на напівголодному пайку [5, с. 23]. Коли для в'язнів визначалася одна кількість продуктів на день (в більшості це повинно було бути 2 300–2 400 кал.), то в кінцевому результаті цей показник був набагато нижчим (міг сягати 1 500 кал.). Причиною цього була низька якість продуктів. Натомість ув'язнені змушені були виконувати норми роботи, де втрачалася 3 500 – 4 000 калорій [19, с. 51]. Коли ж політв'язню надходила посилка, то вона не повинна була перевищувати 5 кг. Якщо вона перевищувала хоч на 100 г., то її відсиляли назад за тією ж адресою [11, с. 160; 5, с. 33].

Політв'язні змушені були постійно працювати на важких роботах. Їх роботу використовували на шкідливих підприємствах. Наприклад, праця з поліетерними лаками на зачищуванні футлярів, на ремонті відпрацьованих фільтрів з хімкомбінату, вібронабиванні електронагрівачів перикласом в Пермській області, шліфуванні скла тощо. Про безпеку праці нічого не згадувалося [5, с. 31].

В таборах не було якісного медичного обслуговування. Лікарі не поспішали надавати хворим допомогу. Прикладом є, 7 січня 1967 р., коли в'язень М. Сорока, який перебував у таборі Дубравлагу Мордовської АРСР, важко захворів. Виявилось, що в нього був інфаркт міокарда, але допомогу було надано лише через 4 дні.

Ситуацію ув'язненого не покращило й те, що його госпіталізували, оскільки там не було ніяких ліків, а в'язні не мали права їх отримувати від рідних [18, с. 290].

Було декілька випадків, коли з табору в лікарню відсиляли в'язнів з діагнозом захворювання на рак, а лікарі з центральної лікарні замість того, щоб звільнити в'язня на підставі хвороби, повертали його назад в табір з діагнозом, наприклад, гострий гастрит [18, с. 291]. Становище українських правозахисників нікого не турбувало. Умови їх перебування постійно погіршувалися, створювалися нові форми покарання.

Отже, радянська влада намагалася різними шляхами ізолювати українських правозахисників. Певною мірою, це вдалося зробити, оскільки, всі найактивніші учасники дисидентського руху були відправлені до таборів та в'язниць, були позбавлені можливості контактів із зовнішнім світом. Вони зазнавали численних принижень і ущемлення в правах з боку адміністрації таборів. Навіть після відбуття свого покарання, їх могли знову ув'язнити, інкримінуючи нове покарання, яке додавалося до попереднього. Результатом цього було те, що найбільш активні правозахисники залишалися в радянських таборах до того часу, поки влада вирішувала їх відпустити.

Джерела та література:

1. Алексеева Л. Инакомыслия в СРСР. Новейший период / Л. Алексеева – М., 1993. – 252 с.
2. Бадзьо Ю. Відкритий лист до президії Верховної Ради Союзу РСР та Центрального комітету КПРС / Ю. Бадзьо. – Н.-Й., 1980. – 64 с.
3. Вісник репресій в Україні / Під. ред. Н. Світличної. – Н.-Й., 1980. – Вип. 5. – 17 с.
4. Вісник репресій в Україні / Під. ред. Н. Світличної. – Н.-Й., 1985. – Вип. 7–8. – 11 с.
5. Голоси звідтіля: Документи і матеріали про становище політв'язнів у радянських концтаборах. – б. м., 1975. – 74 с.
6. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 – 1987) / Б. Захаров. – Х., 2003. – 144 с.
7. Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії (національне питання в СРСР очима радянських дисидентів) / І. Клейнер. – П., 1978. – 406 с.
8. Козлов В. Неизвестный СССР: Противостояние народа и власти 1953 – 1985 гг. / В. Козлов. – М., 2006. – 448 с.
9. Курносов Ю. Инакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років XX століття) / Ю. Курносов. – К. – 1994. – 220 с.

10. Курносів Ю. Насилля – головний аргумент більшовизму / Ю. Курносів // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 3–13
11. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»): Збірник матеріалів / Уклад. В. Чорновіл. – П., 1968. – 337 с.
12. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників / Л. Лук'яненко. – К., 1991. – 127 с.
13. Лук'яненко Л. Що далі? / Л. Лук'яненко. – Лондон; Мюнхен; Н.-Й.; Торонто, 1989. – 48 с.
14. Прокоп М. Порушення політичних і національних прав в Україні 1975–1980 рр. // Сучасність. – 1980. – № 9. – С. 90–94.
15. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні (середина 1950 – початок 1990-х років) / А. Русначенко. – К., 1998. – 720 с.
16. Строката Н. Українська Гельсінська група: Від заснування (1976) до виарештування (1980) / Н. Строката // Сучасність. – 1980. – № 10. – С. 63–69.
17. Українська Гельсінська Група 1978 – 1982: Документи і матеріали / Під ред. О. Зінкевича. – Торонто; Балтимор, 1983. – 998 с.
18. Український правозахисний рух: Документи й матеріали української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод на Україні / Упоряд. О. Зінкевич. – Торонто; Балтимор, 1978. – 477 с.
19. Українські юристи під судом КГБ. – Б. м., 1968. – 108 с.
20. Хроника текущих событий. – 1969. – Вип. 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/diss/chr/index.htm>
21. Хроника текущих событий. – 1974. – Вип. 33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/diss/chr/index.htm>
22. Хроника текущих событий. – 1978. – Вип. 49. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/diss/chr/index.htm>
23. Чорновіл В. Я нічого у Вас не прошу: Лист В.Чорновола до секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста / В. Чорновіл. – Торонто; Канада, 1968. – 120 с.

Шайнога Олександр
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

СТВОРЕННЯ ТА ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ КРАЙОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (1989 – 1991)

У статті висвітлюється історія створення Хмельницької крайової організації НРУ. Аналізується діяльність на початковому етапі існування. Також подано коротку характеристику історіографії проблеми.

Ключові слова: Народний Рух України, Хмельницька область, крайова організація.

В статье освещается история создания Хмельницкой краевой организации НРУ. Анализируется деятельность на начальном этапе существования. Также дана краткая характеристика историографии проблемы.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Хмельницкая область, краевая организация.

The article highlights the history of Khmelnytsky regional organization Rukh. The activity of the initial existence. Also contains a brief description of the historiography of the problem.

Keywords: The National Movement of Ukraine, Khmelnytsky region, regional organization.

На початку 1980-х років дедалі очевиднішою ставала неможливість збереження без істотних змін існуючих у СРСР порядків, що висувало на передній план необхідність реформ у всіх сферах суспільного життя. Уже в червні 1989 р. в Україні діяло більш як 47 тисяч неформальних об'єднань. Найактивнішими були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування, які поклали в основу своєї діяльності вирішення важливих суспільних питань: утвердження ідей демократизму, формування національної свідомості, висунення альтернативних лідерів, проектів та програм.

Дослідження проблем виникнення, становлення Народного Руху України, його діяльності у виборені державної самостійності нашим народом привертають увагу вітчизняних вчених. При цьому основна

увага концентрується на аналізі діяльності Народного Руху України як провідної сили політичної опозиції, формуванні на його базі перших політичних партій і громадсько-суспільних об'єднань. У кінці 1980-х і на початку 1990-х років проблема Народного Руху України як політичної опозиції досліджувалася українськими вченими, переважно, в межах вивчення становлення багатопартійної системи як в цілому в СРСР, так і, зокрема, в Україні.

Серед дослідників, які займаються історією НРУ необхідно виділити: О. Гараня [1], Г. Гончарука [2], О. Шановську [14], Ю. Діденка, Н. Кіндрачук, М. Тиского [13], В. Піпаша та ін. На жаль, історія Хмельницької крайової організації НРУ є мало дослідженою. Тут можна відзначити дослідника О. Григоренка, який підготував статтю «Роль Хмельницької обласної (крайової) організації Народного Руху України в суспільно-політичному житті краю» [3].

Для дослідження історії НРУ особливо цінними є такі види історичних джерел, як джерела мемуарного характеру та документальні. При дослідженні історії НРУ, його місця в суспільно-політичному житті України цінні відомості мають праці теоретиків і натхненників Руху: В. Чорновола, І. Дзюби, І. Драча, Л. Лук'яненка та інших учасників рухівської організації. Безпосередньо про історію Руху, хвилю національно-демократичного руху й духовного відродження в Україні в кінці 80-х - на початку 90-х років ХХ ст. йдеться в опублікованих статтях, авторами яких є учасники подій та колишні лідери Народного Руху України: В. Чорновіл, М. Поровський, М. Горинь, І. Драч. Особливо цінними є спогади колишнього голови міськрайонного НРУ, дисидента Кузьми Матвіюка, опубліковані ним самим у 2010 році [11].

Основний масив документальних джерел зберігається в архівах. Діловодні за своїм характером матеріали архівних фондів віддзеркалюють різні аспекти діяльності НРУ: опозиційну до радянської влади діяльність, громадську роботу та ін. Особливо цінні відомості до історії Хмельницької крайової організації НРУ містять матеріали Державного архіву Хмельницької області.

Історія політичної партії Народний Рух України веде свій початок від громадсько-політичного руху, який був заснований на базі численних демократичних угруповань, на основі запропонованих Спілкою письменників України Програми і Статуту (надруковано в «Літературній Україні» 16.02.1989).

Першою ластівкою у процесі організаційної розбудови рухівських структур стала поява Тернопільської крайової організації Руху, установча конференція якої відбулася 24 березня 1989 р. До

керівництва було обрано Б. Бойка, М. Каземка, Г. Петрука-Попика. Головою крайової організації став поет М. Левицький.

7 травня 1989 р. відбулася установча конференція Львівської регіональної організації НРУ, на якій прозвучало три доповіді, що охоплювали широке коло нагальних суспільних проблем: М. Косова «Народний Рух України за перебудову», М. Голубця «Екологія та суспільство», М. Швайки «Республіканський госпрозрахунок: проблеми, шляхи реалізації» [9, с. 151].

Також, утворення осередків Руху відбувалося і на півдні України, а саме на Миколаївщині та Одещині. В Миколаївській області зародки партії виникли в більшості міст та районних центрів на початку 1989 року та протягом 1990 - 1991 років переважно там, де існували інші громадські організації. Проте, були поодинокі винятки, де Рух був першою організацією, що поставала на теренах району. 1 липня 1989 р. відбулася установча конференція Київської регіональної організації НРУ, яка мала на меті не лише засвідчити, що в області створені певні рухівські структури, а й надати потужного імпульсу процесові організаційної консолідації національно-демократичних сил у масштабах усієї України. У конференції брали участь близько 700 чоловік (в тому числі майже 450 з ухвальним голосом), які, за словами І. Драча, репрезентували 200 місцевих рухівських осередків. Більшість присутніх - це представники наукової та творчої інтелігенції, студенти. До президії конференції було обрано весь склад Координаційної Ради Руху, зокрема В. Брюховецького, І. Драча, Д. Павличка, М. Поповича тощо [2, с. 71].

Після проведення установчої конференції у Києві, було проголошено, що невдовзі відбудеться республіканський з'їзд НРУ. Консолідація національно-демократичних сил на рухівській платформі у регіонах пішла швидшими темпами. 9 липня виникла Чернігівська регіональна організація Руху, а протягом серпня ще у кількох областях України: 12 серпня - у Івано-Франківській, 20 серпня - у Донецькій, Волинській та Дніпропетровській, 26 серпня - у Чернівецькій [2, с. 85].

Варто підкреслити, що процес формування та розгортання діяльності обласних рухівських структур у центральному, східному та південному регіонах УРСР порівняно з західним мав свої особливості: по-перше, він протікав повільніше: зокрема установчі конференції обласних осередків Руху у Хмельницькій та Херсонській областях відбулися лише у грудні 1989 р., а у Сумській - аж у червні 1990 р. По-друге, у виступах на установчих конференціях, прийнятих деклараціях та практичній діяльності основний акцент у східному та південному регіоні робився не стільки на національних, як на соціальних,

екологічних, культурних аспектах суспільного життя. Спроба радикальної частини рухівського активу посилити національний фактор (виступити за більш рішучу українізацію, реабілітацію УПА, ОУН тощо) призвела до розколу Харківської організації НРУ. По-третє, в організаційному плані обласні осередки Півдня та Сходу України були значно слабшими та порівняно малочисельними. Так, обрана на установчій конференції у Донецьку Координаційна рада була названа тимчасовою, оскільки «учасники конференції сподівалися, що після республіканського з'їзду буде значний ріст лав Руху і тоді вони зможуть провести конференцію «по-справжньому». До того ж ця конференція виявила серйозні розбіжності у позиціях її учасників [2, с. 110].

Весну 1988 р. можна вважати початком організованих дій Хмельницьких «неформалів», що було пов'язано з виникненням культурно-просвітницьких товариств, діяльність яких згодом трансформувалась в осередки НРУ. Центром організаційного національно-культурницького «бродіння» став Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування (тепер Хмельницький національний університет), де викладачі-науковці Г. Сіренко, В. Керзюк, І. Ключ і В. Яременко ініціювали створення культурно-просвітницького товариства «Спадщина» [3, с. 592].

Невдовзі навколо товариства у Хмельницькому вже згуртувалася патріотично налаштована інтелігенція міста та ближніх райцентрів, товариство стало головним боєм не лише для керівництва інституту та його парткому, але й для обкому та міськкому партії. Політична ситуація тоді на Хмельниччині, як і в усій країні, була складною. Обласний комітет партії заборонив проведення обласної установчої конференції осередків НРУ. З висоти сьогодення дня особливо помітно, що тоді молоді демократи недооцінювали тих ризиків, які випали на ректора інституту, відомого вченого Радомира Сіліна, який попри шалений тиск на нього з боку обкомівських і міськомівських кабінетів таки не допустив «виселення» «спадщинців» за межі свого ВНЗ [11, с. 311-312].

Ідея створення Руху на Хмельниччині виникла в середовищі товариства «Спадщина». На одному із його засідань це питання було піднято Миколою Звіриком та Сергієм Таранчуком, які висунули свою пропозицію: «Саме «Спадщина», як громадська організація, мала перетворитися чи увійти в Рух». Далі думки розійшлися: одні стверджували, що на цьому етапі потрібно сповна використати ті легальні можливості роботи з національного відродження, які реально мала на той час «Спадщина», бо таку радикальну організацію організацію, як Рух,

звісно, могли заборонити і розігнати. Радикальніші члени «Спадщини» виступили за створення Руху [11, с. 312].

Їх ініціативну групу в області очолив Богдан Теленько. Найбільш активними в ній були Лев Бірюк (вчитель фізкультури) і Олександр Кокряцький (лікар швидкої допомоги). Також приїздив з Вінниці Володимир Мулява [11, с. 313].

Після з установчого з'їзду НРУ у Києві в місті почалася підготовка до обласної Установчої конференції Руху. Активісти розробляли попереджувальні заходи проти всіляких очікуваних провокацій з боку влади, клопоталися з охороною, шукали технічні засоби, щоб конференцію можна було транслявати на вулицю [11, с. 325].

15 жовтня 1989 року в приміщенні Клубу афганців розпочалася Установча конференція. Незадовго до закінчення до залу увійшов начальник міліції міста Хмельницького і прокурор міста. Вони офіційно заявили присутнім, що зібрання протизаконне і вимагали його припинити. Делегати не реагували на ці погрози і продовжували роботу, тоді до зали увірвалися міліціонери і силою вивели присутніх. Конференцію було зірвано [11, с. 326].

За домовленістю з керівництвом НРУ Хмельницька обласна установча конференція відбулася в Києві 2 грудня 1989 р. в першій половині дня в приміщенні Київського політехнічного інституту, а потім в приміщенні Спілки письменників України. 110 делегатів від Хмельницької області обрали керівні органи, затвердили трьох співголів, а також прийняли рішення про створення обласної газети «Пробудження». Її перший номер вийшов у грудні того ж року. Редагував газету П. Гірник. Поштовою адресою газети стала квартира Л. Бірюка. Набиралися перші номери у друкарнях республік Прибалтики і аж звідти їх привозили до Хмельницького [11, с. 331].

Головою виконкому Координаційної ради Руху конференція обрала Павла Гірника і трьох співголів – Богдана Теленька (координатор центру області), Анатолія Лучка (координатор півдня області) і Миколу Руцького (координатор півночі області) [11, с. 335].

Після закінчення установчої конференції делегація НРУ від Хмельницької області взяла участь у велелюдному мітингу біля київського республіканського стадіону, на якому були підтримані пропозиції рухівців Хмельниччини про відставку першого секретаря Хмельницького обкому партії Дикусарова [11, с. 335].

Незабаром в містах Кам'янці-Подільському, Нетішині, Старокостянтиніві, Шепетівці виникали численні осередки, які об'єднували всіх, хто ставив за мету встановлення незалежної України.

Зі сторони комуністів починалося шельмування самої організації та її членів. Поширювалися наклепницькі чутки, до селян приїжджали провокатори під виглядом рухівців, які закликали їх не сіяти і не садити. Але комуністи в області дедалі більше втрачали свій вплив на людей [3, с. 593].

В серпневі дні 1991 р., під час спроби державного перевороту, штаб Хмельницького Руху працював цілодобово – листівки, агітація, підтримка словом людей, які вже не вірили у сприятливий перебіг подій. Під час всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. Хмельниччина одна з перших серед українських регіонів дала один із найбільших відсотків за самостійність України [3, с. 593].

Газета Хмельницької обласної організації Народного Руху України «Пробудження» опублікувала ряд статей, які викривали корупцію партійного керівництва області, партійні пільги, а це спецмагазини, спецобслуговування і ще ряд привілеїв, які приховувалися від народу [3, с. 594].

10 грудня 1989 року відбувся перший санкціонований владою мітинг НРУ у Хмельницькому. Місцем проведення влада обрала міський парк Комсомольський. Народу прийшло чимало нараховували до п'яти тисяч чоловік. На цю акцію рухівці вперше вийшли із своїми прапорами [11, с. 336].

Під кінець мітингу були зачитані дві резолюції: одна офіційна, під міськвиконкому, яку закричали та засвистали, і друга рухівська - про недовіру місцевій владі. Друга була прийнята переважною більшістю голосів [11, с. 336].

І Рух, і ТУМ ім. Т. Шевченка в рамках відродження національних традицій організували гурти (ватаги) колядників на Різдво, а наколядовані кошти направили на благодійні цілі. Душею ватаг був молодий хлопець із села Масівці - Василь Ганджій, музикант і співак [11, с. 337].

21 січня 1990 року активісти з усіх районів області взяли участь у ланцюгу Злуки з нагоди річниці об'єднання ЗУНР і УНР. «Хмельницька» частка ланцюгу була на автомагістралі під Житомиром. Міліція старалася завадити цій акції – зі всякого приводу і без нього перепиняла автобуси з людьми і намагалася повернути їх назад [11, с. 338].

Вершиною громадської і політичної активності були рухівські античорнобильські акції, які розпочалися найбільш масово у травні 1990 року, коли на майдані навпроти будинку обласної ради і виконкому (площа Леніна) було розбите наметове містечко голодуючих на знак протесту проти спорудження II енергоблоку Хмельницької АЕС і подальшої її розбудови (а планувалось 6 енергоблоків) [11, с. 345].

12 липня 1990 року відбулася обласна конференція Руху на якій головою обласної організації було обрано Лева Бірюка. Восени того ж 1990 року з ініціативи НРУ було відзначено на загальнодержавному рівні перемогу армії Б. Хмельницького у Пилявецькій битві. Підготовкою до свята займався рухівський оргкомітет, куди ввійшли Л. Бірюк, П. Гірник, В. Грищук, С. Ільков, К. Матвійук, Б. Теленько [11, с. 352-353]. 23 вересня 1990 р. рухівська колона рушила до місця проведення заходу, але їх там уже чекали міліція та активісти компартії. В результаті рухівських лідерів не допустили до слова. Виступив лише народний депутат Тарас Нагулко, який у своїй промові різко розкритикував місцеву владу [11, с. 355-358].

В той же день Рух організував та провів біля с. Пилява посвяту молоді у козаки. Ці козаки згодом склали основу Подільського куреня українського козацтва, установче коло якого відбулося тут же на місці Пилявецької битви [11, с. 358].

Хмельницька організація Руху також висловила своє негативне ставлення до нового Союзного договору. Основні тези рухівців були викладені у Резолюції Міськрайонної конференції Руху від 22 грудня 1990 року [7].

1991 рік розпочався з вирішення організаційних моментів в управлінні обласною організацією НРУ. Головною проблемою на початку року було питання «Варти» - охоронної структури з числа молодих рухівців, яка була створена навесні 1990 року, в дні голодування на майдані проти розбудови Хмельницької АЕС. 24 січня було проведено збори голів осередків де було зазначено, що «Варта» стала некерованим підрозділом і, що її потрібно розформувати [6].

Водночас рухівці зіштовхнулися із певними проблемами в середині організації та спадом політичної активності жителів м. Хмельницького. Про причини цих негараздів було зазначено у рішенні міськрайонної організації НРУ від 9 травня 1991 року, це були: неготовність і небажання громадян до постійної громадської роботи; «політична втома» в значній частини населення у зв'язку з економічними труднощами; більшість громадян звикли проводити будь-які громадські акції тільки з примусу, тоді як зі сторони демократичних організацій такого примусу немає [5]. Зазначалося, що всі керівні посади в місцевих держструктурах і промислових підприємствах займали комуністи, які не допускали ніяких демократичних змін. За таких умов побудова суверенної держави і зростання національної самосвідомості громадян просувалися повільно [5]. З піднесенням зустріли Рухівці Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, який розпочав новий етап діяльності НРУ.

Отже, Хмельницька обласна організація НРУ була на час свого

виникнення потужною громадською силою, яка справляла значний вплив на суспільно-політичне життя області. Незважаючи на перешкоди для функціонування та розвитку осередку в обличчі тодішнього партійного керівництва області, вони були досить успішно подолані.

Джерела та література:

1. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності / О. Гарань. – К., 1992. – 480с.
2. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія / Г. Гончарук. – Одеса, 1997. – 378 с.
3. Григоренко О. Роль Хмельницької обласної (крайової) організації Народного Руху України в суспільно-політичному житті краю / О. Григоренко // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура]. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 744 с.
4. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). – Ф. Р6466. – Оп. 1. – Спр. 1. – 4 арк.
5. ДАХО. – Ф. Р6466. – Оп. 1. – Спр. 3. – 5 арк.
6. ДАХО. – Ф. Р6466. – Оп. 1. – Спр. 7. – арк. 5.
7. ДАХО. – Ф. Р6466. – Оп. 1. – Спр. 11. – арк. 6.
8. ДАХО. – Ф. Р6466. – Оп. 1. – Спр. 15. – арк. 7.
9. Зайцев Ю. Генезис Народного Руху України: львівська організація / Ю. Зайцев. – Український історичний журнал, 2010. – №4. – С. 143–155.
10. Кіндрачук Н. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: Дис. канд. іст. наук. / Н. Кіндрачук. — Одеса, 2010.
11. Матвіюк К. І ми цей шлях пройшли (спогади, свідчення, оцінки подій) / К. Матвіюк. – Харків, 2010. – 500 с.
12. Пороський М. Тільки РУХОМ життя і обіймеш...Повість-спогад / М. Пороський. – Рівне, 2009. – 468 с.
13. Тиский М. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80-90 років XX століття: Дис. канд. іст. наук / М. Тиский. – Луцьк, 2004.
14. Шановська О. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996): Дис. канд. іст. наук / О. Шановська. – ОНУ ім. І. Мечникова. – Одеса, 2003.

Секція 2. Україна і світ

Богданець Сергій
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ЗУНР У ГЕОПОЛІТИЧНИХ РОЗРАХУНКАХ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ

Стаття присвячена ролі ЗУНР в зовнішній політиці радянської Росії. Основна увага приділена геополітичному аспекту відносин. У статті хронологічно та послідовно висвітлено процес відносин між західноукраїнськими та більшовицькими політиками.

Ключові слова: ЗУНР, Східна Галичина, радянська Росія, дипломатія, В. Ленін, С. Петрушевич.

Статья посвящена роле ЗУНР во внешней политике советской России. Основное внимание обращено на геополитический аспект отношений. У статье хронологически и последовательно освещено процесс отношений между западноукраинскими и большевистскими политиками.

Ключевые слова: ЗУНР, Восточная Галиция, советская Россия, дипломатия, В. Ленин, Э. Петрушевич.

The article is devoted value of WUPR in a foreign policy of soviet Russia. Basic attention is spared the geopolitical aspect of relations. In the article the process of relations is chronologic and consistently reflected between west-ukrainian and bolsheviks politicians.

Key words: WUPR, East Galycia, Soviet Russia, diplomacy, V. Lenin, E. Petrushevich.

Історія відносин більшовицької Росії та ЗУНР є мало дослідженою. Окремих аспектів проблеми торкалися дослідники історії ЗУНР [2; 3; 5]. Важливим науковим доробком стали праці, в яких висвітлено проблему періоду діяльності Галревкому та існування ГСРР (1920 р.) [1, 4]. Хронологічно та якісно новим є дослідження Д. Табачника [7]. Автор, розглядаючи дипломатичну діяльність Х. Раковського та В. Затонського, розкрив невідомі сторінки двосторонніх відносин.

Про реальні відносини ЗУНР з більшовицькою Росією варто говорити починаючи з 1919 року. Однак, С. Макарчук стверджує, що вже восени 1918 р. ЗУНР загрожували російсько-радянські війська [5, с. 79]. Вищезгадана думка є сумнівною, оскільки від листопада 1918 р.

до березня 1919 р. ленінський уряд у ставленні до ЗУНР дотримувався нейтралітету [2, с. 220].

Відновлення й розбудова УНР, проголошення ЗУНР та акт Злуки 22 січня 1919 р. не вписувалися в плани більшовиків - розгортання комуністичної революції в Європі. Внаслідок гострої внутрішньополітичної та економічної кризи, громадянської війни та міжнародної ізоляції більшовицька Москва на 1918 р. не мала можливості реально втручатись в державотворчі справи Східної Галичини і обмежилась ідеологічним впливом. Починаючи з листопада 1918 р. ЦК РКП(б) через «Правду» регулярно інформував про революційні події на Галичині. Наприклад, події 1 листопада були висвітлені в статті під назвою «Повстання у Галичині. Перемишль, Рава-Руська і Замосття в руках повстанців». «Правда» висвітлювала події в Західній Україні з точки зору розширення геополітичного простру. Яскраво це підкреслює наступний уривок: «Револуція в Австро-Угорщині призведе до револуції на Півдні України і в Галичині. Вона розбудить револуцію і в Польщі» [2, с. 221].

Вже у лютому-березні 1919 р. текст публікацій «Правди» був наповнений нотами прихильності до галицьких українців. На це не могла не вплинути постанова Політбюро ЦК РКП(б) від 4 лютого 1919 р. за підписом В. Леніна, в якій зазначалося: «Польські імперіалісти хочуть забрати у свої руки не тільки всі провінції російської, австрійської та німецької Польщі, а й такі місцевості, які населені малими народами, у тому числі Галичину і частину Білорусії» [2, с. 221].

Оперативні повідомлення з приводу українсько-польської війни спочатку були у витриманому тоні: «29-30 січня тривали бої між польськими і українськими частинами у районі Кристинополя й Сокаля, а також в околицях Львова» тощо. Однак реальні плани щодо Галичини з сторони радянської Росії, незважаючи на її внутрішні проблеми, не приховувались. Так, в резолюції В. Леніна на третьому з'їзді РКП(б) (відбувся у Москві 1-6 березня 1919 р.) було ухвалено: «Зважаючи на розгортання революційного руху в Галичині, з одного боку, і зміцнення впливу на неї Директорії - з іншого, потрібно почати поширювати свій вплив і на Галичину» [2, с. 221].

Наступний етап відносин російських більшовиків з ЗУНР розпочався під впливом зміни міжнародної ситуації, яка була більш оптимістичною для радянського керівництва у планах поширення ідеї світової революції. Зокрема, 21 березня 1919 р. до влади в Угорщині прийшов комуністичний уряд Бела Куна, а 4 квітня постала Баварська Радянська республіка в Німеччині, уряд якої очолив Курт Аскер.

Керівництво радянської Москви розпочало організацію походу на захід. Так, командувач Українського фронту Антонов-Овсієнко 26 березня 1919 р. отримав наказ з'єднатися з радянською Угорщиною, а у перспективі – з Німеччиною.

В. Ленін розглядав Східну Галичину як важливий плацдарм для пронесення прапора світової революції в Західну Європу. Втілення цього положення в життя стало актуальним після розпаду Австро-Угорщини і створення після 1 листопада 1918 р. ЗУНР [4, с. 64]. Реалізація згаданих розрахунків залежала від українсько-польської війни. Москву турбували місії Антанти в Східній Галичині, в якій радянська сторона намагалася використати свою агітацію і пропаганду. Це пояснюється міркуваннями Антонова-Овсієнка, який вважав, що потрібно «відсікти Галичину від Антанти, підтримувати війну між поляками і галичанами...» [2, с. 221].

Про важливість території ЗУНР у геополітичних розрахунках Москви засвідчує відверте висловлювання політичного діяча радянської України члена Реввійськради тринадцятої армії Г. П'ятакова: «Без Галичини ми не можемо встановити зв'язки з Угорщиною, що дуже потрібні нам і Угорській радянській республіці» [2, с. 222]. Показовим є те, що окремі радянські представники у цей час розраховували на успішність здійснення зовнішньополітичних планів Москви щодо ЗУНР. Зокрема, польський компартієць А. Корф зазначав: «Події в Угорщині поставили Галичину між двома Радянськими Республіками, і це великою мірою полегшило становище революційних мас у країні. Це, мабуть, відчула й Антанта, тож зрозумілі її спроби примирити Польщу з Україною - щоб потім використати одну й другу проти більшовизму. Але пролетаріат, без сумніву, їх випередить» [2, с. 222].

Радянське керівництво Кремля також не відкидало плану порушення суверенітету ЗУНР військовим шляхом. Розрахунок базувався на тому, що проблема Східної Галичини ще не була врегульована і перебувала під контролем Польщі. В. Ленін з цього приводу 22 квітня висловився: «Просування у частину Галичини і Буковини конче потрібне для зв'язку з радянською Угорщиною. Це завдання треба вирішити швидко і потужно» [2, с. 222]. Уряд радянської України ухвалив відповідну постанову, і частини Українського фронту почали активно готуватися до операції в напрямку Угорщини через територію ЗУНР. Натомість на Харків випало завдання організації дипломатичної підтримки.

Про важливість Східної Галичини у планах Кремля свідчить і той факт, що звернення Х. Раковського до уряду ЗУНР співпало з

часом стрімкого розвитку денікінського наступу на Москву. Потрібно враховувати, що територія ЗУНР була стратегічно найвигіднішим шляхом до Європи. Саме тоді РСФРР і УСРР могли об'єднатися з Угорською Радянською Республікою Бела Куна й почати розвивати наступ на Німеччину. Саме в Німеччині в цей час потужні прокомуністичні сили сподівалися і були готові до повстання [7, с. 520-521].

Таким чином, 7 травня 1919 р. Раднарком України надіслав уряду ЗУНР ноту, в якій привітав звільнення робітників і селян від «буржуазної влади» і запевнював, що питання внутрішнього устрою Галичини вирішуватиме населення республіки. У ноті також було заявлено про відмову Червоної армії проводити бойові дії на території «Східно-Галицької республіки» за умови припинення галицьким урядом ворожих дій проти радянської України. Крім того, Раднарком пропонував прийняти демаркаційну лінію по р. Збруч [2, с. 222-223].

Рада Оборони УСРР одночасно доручила Х. Раковському, а той - В. Затонському та О. Шумському звернутися до ЗУНР з наступними пропозиціями: 1. спільні дії проти військ Директорії; 2. усунення з УГА «контрреволюційних елементів»; 3. передання УСРР військового майна, яке армія УНР вивезла до Галичини; 4. безперешкодний пропуск червоних військ через територію Галичини [7, с. 520].

9 травня засідання Державного Секретаріату ЗУНР, за участю Є. Петрушевича, прийняло рішення не відповідати на радянські пропозиції. Звісно, цей момент не могла оминати увагою Польща. Звернення Х. Раковського дало привід польським часописам трактувати його як наслідок змови між галичанами і більшовиками, що збільшувало недовіря Антанти до ЗУНР. Тракткування польськими дипломатами галичан як «більшовиків іншої категорії» не могло не відбитися на подальших рішеннях Паризької мирної конференції.

Наступного дня засідання засідання ЗУНР відбулось в присутності представників Директорії – Швеця, Андрієвського, Мартоса, Шалдуна, Няньчура. Рішення було досить обдуманим: просити більшовиків звернутися з пропозицією переговорів до Директорії, яка має право переговорювати від імені ЗУНР у справах миру і війни. Таку телеграму (відповідь) вирішено було розповсюдити в усій Європі, що мало б додати прихильності Антанти до української справи. [5, с. 160].

Х. Раковський намагався вирішити західноукраїнське питання в іншому для «світової революції ключі». Голова українського Раднаркому усвідомлював що принципову позицію керівників ЗУНР

змінити не вдасться. Таким чином, ВУЦВК звертається вже до «трудящих Галичини» з закликом повстати проти уряду ЗУНР. Цікавим є те, що закликач цим не обмежувався. У зверненні був присутній стратегічний фрагмент, який за задумом Х. Раковського мав би позитивно вплинути на населення Східної Галичини. Радянська сторона обіцяла військову підтримку з боку УСРР та радянської Угорщини проти Польщі. Український Раднарком розраховував на те, що галичани, не маючи достатніх сил у боротьбі з поляками, прихильно поставляться до пропозицій. Проте не було враховано одного: ЗУНР користувалась повною довірою і підтримкою населення. Не дивлячись на те, що «Звернення ВУЦВК» активно розповсюджувалось по території ЗУНР місцевими комуністичними агітаторами, якогось помітного ефекту воно для радянської сторони не дало [7, с. 521].

Однак, більшовицькі надії почали провалюватися під впливом трьох обставин. Перша полягала в травневому антирадянському заколоті армії М. Григор'єва, яку планувалося використати на румунському фронті. Друга – в поразці УГА та стрімкому просуванні польського війська на зустріч Червоній армії. Третя – Москва знала що в скорім часі Антанта використає армію генерала Ю. Галлера, мета якої не приховувалась – зупинити більшовицьке просування. В такій ситуації військове зіткнення ставало неминучим. Радянське військове керівництво вимагало від розвідки оперативних даних про ситуацію в Галичині.

Зміна ситуації змусила РКП(б)У інспірувати діяльність комуністичних організацій на західноукраїнських землях, куди було скеровано чимало більшовиків-галичан з Росії і Східної України, які в лютому 1919 р. у Станіславі проголосили створення Комуністичної партії Східної Галичини. Водночас на території Росії і радянської України на початку квітня було сформовано Галбюро при ЦК КП(б)У, а у травні - Крайовий комітет КПСГ у Києві, та Галревком, що виник вже в 1920 р. Вони провадили активну агітаційно-пропагандистську роботу серед населення ЗУНР. Так, Галбюро скеровувало групи галичан-комуністів для деморалізації корпусів УГА [2, с. 224].

8 червня 1919 р. розпочалася Чортківська наступальна операція УГА, що паралізувало наміри нового звернення радянського уряду Харкова до ЗУНР. Однак, широку увагу Європи вдалося привернути в ході подій кінця червня. Так, 23 червня частини Першого корпусу УГА, ввійшли у Броди, які були вже зайняті підрозділами Червоної армії. Польща вдруге «проінформувала» Європу. Цей факт спрощував справу польської дипломатії – переконати Антанту в

порозумінні галичан з більшовиками. Так, повідомлення третьої Експозитури польського Галицько-Волинського фронту до Варшави підкреслювало: «більшовицькі частини зустріли галичан приязно і після переговорів, які мали дружній характер, залишили місто і відійшли в Радзивилів» [2, с. 224].

Відступ УГА, внаслідок поразки в підсумку Чортківської операції, став підставою нового дипломатичного тиску з боку українського більшовицького уряду. Результатом цього на початку липня стали переговори О. Грекова (без узгодження з Є. Петрушевичем) з командуванням дванадцятої Червоної армії. Переговори відбулися у штабному вагоні з наркомом у військових справах УСРР Миколою Подвойским. Галичани актуалізували питання допомоги УГА боєприпасами та амуніцією, на що нарком заявив, що червоні «не тільки можуть доставити нам усяку кількість амуніції і зброї, але готові дати навіть поміч своїми збройними силами, якщо ми погодимося на їх умови. Тут він відчитав нам десять своїх вимог, з яких, на жаль, можу собі пригадати тільки три, а саме: 1. Передати до їх рук Головного Отамана С. Петлюру, коли вони його відкинуть до Збруча. 2. Ми зобов'яжемося негайно розв'язати Корпус полковника Коновальця. 3. Ми негайно приймемо до всіх наших частин військових з'єднань від бригади вгору їх зв'язкових старшин» [2, с. 225].

5 липня 1919 р. партією більшовиків були скеровані у Східну Галичину М. Левицький, М. Баран, завданням яких було об'єднання наявних тут комуністичних груп та організацій для повалення уряду ЗУНР. Це ж питання розглянув 27 травня 1919 року пленум ЦК КП(б)У, який вирішив, що необхідно, на противагу урядові Є. Петрушевича, створити радянський, а також посилити роботу серед селянства з метою компрометації уряду ЗУНР [4, с. 64].

Однак, після захоплення Польщею Східної Галичини (липень 1919 р.) розрахунки Москви руйнувалися. Це засвідчило засідання політбюро ЦК КП(б)У від 10 серпня 1919 р. в Києві. Засідання дійшло висновку, що перспективи встановлення радянської влади в Галичині відсуваються на невизначений час, нарада запропонувала скерувати в Галичину сили для організації партійних осередків, партизанських загонів для посилення розкладання галицьких частин. Але ця робота активізувалася лише в 1920 р., коли було відновлено радянську владу а Україні і знову з'явилися надії на світову революцію [4, с. 64].

23 квітня 1920 р. у ході конференції галицьких і буковинських комуністів в Києві було створено Галревком у м. Тернополі, до складу якого ввійшли Ф. Кон (голова), М. Баран, Ф.Конар, М. Левицький, І. Немоловський, О. Паліїв та інші. Вже 16 липня ЦК РКП(б) затвердив

М. Затонського на посаді голови Галревкому. Таким чином, Галревком був виразником волі ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У, а не волі населення Галичини [4, с. 65]. Показовим є той факт, що Галревком був створений через день після підписання Варшавського договору, що зайвий раз є доказом, що Галичині відводилась роль плацдарму у поході на Європу.

Створення Галревкому та ГСРР засвідчило, що Східна Галичина ще має місце в планах більшовицького керівництва. Перший законодавчий акт Галревкому під назвою «До працюючих усього світу, до урядів соціалістичних радянських республік і урядів усіх капіталістичних держав» від 15 липня 1920 року заявляв, що із звільненням краю від поляків тут буде утворена робітничо-селянська держава - Галицька Соціалістична Радянська Республіка. Галревком запропонував урядам усіх країн налагодити з нею дипломатичні стосунки, а також заявив про свою повну солідарність у внутрішній і зовнішній політиці з урядами РРФСР та УРСР [4, с. 63].

У своїй внутрішній політиці Галревком керувався тими ж принципами, що і більшовики на Наддніпрянщині. Це яскраво засвідчують інструкції В. Леніна, що передбачали «не панькатись з буржуазією і заможним селянством» [4, с. 74]. Показовим також є частина промови В. Затонського, що розкриває ставлення більшовиків до населення ЗУНР: «Я знаю, що в Галичині нема властивої української буржуазії, але є українська інтелігенція, ті прихвосні буржуазії, котрих я більш ненавиджу, ніж саму буржуазію. Я сам професор вищого технічного училища і маю, може, більше від багатьох інших галицьких інтелігентів права називати себе інтелігентом, однак зі всіх клас суспільних я найбільше ненавиджу інтелігенцію і вважаю конечним в інтересах всесвітньої революції, в інтересах комунізму її винищити з корінням [...]. Ви самі мусите зреволюціонізуватися, щоби стати достойними товаришами червоноармійців російської совітської республіки [...]» [7, с. 477]. Таким чином, Східна Галичина мала б стати не тільки плацдармом поширення світової революції В. Леніна, але й перетворитися на типову радянську республіку з більшовицькими принципами внутрішнього розвитку.

Внаслідок наступу переважаючих польських військ Червона армія змушена була відступити за р. Збруч. Таким чином, 19 вересня 1920 р. поляки захопили Тернопіль, а вже 21 вересня ГСРР перестала існувати (проіснувала 52 дні).

У спогадах М. Лозинського та О. Назарука згадується про пропозиції в першій половині липня від уряду Радянської України і

командування Червоної армії, які пропонували диктаторові Є. Петрушевичу укласти союз на таких умовах: порвати з С. Петлюрою, відкликати від нього Січових стрільців Є. Коновальця, створити спільну армію зі збереженням автономії УГА та невтручанням у внутрішні справи ЗУНР [2, с. 225].

М. Лозинський з цього приводу зазначав, що Є. Петрушевич далі тримався своєї орієнтації на С. Петлюру та Антанту. Тоді не дивно, що вже в середині липня 1920 р. в згаданій декларації Галревкому Є. Петрушевич і С. Петлюра змальовувалися як зрадники і запродавці українського народу [4, с. 63]. С. Петлюра поставав в такому світлі й через те, що підписав Варшавський договір з Польщею, віддавши останній західноукраїнські землі, на які радянське керівництво Кремля мало свої плани.

На пленарному засіданні Ризької мирної конференції радянська делегація оголосила заяву від 23 вересня 1920 р. про те, що вирішення долі Західної України повинно залежати від вільного волевиявлення всіх національностей, що її населяють. Однак, 17 травня 1921 р. ВУЦВК УСРР ратифікував Ризький мирний договір.

Фінальною стала подія 14 березня 1923 р., коли Рада послів Антанти на вимогу польського уряду передала право на суверенітет Східної Галичини і Західної Волині Польщі. Народний Комісаріат закордонних справ РРФСР 13 березня 1923 р. висловився протестом на вищезазначену подію: «Неможливо допустити що український народ залишиться байдужим до долі своїх одноплемінників, які населяють Східну Галичину. Якщо за Ризьким договором Росія і Україна відмовилися від своїх прав на території, розташовані на захід від нового польського кордону, то це зовсім не означає, що доля цих територій для них байдужа [...]. Було б помилкою допускати, що радянські республіки можуть спокійно спостерігати утворення нових комбінацій, спрямованих проти них» [4, с. 78-79]. Однак, після 14 березня 1923 р. ідея використання Східної Галичини як плацдарму поширення світової комуністичної революції в планах радянських керівників втрачала свій сенс.

Таким чином, ЗУНР у геополітичних розрахунках більшовицької Росії мала б стати воротами світової комуністичної революції. Однак, цим експансіоністським планам Кремля здійснитися не судилося. Несприятлива зовнішньополітична ситуація, та зазіхання на ЗУНР одночасно кількох агресорів стали головними причинами краху більшовицьких очікувань. Можна лише уявити, як змінився б хід світової історії, якщо б дипломатія ЗУНР пішла на співпрацю з більшовиками. Логічним є припущення, що у разі реалізації такого

сценарію комуністичні Росія (включно з УСРР) і Німеччина стали б найпотужнішою силою на європейському континенті, експансію якої зупинити було б украй важко.

Уряд ЗУНР відкинув пропозиції Радянської Росії (формально – уряду Української Соціалістичної Республіки) щодо військово-політичного об'єднання з кількох причин. По-перше, радянські війська були скеровані проти Директорії, з якою вже було задекларовано об'єднання. По-друге, військово-політичний союз з Червоною армією логічно означав пряме протистояння проти військ УНР. По-третє, зближення з більшовиками означало б повний розрив з Антантою, від якої залежала ЗУНР. По-четверте, більшовицькі принципи соціально-політичного устрою, що ґрунтувались на ідеї диктатури пролетаріату, були діаметрально протилежними принципам демократії західного зразка, на яких формувалися західноукраїнські політики.

Незважаючи на важливість у той час пропольського вектору дипломатії УНР, керівники ЗУНР відмовилися від прийняття пропозицій Раднаркому УСРР. Іншими словами: керманичі галицької республіки відмовилися від спокуси отримати тимчасовий тактичний вииграш й залишилися на позиції збереження єдиної Української держави.

Джерела та література:

1. Вериґа В. Галицька Соціалістична Советська Республіка (1920 р.) / В. Вериґа. – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Мельбурн, 1986. - 200 с.
2. Литвин М. ЗУНР на геополітичній карті Центрально-Східної Європи / М. Литвин // Західно-Українська Народна Республіка, історія і сучасність // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 208-229.
3. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: «ОЛІР», 1995. – 368 с.
4. Лісна І. Становлення національної державності в Галичині / І. Лісна – Львів, 1998. – 92 с.
5. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
6. Рубльов О. Українські визвольні змагання 1917 - 1921 рр. [Україна крізь віки.] / О. Рубльов, О. Реєнт. - К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. - Том 10. - 320 с.
7. Табачник Д. Українська дипломатія: нариси історії (1917 - 1990 рр.) / Д. Табачник. - К.: Либідь, 2006. – 768 с.

Матюк Олена
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ПОЛЬСЬКИХ ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕРНОВАНИХ (1920 - 1924 РР.)

У статті аналізується культурно-просвітня діяльність українських військовополонених в польських таборах для інтернованих.

Ключові слова: військовополонені, інтерновані, вояки, табір, військова еміграція.

В статье анализируется культурно-просветительная деятельность украинских военнопленных в польских лагерях для интернированных.

Ключевые слова: военнопленные, интернированные, воины, лагерь, военная эмиграция.

The article analyzes the cultural and educational activity Ukrainian POWs in Polish camps for internees.

Keywords: prisoners of war interned, soldiers, camp, military emigration.

Тривалий бойовий шлях, перебування у полоні, розлука з батьківщиною і ріднею, важкі табірні умови – усе це викликало фізичне й психічне перевтомлення українських військовиків. Незважаючи на це, у перші місяці утримувалася дисципліна й готовність швидкого повернення в Україну. Майже одразу ж, після короткого перепочинку й адаптації, в таборах розпочалася інтенсивна робота, організована культурно-освітніми відділами поодиноких дивізій.

На початку 1920 р. «цеглиною» справ культури і освіти у відроджуваному українському війську був Культурно-освітній відділ Армії УНР. На чолі цієї установи стояв письменник і громадський діяч Павло Зайцев [5, с. 44]. Подібні відділи при дивізіях створювалися на підставі розробленої міністром військових справ Уряду УНР, генералом Володимиром Сальським і затвердженої 25 лютого 1920 р. Головним Отаманом С. Петлюрою таємної «Інструкції для військових формувань у Румунії та Польщі». У рамках відділів утворено «Пресові квартири», які зобов'язувалися видавати власний часопис. Плани

культурно-освітньої праці в армії регулював наказ Головної команди Армії УНР від 25 травня 1920 р. [12, с. 137].

В усіх польських таборах, де були інтерновані військові частини наддніпрянської української армії проводилася значна культурно-просвітницька діяльність. Проте, про неї збереглося значно менше відомостей ніж про діяльність інтернованих в Чехії галичан. Інтерновані в польських таборах українські військові частини армії УНР утворювали свою адміністративно-організаційну цілісність. Польська влада мала безпосередній зв'язок лише зі штабами дивізій чи окремих груп при яких були зв'язкові старшини. Культурно-просвітницьку діяльність в таборах об'єднували культурно-освітні відділи, які мали свої філії в менших частинах. Головними їх завданнями була ліквідація неписьменності, піднесення інтелектуального рівня козаків і старшин та загальна й національна освіта.

Дамо коротку характеристику культурно-освітній діяльності в кожному з інтернованих таборів Польщі. Військовий табір в Тухолі був збудований ще німцями. Українські інтерновані вояки перебували в ньому лише в 1920 р. Проте, варто сказати, що все ж таки за короткий час інтерновані в Тухольському таборі інтенсивно займалися культурно-просвітницькою діяльністю [5, с. 48]. Доказом цього може слугувати існуюча в ньому бібліотека, книжки для якої надсилали земляки з Краю. Також в таборі відбувалися курси англійської та французької мов, етнографії, підготовки гімназійного та семінарського навчання, існували гуртки (драматичний, співочий, музичний і спортивний). Один з таборових бараків був пристосований для театральних вистав й там часто влаштовувалися спектаклі, концерти та інсценізації. Пізніше один з бараків перебудували на церкву й там велися богослужіння [7, с. 34].

Першим (12 червня 1920 р.) заснувався «правничий кружок» (голова – Іван Хичій), члени якого почали викладати з політичного, цивільного і карного права. 22 серпня було організовано «сільськогосподарський кружок», який діяв на підставі статуту, ухваленого всіма його членами. Члени цього гуртка проводили для всіх бажаючих курси садівництва, пасічництва, молочарства і годівлі худоби. Тоді ж розпочав свою діяльність і спортивний гурток, в рамках якого поручник Теофіль Богаєць zorganizував футбольну секцію [13, с. 12].

22 серпня 1920 р. заходами членів Ради старшин було засновано «Центральний Комітет Праці», метою діяльності якого мав стати розвиток культурної праці в таборі. Найбільш розбудований освітній гурток складався з п'яти секцій: початкового, середнього,

вищого і професійного шкільництва, а також позашкільної освіти. В рамках освітнього гуртка діяв автономний вчительський гурток, члени якого керували секцією початкового шкільництва і позашкільної освіти, вели педагогічний вишкіл, збирали фахову бібліотеку [5, с. 48].

Варто наголосити, що найбільш активно розвинув свою діяльність заснований 24 червня 1920 р. «просвітній кружок», співголовами якого було обрано сотників Фердинанда Балицького і Омеляна Царевича, секретарем – Деніса Спилика [13, с. 13].

У таборі Тухолья дуже активним став Драматичний гурток ім. Івана Франка, засновний 1 липня 1920 р. Як зазначалося у його статуті «вишколювати артистичні сили, студіювати твори нашої і європейської літератури драматичної, [...] давали драматичні виступи» [13, с. 18].

Важливим є те, що попри відсутність у полонених українців необхідного друкарського устаткування, у таборі активно розвивалася видавнича діяльність. Першим у Тухолі почав виходити одноаркушний сатирично-гумористичний журнал «Взад», друге число якого вийшло 9 червня 1920 р.

29 жовтня 1920 р. у Тухолі було засновано «Антинікотиновий кружок», члени якого відповідно до статутних положень мали поширювати відмову від вживання тютюну, а зібрані від членів кошти «складати на одну з добродійних цілей нашого народу». 20 лютого 1921 р. у зв'язку з масовими звільненнями полонених, члени гуртка прийняли рішення про його самоліквідацію [13, с. 17].

За словами одного з мешканців табору – поручника Д. Богачевського «життєва сила, душевне наставлення і життєрадісність» полонених старшин УНА «найсильніше проявилось у ділянці культурно-мистецького життя» [2, с. 578].

11 листопада 1920 р. у таборі з'явилося перший номер нового рукописного часопису під назвою «Табір». (Слід відзначити, що Павло Шандрук – співзасновник військового журналу «Табір» та редактор збірника «Українсько-московська війна в 1920 р. в документах» (1933)). Редакцією часопису «Табір» було започатковано кілька постійних рубрик («Веселий кутик», «Хроніка», «З кружків і відчитової салі» та ін.). Практично у кожному часописі були публікації художньо-мистецького напрямку. Слід сказати, що «Табір» відіграв важливу роль у житті полонених, розмішуючи на своїх стрічках статті з історії українського національного-визвольного руху, матеріали ідеологічного характеру, критику, вірші, іронічні й саркастичні гуморески, прислів'я та приказки [13, с. 19].

Під управою Центрального комітету «Праця» у Тухолі діяли Військова комісія, яка проводила курси для офіцерів, та правничий гурток, що організовував систематичні курси з різних ділянок права, суспільної економіки, а також підготовчі курси для майбутніх студентів. Інші табірні гуртки це – це спортивний, торговельний, сільськогосподарський і технічно-промисловий. Хід культурно-освітньої роботи серед полонених порушували виїзди, втечі і звільнення з табору її організаторів та учасників [5, с. 49].

Найближчим до Тарнівського центру був Вадовицький табір. Потрібно відзначити, що незважаючи на важкі умови перебування у ньому теж проводилася значна культурно-просвітницька діяльність. Насамперед була ліквідована не писемність у 300 козаків, проводилися шкільні заняття, були організовані курси українознавства. Для культурно-просвітницької діяльності в таборі були засновані окремі секції. Наукова влаштовувала реферати, історична – збирала матеріали, художня - гуртувала артистично-художні сили та давала їм можливість розвинути свій фах. Варто зауважити що у Вадовицькому таборі працював свій хор, театр та інші подібні організації. У Вадовицях продовжувала свою працю «Спільна Юнацька школа», яка перед тим проводила навчання в Кам'янці. У Вадовицях, у присутності Головного Отамана відбувся й випуск молодих старшин цієї школи. Протягом 1921-1922 рр. в таборі гостювала група Юрія Гаєвського, яка влаштувала там 102 безкоштовних вистав для інтернованого вояцтва [7, с. 35].

У таборі інтернованих у Пйотркові в 1921 р. функціонував окремий культурно-просвітній гурток, який мав секції: навчання, викладову, театральну й читальну. В планах було також заснувати і видавничу секцію. Заходами культурно-просвітницького гуртка у Пйотрківському таборі були утворені школи для неписьменних козаків. Для старшин були організовані курси німецької і французької мов, історії української літератури та есперанто. В таборі було й товариство есперантистів, а також українська студентська громада. Для інтернованих в таборі вояків влаштовувалися реферати, був організований хор в складі 30 чол., діяв декламаційний та драматичний відділи [7, с. 36].

Щодо культурно-просвітницької діяльності в таборі Александра Куявського, потрібно наголосити, що даний табір відрізнявся від всіх інших у Польщі, так як не був ізольований від міста. У ньому від початку проводилася курсова і шкільна діяльність. В таборових школах працювало 9 учителів, результатом чого стала ліквідація неписьменності за два місяці. Таборові курси були як

систематичні, так і не систематичні. В таборі відбувалися колективні читання і вечірки, проводилася видавнича і мистецька діяльність. Заходами Співочого гуртка був заснований дивізійний хор, що співав у церкві, театрі, а також і поза табором. Співочий гурток видавав «збірник українських пісень» з репертуару цього дивізійного хору. В Александрові Куявському був свій театр, в якому могло поміститися до 400 глядачів. Вистави відбувалися зазвичай двічі на тиждень. Влаштовувало їх безкоштовне Драматичне Товариство ім. М. Садовського. Варто відзначити й таборовий кінематограф, сеанси якого відбувалися щодня. З січня 1921 р. виник й спортивний гурток, діяла «Українська Студентська Громада», яка в 1921 р. нараховувала 43 чол. Александрівський кооператив мав свою бібліотеку, кооперативні курси, видавав часопис «Зірниця» і взагалі підтримував культурно-просвітню працю табору. Також в таборі видавалася двічі на тиждень газета «Нове Життя» та неперіодичний журнал громади старшин «Український стрілець». В Александрові Куявському виходила низка гумористичних часописів: «Промінь», «Окріп», «Характерник», «Комарь», «Гримаєв» та інші. Видавали інтерновані й підручники, збірники пісень, переклади [4, с. 353-364].

В березні 1921 р. при 6 стрілецькій дивізії було засноване Братство св. Покрови, яке дбало про друк церковних служебників на українській мові. Воно видавало молитви українською мовою, календар з метою задоволення релігійних потреб емігрантів. Для таборян Братство організовувало виклади релігійно-морального змісту.

В грудні 1921 р. колишніх військових з Александра Куявського перевели до Щепіорна, де вже продовжувалася розпочата культурно-просвітня праця. Тут вони також спорудили церкву й відбували службу. В Щепіорні була друкарня 4-тої київської дивізії; там продовжував виходити «Релігійно-Науковий Вісник». Цей журнал розходився й на Волині, де місцеве православне духовенство визнало його за свій орган. Особливо великі досягнення у виданні цього журналу мав о. П. Білон і проф. В. Біднов. На початку 1922 р. була заснована Головна Військова Рада Братств св. Покрови, яка об'єднала численні св. Покровські Братства, що існували при окремих інтернованих в Польщі українських військових частинах. В Щепіорні видавало свої публікації товариство «До Світа», засноване в березні 1922 р. (ініціативи Є. Бачинського) [7, с. 38].

Інтенсивна культурно-просвітня праця розвинулася в таборі інтернованих в Ланцуті. Тут діяв таборовий народний університет, гімназія, низка різних організацій, проводилося видавництво і відбувався з'їзд культурно-просвітніх робітників з Армії УНР.

Народний Університет в Ланцуті був першим на еміграції українським народним університетом. Відкритий він був у червні 1921 р. академічною промовою на тему: «Українська школа». Український Народний Університет був відкритий в складі трьох факультетів – економічного, історично-філологічного та математично-природничого. Пізніше був також відкритий військовий факультет. Управління університету здійснювалося проф. В. Бідановим та деканами: Л. Білецьким, М. Чайковським та А. Ільницьким [3, с. 19].

В липні-серпні 1921 р. табір інтернованих в Ланцуті був переведений до Стрілкова на Познанщині. Це значно ускладнювало роботу університету, що й у подальшому відбилося на його розвитку. Однією з причин цього стало саме розташування Стрілкова, який значно далі знаходився від Тарнова, що власне і ускладнювало співпрацю між професорами. Більш ефективною велася робота на військовому факультеті. Військовий факультет в таборах Ланцуту проіснував до 26 червня 1922 р. [7, с. 40]. В травні 1921 р. в Ланцуті була організована українська гімназія, яка мала 4 класи з 124 учнями.

Слід відзначити й діяльність Державної Спільної Юнацької школи, яка була перейменована 27 липня 1921 р. з Кам'янецької Піхотної Юнацької Школи. Вона повинна була за 6 місяців дати армії ґрунтовну підготовку для молодих старшин для заміщення посад включно до командира сотні. Спочатку школа була розташована в таборі Ланцут, проте в травні 1921 р. була переведена у табір Вадовиці, а пізніше вже до Каліша [11, с. 56].

На початку 1921 р. в таборі Ланцут була організована Спілка захисту рідної мови. Ця організація виникла при штабі Дієвої Армії, інтернованої в польських таборах. Дана Спілка поширювала свою діяльність на всі табори. Вона мала дбати про влаштування систематичних лекцій української мови, літератури, історії, географії, історії культури, архітектури, малярства, пісні й музики, влаштовувати концерти та вистави.

В Ланцуті також широко розвинув свою діяльність «Союз Українок». За його сприяння пізніше там була влаштована «Хата козака» та дитячий садок, в якому виховувались діти українських емігрантів. Союз Українок щотижня організовував концерти й вистави. Варто відзначити діяльність таборового театру ім. Т. Шевченка та хору. Театр мав одну сцену, на якій виступало 4 чи 5 драматичних гуртків і один оперний [1, с. 98].

В квітні 1921 р. в Ланцуті відбувся з'їзд культурно-просвітніх робітників Армії УНР. На даному з'їзді була ухвалена низка постанов про культурно-просвітню працю серед війська. Керування цією

працею мало бути зосереджене у військовому міністерстві, в спеціальному управлінні культурно-просвітніми справами [7, с. 41].

З переведення в липні-серпні 1921 р. інтернованих з Ланцуту до Стрілкова умови культурно-просвітньої праці значно погіршилися. Спочатку умови перебування в Стрілковському таборі давали деякі можливості для культурно-просвітньої праці, проте згодом – особливо в 1922 р. – вони дуже погіршали, а пізніше культурна праця зовсім занепала. Ускладнювало становище в таборі й те, що українці деякий час були інтерновані разом з росіянами, що було причиною частих суперечок.

Варто відзначити те, що попри складні умови проживання, в таборі продовжували функціонувати засновані ще в Ланцуті культурно-просвітні установи. Тут діяв народний університет, гімназія, школа грамоти, влаштовувалися окремі відділи на різні теми з козаками. В таборі була власна бібліотека, капела, театр, читальня, хор та художня студія. В Стрілкові продовжували виходити часописи, працювало три драматичних товариства, які влаштовували свої вистави та концерти як в самому таборі, так і поза його межами. Крім згаданих періодичних видань виходили: «Наша Зоря», «Будяк», «Запорозька думка», «Блоха», «Промінь», «Студентський Вісник», «Військовий Науковий Вісник», а також різні видання у формі таборових листівок, рефератів на військові теми [9, с. 24].

З кінця серпня 1922 р. інтерновані вояки з Стрілкова переїхали до таборів Каліша та Щепіорна. Відтоді Каліш та Щепіорно на досить довгий час стали осередком українського таборового життя в Польщі. Сюди перевезли деякі табові установи Стрілківського табору.

В 1922 р. в Щепіорнівському таборі було організовано Драматичне Товариство ім. М. Садовського. З 1923 р. функціонував Філософічний гурток, який організовував щотижня свої збори з рефератами. Заходами о. П. Білона було видано працю В. Ерна про Г. Сковороду. В Щепіорні при 6-тій дивізії існувало Братство св. Покрови, яке мало власну друкарню й проводило видавничу діяльність. В 1922 р. було утворено літературно-артистичне товариство «Мистецтво», метою якого було студіювання рідної та чужоземної літератури, видавнича діяльність, реферати, літературні бесіди та ін. [7, с. 43].

Варто відзначити культурно-освітню роботу, що була організована в Калішському таборі. У всіх відділах культурно-освітньої діяльності проходила інтенсивна робота. Була школа грамоти на три ступені, яка мала 420 учнів. Організовано було бібліотеку, яку щодня відвідувало понад 300 осіб.

Старшини Калішського табору організували комісію, яка переклала понад 30 військових творів на українську мову. Плідною була і видавнича діяльність. Інтенсивно працювали фахові майстерні. Була заснована фото студія, яка фіксувала життя інтернованих. Діяла й художня студія, яка в 1921 р. мала дві вистави – в самому таборі і в м. Каліші. Був організований курс малювання для козаків.

Майже з самого початку існування Калішського табору в ньому було засноване Драматичне Товариство ім. Садовського, яке вже 6 серпня 1922 р. святкувало ювілей з нагоди влаштування 100 вистав. Театр в Каліші був одним з найкращих серед усіх інтернованих таборів. Драматичні вистави організовували й інші таборові організації, зокрема «Просвіта».

Інтерновані в Калішському таборі заснували й багато інших таборових організацій. Наприклад при 3-ій стрілецькій дивізії заснувалося в 1923 р. Товариство плекання військових знань. При 2-ій Волинській стрілецькій дивізії утворилася Студентська громада.

Найстарішою українською організацією в Каліші було Товариство допомоги емігрантам з України та їхнім родинам. Дана організація утримувала в Каліші дім українського емігранта, мала майстерні ручних жіночих виробів, друкарню та бібліотеку. В зв'язку з цим, з ініціативи Миколи Шаповала у 1922 р. постало видавництво «Чорномор» [7, с. 46].

В 1922 р. в Каліші виходив літературний місячник «Веселка», заснований групою молодих літераторів, що перед тим гуртувалася біля «Залізного Стрільця». Товариство мало свій кіоск для продажу книжок та часописів. Робило спроби заснувати й свою драматичну секцію, влаштувало короткі драматичні курси, на яких викладав полковник В. Євтимович, організувало товариство і власну драматичну трупу під режисурою М. Горуновича [6, с. 227].

Отже, аналізуючи культурно-освітню діяльність інтернованих українців можна зробити висновки. Культурно-освітня діяльність розгорнулася у кожному таборі. Організовувалися бібліотеки, початкові школи, гімназії і навіть університет, створювалися різні курси. Засновувалися хори, оркестри і театральні групи, видавалися преса і підручники, організовувалися спортивні змагання. Під час перебування у таборах командування Армії УНР подбало про підготовку власних кадрів. У квітні 1921 р. почалася підготовка до проведення курсів для штабних офіцерів. Вони були відкриті того ж року у Каліші. Відновлено діяльність старшинської школи, яка по черзі працювала в Ланцуті, Вадовицях і Каліші.

Однією з болючих проблем, крім фінансових, була нестача навчальних предметів. Для цього інтенсивно організовувались власні переклади французьких та німецьких підручників.

Початкова культурно-освітня праця була стихійна, без відповідної координації між таборами. Важливим завданням культурно-освітніх відділів було поширення національної свідомості інтернованих та підтримка патріотизму.

Джерала та література:

1. Богачевський Д. На возі і під возом / Д. Богачевський. – Торонто, 1976. – 129 с.
2. Богачевський Д. Табор полонених у Тухоллі // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С. 56 – 581.
3. Військовий факультет українського народного університету в таборі Ланцут – Стржалково // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Зб. 4. – С. 19
4. Вішка О. Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському // Збірник праць науково-дослідницького центру періодики. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 353–364.
5. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920 – 1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / О. Вішка. – Львів, 2002. – 518 с.
6. Зарубенко І. Веселка й веселківці / І. Зарубенко. – Торонто // «За Державність» Матеріали до історії Війська Українського: Українське Воєнно-Історичне Товариство. – С. 226–235.
7. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 403 с.
8. Отмарштейн Ю. До історії повстанського рейду ген. Хор Г. Тютюнника в листопаді 1921 // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Зб. 7 – 8. – С. 15–23.
9. Видання по таборах інтернованих українців Армії УНР // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Зб. 1. – С. 24
10. Сегеда С. Українська військова преса 1920 – 1921 років: ретроспективний аналіз / С. Сегеда // Збірник наукових праць Гілея: науковий вісник, 2010. – С. 3–17.
11. Срібняк І. Обеззброєна але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921 - 1924 рр.) / І. Срібняк. – Київ; Філадельфія, 1997. – 187 с.

12. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки – українці в країнах Центральної та Південно – Східної Європи: становище, організація, культурно – просвітницька діяльність (1919 – 1924) / І. Срібняк. – К., 2000. – 323 с.
13. Срібняк І. Останній шлях УГА: Обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у 1920 – 1922 рр. / І. Срібняк. – К; Торунь, 1999. – 50 с.
14. Стечишин М. Щипіорнський військови цвинтар (Спроби історичного нарису) / М.Стечишин // За Державність. – Каліш, 1930. – С.151–184.

Власюк Олег

Науковий редактор «Книги Пам'яті Рівненської області».

УКРАЇНСЬКІ ПРЕДСТАВНИКИ ВІД ВОЛИНИ У ПОЛЬСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1922–1927 РР.)

Автор здійснив спробу персоніфікувати діяльність українського представництва Волині у польському парламенті 1922 – 1927 рр., подати короткі життєписи українських депутатів, партійно-ідеологічну приналежність та їх доробок.

Ключові слова: Волинь, політика, парламент, Польща.

Автор осуществил попытку персонифицировать деятельность украинского представительства Волыни в польском парламенте 1922 – 1927 гг., представить короткие жизнеописания, партийно-идеологическую принадлежность и результаты работы.

Ключевые слова: Волынь, политика, парламент, Польша.

Author attempted to trace the activities of the Ukrainian deputies of Polish Sejm of first term (1922 - 1927), to give short biographies of the Ukrainian deputies, party-ideological face and their work.

Keywords: Volyn, policy, parliament, Poland.

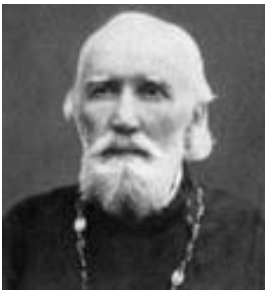
Вищий законодавчий орган Польської держави став для українців трибуною для висловлення своїх прагнень, боротьби проти обмеження діяльності українських культурно-освітніх і господарських інституцій, протестів проти сваволі адміністрації на місцях. Про активність українських парламентарів та про ступінь гостроти питання протягом міжвоєнного двадцятиліття свідчить той факт, що саме українські народні обранці найчастіше з-поміж усіх парламентарів виступали з сеймової трибуни та піднімали найболючіші проблеми життя українців у Польщі. Так, за нашими підрахунками, у сеймі 1922 - 1927 рр. представники Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя подали 1002 інтерпеляції і 116 депутатських пропозицій, що стосувалися усіх без винятку царин життя, 278 разів виголошували промови з сеймової трибуни. Крім того, 145 інтерпеляцій, 11 пропозицій та 38 промов – на рахунку проурядового Українського селянського клубу від Галичини. Проте за цими сухими цифрами та фактами втрачається персональний вимір українського парламентського представництва, ховаються долі й постаті живих людей. Зібраний матеріал дозволяє персоніфікувати, «оживити»

діяльність українців Волині у парламенті Польської республіки міжвоєнного періоду, представляє їх короткі життєписи та добробок у законодавчих органах.



Братунь Андрій (1891 – ?).

Народився у с. Стрільці Горохівського повіту. В 1912 р. закінчив Вінницьку вчительську семінарію, згодом навчався в офіцерській школі у Києві та Вінницькому вчительському інституті. Після 1917 р. брав участь у формуванні українських військових підрозділів, працював шкільним інспектором, в 1919 р. обраний головою товариства «Просвіта» у Горохівському повіті. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №56 (Ковель, Любомль, Володимир, Горохів) [2, с. 331]. Член Українського сеймового клубу, в 1925 р. – його секретар. Працював у сеймовій комісії з охорони праці. Автор 30 інтерпеляцій, 2 рази виступав з сеймової трибуни. Співзасновник партії "Селянський союз", пізніше увійшов до складу «Сельробу». На наступних парламентських виборах 1928 р. балотувався за державними списками від «Сельроб-правиці», проте не отримав необхідної кількості голосів. З 1931 р. брав участь у діяльності Волинського Українського Об'єднання. Подальша доля невідома.



Герштанський Дем'ян (1865 – 1936).

Народився у с. Тараж Кременецького повіту. Закінчив Волинську духовну семінарію, працював учителем початкової школи в с. Мельці Ковельського повіту. З 1886 р. – парафіяльний священик у Володимирі. В 1907 р. був обраний до російської Думи. В 1922 р. – сенатор польського парламенту від Волинського воєводства [3, с. 417]. Член Володимирського духовного правління.

Карпінський Олександр (1867 – 1929). Народився в Сувалках. Закінчив юридичний факультет Московського університету, навчання переїхав до Варшави, займався



юридичною практикою у повітах Ломжа, Седльці, Гарволін. У 1915 - 1917 рр. працював нотаріусом та суддею в Чернігові, де став членом Товариства українських поступовців. У 1918 р. – заступник міністра внутрішніх справ в уряді В. Винниченка, деякий час – керівник міністерства закордонних справ. У 1921 р. отримав посаду слідчого судді в Лукові, а з 1922 р. займався адвокатською практикою у Рівному, член місцевої філії «Просвіти». В 1922 - 1927 рр. – сенатор за державними списками від БНМ, голова українського сенаторського клубу, працював у правничій та регламентній комісіях. Публікував статті в періодиці [3, с. 458].



Козицький Сергій (1883 – 1941). Народився у Володимирі-Волинському, у 1902 р. закінчив учительську семінарію в Холмі, в 1911 – вчительський інститут та кооперативні курси у Москві [5, с. 255]. Переслідувався царською владою. В добу УНР був повітовим комісаром освіти в Кам'янці-Подільському. В 1921 р. повернувся на Волинь, працював вчителем у с. Лип'є та с. Михалківці у Здолбунівському повіті. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №58 (Кременець, Дубно, Острог). Член Українського сеймового клубу, в 1926 р. – його голова, один із найбільш активних українських послів сейму. Працював в освітній сеймовій комісії. Автор 191 інтерпеляції, 3 депутатських пропозицій, 13 разів виступав з сеймової трибуни. Польські суди 4 рази вимагали зняти з нього депутатську недоторканість з метою відкриття кримінальних справ. Один із засновників партії «Селянський союз», в 1926 р. підтримав утворення «Сельробу», входив до його ЦК. Після розколу «Сельробу» очолював «Сельроб-правизю». Керував «Просвітою» в Острозі, брав участь в діяльності низки українських культурно-освітніх і громадських інституцій. На наступних парламентських виборах здобув мандат сенатора за списками «Сельробу» від Волинського воєводства [4, с. 178-179]. В 1930 р. був арештований і засуджений на півтора року за антидержавну діяльність. Після звільнення відійшов від громадсько-політичної діяльності, був дяконом в Острожці, за деякими даними – симпатизував ОУН. Помер у січні 1941 р. в лікарні Острога. Був одним із дослідників української народно-пісенної творчості Волині і Холмщини.



Козубський Борис (1886 – 1953). Народився у Вишнівці Кременецького повіту, закінчив Острозьку гімназію, навчався на юридичних факультетах Київського і Харківського університетів. Вступив до Револуційної української партії, пізніше – до УСДРП. В 1914 - 1917 рр. – голова повітової земської управи у Кременці, пізніше голова міської ради і наглядової ради союзу кооперативів [2, с. 332]. В 1917 р. був делегатом до Центральної Ради, член партії соціалістів-

федералістів. Засновник і голова «Просвіти» в Кременці. В 1919 р. був інтернований поляками у таборі в Домб'є. В 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №58 (Кременець, Дубно, Острог). Член Українського сеймового клубу. Працював у сеймових комісіях: конституційній, комунікаційній, правничій. Автор 34 інтерпеляцій, 1 депутатської пропозиції, 7 разів виступав з сеймової трибуни. В 1925 р. став одним із співзасновників УНДО, увійшов до складу ЦК. Співзасновник українського народного дому у Кременці і товариства «Сільський господар». В 1930-х роках займався приватною адвокатською практикою. Переслідувався польською владою, двічі арештований. Влітку 1941 р. – член Української національної ради у Львові та Української ради довір'я на Волині. Під час війни продовжував юридичну практику у Кременці та Львові. Арештований НКВД в серпні 1948 р., засуджений на 25 років. Відбував покарання у Мордовії, де й помер.



Комаревич Василь (1891 – 1927). Народився у с. Дібрівка Звягільського повіту. Юридичну освіту здобув у Варшавському університеті. Вступив до рядів УСДРП. Співзасновник і член товариства «Просвіта» у Володимирі. У 1922

– 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №56 (Ковель, Любомль, Володимир, Горохів). Член Українського сеймового клубу, його секретар. Працював у сеймових комісіях: конституційній і громадських робіт. Автор 3 інтерпеляцій. На запит представників правоцентристської польської більшості у

липні 1923 р. верховний суд позбавив його депутатських повноважень через відсутність громадянства [2, с. 332]. Помер у 1927 р.



Левчанівська Олена (1881 – 1940). Народилася у маєтку Городно на Волині. Склавши екзамени на атестат зрілості у Петербурзі, вступила на філософський відділ Віденського університету. За сімейними обставинами змушена була перервати навчання, згодом закінчила історичне відділення на Вищих жіночих курсах у Москві. Деякий час працювала у Житомирі, де разом з С. Підгірським і М. Черкавським долучилася до створення ряду українських

організацій і діяльності місцевої «Просвіти». Наприкінці 1919 р. повернулася на Волинь, працювала у ковельських та луцьких українських організаціях. У 1922 р. обрана до сенату від Волинського воєводства за списками БНМ, працювала в комісії закордонних справ [3, с. 419]. Налагодила контакти з галицькими жіночими організаціями, зокрема – з Союзом українок. Після закінчення сенаторських повноважень деякий час мешкала в Луцьку, а в 1931 р. переїхала до родинного маєтку. В 1939 р. арештована органами НКВС і невдовзі розстріляна (за іншою версією – померла на заслання в Казахстані).



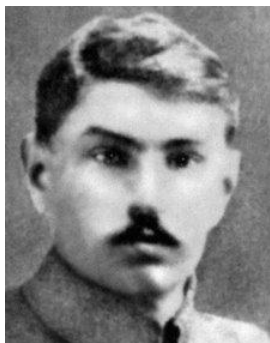
Луцкевич Марко (1882 – 1934). Народився 26.04.1882 р. в Ковелі. Отримав початкову домашню освіту і навчався в міській двокласній школі, пізніше закінчив вільний Народний Університет в Москві. Деякий час був членом Українсько-Руської партії хліборобів, підтримував зв'язки з колами есерів. Активно долучився до передвиборчої агітації БНМ в 1922 р., за що був заарештований, але в зв'язку з обранням його послом сейму у виборчому окрузі №56 (Ковель, Любомль, Володимир, Горохів) був

звільнений. Член Українського сеймового клубу. Складаючи депутатську присягу, принципово виголосив її спочатку українською, а потім польською мовою. Працював у сеймових комісіях: охорони праці, комунікацій. Автор 3 інтерпеляцій, 1 депутатської пропозиції, 3 рази виступав з сеймової трибуни. На початку 1920-х років встановив контакти з галицькими політичними колами, за деякими даними співпрацював з УВО. Пізніше зближується з комуністичними діячами і

переходить на радянофільські позиції. Польські суди 4 рази вимагали зняти з нього недоторканість з метою відкриття кримінальних справ. На їх вимогу в квітні 1923 р. Луцкевич був відданий до рук суду за звинуваченням в антидержавних промовах. Розуміючи, що відповідальності не уникнути, втікає до Чехословаччини, а звідти – до СРСР [1, с. 158]. Позбавлений депутатського мандату «за відсутність на сеймових засіданнях без вагомої причини». В СРСР певний час займався журналістською діяльністю, в 1926 р. був арештований радянськими органами безпеки і відправлений до Сибіру, де у 1934 р. в таборі він і помер.



Маркович Лев (1881 – 1930). Народився в м. Оргієві в Бессарабії. Навчався у гімназіях в Калуші, Варшаві та Києві. Після військової служби оселився у батьківському маєтку в с. Михалківці Острозького повіту. Продовжив справу батька, очоливши місцевий кредитний кооператив. Брав діяльну участь у громадській роботі, очолював гмінний виконавчий комітет, пізніше – голова повітової управи. В 1922 р. обраний сенатором від Волинського воеводства за списками БНМ, працював у комісіях: правничій і самоврядування. Очолював Український кооперативний банк в Острозі, став засновником і керівником місцевої кооперації, почесним членом товариства «Просвіта» [2, с. 335-336]. Помер наприкінці 1930 р. в Острозі.



Мохнюк Василь (1895 – 1940). Народився у Любомлі в селянській родині. В 1910 р. закінчив початкову школу, працював канцеляристом. В 1915 р. мобілізований до царської армії. В 1917 р. у Житомирі брав участь у формуванні українських військових частин, воював проти більшовиків і поляків [1, с. 158]. В районі Броди-Радивилів потрапив у польський полон, перебував у таборах для військовополонених у Домб'є і Ланцуті. В 1922 р. брав активну участь у передвиборчій агітації Блоку національних меншин. До сейму потрапив у 1923 р. замість іншого українського посла М. Пирогова, позбавленого депутатського мандату. Спочатку член Українського сеймового клубу. З лютого 1924 р. – клуб Українських соціал-демократів, в грудні того ж року не підтримав

рішення колег увійти до Комуністичної фракції. Відтак певний час залишався позафракційним (т.зв. «диким» послом), проте в червні 1925 р. повернувся до складу Українського клубу. Працював в еміграційній та бюджетній сеймових комісіях. Автор 23 інтерпеляцій, 1 раз виступав з сеймової трибуни. До жодних політичних угруповань не належав. Навесні 1940 р. заарештований НКВД і розстріляний.



Назарук Сергій (1896 – 1952). Народився у Володимирі-Волинському, в 1915 р. закінчив гімназію в Києві. Мобілізований у царську армію, брав участь в українізації військових частин [1, с. 158]. В 1919 р. повернувся на Волинь, разом з іншими ентузіастами заснував у Володимирі товариство «Просвіта». У 1922 р. був кандидатом до сейму за списком БНМ у виборчому окрузі №56 (Ковель, Любомль, Володимир, Горохів). Посольський мандат отримав у 1923 р. замість В.Комаревича, якого

верховний суд позбавив депутатських повноважень [2, с. 333]. Член Українського сеймового клубу, у 1925 р. був заступником голови. Працював у сеймових комісіях: військовій та морській. Автор 68 інтерпеляцій, 1 депутатської пропозиції, 8 разів виступав з сеймової трибуни. Був одним із співзасновників партії «Селянський союз», на установчому з'їзді «Сельробу» голосував проти входження «Сельсоюзу» до складу цієї сили, відтак з групою однодумців покинув ряди партії, пізніше разом з П. Васильчуком намагався відродити діяльність «Селянського союзу». В 1935 р. вступив до ВУО, член його повітової управи. Наприкінці 1946 р. заарештований НКВД, засуджений до 7 років таборів. Помер в 1952 р. у таборі в Кемеровській області Росії.



Павлюк Іларіон (1887 – ?). народився у с. Колесники Рівненського повіту. В 1905 р. закінчив шестирічну школу, згодом – слухач вільного університету ім. Шанявського у Москві. Призваний на військову службу до царської армії. Під час революції – організатор української адміністрації в Острозі, прихильник С. Петлюри [2, с. 333]. Як український урядовець інтернований поляками, після звільнення працював у

власному господарстві. В 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку

національних меншин, обраний у виборчому окрузі №58 (Кременець, Дубно, Острог). Член Українського сеймового клубу. Працював у сеймових комісіях: охорони праці, торгово-промисловій. Автор 13 інтерпеляцій, 3 рази виступав з сеймової трибуни. Безпартійний, проте вважався симпатиком УНДО.



Пашук Андрій (1891 – ?). Народився в с. Гараїмовичі Луцького повіту. Закінчив рільничу школу. Був першим керівником «Просвіти» в Луцьку. На початку 1920-х років – лідер волинських есерів. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №57 (Луцьк, Рівне). Спочатку член Українського сеймового клубу. З лютого 1924 р. – клуб Українських соціал-демократів, з грудня того ж року – член Комуністичної фракції [2, с. 297]. Працював у сеймових комісіях: сільськогосподарській і військовій. Один з найбільш активних послів сейму. Автор 70 інтерпеляцій, 4 депутатських пропозицій, 18 разів виступав з сеймової трибуни. Польські суди 6 разів вимагали зняти з нього депутатську недоторканість з метою відкриття кримінальних справ. В 1926 р. здійснив поїздку до США з метою встановлення контактів з діаспорою та пошуку фінансової підтримки. В 1928 р. виїхав до СРСР. Заарештований у 1933 р., подальша доля невідома.



Пирогов Микола (1875 – 1961). Народився у Чернігові, здобув медичну освіту. В 1910 - 1915 рр. – бургомістр Ковеля. В 1915 - 1919 рр. – організатор і керівник української гімназії в Києві. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №56 (Ковель, Любомль, Володимир, Горохів) [3, с. 327]. Член Українського сеймового клубу (заступник голови), його представник у сеймовому суді честі. Працював у сеймових комісіях: морській і громадської опіки. На запит представників правоцентристської польської більшості у травні 1923 р. верховний суд позбавив М. Пирогова депутатських повноважень через відсутність громадянства (хоча той і проживав на Волині від початку 1900-х років). Боровся за українізацію богослужінь,

староста Благовіщенської церкви у Ковелі. Під час Другої світової війни працював в органах самоврядування, входив до складу Української ради довір'я на Волині, знову був міським головою Ковеля. Після війни – на еміграції, помер в 1961 р. в Австралії.

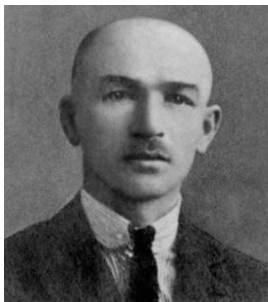


Підгірський Самійло (1888 – 1944).

Народився у с. Любитів Ковельського повіту в заможній селянській родині. В 1914 р. здобув юридичну освіту в петербурзькому університеті. Працював у Києві, де організував Товариство українських адвокатів, пізніше – голова Волинського губерніального земства у Житомирі, один із засновників церковного братства Св. Спаса. Вступив у партію соціалістів-федералістів, був депутатом від Волині у Центральній Раді.

Редактор першої української газети «Громадянин», один з організаторів «Просвіти» і «Рідної хати». В 1921 р. арештований польською владою. Після звільнення відкрив адвокатське бюро у Луцьку [2, с. 334]. В 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчих округах №56 (Ковель) і 57 (Луцьк, Рівне). Член Українського сеймового клубу, заступник голови, пізніше його очолював. Працював у сеймових комісіях: адміністративній, правничій, закордонних справ. Автор 53 інтерпеляцій, 3 депутатських пропозицій, 17 разів виступав з трибуни. В 1923 - 1924 рр. зблизився з галицькими політичними колами, зокрема з групою Д. Донцова, став співзасновником і першим головою Української партії національної роботи (революції), яка пізніше увійшла до складу УНДО. Підтримував діяльність цієї сили на теренах Волині, співпрацював з «Сельсоюзом». Неодноразово виступав адвокатом в політичних процесах, за деякими свідченнями – був членом УВО, пізніше співпрацював з ОУН. В 1927 р. заарештований за зберігання забороненої літератури, засуджений до 2 років ув'язнення, проте виправданий апеляційним судом. Здобув посольський мандат за списками БНМ в 1930 р., проте незабаром Ю. Пілсудський розпустив сейм другого скликання, тож С. Підгірський навіть не склав присяги. В 1930-х роках займався приватною адвокатською практикою. З приходом радянської влади перебував на нелегальному становищі. Під час німецької окупації працював у місцевому самоврядуванні, за зв'язки з ОУН було знищено його дружину і дочку. Входив до складу Української ради довір'я на Волині, був одним із кандидатів до Української Головної Визвольної Ради. В 1944 р. заарештований і

розстріляний НКВД (за іншою версією – помер у тюрмі в Києві в 1945 р.).



Приступа Хома (1895 – ?). Народився у с. Задвірці Перемишлянського повіту. Гімназію і агрономічні курси закінчив у Києві. В 1920 р. був слухачем Українського інституту марксизму-ленінізму в Харкові, тоді ж вступив у ряди Компартії Східної Галичини. Член правління української кооперації «Спілка» і «Просвіти» в Луцьку. Редактор газети «Українське життя» [3, с. 331]. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №57 (Луцьк, Рівне). Спочатку член Українського сеймового клубу. З лютого 1924 р. – клуб Українських соціал-демократів, з грудня того ж року – член Комуністичної фракції (секретар). Працював у військовій сеймовій комісії. Автор 65 інтерпеляцій, 5 депутатських пропозицій, 18 разів виступав з сеймової трибуни. Польські суди 6 разів вимагали зняти з нього недоторканість з метою відкриття кримінальних справ. В грудні 1927 р. виїхав до СРСР, де в 1930-х роках був репресований.



Тимошук Юрій (1880 – ?). Народився у с. Грабів Рівненського повіту. Після закінчення школи навчався на вчительських курсах в Рівному, працював вчителем, призваний на службу до царської армії. Після демобілізації знову вчителював, займався кооперацією. Був кандидатом від Рівненського повіту до російської Думи. В 1914 р. знову призваний на військову службу, під час революції сформував військовий український загін, з яким прибув до Києва у штаб С.Петлюри [2, с. 334]. В 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №57 (Луцьк, Рівне). Член Українського сеймового клубу. Працював у сеймових комісіях: охорони праці, громадських робіт, комунікаційної. Автор 5 інтерпеляцій, 2 рази виступав з сеймової трибуни. Подальша доля невідома.



Хом'як Нестор (1897 – 1967). Народився у с. Яковичі Володимир-Волинського повіту. У 1915 р. з родиною евакуйований до Харкова, де

мобілізований до армії. Потрапив до російського експедиційного корпусу і відправлений до Франції, отримав тяжке поранення, залишився інвалідом. В 1920 р. повернувся у рідні краї, вчителював. У 1922 р. був кандидатом до сейму за списком БНМ у виборчому окрузі №56 (Ковель) [3, с.329]. Посольський мандат отримав у 1925 р. замість М. Луцкевича. Член Українського сеймового клубу, проте особливої активності не виявив. Після закінчення депутатських повноважень займався господарством у с. Березовичі. В 1935 р. вступив до ВУО, був членом повітової управи. З приходом радянської влади перебував під слідством, арештований в травні 1941 р., але втік з в'язниці у день вибуху війни. Працював у власному господарстві і був церковним дияконом. Знову арештований НКВД у 1948 р. за співпрацю з українським підпіллям. Засуджений на 25 років таборів, згодом вирок пом'якшено до 10 років. Відбував покарання у Тайшеті, звільнений після амністії у 1955 р. Помер у рідному селі в 1967 р. Посмертно реабілітований.



Черкавський Михайло (1878 – 1929).

Народився у с. Якимівці Кременецького повіту. Після закінчення Кременецької духовної семінарії навчався на історико-філологічному відділі Варшавського університету, де належав до підпільної «Української студентської громади». Друкувався у часописах Києва і Львова. Перевівся до університету в Петербурзі, закінчив його в 1907 р. Викладав у школах Бессарабії, пізніше в Луцьку. Під час Першої

світової війни евакуйований до Білгорода, де викладав у гімназії й інституті. Після вибуху революції і утворення Центральної Ради уряд призначив його комісаром освіти в Житомирі, де організував українські школи і гімназію, українознавчі курси, редагував спільно з С. Підгірським тижневик «Громадянин» і «Волинську газету», один із засновників церковного братства Св. Спаса. Делегат від Волині до Центральної Ради, член партії соціалістів-федералістів. Пізніше переїхав на Волинь, оселився в Дубно, згодом у Кременці, став засновником місцевої «Просвіти». В 1920-1921 рр. очолював Дерманську учительську семінарію [2, с. 335]. В 1922 р. обраний сенатором за списками БНМ, був головою українського сенаторського клубу, працював в освітній комісії. В 1925 р. став співзасновником УНДО, увійшов до складу ЦК. Боровся за українізацію православної церкви, член «Комісії для перекладу Св.Письма та Богослужбових

книг на українську мову», уповноважений Українського церковного комітету у Варшаві. Учасник українських делегацій на 3, 4 і 5 Конгресах національних меншин. У Луцьку редагував партійний друкований орган – тижневик «Українська громада», член Товариства українських літераторів і журналістів ім. І. Франка. В 1928 р. – радний міської ради у Луцьку, кандидат до сенату другого скликання від БНМ. Помер в 1929 р. у Львові, де й похований.



Чучмай Максим (1887 – 1936). Народився у с. Дранча Руська Кременецького повіту. Закінчив школу в Почасві, учительську семінарію і курси кооператорів у Житомирі. У 1917 - 1919 рр. – голова Дубенської повітової земської управи, інспектор споживчої кооперації. Належав до партії есерів [2, сс. 331]. У 1922 – 1927 рр. – посол сейму від Блоку національних меншин, обраний у виборчому окрузі №58 (Кременець, Дубно, Острог). Член Українського сеймового клубу, один із засновників соціалістичної фракції у його складі. Входив до складу ЦК «Сельсоюзу», пізніше – керівник «Сельробу». Працював у сеймових комісіях: торгово-промисловій, боротьби з дорожнеченою, бюджетній. Автор 51 інтерпеляції, 2 депутатських пропозицій, 6 разів виступав з сеймової трибуни. Польські суди 3 рази вимагали зняти з нього недоторканість з метою відкриття кримінальних справ, в 1928 і 1930 рр. арештовувався за передвиборчу агітацію, розповсюдження радянськості поглядів. Очолював повітову «Просвіту» в Дубні і кооператив «Наша культура» в Здолбунові, друкував статті у фахових господарсько-кооперативних виданнях та тижневику «Наше життя». Після розколу в «Сельробі» очолював його правіцю, вів переговори про об'єднання з УСРП і УНДО. На наступних парламентських виборах 1928 р. обраний за списком №8 «Сельроб-правіці» в округах №58 (Кременець) та №60 (Пінськ) [4, с. 123-124]. На початку 1930-х років М. Чучмай шукає контактів з УНДО, після невдачі – приймає пропозицію співпраці від Волинського Українського Об'єднання. З 1932 р. – керівник окружної управи ВУО в Дубні, товариства «Просвітянська хата», представляв повітові структури в ЦК ВУО.

Загалом до сейму першої каденції було обрано від Волині 12 послів, від Полісся – 2, від Холмщини та Підляшшя – 6. Ці 20 народних обранців утворили сеймовий Український клуб. Українці Галичини бойкотували вибори з огляду на невирішеність статусу цих земель, але нечисленні проурядові сили не приєдналися до протестної

акції і за державної підтримки провели до сейму 5 представників, які об'єдналися в сеймовий Український селянський клуб. Сейм розпочав свою діяльність 28.11.1922 р., а закінчив – 3.11.1927 р., за цей час відбулося 340 пленарних засідань. За все міжвоєнне двадцятиліття діяльність парламентарів саме цього скликання виявилася найактивнішою та продуктивною як щодо кількості засідань, так і розглянутих законопроектів.

Джерела та література:

1. Brzoza C. Ukraina reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej / Czesław Brzoza // Krakówskie zeszyty ukrainoznawcze. – T.I–II. – Kraków, 1993. – S.153–165.
2. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej. 1919 – 1927 / Pod redakcja profesorów H.Moscickiego i W.Dzwonkowskiego. – Warszawa, 1928. – 454 s.
3. Rzepecki T. Sejm i Senat 1922 – 1927 / Tadeusz Rzepecki, Witold Rzepecki. – Poznań, 1923. – 552 s.
4. Rzepecki T. Sejmisenat 1928 – 1933. Podręcznik zawierający wyniki wyborów w wojewodztwach, okregach i powiatach, podobizny posłów sejmowych i senatorów, statystyki i mapy poglądowe / Tadeusz Rzepecki, Karol Rzepecki. – Poznań, 1928. – 254 s.
5. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929 / Ryszard Torzecki. – Kraków, 1989. – 468 s.

Галай Микола
Аспірант Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

РОЗГОРТАННЯ ПОЛІТИКИ УТРАКВІЗАЦІЇ ШКІЛЬНИЦТВА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В СЕРЕДИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано проблему польсько-українських відносин у освітній сфері Польської держави в середині 20-х років ХХ століття. Досліджено процес ліквідації українськомовного шкільництва і охарактеризовано особливості впровадження політики утравізму в шкільництві країни.

Ключові слова: утравізм, Друга Річ Посполита, Львівський шкільний округ, шкільна декларація, шкільний плебісцит.

В статті проаналізована проблема польсько-українських відносин у сфері освіти Польської держави в середині 20-х років ХХ століття. Досліджено процес ліквідації української школи і охарактеризовано особливості впровадження політики утравізму в шкільництві країни.

Ключевые слова: утравізм, Вторая Речь Посполита, Львовский школьный округ, школьная декларация, школьный плебисцит.

The article analyzes the problem of Polish-Ukrainian relations in the sphere of education of the Polish state in the mid 20-ies of XX century. The process of liquidation of Ukrainian-language schools is investigated there and described the features of policy implementation utrakvizm in education system of the country.

Keywords: utrakvizm, Second Polish Republic, Lviv school district, school declaration school plebiscite.

1924 рік став рубіжним у розгортанні польсько-української освітньої конфронтації. Так, 31 липня 1924 р. було ухвалено «Закон про державну мову і мову службового використання урядовими, адміністративними і самоврядними властями», який оголосив на території всієї Другої Речі Посполитої державною мовою польську, обов'язкову для використання державно-адміністративними органами та органами місцевого самоврядування, установами зв'язку і на залізничному транспорті. Національні ж меншини отримали право

використовувати рідну мову в письмових та усних зносинах з державно-адміністративними органами першої і другої інстанцій. Вести документацію в установах місцевого самоврядування дозволялося двома мовами [6, с. 544].

Того ж 31 липня 1924 року побачив світ і Закон, що містив деякі положення про організацію шкільництва, відомий у історіографії ще як «Кресовий» шкільний закон, Шкільний статут, чи Закон Грабського («Lex Grabski»), що регулював питання створення та діяльності шкіл з непольською мовою навчання. В цьому документі говорилося, що основним видом державної школи у відповідності з принципом узгодження та об'єднання гармонійного співіснування населення національно змішаних земель, була початкова школа, виховуюча хороших громадян з дітей польської і непольської народності у взаємній повазі до їх національних особливостей. Стосовно українського шкільництва у законі зазначалося, що в державних початкових школах, розташованих в місцевостях з 25% українського населення, на прохання батьків щонайменше 40 дітей шкільного віку української національності, які належали до одного шкільного району, гарантувалося навчання рідною мовою. У випадку, якщо в даному шкільному районі разом з батьками, що заявили про бажання навчання власних дітей на рідній мові було принаймні 20 дітей, чії батьки вимагали навчання державною мовою, викладання повинно було бути двомовним, причому половина навчальних годин мала читатися рідною мовою дитини. Закон також наголошував, що існуючі в одному шкільному районі окремі школи з польською та непольською мовою навчання по можливості мали бути об'єднані в одну загальну двомовну школу. Водночас зауважувалось, що у початкових школах 1-, 2-, 3-класних, як приватних, так і державних з непольською мовою навчання обов'язковим, мало бути вивчення польської мови, що було покликане забезпечити достатній рівень у практичних цілях для читання і письма, а у початкових школах 4-, 5-, 6-, 7- класних – обов'язковим мало бути навчання на польській мові таких дисциплін як польська мова, історія Польщі та науки про сучасну Польщу в об'ємі, достатньому для прийняття учнів до середніх загальноосвітніх шкіл з польською мовою навчання чи двомовних [14]. Із прийняттям шкільного закону від 31 липня 1924 р., за яким польські і українські школи однієї місцевості мали об'єднуватися в одну двомовну (утраквістичну), польськими властями було взято курс на остаточну ліквідацію українських шкіл. Політика утраквізму шкільної освіти, започаткована у 1924 році була засобом колонізації. Підтверджують цю думку статистичні підрахунки, за

якими в 1918 р. на території Польщі було 3600 україномовних шкіл, у 1921р. – 3000, а в 1939 – лише 450 [10, с. 116]. Запроваджені законом шкільні плебісцити мали наслідки, що завчасно планувалися шкільними та державними органами. Вони проводилися в умовах поліцейського терору, шантажів та підкупів. Як свідчать повідомлення тогочасної преси, влада допускала низку зловживань з метою ліквідації українського шкільництва. Проте українська громадськість чинила спротив такому колонізаційному тиску. Прогресивна громадськість, організації краю, політичні партії та ін. взяли участь в очолюваних «Рідною школою» плебісцитових акціях [12].

Уточнюючи норми закону, що містив деякі положення про організацію шкільництва від 31 липня 1924 року, 7 січня 1925 року, було видано розпорядження, що містило ряд положень щодо організації шкільництва. Цей нормативно-правовий документ визначив порядок реалізації права українців на рідну мову навчання. Згідно його положень з проханнями про мову навчання дитини могли виступати батько дитини, мати дитини чи опікун. Вимога про освіту рідною мовою, повинна була оформлятися у вигляді окремих декларацій і завірятися власноручним підписом та вноситись від імені вище названих осіб до шкільного інспектора повіту. Шкільний інспектор вивчав питання чи існують умови чинності декларацій, зокрема: чи гміна, в якій розташована школа, має відповідно до останнього перепису 25 % населення тієї національності, мовою навчання якої заявник хоче, щоб навчали його дитину; за посередництвом староства, гмінного уряду, або при необхідності, особисто з'ясовував чи особи, записані в декларації разом з вказаними у них дітьми живуть у межах даного шкільного округу; чи виступаючий у ролі опікуна дитини мав право це робити. Зміна мови навчання могла відбутись тільки з початком нового шкільного року. Шкільний інспектор до 31 травня мав направити куратору шкільного округу умотивований висновок щодо мови навчання в школі. До висновків він додавав всі матеріали, які відносились до справи. На підставі поданих шкільним інспектором висновків куратор на протязі місяця розглядав питання про мову навчання в школі, а після - мотивоване рішення куратора у справі мови навчання повідомлялося зацікавленим особам через вивішування його на місці гмінного уряду, а крім того направлялося одному з батьків, що подали декларації з проханням про державну мову навчання і одному з проханням про недержавну мову навчання [13].

В контексті прийнятого закону надзвичайно важливим став національний склад воєводств, повітів та гмін. Звернемо увагу, наприклад, на центр Тернопільського воєводства – місто Тернопіль.

Згідно статистичних даних, станом на 1923 рік тут проживало 30 891 житель, з яких поляків нараховувалось 16556, українців – 6044, євреїв – 8025. У відсотковому відношенні кількість українців у місті складала 19,56 %, а це значило, що навіть за наявності поданих 40 декларацій від батьків за українську мову навчання для дітей, у школах міста її не могло бути введено, аж допоки новий перепис населення не показав би, що їх відсоткове відношення збільшилось до кількості більше 25 %. Всього ж на території Тернопільського повіту нараховувалось 83 населені пункти, серед яких з більше 25 % українського населення було тільки 72 [3, с. 3-6]. Всього ж на цей період у Тернопільському повіті діяла 101 школа, з яких 65 були польськомовними та 36 – україномовними. Наведені дані свідчать про розгортання масового наступу на українське шкільництво та українське вчителство.

В селах, де чисельним було українське населення не було великою трудностю знайти 40 громадян, які бажали б навчати своїх дітей рідною мовою. Але процедура отримання дозволу на це була настільки складна та обставлена перепонами, що фактично добитись конкретного результату було надзвичайно складно. Станом на 1924 р. до Кураторії Львівського шкільного округу мешканці Озерян (Борщівський повіт) внесли 70 декларацій від імені 120 дітей за українську мову навчання. Однак влада відкинула цю пропозицію мотивуючи це тим, що українці складали лише 22%, а не 25%, як було передбачено в законі. Серед інших національностей в Озерянах проживало 20% поляків і 58% євреїв. З метою позбавлення кількісної переваги євреїв у містечку, наприкінці 1924 р. до Озерян було приєднано село-передмістя Озерянку з населенням 1554 чол. У 1925 р. озерянці підстрахувавшись більшим відсотком українців знову подають декларації на запровадження української мови навчання в місцевій школі [1, с. 51]. Так, станом на 13 жовтня до Кураторії надіслано 53 декларації за українську мову навчання для 96 дітей і 212 заяв за польську - для 352, тобто кількісна перевага на користь польської [1, с. 51-52]. Варто зазначити, що польськомовне навчання активно підтримали й євреї – 114 декларацій. На основі кількісної переваги за польську мову навчання школа залишилась польськомовною.

У червні 1925 р. до Повітової шкільної Ради подали декларації і жителі Констанції (також Борщівський повіт). 36 осіб клопотали, щоб їхні діти в школі навчались українською мовою. Однак, Повітова шкільна Рада заявила, що декларації «за 15 дітей належить анулювати, бо ці діти є позашкільного віку. Декларації ...за 9 дітей належить анулювати тому, що їхні відомості не занесені в шкільній метриці».

Анулювавши 24 декларації Повітова шкільна Рада пунктом нижче зазначала, що за українську мову навчання залишилось лише 24 декларації, «а це згідно закону менше для замінення мови навчання в Констанції. На цій основі пропонуємо...в тій школі надалі викладати польською мовою» [1, с. 52].

Численні клопотання батьків про українську мову навчання у початкових школах надходили до кураторії Львівського шкільного округу зі всіх місцевостей Тернопільського воєводства. Так, наприклад, 4 вересня 1924 року 43 батьків виступили з поданням до окружного шкільного інспекторату в Тернополі з проханням навчання їхніх дітей в україномовному класі. «Внутрі підписані предкладають свої подання, на основі яких просять, щоби їх діти були вписані до 1 класи коєдукаційної школи з українською мовою навчання і рівночасно просять, щоби в справі відкриття цієї школи звертатись під адресою одного з батьків, Миколи Никифорука, директора Маслосоюзу в м. Тернополі, вул. Міцкевича, Ч 41. Залучаються 43 подання за 43 дітей. Тернопіль, дня 4 вересня 1924. Микола Никифрук» [4, с. 1].

21 грудня 1925 року куратор Львівського шкільного округу дав відповідь на заяви батьків дітей, з питання використання в початкових школах української мови навчання. Так, у офіційному зверненні говориться, що на основі останнього перепису населення з дня 30 вересня 1921 року кількість українців від загальної кількості населення Тернополя становить менше 25 %, відповідно до Закону, що містить деякі постанови, щодо організації шкільництва від 31 липня 1924 року, і Розпорядження Міністра релігійних визнань і народної освіти, що містить деякі постанови, щодо організації шкільництва від 7 січня 1925 року декларації 465 дітей з питання використання в загальних школах української мови навчання є безпідставними [4, с. 90].

Численними були підписи за українську мову навчання і в школі в Ігровиці Гірській Тернопільського повіту. Так за українську мову навчання в місцевій 3-класній школі було подано аж 211 декларацій [5, с. 211]. Та, на жаль, влада намагалася знайти будь-яку причину, аби залишити мову навчання польською.

Боротьба за українськомовне початкове шкільництво широко розгорнулася й на сторінках української преси. Протест проти утравкізації шкільництва знайшов вияв у статті «Навий наступ». У ній подано статистичні дані розвитку українського шкільництва Галичини у повоєнний час. Так, з 2420 шкіл, що існували тут за австрійських часів у 1925 році залишилось тільки 920 [9, с. 8-9]. Характеризуючи

процес згорання українського шкільництва Галичини, автор зазначив: «навіть у таких громадах, з українською більшістю, де існували дві школи: українська і польська перемінено українські школи на двоязичні, або польські, полишаючи польські без змін. Утраквізація українських шкіл в місцевостях, де є українські школи противиться навіть постановам шкільного закону з 1924 року і виконному розпорядкови до того закону, які передбачають двоязичний виклад у тих громадах, де є одна школа. Очевидно, що нема потреби утраквізації там де існує одна школа призначена для дітей української, а друга для польської народности і ця школа для польських дітей є польська» [там само]. Наголошувалось у статті й на антизаконному насадженні утраквізації шкіл: «Звідусіль надходять скарги, що декларації від деяких українських неписьменних батьків за польською школою видобуто підступом під ріжними позорами або просто сфальшовано» [там само]. Автор також зауважував, що співвідношення 20 підписів за польську і 40 за українську мову навчання є нерівноцінним, до того ж українські декларації вимагали урядового ствердження, тоді як польські - ні.

Протест проти утраквізації освіти висловив також Іван Герасимович у статті «До боротьби за рідну школу». Він наголошував що в самому польському суспільстві немає єдиної точки зору на проблему введення двомовності шкіл. Проти утраквізації виступали навіть самі поляки, розуміючи, що будь-які знання дитина може осягнути тільки за допомогою мови, яку розуміє, в противному випадку знання просто не засвоюються. Навчання дітей історії Польщі польською мовою, котру діти просто не розуміли означало тільки те, що її діти знати не будуть. Аналізуючи становище українського шкільництва у статті наводились наступні цифри: в перший рік становлення Польської держави на теренах Галичини нараховувалось 2612 українських шкіл, вже 1 грудня 1923 року – 2576, у 1923-1924 навчальних роках – 2391, 1924-1925 рр. – 2151. З кожним роком їх число невпинно зменшувалося. Уже 1926 року тільки в Тернопільському воєводстві нараховувалося лише 160 українських шкіл, тоді як польських було 684, а утраквістичних – 468. Як наголошує Іван Герасимович, у 1927-1928 навчальному році в Копичинецькому, Скалатському та Радехівському повітах Тернопільського воєводства не було жодної української школи, а на цілий Чортківський повіт, де українське населення складало 60 % була тільки одна 1-класна українськомовна школа [2, с. 12-16].

Крім катастрофічного скорочення кількості українських шкіл утраквізація мала результатом звільнення чималої кількості

українських вчителів з роботи та направлення їх на роботу в корінно-польські області, «відриваючи його (вчителя) від рідного пня» [2, с. 12-16]. А найжахливіше, українських вчителів, що тільки-тільки закінчили семінарії відмовлялись брати на роботу. Даючи оцінку такому становищу Іван Герасимович говорить: «У нас ще страшніший наслідок тої двомовности з педагогічного й національного становища: цілковита атрофія національних почувань веде в кінці до духовного гермафродитизму і звичайного ренегатства, яке на нашому ґрунті приймає спеціально гидку форму і захоплювання чужими святощами і погорди національних ідеалів, а навіть мови» [там само]. Закінчується стаття закликом «Тому – всі на позиції. До боротьби за рідну школу, се є до боротьби за життя нації» [там само]. Для реалізації наміченої програми автор пропонує розгорнути на місцях широку інформаційно-роз'яснювальну роботу та юридично грамотно відстоювати свої права.

Значну увагу проблемам українського шкільництва приділяв один з провідних часописів того часу – газета «Діло». Зокрема, було висунуто гасло: «За право науки треба уміти постояти так, як за право до землі. Правдивою громадянською поставою треба покласти межу, поза яку не сміє посунутися нахабна рука». В одній із публікацій зазначалося, що «кресові законопроекти», які торкалися прав української мови в адміністрації і судівництві та органах шкільництва для так званих національних меншостей, по суті є обмеженням дотепер набутих прав, є зведенням нанівець права української мови, вибореного у важкій боротьбі з «польською перевагою за часів Австрії в Галичині». «Першим нашим завданням є здобуття своєї школи для нашої молоді. На це не треба шкодувати ні сили, ні засобів, бо школа й виховання дітей – це найбільше народне добро» [6, с. 544-545].

Аналізуючи проблему двомовності у шкільництві В. Сидорович у статті, розміщеній у часописі «Українська школа», наголошував, що «в столітті самовизначення народів дитина має природне право вчитися в рідній мові», а двомовність (утраквізація) «пригуплює почуття обох мов» і як результат справляє на дитину негативний вплив [11, с. 2]. Громадськість, коментуючи існування двомовності, називала школу «школою мук», а також зазначає, що «одинокий хосен зі школи є той, що дитина скоро забуває чого в ній вчилася» [7, с. 7].

На противагу діям польської влади, українська громадськість краю об'єднала зусилля в боротьбі за національну школу. Численні віча, збори й наради роз'яснювали батькам необхідність їхньої активної участі у шкільному плебісциті. Як наслідок, 1925 р. більше 100 000 українських батьків підписали і внесли декларації за 200 000

дітей, вимагаючи рідної мови навчання [8]. Проте шкільні кураторії дуже рідко позитивно вирішували результати плебісциту на користь української мови навчання. У більшості випадків вони фальсифікувалися. Численні скарги батьків Міністерство освіти відкидало, затверджуючи рішення шкільних кураторій. [8].

Офіційну політику щодо українського шкільництва активно підтримували польські громадські організації Східної Галичини, наприклад, Товариство школи людової, первинною метою якого було поширення польських освітніх закладів, організація культурних осередків та активна допомога полякам, які проживали на окраїнах Польщі та за її межами. В основі програми цього товариства лежала ідея підтримки влади у справі ліквідації українського шкільництва. Товариство народних шкіл заснувало на терені Східної Галичини 4280 різноманітних культурно-освітніх закладів, серед них: 2 реальні гімназії, 2 семінарії, 5 виділових шкіл, 474 народні школи, 117 курсів для неписьменних дорослих, 79 народних домів, 3176 читалень та ін. [8].

Отже, незважаючи на чималий тиск властей, полонізація шкільництва Другої Речі Посполитої нашттовхнулася на спротив свідомої української громадськості та батьків, що вимагали для своїх дітей навчання рідною мовою.

Джерела та література:

1. Ворончак І. Шкільництво на Борщівщині / І. Ворончак. – Львів, 2003. – 123 с.
2. Герасимович І. До боротьби за рідну школу/ І. Герасимович// Рідна школа. – 1927. – Ч. 5-6. – С. 12-16.
3. Державний архів Тернопільської області (Далі ДАТО). – Ф. 194. – Оп. 1. – Спр. 101. – 6 арк.
4. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 194. – Оп. 1. – Спр. 212. – 137 арк.
5. ДАТО. – Ф. 194:– Оп. 1. – Спр. 294. – 216 арк.
6. Кавулич О. Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919 – 1939) / О. Кавулич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. - № 17. – С. 543-547.
7. Корінець Д. «Рідна Школа» та реформа шкільництва / Д. Корінець // Українська школа. – 1928. – Ч. 2. – С. 6-11.
8. Кузенко О. Соціально-історичні умови розвитку українського шкільництва в галичині кінця ХІХ - початку ХХ ст. [Електронний ресурс] / О. Кузенко // Збірник наукових праць Науково-

- дослідного інституту українознавства: Т. IV / За ред. П. Кононенка; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. - К., 2005. - С. 256-268. - Режим доступу до журналу: <http://yarosch.mylivepage.com/wiki/1325/439>
9. Новий поступ // Рідна школа. - 1927. - Ч. 3. - С. 8-9.
 10. Портнов А. Культурне життя української еміграції в міжвоєнній Польщі (1921-1939) в освітленні польської історіографії / А. Портнов // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. - Дніпропетровськ, 2004. - С. 114-119.
 11. Сидорович В. Двомовність / В. Сидорович // Українська школа. - 1925. - Зш. 7-9. - С. 1-7.
 12. Яремчук В. Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща у 1919 - 1939 рр. [Електронний ресурс] / В. Яремчук. - Режим доступу до журналу: <http://radnuk.info/statki/250-istoriuaprava/1497619191939.html>
 13. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. [Електронний ресурс] // Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19250030033&type=2>
 14. Ustawa zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1924 nr 79 poz. 766. - z dnia 31 lipca 1924 r. - Режим доступу до журналу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>

Мініч Антоніна
Студентка спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

КАРПАТСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УГОРЩИНИ 1938 – 1939 рр.

У статті простежено ставлення Угорщини до карпатоукраїнського питання після Мюнхенської конференції та окупації нею краю.

Ключові слова: Карпатська Україна, угорсько-польський кордон, окупація.

В статье прослежено отношение Венгрии к Карпатоукраинскому вопросу после Мюнхенской конференции и оккупации ею этого края.

Ключевые слова: Карпатская Украина, венгерско-польская граница, оккупация.

This article highlights the attitude of Hungary towards Carpathian Ukraine after the Munich conference and Hungary occupation of this territory.

Key words: Carpathian Ukraine, Hungarian - Polish border, occupation.

Напередодні Другої світової війни Угорщина намагалася повернути втрачені після Першої світової війни території, передусім Закарпаття. Чехословацька криза та Мюнхенська угода показали, що правильно обравши союзників, цієї мети можна було досягти. У реалізації своїх планів Будапешт розраховував, у першу чергу, на підтримку Німеччини. Регент М. Горті вважав, що долю Європи будуть вирішувати великі держави. «У майбутній війні, – говорив він, – доля малих країн залежатиме не від дій їх армій, а від того, на чиєму боці вони виступатимуть».

В цьому контексті Угорщина планувала встановити союз з гітлерівською Німеччиною, від якої очікувала підтримки в поверненні втрачених територій. З іншого боку, в офіційному Будапешті боялися, що вирішення питання приналежності Закарпаття, на володіння яким там розраховували, може викликати конфлікт з Чехословаччиною, а також протест з боку Румунії та Югославії – членів Малої Антанти,

яка була створена для охорони кордонів, встановлених версальською системою.

Намагаючись продемонструвати вдавану «незацікавленість карпатоукраїнським питанням», А. Гітлер насправді робив усе для того, щоб інші держави, тією чи іншою мірою зацікавлені українською проблемою, якнайвідвертіше розкрили свої позиції та наміри [12, с. 12].

Наприкінці 1938 р. союзницею Угорщини виступила Польща, яка намагалася встановити спільний польсько – угорський кордон [13, с. 45]. Крім цього, Варшава обіцяла підтримку угорських вимог на міжнародній арені, насамперед перед Німеччиною. Крім створення спільного кордону з Угорщиною вона, руками останньої прагнула ліквідувати загрозу поширення українського визвольного руху із Закарпаття на Західну Україну і, таким чином, не допустити можливості реалізації під гегемонією Німеччини плану «Великої України», до якої б увійшли й українські землі у межах II Речі Посполитої.

Важливо, що плани мадярів стосовно Закарпаття були підтримані іншим союзником гітлерівської Німеччини – Італією, яка шляхом встановлення спільного угорсько- польського кордону бажала, щоб Угорщина остаточно окупувала Карпатську Україну. Тому ще восени 1938 р. Будапешт активізував переговори з Римом сподіваючись на його підтримку в цьому питанні. М. Горті добре знав, що Б. Муссоліні боїться зміцнення впливу Німеччини в Центральній Європі [1, с. 62]. Тому, прагнучи утримати на своєму боці Угорщину і зберегти хоча б видимість впливу на події у цій частині континенту, Італія підтримала угорські претензії на Закарпаття і обіцяла допомогу в разі виникнення проблем з Югославією [9, с. 192].

Проте, одразу після Мюнхенської кризи ставало все більш очевидним, що будь - які зміни в Центральній - Східній Європі неможливі без узгоджень з Берліном. В Угорщині дійшли висновку, що без погодження з останнім не вдасться вирішити питання спільного кордону з Польською Республікою. Доказом цього стали жовтневі переговори в Комарно та Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., який санкціонував окупацію Угорщиною частини Закарпаття. Внаслідок цього, Ужгород та Мукачево відійшли до неї, а столиця Підкарпатської Русі була перенесена до м. Хуст [5].

Потребуючи усієї території Карпатської України, прихильники диктатора М. Горті запланували на 20 листопада 1938 р. військову інтервенцію на землі Закарпаття, прагнучи, таким чином, поставити гітлерівців перед фактом перерозподілу закарпатських земель України

[10, с. 59]. Однак Німеччина, а за нею Італія не дозволили реалізувати цього плану. Берлін дав чітко зрозуміти, що справа угорсько - польського кордону може бути вирішена тільки з його дозволу. Так, 21 листопада 1938 р. німецький посланник у Будапешті О. Ердмансдорф вручив міністрові закордонних справ Угорщини К. Кані ноту протесту, заявивши, що Берлін забороняє будь - які військові акції проти Закарпаття [9, с. 214].

Ці події позначились на внутрішньополітичній ситуації в Угорщині. Міністр закордонних справ К. Каня пішов у відставку. Його місце зайняв відомий своєю пронімецькою орієнтацією І. Чакі. Уряд активізував свої дії щодо приєднання до Антиконтинентального пакту і виходу з Ліги Націй [4, с. 124]. Щоб догодити Берліну, І. Чакі пішов також на охолодження стосунків з Польщею [10, с. 64].

22 листопада 1938 р. парламент Чехословацької Республіки вніс доповнення до конституції у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі». На цій основі автономний уряд останньої розгорнув роботу з підготовки виборів до першого сейму Підкарпатської Русі (з 30 грудня 1938 р. – Карпатської України). На виборах, які відбулися 12 лютого 1939 р., 92,4 % голосів місцевого населення здобуло Українське національне об'єднання [5].

В цей період спостерігалось посилення угорських диверсійних акцій в краї. Ще 6 січня 1939 р. угорські військові частини перейшли кордон у районі Мукачеве й вели непримиренні бої [9, с. 219].

Для отримання повного контролю над Закарпаттям потрібно було отримати згоду Німеччини. 12 січня 1939 р. І. Чакі на прес-конференції заявив, що країна готова приєднатися до Антиконтинентального пакту. В цьому контексті 16 січня він зустрівся у Берліні з А. Гітлером. Останній пообіцяв вирішити карпатоукраїнське питання на користь Угорщини за умов, якщо вона чітко виконає берлінські дипломатичні та військові інструкції [там само]. Виходячи з цього, офіційний Будапешт продовжив терористичну та диверсійну діяльність в краї. Була відновлена економічна блокада української автономії. Вона стала майже нестерпною для населення краю, зважаючи на те, що були втрачені найбільші закарпатські міста, через які, до того ж, проходила залізниця [3, с. 198].

Правлячі кола Угорщини розробили новий план інкорпорації Карпатської України, використовуючи принцип національно-територіальної автономії, однак він був відхилений урядом краю, який у свою чергу сподівався на підтримку Берліна [3, с. 224]. Крім цього, угорці розгорнули широку пропагандистську кампанію серед

українського населення Закарпаття. Так, була запущена чутка про те, що під час виборів до карпатоукраїнського сейму, запланованих на 12 лютого 1938 р., відбудуться заворушення і Угорщина змушена буде втрутитися, аби «захистити» місцевих. На це німецький канцлер під час зустрічі з угорським послом у Берліні Д. Стояї твердо заявив: «Угорщина повинна дотримуватися Віденського арбітражу» [9, с. 422].

У Будапешті зрозуміли, що Третій рейх розглядає Карпатську Україну як сферу своїх корінних інтересів. І будь-які неузгоджені з ним дії проти краю неминуче призвели б до конфронтації.

Угорська пропаганда настирливо заявляла про нежиттєздатність Закарпаття поза межами Угорщини. Її радіо розповсюджувало плітки про різні повстання та заворушення проти уряду А.Волошина [2, с. 113]. Через пресу, радіопередачі та агітаторів Карпатській Україні обіцяли автономію, сприятливі умови розвитку культури, мови, свободи віросповідання, вирішення проблем безробіття, «доводили» неспроможність створення «Великої України». Для схилення на свій бік українського населення Будапешт заборонив тут будь-які терористичні акції [11, с. 77].

Якщо з кінця 1938 р. Італія перестала підтримувати Угорщину в її ревізійністських домаганнях щодо українських земель, то Польща, навпаки, постійно декларувала свою підтримку. Однак, і між цими державами з початку 1939 р. з'явилися принципові розбіжності. Так, якщо поляки тоді на дипломатичному рівні дали рішучу відсіч нацистським зазіханням на територіальну цілісність та суверенітет своєї держави, то Угорщина поступово робила свою міжнародну політику все більш залежною від Берліна, вважаючи, що саме там лежить ключ до розв'язання закарпатського питання. Орієнтуючись на Німеччину, Угорщина поступово відходила від Польщі. А в січні остання запропонувала віддати Румунії східну частину Карпатської України разом із залізницею, яка з'єднувала обидві держави [11, с. 78]. Зрозуміло, що ця пропозиція не була підтримана в Будапешті.

Другу Річ Посполиту непокоїла нова угорська ідея щодо автономії. Автономна частина України (тобто Закарпаття), незалежно від того, у якій державі вона була б, закріплювала українську незалежність, що абсолютно не влаштовувало Варшаву [11, с. 79]. Шляхи Угорщини та Польщі все більше розходилися. 1 лютого 1939 р. міністр закордонних справ першої доручив послу в Берліні Д. Стояї повідомити нацистське керівництво, що «на випадок ліквідації русинського питання» його країна буде оберігати німецькі інтереси в тому районі [10, с. 71]. 24 лютого 1939 р. Угорщина офіційно стала членом Антикомінтернівського пакту.

11 березня уряд Німеччини направив до Будапешта ноту, в якій вказувалось, що під час та після окупації Карпатської України економічні та політичні інтереси рейху в цьому регіоні повинні бути захищені [9, с. 226-227]. Ця вимога була прийнята до уваги. Наступного дня А. Гітлер викликав до себе угорського посланника і порекомендував, щоб Угорщина негайно розпочала окупацію Карпатської України. Він попередив, що діяти слід швидко, не інформуючи про це інші уряди, оскільки існують на Закарпаття претензії інших країн [9, с. 227]. Виконуючи вказівки Берліна, Будапешт вирішив не залучати до справи своїх колишніх союзників-поляків.

15 березня 1939 р. сейм Карпатської України проголосив незалежність республіки. Державною мовою Карпатської України визнавалась українська, а кольори державного прапора – синьо-жовті. Президентом республіки став А. Волошин [8, с. 39].

У цей же день угорські війська розпочали інтервенцію на територію краю. На перевалах між Хустом і Мукачевом почалися нерівні сутички між погано озброєними карпатськими січовиками і регулярним угорським військом. Керівництво Карпатської України повідомило Берлін про проголошення незалежності та попросило підтримки [14]. Однак, німецький уряд радив українцям не чинити опору агресорам, він не зможе взяти на себе захист Карпатської України [7, с. 57].

Неспровокований напад не зустрів серйозного опору з боку чеських військ. Протягом 15 - 18 березня вони дисципліновано покидали територію краю, залишивши недостатньо озброєних січовиків віч - на - віч з ворогом. Фактично, Карпатська Січ першою в Європі дала бій фашизму, хоча стримати нападника, звісно, не могла.

Це був перший з початку мюнхенської доби збройний опір політиці реваншизму та ревізіонізму, яку здійснювали Німеччина та Італія, а слідом за ними Угорщина. За різними підрахунками в боях загинуло від 2 до 5 тис. захисників Карпатської України [3, с. 46]. 18 березня гортисти окупували всю територію краю.

Джерела та література:

1. Білас П. Зарубіжна преса про Закарпаття кінця 30-х рр. / П. Білас, І. Король // Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища. – Ужгород, 1999. – С. 45-70.
2. Вегеш М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 -1939 рр.) / М. Вегеш, В. Гиря, І. Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
3. Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України / М. Вегеш, В. Задорожний. – Ужгород, 1993. – 81 с.
4. Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны: Пер. с венг. – М., 1962. – 367 с.
5. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Упор. Д. Федак. – Ужгород, 2002. – 516 с.
6. Карпатська Україна: Документи і матеріали: Хроніка подій: Персоналії. – Ужгород, 2009. –Т. 1. - 756 с.
7. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью- Йорк; Львів, 1993. - 659 с.
8. Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина / В.Марьина. – М., 2003. - 303 с.
9. Поп И. Чехословацко-венгерские отношения 1935 - 1939 р. / И. Поп. – М., 1972. – 247 с.
10. Пушкаш А. Венгрия во Второй мировой войне / А. Пушкаш. – М., 1963. – 214 с.
11. Свідерська Н. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 – вересень 1939 рр.): Дис...канд. іст. наук: 07.00.01 Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України/ Н.Свідерська. – Львів, 2001. – 221с.
12. Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти/ Ю. Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С. 3-31.
13. Стерчо П. Карпато-Українська держава / П. Стерчо. - Львів, 1994. – 228 с.
14. Шляхом Жовтня. Збірник документів. - Ужгород, 1967. - Т. 4-5. - 845 с.

Логвин Іван
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТОВОЇ СПІЛКИ ЯК ІНСТИТУТУ ЗБЕРЕЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ РОЧЕСТЕРУ (США)

В даній статті на прикладі Української федеральної кредитової спілки м. Рочестер, була проведена спроба висвітлити позаекономічну сферу діяльності в діаспорі таких установ як кредитові спілки. Особливу увагу приділено їх ролі в збереженні суспільної пам'яті та самоідентифікації українців в середовищі країни поселення.

Ключові слова: Українська федеральна кредитова спілка, українська діаспора, суспільна пам'ять, самоідентифікація.

В данной статье, на примере Украинского федерального кредитного союза г. Рочестер, была сделана попытка дать характеристику деятельности в диаспоре таких учреждений как кредитные союзы вне сферы экономических отношений. Особое внимание уделено их роли в сохранении общественной памяти и самоидентификации украинцев в среде государства проживания.

Ключевые слова: Украинский федеральный кредитный союз, украинская диаспора, общественная память, самоидентификация.

In this article, on example of Ukrainian federal credit union, was made an attempt to give a performance the activity of such establishments as credit unions in the non-economical sphere. A special attention was given their role in preservation of social memory and self-identification Ukrainians in environment in the country of residence.

Key words: Ukrainian federal credit unions, Ukrainian diaspora, social memory, self-identification.

Поряд з поширеними в українській діаспорі численними громадськими організаціями та науковими інституціями, важливе значення в житті її громад мають установи економічного характеру, котрі мають найбільш безпосередній вплив на їх повсякденне життя.

Такими установами в більшості випадків виступають кредитові спілки, які є особливими фінансовими організаціями, котрі в

своїй діяльності намагаються поєднувати не лише економічну практику, але й широку громадську діяльність [1, с. 9].

Одним із яскравих прикладів такого поєднання є Українська федеральна кредитова спілка (далі – УФКС) міста Рочестер, штату Нью-Йорк, США. Заснована в 1953 р. групою активних громадських діячів, вона швидко набула статусу найбільшої громадської організації української спільноти даного міста. На сьогоднішній день установа має більше ніж 15 000 членів і 138 мільйонів в активах [10, с. 5], що переконливо свідчить про достатню фінансову могутність і повне виконання нею свого завдання як кредитової спілки. Проте в даній статті хочемо коротко звернути увагу на іншу сторону діяльності УФКС, а саме роль її як інституту збереження суспільної пам'яті української громади Рочестеру.

Специфічною особливістю діяльності українських кредитових спілок в діаспорі, на нашу думку, можна визначити те, що вони виступають не лише засобом економічного самозахисту, але й важливим чинником збереження національної ідентичності в мультикультурних та поліетнічних країнах, насамперед таких як США та Канада. Місто Рочестер ще з середини XIX ст. почало набувати рис багатонаціонального поселення. Поряд з громадами італійців, ірландців, німців та поляків [11, р. 1], українці, котрі почали прибувати в Рочестер з початком XX ст., досить швидко зуміли створити одну з найбільш організованих етнічних громад. Кожна нова хвиля еміграції українців в Рочестер приносила з собою новий заряд тієї українськості, яка мала велике значення для підживлення національних почуттів рочестерських українців, стимулювала до збереження рідної мови та культури.

Разом з тим процеси певної асиміляції, зростання національної індиферентності все більше вражають українську громаду. Це явище не є унікальним, і притаманне для всіх етнічних діаспор [6, с. 351]. Як слушно відзначає О. Мороз, «наявні чинні структури діаспори своєю метою і стилем роботи не відповідають мотиваціям молодих людей, для яких передумовою участі обов'язковими мають бути два фактори – цікаве і важливе» [Цит. за: там же, 353]. На тлі цих процесів діяльність УФКС у збереженні національної ідентичності української рочестерської громади є особливо важливою.

Діяльність ця за довгі роки існування установи проявилась у різних формах. Найперше можемо відзначити допомогу в проведенні різноманітних культурних заходів громади, які скріплюють її зсередини і сприяють збереженню національних традицій, рідної мови. Сюди ми можемо віднести велику кількість українських фестивалів,

святкувань різних важливих подій з української історії, ювілеїв видатних осіб, державні свята [7, с. 179]. Таке збереження і актуалізація історичної пам'яті є особливо необхідним для молоді, як найбільш потенційної частини громади на культурну та етнічну асиміляцію в американському суспільстві.

Поряд з цими загальними явищами наявні також конкретні дії УФКС щодо збереження суспільної пам'яті громади. Головною з них, на нашу думку, є створення власної бібліотеки. Вона 19 вересня 1989 року УФКС відкрила власну бібліотеку у своєму приміщенні [5]. Першим її завідувачем був З. Михайлюк, який часто оприлюднював в «Кооперативній думці» відомості з життя бібліотеки, так звані «Бібліотечні новини» [там само]. Дуже швидко бібліотека була укомплектована книгами, виданими українцями за кордоном, а також зібраннями періодичної літератури, що перетворило її в один із найбільших центрів україністики в Рочестері.

Справу З. Михайлюка перейняв ще один визначний діяч УФКС Володимир Пилишенко, який керує бібліотекою по сьогоднішній день. За його діяльності бібліотека в 2007 році була перенесена в окреме нове приміщення [2], що свідчить про величину її книжкових фондів. Окрім них там також знаходяться рідкісні архівні документи, що відображують вже більш ніж сторічну історію української громади Рочестеру та його околиць, документи, фотографії та листування окремих родин [там само]. Про не лише важливе практичне значення бібліотеки, але й її наукову вагу свідчить і те, що в 2008 році вона стала членом Українського Історичного Товариства [там само], однієї із найбільших наукових інституцій української діаспори.

З ініціативи В. Пилишенка також було розпочато проект під назвою «Українська колекція Рочестеру» (Ukrainian Rochester Collection), що становить собою зібрання індивідуальних, професійних, колективних спогадів, а також вирізки з газет, журналів, книжок, сімейні розповіді, спогади, фотографії та замітки [8]. Сюди ж входять й частини архівів українських інституцій Рочестеру, серед яких спортивні та мистецькі колективи, церкви, школи, клуби та братерські організації [там само].

Деякі репродукції, статті та списки зібраних матеріалів подані на сторінках журналу «Кооперативна думка», інформаційного органу УФКС [3]. Журнал є одним із важливих інструментів УФКС не лише щодо вирішення власних завдань, але й по збереженню пам'яті громади. Його перший номер вийшов в 1955 році, видання журналу триває й по сьогодні [4, с. 13]. За піввіковий час кварталник

перетворився в одне із найвагоміших джерел щодо вивчення не лише історії УФКС, але й української громади Рочестеру загалом. На його сторінках відображено найважливіші події з громадського та культурного життя громади, піднімалися питання на важливі суспільні теми. Про вагомість даного видання не лише як інформаційного бюлетеня УФКС, але і як своєрідного літопису життя громади розуміли і його творці, запровадивши спеціальну рубрику під назвою «Хроніка Рочестеру» [9].

Враховуючи всі вище наведені факти можемо сказати, що за час свого існування УФКС зробила досить великий і вагомий внесок у збереження суспільної пам'яті української громади м. Рочестер. Важливим є як проведення загально громадських, так і конкретних дій, що мають на меті збереження історичної традиції громади. Такі заходи несуть в собі не лише практичні цілі щодо збереження історії громади, але створюють потенційні важливі архівні осередки для подальшого майбутнього вивчення української діаспори науковцями.

Джерела та література:

1. Гончаренко В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика / Гончаренко В. – К. : “Наукова думка”, 1997. – 240 с.
2. З діяльності Бібліотеки УФКС // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2008. – № 204. – С. 14.
3. З історії поселення українців в Рочестері. // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1995. – № 159. – С. 16.
4. Кунець В. Гортаючи старі сторінки / В. Кунець, Т. Денисенко // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2009. – № 211-212. – С. 13-16.
5. Михайлюк З. Бібліотечні новини / З. Михайлюк // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 1992. – № 145. – С. 17.
6. Мороз О. Модерна нація: українець у часі і просторі / О. Мороз. – Львів : Універсум, 2001. – 448 с.
7. Пилишенко В. Українська Кредитова Спілка в Рочестері / В. Пилишенко // Українська кооперація діаспори. Історичний огляд 1940 - 1992 / за ред. О. Плешкевича. – Чикаго; Торонто; Мельбурн : Українська світова кооперативна рада, 1994. – 330 с.
8. Український Колекційний Проект Рочестера (УКПР) // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2007. – № 202. – С. 14.

9. Хроніка Рочестеру // Інформативний бюлетень Української кредитової спілки в Рочестері [Rochester Ukrainian Credit Union bulletin]. – 1963. – № 31. – С. 24.
10. Kornylo W. Our Strategic Plan: Member Service, Member Satisfaction, Member Loyalty / W. Kornylo // Кооперативна думка [Credit union opinion]. – 2011. – № 216. – С. 4-5.
11. McKelvey B. Rochester's Ethnic Transformation [Електронний ресурс] / B. McKelvey // Rochester History / [edit. B. McKelvey]. – July, 1963. – No. 3. – P. 1. // Режим доступу до ресурсу: http://www.libraryweb.org/~rochhist/v25_1963/v25i3.pdf. – Назва з екрану.
12. Pylyshenko W. Ukrainian Rochester Collection / W. Pylyshenko. – Rochester, 2007. – 10 p. + додатки.

Андрукевич Яна
Студентка спеціальності «Міжнародні відносини»
Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ «НОВОГО ЛЕЙБОРИЗМУ» ТОНІ БЛЕРА

У статті проаналізовано особливості зовнішньої політики британського прем'єр-міністра Т. Блера. Також висвітлено основні характеристики зовнішньополітичної доктрини «нового лейборизму».

Ключові слова: Великобританія, лейбористський уряд, зовнішня політика, «третій шлях», «гуманітарна інтервенція», європейська інтеграція.

В статье проанализированы особенности внешней политики британского премьер-министра Т. Блэра. Также описаны основные характеристики внешнеполитической доктрины «нового лейборизма».

Ключевые слова: Великобритания, лейбористское правительство, внешняя политика, «третий путь», «гуманитарная интервенция», европейская интеграция.

The article analyzes the features of the foreign policy of Prime Minister T. Blair. Also describes the main characteristics of new labourism.

Keywords: UK, Labour government, foreign policy, a "third way", "humanitarian intervention", European integration.

На виборах до британського парламенту 1 травня 1997 р. лейбористська партія на чолі з Т. Блером одержала блискучу перемогу, зайнявши в нижній палаті парламенту 419 місць з 659. Ця перемога, як вважають численні аналітики і що повністю підтвердилося подальшим розвитком країни, не була простою зміною влади. До керівництва Великобританією прийшла нова модернізована лейбористська партія, не випадково за домінуючим в ній угрупованням закріпилася назва «нові лейбористи» [4].

Оригінальність політичного курсу Т. Блера значною мірою зумовлена суттєвим впливом ідеї «третього шляху». Визначення специфіки зовнішньої політики урядів Т. Блера вимагає аналізу ключових тенденцій світового розвитку після закінчення «холодної війни», осмислення таких впливових, але водночас неоднозначних явищ, як моралізм у міжнародній політиці, гуманітарний

інтервенціонізм, взаємодія реалістичної та ідеалістичної традицій зовнішньої політики [1].

З приходом до влади лейбористів в 1997 р. Великобританія приступила до пошуків нових шляхів ведення своєї зовнішньої політики. Однак певний час практичний вигляд зовнішньої політики «третього шляху» залишався недостатньо чітким.

Таким чином, ключовою формулою, яку використав Т. Блер для визначення нового вектору розвитку лейбористської партії, став «новий лейборизм», сутність та основні принципи якого викладені в брошурі прем'єр-міністра «Третій шлях: нова політика для нового століття». Основна ідея «третього шляху» досить проста: якщо перший шлях — це шлях заснований на принципах індивідуалізму, неолібералізму й тетчеризму, а другий — традиційно орієнтований на одержавлений лейборизм, то «третій шлях» — це рух до справедливого, базованого на цінностях комунітаризму, суспільного устрою [6].

Традиційну основу зовнішньополітичної доктрини «нових лейбористів» становлять такі атрибути британської державності, як:

- володіння ядерним потенціалом;
- постійне членство в Раді Безпеки ООН;
- «особливі відносини» із США;
- місце Великобританії в Єдиній Європі;
- участь у «великій вісімці» й провідних угрупованнях Заходу (НАТО та ЄС);
- солідний вплив у своїх колишніх колоніях [2].

Після перемоги Лейбористської партії на виборах 1997 р. еволюція поглядів уряду в галузі оборони і безпеки прискорилося. У програмній промові «Принципи сучасної британської зовнішньої політики» Т.Блер підтвердив роль країни в якості посередника між США і Європою. Реалізація глобальних інтересів Великобританії буде здійснюватися через Раду Безпеки ООН, членство в НАТО, участь в європейській інтеграції та Співдружності націй [7].

Однією з фундаментальних засад міжнародної стратегії нових лейбористів є тлумачення принципу невтручання у внутрішні справи країн. «Жодна держава, — заявив у квітні 1999 р. Т.Блер, — не повинна вважати, що вона має право змінювати політичну систему іншої або заохочувати підривну діяльність, або захоплювати частину території, на яку, вона вважає, може претендувати» [2].

Разом із тим, формулюється теза про незастосування принципу невтручання в деяких «важливих відносинах». Тому Т.Блер став головним провідником концепції «гуманітарної інтервенції», яка передбачає різного ступеня військове втручання в конфлікт сторін, які

порушують права людини, особливо геноцид населення, штовхають на масові переселення мешканців, прирікаючи на голод і злидні біженців. Т.Блер з приводу косовської кризи 22 квітня 1999 року виступив у Чикаго, де спробував пояснити значення нової міжнародної доктрини: «Глобалізація – це не тільки економічний, але і політичний феномен. Якщо ми хочемо жити в безпеці, ми не можемо собі дозволити закривати очі на конфлікти і порушення прав людини в інших державах». Він запропонував внести поправки до Статуту ООН, які б зробили легітимною військову окупацію тих країн і регіонів, де систематично порушуються гуманітарні норми. Основна теза Блера полягала в тому, що цінності і інтереси не можуть існувати окремо. Поширення наших цінностей зробить нас більш захищеними від зовнішніх погроз», – проголосив він у своїй промові в Чикаго [7]. Повною мірою ідеї та інститути інтервенціонізму запрацювали під час Косовської кризи 1999 р., а потім в процесі сприяння Лондоном припиненню конфлікту в Сьєрра-Леоне [4].

Найважливішим положенням доктрини «нових лейбористів» в області зовнішньої політики є активізація діяльності в рамках ООН з одночасною вимогою її кардинальної модернізації. Ключовою з пропонованих реформ є зміна процедури прийняття рішень у Раді Безпеки. Суть позиції Лондона полягає в скасуванні права «вето» й ухвалення рішення більшістю голосів. Зазначене вище не завадило Т. Блеру залишитися не тільки прихильником «особливих відносин», але й послідовно прагнути до посилення ролі США в міжнародних справах. Він один із тих західних діячів, які відкрито заявили про те, що США можуть діяти там, де вважають потрібним своє втручання [2].

Тільки через рік перебування на посаді міністр закордонних справ Робін Кук починає активно інкорпорувати «етичний аспект» до зовнішньополітичної програми «третього шляху». В цьому ж напрямі працює міністерство оборони на чолі з Джорджем Робертсоном. Але, незважаючи на сказане, попервах нові лейбористи порівняно мало уваги приділяли адаптації своєї ідеології до міжнародної політики. Можна визначити набір ідей та цінностей, які (в ідеалі) представляють основні елементи «третього шляху» в зовнішній політиці, а саме: модернізація управління, відповідальність, ліберальний інтернаціоналізм й пріоритет прав людини. Два останніх елементи – складають своєрідне етичне ядро стратегії нових лейбористів. Моралізм виступав одним з ключових елементів ідеологічного фундаменту блеризму і безпосередньо вплинув на формування концепції «ліберального інтервенціонізму», а також надав потужну

мотивацію багатьом діям уряду Блера, в тому числі, війні з міжнародним тероризмом, участі в іракській військовій кампанії. [4].

Найважливішим положенням зовнішньополітичної стратегії «нових лейбористів», яке принципово відрізняє її від політики «торі», є новий підхід до питань європейської інтеграції. Із приходом до влади нових лейбористів Великобританія отримала реальну можливість переглянути так звану ізоляціоністську стратегію щодо Європейського Союзу та запропонувати новий формат співробітництва. Великою віхою в розвитку європейської політики Великобританії стало її головування в ЄС у січні-червні 1998 р. Т. Блер поставив своїм завданням продемонструвати, що Великобританія є сильним партнером у розвитку європейської інтеграції, і проявити в рамках ЄС ініціативу, яку ніколи не вдалося проявити попереднім урядам. Його зусилля були зосереджено на розробці нової економічної стратегії ЄС, якнайшвидшому створенні Європолу, заснування Європейського центрального банку і виборах його президента, початку переговорів з країнами-кандидатами. У цілому британське головування було успішним. Воно допомогло зняти напругу, що нагромадилася у відносинах між Великобританією та її партнерами за довгі роки правління М. Тетчер і її наступника Дж. Мейджора [5].

Таким чином, аналіз зовнішньополітичної доктрини лейбористського уряду Т. Блера дозволяє зробити кілька висновків:

По-перше, зовнішньополітична доктрина «нових лейбористів» певною мірою прагматична, вона ґрунтується на новій концептуальній основі лейбористської партії – ідеї «третього шляху».

По-друге, згадана доктрина – це результат модернізації зовнішньої політики Великобританії відповідно до реалій сьогодення й перспектив світового розвитку в ХХІ столітті, а з іншого боку, вона повністю відповідає національним інтересам країни.

По-третє, доктрина більшою мірою розгорнута вбік Європи, але в той же час не шкодить концепції атлантизму.

По-четверте, лейбористи при всій суперечливості своїх підходів чітко визначили як головне завдання – вести активнішу зовнішню політику, розширивши зони своїх інтересів, здійснювати лобіювання економічних інтересів британського капіталу, усталити свої позиції та свій вплив на всі аспекти актуальних проблем світового розвитку [2].

Таким чином, політика «нового лейборизму» зробила величезний вплив на зовнішню політичне життя Великобританії. Т.Блер сприяв максимальному зближенню курсу країни з США в рамках політики «особливих відносин», збройні сили брали участь у

спільних бомбардуваннях об'єктів Іраку. Більш того він намагався перехопити ініціативу у НАТО і провести наземну миротворчу операцію в Косово, виступив ініціатором політики «гуманітарної інтервенції» і розвинув цей напрям – під приводом захисту громадян Великобританії, ЄС і країн Співдружності військовий контингент здійснив дві операції в Сьєрра-Леоне та продемонстрував, що Великобританія є надійним партнером у розвитку європейської інтеграції [3].

Джерела та література:

1. Кандуба Т. Атлантизм у зовнішній політиці урядів Тоні Блера [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://klio.ngoua.org/2011/12/atlantyzm-v-zovnishnij-politytsi-uryadiv-toni-blera/>
2. Кандуба Т. Зовнішньополітичні аспекти нового лейборизму Тоні Блера (1997 - 2007 pp.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php>.
3. Громико А. «Тони Блер Лимитед» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_84191.html
4. Кандуба Т. Етичні засади політики урядів Тоні Блера [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2009_27/27/kanduba.pdf
5. Яковенко, Н. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина XX – початок XXI ст.) / Н. Яковенко [Електронний ресурс] Автореф. дис. док. іст. наук: 07.00.02 / Донецький Національний ун-т. – Електрон. дан. (1 файл). – Донецьк., 2005. - Режим доступу: www.uclainica.com.ua/downloads/?pub=803.
6. Ямпольская Л. Великобритания после парламентских выборов 1997 г. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.proza.ru/2010/05/09/893>
7. Blair Speech Transcripts, from 1997 - 2007 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://keepTonyBlairForPM.wordpress.com/blair-speech-transcripts-from-1997-2007>

Ярмоленко Віталій
Студент спеціальності «Країнознавство»
Національного університету «Острозька академія»

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ СХІДНОЇ АЗІЇ В КОНТЕКСТІ БАГАТОВЕКТОРНОСТІ

У статті висвітлюється аналіз основних тенденцій у відносинах України з державами Східної Азії. Декларована багатовекторність надає нові можливості розглядати східно-азійський регіон як стратегічний простір для здійснення державних інтересів України на світовій арені. Країни регіону, які мають найбільший розвиток та найвищий ВВП, становлять для України потенційне джерело інвестиційних надходжень та вивчення унікального досвіду.

Ключові слова: *Україна, зовнішня політика, міждержавні відносини, держави Східної Азії, багатовекторність, Китай, Японія, Південна Корея.*

В статье освещается анализ основных тенденций в отношениях Украины с государствами Восточной Азии. Декларируемая многовекторность предоставляет новые возможности рассматривать восточноазиатский регион как стратегическое пространство для осуществления государственных интересов Украины на мировой арене. Страны региона, которые имеют наибольшее развитие и высокий ВВП, представляют для Украины потенциальный источник инвестиционных поступлений и изучения уникального опыта.

Ключевые слова: *Украина, внешняя политика, межгосударственные отношения, государства Восточной Азии, многовекторность, Китай, Япония, Южная Корея.*

The article deals with analysis of major trends in relations with the countries of East Asia. The declared multivector foreign policy would provide new opportunities to examine the East Asian region as a source of national interests of Ukraine in the world. Countries of the region, that have the greatest development and highest GDP, are Ukraine's potential source of investment income and adoption of a unique experience.

Key words: *Ukraine, foreign policy, multi vector, states of Eastern Asia, intergovernmental relations, China, Japan, South Korea.*

Східно-Азійський регіон – складова частина єдиного Азійсько-Тихоокеанського простору, яка характеризується динамічністю у економічному та торгівельному відношенні, неоднорідністю, та полярністю зовнішньополітичних інтересів основних гравців. Східно-азійські держави складають перспективний напрям та можливість для України у багатьох сферах реалізації потенціалу на міжнародній арені. Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року задекларовано багатовекторність як один з основних напрямків зовнішньої політики. В даному контексті держави Східної Азії можуть стати стратегічними партнерами для України, які створюватимуть ядро у провадженні інтересів нашої держави в АТР.

У науковій літературі та періодичних виданнях дослідженню східно-азійського вектору зовнішньої політики України присвячено ряд публікацій. Ґрунтовний аналіз тематики було здійснено В. В. Величко у колективній монографії присвяченій проблемам та перспективам азійського напрямку зовнішньої політики України [1]. Ряд авторів досліджували двосторонні відносини між Україною та державами регіону, зокрема В. Коміренко, В. Попета, О. Коміренко приділили увагу особливостям українсько-японських відносин [4], І. Литвин ґрунтовно проаналізував стан українсько-китайських відносин [7]. Автори І. Мандрик, О. Іпатюк, І. Погорелова дослідили та особливості відносин по лінії Україна-Південна Корея [8, с. 9].

Метою дослідження є аналіз економічної та політичної складової відносин України з регіоном Східної Азії у контексті задекларованої багатовекторності, визначення основних проблем та тенденцій у двосторонніх відносинах України з ключовими державами-партнерами регіону.

Відповідно до поставленої мети, вирішувалися такі завдання: оцінка зовнішньої політики України, та її пріоритетів щодо держав регіону; визначення наявних тенденцій та трансформацій у двосторонніх відносинах України, які мають місце після декларації багатовекторності.

Згідно зі Статтею 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» декларується прагнення співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур [2]. Відповідно до цього пункту, держави Східної Азії представляють собою плацдарм для диверсифікації в напрямку реалізації національних інтересів у міжнародному співробітництві України. Країни з одними з найвищих ВВП у світі – Китайська

Народна Республіка, Японія, Республіка Корея – можна розглядати як потенційне джерело залучення інвестицій, капіталу та новітніх технологій у економіку України. В даному напрямку розвиток співпраці із зазначеними державами чітко відповідатиме пункту 2 Статті 11 вищезгаданого Закону [2].

Азійський вектор української політики був певний час невизначеним. Дещо втратилась динаміка українсько-азійських відносин, досягнута у перші 10 - 12 років після набуття Україною незалежності [1, с. 201].

Процесу підтримання позитивної динаміки зважала відсутність політичної волі у головних політичних сил країни щодо держав Східної Азії у більш динамічному ключі, зростаючий європоцентризм вітчизняного істеблішменту та існуючі європейські (з російським включно) ринки збуту конкурентних товарів. Українському бізнесу на азійському напрямку також бракує активності, державної підтримки розвитку економічних зв'язків, постійної присутності у структурах регіонального співробітництва (ділових радах, палатах, асоціаціях). На це не в малій мірі вплинула й недооцінка масштабів впливу деяких держав Східної Азії на процеси глобалізації світового господарства [там само].

Увага України до регіону пов'язана з необхідністю освоєння нових ринків, передусім для експортної продукції, конкурентної на азійських ринках, а також з повільним просуванням інтеграції з Європейським Союзом [1, с. 202].

Загальний інтерес до Східно-азійського регіону в Україні пов'язаний передусім зі сталою (крім кризи наприкінці 1990-х років) динамікою темпів економічного розвитку більшості країн регіону та стрімким зростанням геополітичного впливу Китаю [там само].

З урахуванням усього комплексу боротьби за економічне лідерство у Східній Азії економічна стратегія України у регіоні має враховувати низку реалій та пріоритетів.

По-перше, за нинішніх умов українська влада і бізнес починають розуміти значущість нових цивілізаційних категорій, покликаних забезпечити насамперед стабільність умов для розвитку підприємств, усунути зовнішні дестабілізуючі імпульси. Без «діалогу цивілізацій», створення багатополярного світу, без вироблення справедливих правил поведінки для всіх країн глобалізація призведе до небезпечної для людства соціальної деградації. Україна, відчуваючи себе мостом (географічним, культурним, політичним) між Заходом і Сходом готова щонайактивніше брати участь у цьому конструктивному діалозі [1, с. 203].

По-друге, політичні й економічні відносини України з Азією не можуть протирічити основному європейському вектору розвитку країни і її європейській ідентичності [там само].

Необхідна зміна структури і якості імпорту з країн Східної Азії, включаючи Китай, і збільшення обсягів експорту. В даний час український імпорт з більшості країн регіону являє собою продукцію не найвищої якості. При цьому вони об'єктивно спроможні постачати якісніші товари і за прийнятнішими для українського споживача цінами [1, с. 204].

Для української сторони може йтися про продукцію машинобудування й енергомашинобудування, розроблену за радянських часів, але удосконалену і модернізовану протягом останнього десятиліття [там само].

За належної підтримки з боку держави можна збільшити обсяги збуту цивільних суден та двигунів. Держава повинна була би подбати про сертифікацію вітчизняних літаків відповідно до вимог замовника та про створення сервісних центрів для обслуговування українських повітряних суден у країнах експлуатації.

Однією з найскладніших, але перспективних галузей є військово-технічне співробітництво. Україна матиме від нього не тільки матеріальні вигоди, а й певну цінність у контексті підтримки регіонального балансу сил [там само].

По-третє, необхідне дотримання балансу між різними партнерами та їхніми інтересами. Відносини усередині регіону відрізняються винятковою складністю і суперечливістю. За таких умов Україна не може орієнтуватися на одного з партнерів, наприклад Китай, не ризикуючи увійти в протиріччя з іншими регіональними державами.

По-четверте, українська політика не повинна мати декларативного характеру.

Відповідно, азійський вектор у XXI столітті слід перенести у площину багатопланової і багатofакторної економічної політики держави.

Варто зосередитись на тенденціях у відносинах з ключовими державами Східної Азії для України.

Відносини України та Китайської Народної Республіки

Китай – лідер серед країн АТР, стабільно входить до першої десятки торгових партнерів України [11, с. 30]. Відповідно для модернізації України дуже необхідні потужності провідних центрів світу, одним з яких є КНР.

Не можна сказати, що Україна не звертала уваги на дедалі зростаючий вплив Китаю у сучасному світі, на динамічний розвиток його економіки. Двічі, у 1990-х роках і на початку нового століття, були зроблені досить суттєві спроби підняти до стратегічного рівень співпраці з Пекіном [6, с. 10].

Після десятиріччя сталого розвитку українсько-китайського співробітництва (1994 – 2004 роки) відбулося певне згортання діалогу, в першу чергу, на найвищому рівні. Після низки успішних Державних (1995 та 2002 роках) та офіційного (2003 рік) візитів до КНР Президента України Л.Д.Кучми з вини української сторони виникла пауза, що не сприяла розвитку двосторонніх відносин. Досить прикорм є те, що Україна фактично не скористалась значними можливостями для просування своїх інтересів, які давала Олімпіада у Пекіні (2008 рік) [7].

У відносинах двох держав проривними стали 2010 – 2011 роки, коли було відновлено політичні контакти на найвищому рівні та оформлено стратегічне партнерство. Початок певного поживлення політичного діалогу можна назвати зустріч лідерів держав у квітні 2010 року в рамках Вашингтонського саміту щодо питань ядерної безпеки, коли було висловлено прагнення сторін щодо активізації діалогу [10, 30-31].

Візит Президента України до КНР 2 вересня 2010 року визначили як проривний, історичний та доленосний [6, с. 10]. Відновлення діалогу на найвищому рівні між керівниками наших країн є найважливішою передумовою успішного співробітництва у торгово-економічній, науково-технічній та гуманітарній галузях. Пряме, безпосереднє спілкування Президента України з лідером Китаю має величезне значення для встановлення нового рівня взаємної довіри між представниками управлінського апарату та бізнесових кіл наших країн [7].

Візит Віктора Януковича до КНР на найвищому рівні ознаменувався очікуваним підписанням 13 двосторонніх документів, які на початку принесуть Україні інвестиції у розмірі чотирьох мільярдів доларів США [12, с. 6].

Сторони продемонстрували готовність вжити дієвих заходів для наповнення двосторонніх відносин стратегічним змістом і максимально ефективно використати наявний потенціал українсько-китайського співробітництва у перспективних сферах [6, с. 11].

Слід наголосити на думці, що Китай володіє «певною суттю, важливішою за гроші». Це – китайський досвід. У аргументації даної думки підкреслюється, що будь-яка здорова економіка, яка починає

зростати, вирішує дві проблеми. По-перше, залучаються гроші, створюється відповідний інвестиційний клімат; і по-друге, гроші, які надходять до країни, гарантовано зберігаються, не допускається їхнє розкрадання. А це і є боротьбою з корупцією [12, с. 6–7].

Ще однією важливою подією, яку також було названо історичною, став державний візит у червні 2011 року Голови КНР Ху Цзіньтао до України. Найважливішим результатом, ключовим підсумком перебування його стало підписання Спільної декларації про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР. У документі фіксується започаткування відносин стратегічного партнерства між країнами, а також визначаються принципи, на яких ці взаємини базуються. Йдеться, зокрема, про взаємну підтримку державного суверенітету та територіальної цілісності, повагу шляху розвитку, обраною кожною з держав, взаємне застосування сили або загрози силою, економічного чи іншого тиску [16, с. 59].

Важливо підкреслити, що у рамках візиту під час переговорів у Києві у вузькому колі та у складі делегацій висловлювалась думка щодо розширення прагматичного змісту двосторонніх відносин [16, с. 59].

Між КНР та Україною існують домовленості щодо спільних проєктів (спорудження парогазової установки в місті Щолкіне (АР Крим), реконструкція Калуського калійного заводу та інші), проте все ж дану співпрацю варто поглибити і в інших напрямках зокрема у енергетичній (перспектива співпраці навколо проведення спільної розробки Чорноморського нафтогазоносного шельфу), інвестиційно-фінансовій (зокрема розроблення інвестиційних проєктів у АПК), технологічній сферах.

Українсько-Японські відносини

Японію справедливо можна визнати дійсним лідером у світовій економіці та на ринку інновацій високих технологій. Вона посідає провідні позиції щодо основних економічних показників. Відповідно для України Японія об'єктивно має велике значення не лише як перспективне джерело інвестиційних надходжень, але й наочним прикладом та перейняттям безцінного досвіду щодо стрімкого і цілеспрямованого розвитку держави в жорстких політичних умовах.

Японія визнала незалежність України 28 грудня 1991 року, а 26 січня 1992 року встановила з нею відносини [5, с. 30]. Важливим кроком у розбудові двостороннього торговельно-економічного

співробітництва стало підписання 6 жовтня 1997 року меморандумів з Міністерством міжнародної торгівлі та промисловості (ММТП) і Ексімбанком Японії (нині Японський банк міжнародного співробітництва) щодо забезпечення японських урядових гарантій торговельного та інвестиційного страхування експорту, кредитів та інших зовнішньоекономічних операцій з Україною. Ці документи створили правове поле для відкриття нових кредитних ліній Ексімбанком Японії за умови гарантій торговельного страхування ММТП під найбільш перспективні спільні проекти в суднобудівній, металургійній, хімічній, агропромисловій та телекомунікаційній галузях економіки України [5, с. 30].

Нову сторінку у розвитку фінансово-інвестиційного співробітництва між Урядами Японії й України було відкрито 29 березня 2005 року у Києві Підписання міжурядової угоди та Кредитної угоди про надання позики на суму 19 мільярдів ієн на реконструкцію Державного міжнародного аеропорту «Бориспіль» стало першим кроком у рамках реалізації програми Офіційної Допомоги Уряду Японії [5, с. 30].

Важливою подією у розвитку українсько-японських відносинах став офіційний візит Президента України Віктора Ющенка у липні 2005 року. Цього ж року було підписано протокол погодження між Україною та Японією стосовно доступу до ринків товарів та послуг України у контексті вступу нашої держави до СОТ [5, с. 30 - 31].

У січні 2011 року Президент України здійснив візит до Японії. Очевидною символікою зміцнення відносин може вважатись зустріч Віктора Януковича та імператора Японії Акіхіто 19 січня 2011 року [5, с. 32]. Проте найважливішим результатом перебування української делегації у Японії можна вважати ухвалення спільної заяви Прем'єр-міністра Наото Кана та Президента України про глобальне партнерство 18 січня 2011 року [15, с. 11]. Зокрема, згідно домовленостей, схвалено підписання банківської позики у сумі 8 мільярдів японських ієн, яка буде надана Японським банком міжнародного співробітництва – міжнародною установою Японської фінансової корпорації – Публічному акціонерному товариству «Державний експортно-імпортний банк України» з метою сприяння експорту товарів і послуг з Японії та підтримки економічного розвитку України [17].

Проте існує думка, що даний візит Януковича все ж мав символічний характер. Зокрема, директор Інституту світової політики Альона Гетьманчук зазначає, що Візит Віктора Януковича до Японії є

досить символічним, тож не слід чекати від нього будь-яких змістовних домовленостей, які були, скажімо, у випадку з візитом до Китаю. «Саме після візиту Президента Януковича до Китаю, Японія почала ініціювати такий же візит до Токіо. З одного боку, це позитивно, тому що засвідчує те, що все ж таки країна не випадає повністю із зовнішньополітичного контексту Японії. З іншого боку, ми розуміємо, що Києву допомагає швидше геополітична ситуація в регіоні, аніж реальна зацікавленість Україною з боку Японії. Йдеться про деяке балансування, а не про те, що дійсно для Японії Україна є настільки важливою, як країни Центральної Азії» – підкреслила аналітик [3].

Важливою складовою у відносинах між державами залишається сфера інвестування, зокрема, Японія інвестує близько 3 мільярдів гривень на реалізацію проектів у сфері енергозбереження, захисту навколишнього середовища [15, с. 11]. Проте, як наголошує Надзвичайний та Повноважний Посол Японії в Україні Тоїчі Саката, є низка проблем, що відлякує японських інвесторів. На думку японських бізнесменів, український уряд не надто швидко реагує на їхні вимоги. Наявне побажання прозорості та прогнозованості українського інвестиційного клімату [15, с. 11].

Розвиток українсько-японських відносин є досить динамічним та результативним, а його подальша інтенсифікація лежить у площині плідного співробітництва між урядовими та приватними секторами кожної з держав. Пріоритетними напрямками такої співпраці мають стати інвестування, кредитування, грантова допомога з боку Японії, а також наукове співробітництво і створення спільних підприємств [5, с. 31].

Відносини по лінії Україна – Республіка Корея

Республіка Корея – є однією вагомих держав Азії, і в певних питаннях не поступається за впливовістю за дві розглянуті країни, що теж розташовані в Східно-азійському регіоні. Розвитку Південної Кореї характерна демократичність політичної системи та високо технологічність та наукоємність економіки. Держава має стабільно високі показники ВВП, важливе значення у формуванні якого займає машинобудування. Зазначена галузь потребує значну кількість бурого вугілля. Корейська Республіка також є привабливим партнером щодо залучення інвестицій, високих технологій та інновацій на ринок України.

Корея 10 лютого 1992 р. стало відправною точкою у започаткуванні політичного діалогу між двома країнами. Незважаючи

на відносно короткий термін і повну відсутність контактів за часів колишнього Радянського Союзу, відносини між незалежною Україною та Республікою Корея розвиваються дуже швидкими темпами. Країни досягли вагомих результатів у двосторонньому співробітництві, яке розвивалося по висхідній у політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах [8, с. 50].

Потрібно зазначити, що внутрішній ринок Республіки Корея переповнений і величезні капітали шукають нові вектори для економічної активності, перспективні ринки збуту, інвестиційні проекти. З огляду на це, для Кореї Україна є цікавим і перспективним партнером [9, с. 40]

Важливою тенденцією сучасного періоду українсько-кореєських відносин є те, що за даними Держкомстату України за січень-квітень 2011 року спостерігається відновлення тенденції зростання двосторонніх обсягів торгівлі товарами, наявне значне нарощування імпорتنих поставок, водночас обсяги експортних поставок лишилися майже не змінні порівняно до січня-квітня 2010 року. За січень-квітень 2011 р. двосторонній товарообіг збільшився, у порівнянні до відповідного періоду 2010 року, на 74,42 % (на 212,1 мільйони доларів США) та склав 497,1 мільйонів доларів США [14].

Проте, у політичному діалозі не прослідковується значної активності. З моменту встановлення дипломатичних відносин відбулися візити президента та прем'єр-міністрів України до Республіки Корея, але не відбулося жодного зворотного візиту на такому рівні в Україну, окрім візиту прем'єр-міністра РК Лі Хе Чхана в 2005 році [9, с. 42].

Між державами підписано низку документів, водночас необхідні кардинальні дії спрямовані на розширення і поглиблення співпраці між державами в усіх сферах [там само]. Відповідно, важливим є практичний розвиток українсько-кореєських відносин, та активніше виконання задекларованих домовленостей.

Проаналізувавши економічну та політичну складову відносин України щодо регіону Східної Азії, можна констатувати, що даний напрям є важливий з точки зору економічного, інвестиційного та високотехнологічного потенціалу. Нашій державі варто вивчити досвід зазначених вище країн у сферах розвитку інновацій та модернізації економіки. Відповідно, прослідкувавши основні проблеми даної тематики, варто зазначити, що у відносинах з державами регіону важливо враховувати також їх особливості ведення справ та їх певну полюсність інтересів. Підсумовуючи вищезазначене, варто сказати, що регіон Східної Азії в контексті задекларованої багатовекторності

повинен стати для України стратегічним пунктом у здійсненні зовнішньої політики як у АТР, так на світовій арені в загальному.

Джерела та література:

1. Величко В. Боротьба за економічне лідерство в АТР і висновки для України [Текст] / В. Величко // Азійський напрям зовнішньої політики України : проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки. – К., 2008. – 222 с.
2. Закон України Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс]: (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, №40, ст. 527) // Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
3. Каплюк Г. Чого очікувати від візиту Януковича до Японії? [Електронний ресурс] / Г. Каплюк // Главком // Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/2632.html>
4. Коваль О. Пекін розставив пріоритети [Електронний ресурс]// Дзеркало тижня. - №23. - 2010. - Режим доступу : <http://dt.ua/articles/83377>
5. Коміренко В., Попета В., Коміренко О., Кайдзен-філософія українсько-японських відносин / В. Коміренко, О. Попета, О. Коміренко // Зовнішні справи: науковий журнал. - №3. – 2011. – С.30-34.
6. Костенко Ю. Український прорив на азіатському напрямку/ Ю. Костенко // Зовнішні справи : науковий журнал. - №9 – 10. – 2010. – С. 10–12.
7. Литвин І. Українсько-китайські відносини : від стагнації до прориву [Електронний ресурс] / І. Литвин // Режим доступу: http://www.aucc.org.ua/ukrajinsko_kitajske_spivrobitnictvo_vid_stagnaciji_do_prorivu_art_558.htm
8. Мандрик І., Іпатюк О. Основні напрями співробітництва між Україною та Республікою Корея [Електронний ресурс]/ І. Мандрик, О. Іпатюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – С. 50–54.
9. Погорелова І. Сучасний стан і перспектива розвитку українсько-південнокорейських відносин [Електронний ресурс] / І. Погорелова // Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – С. 40–42.
10. Посольство України в Республіці Корея: Історія двосторонніх відносин [Електронний ресурс] // Посольство України в Республіці Корея // Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/korea/ua/26722.htm>

11. Розвитку українсько-китайських відносин – більш ґрунтовний підхід [Текст] / Інф. «З. С.» // Зовнішні справи : науковий журнал. - №2. – 2010. – с. 30–32.
12. Семенов В. Складові китайського прориву: (до підсумків офіційного візиту Президента України до КНР) / В. Семенов // Зовнішні справи : науковий журнал. - №3 - 4. – 2010. – С. 6–9.
13. Сидоренко С., Габуєв О. Зустрілися два товариші [Електронний ресурс]: Україна і Китай домовилися про стратегічну співпрацю / С. Сидоренко, О. Габуєв // Режим доступу http://www.aucc.org.ua/Zustrichalisja_dvatovarishi_Ukrajina_i_Kitaj_domovilisja_pro_strategichnu_spivpracju_art_790.htm
14. Торгівля товарами між Україною та Республікою Корея (4 місяці 2011 р.) [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: Державна підтримка українського експорту // Режим доступу: http://ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_kab_stat/kor/5483.html
15. Україна і світ – 20 років взаємного відкриття / інтерв'ю підгот. Володимир Ливинський // Зовнішні справи : науковий журнал. – №1. - 2012. – с. 11–14.
16. Українсько-китайський прорив / Інф. Посольства України у КНР // Зовнішні справи: науковий журнал. - №7 – 8. – 2011. – с. 59–60.
17. Янукович позичив у японців 8 млрд ієн [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/yaponiya-nadast-ukrayini-kredit-na-8-mlrd-iyen.html>.

Ващенко Олена
Аспірант Дипломатичної академії України
при Міністерстві закордонних справ України.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ США ЩОДО ІРАКУ, ІРАНУ ТА АФГАНІСТАНУ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті, на основі аналізу сучасної міжнародної ситуації та зовнішньополітичної стратегії США щодо Близького та Середнього Сходу, зроблено акцент на інтересах України у цьому регіоні та можливостях співпраці з США, Іраком, Іраном та Афганістаном.

Ключові слова: США, Україна, Ірак, Іран, Афганістан, проблема безпеки, економічне співробітництво.

В статье, на основе анализа современной международной ситуации и внешнеполитической стратегии США относительно Ближнего и Среднего Востока, сделан акцент на интересах Украины в этом регионе и возможностях сотрудничества с США. Ираком, Ираном и Афганистаном.

Ключевые слова: США, Украина, Ирак, Иран, Афганистан, проблема безопасности, экономическое сотрудничество.

The author accents on interests of Ukraine in the Near and the Middle East and opportunities of its cooperation with the USA, Iraq, Iran and Afghanistan on the basis of the analysis of modern international situation and the USA foreign policy strategy concerning this region.

Key words: the USA, Ukraine, Iraq, Iran, Afghanistan, security problem, economic cooperation.

Близький та Середній Схід є перехрестям інтересів багатьох держав та регіональних утворень: США, Європейського Союзу, Китаю, Російської Федерації. Але провідну роль у питанні врегулювання ситуації у цій частині світу відіграє на сьогодні саме Вашингтон. США прагнуть здійснити досить глибоку політичну, культурну та соціальну перебудову регіону з метою перетворення його на стабільний та безпечний простір, сприятливий для взаємовигідного співробітництва.

Україна вкрай зацікавлена у реалізації цих планів з декількох причин. По-перше, на сьогодні світ настільки інтегрований та

взаємопов'язаний, що конфлікт у одному із регіонів неминуче позначається на усіх суб'єктах міжнародних відносин. По-друге, для України життєво важливою умовою є диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, а країни Близького та Середнього Сходу мають потужні запаси нафти та газу, котрі можуть не лише забезпечити потреби української економіки, а й дозволити заробляти на реекспорті. Також Україна надзвичайно зацікавлена у стабільності та інтенсивному торговельно-економічному співробітництві в рамках Каспійсько-Чорноморського регіону, котре виглядає надзвичайно привабливим та перспективним. Відповідно, означені обставини спонукають Україну до більш змістовного та активного діалогу із США, котрі можуть забезпечити просування інтересів нашої держави у регіоні.

Досить напружена ситуація, що склалась у регіоні Близького та Середнього Сходу, актуалізує, у першу чергу, співробітництво України та США у сфері безпеки, котре є важливою складовою стратегічного партнерства двох країн [13]. На цьому аспекті співробітництва особливо наголошує Посол США в Україні Джон Теффт. Зокрема, він зазначив, що США мають значний інтерес до України, а безпека та співробітництво є важливим компонентом стратегічного партнерства двох країн. Також США високо цінують внесок України у міжнародні зусилля з підтримання миру та прагнуть до подальшого співробітництва у військовій сфері як на двосторонньому рівні, так і у рамках НАТО [11].

Співробітництво двох держав у безпековій сфері відбувається як у рамках двосторонніх відносин, так і через структури НАТО. Зокрема, ще у 1994 р. Україна приєдналася до програми «Партнерство заради миру», розробленої у контексті нової стратегії Альянсу. А також українські військові та спеціалісти брали участь у ряді операцій під егідою НАТО.

Дещо складніше розвивається діалог стосовно вступу України до НАТО: попри декларування євроатлантичного курсу, українське суспільство та політикум поки що не готові до такого кроку. Проте це не є перешкодою для взаємовигідних партнерських відносин України та США, особливо коли мова йде про врегулювання конфліктних ситуацій.

Регіон Близького та Середнього Сходу досить тривалий час фокусує на собі увагу міжнародної спільноти через низку міждержавних, міжетнічних та етно-релігійних конфліктів, котрі є дестабілізуючим фактором світової політики. Задля їх врегулювання провідні країни світу розробляли ряд механізмів та заходів: від

поміркованих до радикальних. Нового імпульсу проблема врегулювання у регіоні набула внаслідок потужних терористичних актів 11 вересня 2001 р. у США. Вашингтон прийняв виклик екстремістів і розгорнув масштабну кампанію по боротьбі із світовим тероризмом, залучивши до неї своїх союзників по НАТО та ряд позаблокових держав, зокрема й Україну.

Проте, з часом стало зрозуміло, що силовий сценарій боротьби із тероризмом у Афганістані та Іраку не дає швидких та надійних результатів. Розпочався пошук нової стратегії, котра б забезпечила у регіоні стабільність та безпеку. Показовою у цьому плані стала виборча кампанія у США 2008 р. Нинішній президент США, а тоді – кандидат від демократичної партії Барак Обама, досить критично висловлювався про війну з Іраком, наголошуючи, що вона поглиблює проблему тероризму, а також виступав проти розв'язання війни з Іраном, хоча й допускав можливість жорстких санкцій для недопущення розробки Іраном ядерної зброї [7].

Ставши президентом, Б.Обама вдається до пошуку нової стратегії, здатної не лише розв'язати конфлікти в Афганістані, Іраку та ситуацію з Іраном, але й вивести зовнішню політику країни на новий рівень, котрий би відповідав викликам сучасного світу. У своїй інавгураційній промові він наголошував: «Ми розпочнемо обережний та відповідальний вивід військ із Іраку та продовжимо важкий шлях до миру в Афганістані» [8]. При цьому Президент мав рахуватися із наступними обставинами:

- стратегія силової дипломатії Дж. Буша не виправдала себе;
- американське суспільство висловлює невдоволення затяжними та безрезультатними війнами у Афганістані та Іраку;
- загрозу терористичних ударів не ліквідовано;
- процес пацифікації Іраку затягнувся, супроводжується конфліктами всередині іракського суспільства із значними жертвами серед мирного населення;
- ці війни стали значним тягарем для бюджету країни, особливо в умовах кризи;
- частина союзників по НАТО прагнуть згорнути свою участь у військових операціях у цих країнах;
- Російська Федерація традиційно виступає опонентом США у цьому регіоні;
- стратегія тиску на Іран як з боку США, так і з боку міжнародних організацій була безрезультатною.

Відповідно, команда Б.Обами розробила нову стратегію США щодо регіону. Зокрема, Х.Клінтон у своєму виступі перед комітетом Сенату з міжнародних справ у січні 2009 р. наголошує на необхідності переходу до «прагматичної дипломатії», котра у поєднанні із військовою потугою дозволить вирішувати складні проблеми сучасності [9].

Ідея «прагматичної дипломатії» знайшла застосування у новій стратегії Вашингтона по відношенню до Афганістану, Іраку та Ірану. Проте, для кожної з них виробляється особливий інструментарій, котрий враховує об'єктивну ситуацію як у регіоні, так і у кожній країні. Зокрема, адміністрація Б.Обами вносить корективи у свою близькосхідну політику у зв'язку із загостренням ситуації у Лівії та Сирії. Відповідно варіюється і роль та місце України у новій американській стратегії безпеки та врегулювання на Близькому й Середньому Сході. Розглянемо кожну із стратегічних ліній Вашингтона стосовно вказаних країн, зосередивши увагу потенційних можливостях України реалізувати свої, передовсім економічні, інтереси у регіоні Близького та Середнього Сходу.

Як ми вже зазначали, Б.Обама з самого початку сприймав війну в Іраку як значний прорахунок адміністрації Дж.Буша і під час передвиборчої гонки пообіцяв американцям вивести війська. Нова стратегія передбачала передачу контролю над ситуацією іракським військам та силам внутрішньої безпеки. Для цього було реалізовано ряд проєктів, котрі дозволили іракцям набути необхідних знань та навичок для повноцінного захисту свого населення, а також здійснено заходи із забезпечення іракської армії та внутрішніх військ необхідною технікою та озброєннями.

Відповідно до кінця літа 2010 р. американський військовий контингент покинув країну. Проте, зважаючи на нестабільність та слабкість державно-політичного механізму Іраку, було прийнято рішення про збереження військової присутності, зокрема до 18.12.2011 р. там перебувало 50 тис. американських військових. Проте вони виконували вже невійськову місію під назвою «Новий світанок»: допомога іракським внутрішнім силам безпеки з підтримання порядку. Але навіть після виведення американських військ, Ірак залишився своєрідною зоною відповідальності США. Вашингтон виступає модератором у всіх питаннях, котрі стосуються відбудови та економічного розвитку країни, розбудови її демократичних інститутів, розвитку гуманітарної сфери тощо.

Участь українських миротворців в Іраку стала важливою віхою у історії військово-політичного співробітництва України та

США та може стати фундаментом для посилення економічної присутності у цій країні. Зокрема, Україна може бути партнером для країн, котрі беруть участь у відбудові економіки країни. Українські технології та спеціалісти можуть долучитися до розвитку та відбудови нафтової галузі, прокладки нафтопроводів, співпрацювати у теплоенергетичному секторі, приєднатись до розбудови транспортної інфраструктури країни. Також досить перспективним може стати співробітництво у аграрному секторі та гуманітарній сфері. Україна зацікавлена й у співпраці з урядом Іраку у питаннях військово-технічного співробітництва та має у цьому напрямку вже певні здобутки. Проте, роль та місце України у системі взаємозв'язків із Іраком залежить від позиції США та подальшої ситуації у регіоні.

Зацікавлена Україна й у більш активному розвитку відносин із Афганістаном. Афганістан є важливим комунікаційним та транзитним центром регіону, але водночас і осередком нестабільності та конфронтаційності. Ставка Дж.Буша на суто силове вирішення проблеми Афганістану не дала бажаних наслідків, тому адміністрація Б.Обами шукає альтернативні варіанти боротьби із талібами та міжнародним тероризмом. У результаті було розроблено і 27.03.2009 р. презентовано нову Стратегію щодо Афганістану та Пакистану, котра знайшла підтримку на ряді міжнародних конференцій [2]. Суть стратегії зводилась до залучення до стабілізаційних заходів у Афганістані ширшого кола країн, зокрема й із регіону Середнього Сходу. Передовсім це стосується Пакистану, на який США покладають вагому роль у знищенні осередків «Аль-Каїди» на афгансько-пакистанському кордоні.

Також наголос було зроблено на необхідності підготувати самих афганців для боротьби із деструктивною опозицією і поступово передати під їхній контроль ситуацію у країні. Разом із тим, значна увага приділяється економічному розвитку країни, як важливій умові стабілізації [14]. Ідею «афганізації» миротворчої місії НАТО активно декларували й європейські учасники Альянсу. Але, разом із тим, Стратегія містила положення про продовження силових операцій проти «Аль-Каїди» і передбачала розширення американського військового контингенту у стабілізаційних силах.

Проте слабкість державно-політичного механізму ІРА змусили адміністрацію Президента внести корективи до нової Стратегії. Зокрема, у прийнятій на конференції у Кабулі «Програмі миру та реінтеграції в Афганістані» (липень 2010 р.) наголос робиться вже на примиренні з опозицією шляхом діалогу та пошуку компромісів [2].

Підтвердженням такої позиції Вашингтона став і діалог на 47-й Міжнародній конференції на початку лютого 2011 р. Зокрема, питання про стратегічне співробітництво між США та Афганістаном обговорювалось під час зустрічі Х.Карзая та Х.Клінтон. При цьому глава Афганістану заявив про готовність розпочати процес передачі контролю над безпекою в країні від коаліційних сил силам афганської внутрішньої безпеки вже 21 березня [12]. У свою чергу Вашингтон планував, що частину американського військового контингенту почнуть виводити із Афганістану у липні 2011 р., але напружена ситуація змусила відкоригувати ці плани.

Проте, проблема Афганістану лишається відкритою, і без її вирішення США не можуть взятись за інший масштабний проект. До того ж у регіоні на сьогодні відсутня сила, котра б змогла взяти на себе відповідальність за стабільність в Афганістані та регіоні. Тільки НАТО зі своїм потужним функціональним і військовим потенціалом може виконувати цю місію [5].

На сьогодні у Вашингтоні все частіше говорять про необхідність звернути більшу увагу на програми реконструкції та економічного розвитку Афганістану. У цьому контексті Україна могла б узяти участь у реалізації програм відновлення та розвитку економіки країни, до того ж вона вже має певні політичні преференції зважаючи на факт участі у військовій місії НАТО. Зокрема, відповідно до указу Президента України від 26.01.2007 р., український миротворчий персонал було направлено для участі в операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан.

Сфери, у яких Україна може брати участь як на рівні капіталовкладень, експорту обладнання, так і на рівні інженерно-конструкторських послуг: електроенергетика, добувна галузь (нафто- та газодобувна), хімічна промисловість (мінеральні добрива), транспортна інфраструктура. Також важливим напрямком співпраці може стати гуманітарна сфера.

Також слід враховувати, що українські військові мають чималий досвід у розмінуванні територій, підготовці фахівців у сфері внутрішньої безпеки та військових. Ще одним важливим напрямком співпраці із урядом ІРА може стати співробітництво у сфері поставок військової техніки та обладнання.

Важливою проблемою для США є питання Ірану, котрий претендує на роль лідера регіону та намагається згуртувати його під прапором «політичного ісламу». Вона також належить до «спадкових» і саме від нинішнього президента-демократа залежить, за яким сценарієм будуть розвиватись подальші події навколо цієї країни.

Аналітики досить часто говорять про можливість повторення «іракського сценарію», проте він мало ймовірний зважаючи на ряд обставин: Б.Обама досить критично ставиться до війни в Ірані, до того ж новий конфлікт може знизити рейтинг президента напередодні нових виборів 2012 р. [6]; американське суспільство та світова спільнота також досить категорично налаштовані проти нової війни у регіоні; черговий військовий конфлікт потребуватиме величезних ресурсів; конфлікт у Ірані може стати надсерйозним випробуванням для цілісності НАТО через позицію Туреччини, котра занепокоєна можливістю інтеграції курдських територій; напад на Іран може порушити досить хистку рівновагу у регіоні; до сьогодні не вирішені остаточно питання із Іраком та Афганістаном, що не дозволяє США сконцентрувати зусилля, в тому числі й військові, на проблемі Ірану. До того ж Вашингтон все частіше прагне застосовувати принцип конвергенції у своїй зовнішній політиці [10].

Тому по відношенню до Ірану адміністрація Б.Обами на сьогодні прагне виробити особливу лінію, котра поєднує діалог, запрошення до співробітництва у якості гаранта стабільності в Іраку, але разом із тим і санкції, спрямовані на примушення відмовитись від ядерних програм. У питанні Ірану США схильні активно залучати інституції світової спільноти, зокрема діють через структури ООН. Разом із тим, США намагаються стримувати своїх союзників у регіоні, передовсім Ізраїль, від категоричних заяв про необхідність силового тиску на Іран для припинення його ядерної програми. Значний вплив на стратегію США у регіоні справили також і події «арабської весни», котрі стали ще одним фактором нестабільності регіону та предметом діалогу великих країн, зокрема США та РФ.

Україна надзвичайно зацікавлена у співпраці з Іраном у різних галузях, бо він є одним із перспективних економічних партнерів в регіоні Близького та Середнього Сходу. Іран також виявляє зацікавленість у відносинах із нашою країною. Зокрема, Тегеран сприяє встановленню плідних контактів для налагодження співробітництва з низкою впливових регіональних організацій - Організацією Економічного Співробітництва та Організацією Ісламської Конференції. Посол Ірану в Україні Акбар Гасемі-Аліабаді наголошує, що країни мають значний потенціал для співробітництва у культурній, економічній, промисловій, науковій сферах та агропромисловому комплексі. Так, Іран має 17% світового запасу газу і посідає третє місце у світі за покладами нафти. Але разом із тим, Посол наголошує на необхідності повернення до «прагматичного реалізму» у відносинах двох країн [1].

Основні потенційні напрямки співпраці України та Ірану: двигунобудування, машинобудування, виробництво нафтогазового обладнання, залізничних вагонів, енергетичного устаткування, обладнання для гірничодобувної галузі, гуманітарні проекти, співпраця у галузі освіти та медицини тощо. Також Україна надзвичайно зацікавлена у енергоносіях із іранських родовищ.

Проте, у питанні співпраці з Іраном Україна має дотримуватись умов, вироблених міжнародною спільнотою у частині санкцій та обмежень, котрі мають змусити цю країну відмовитись від ядерних технологій. Також діалог Києва із Іраном неодмінно проектується на Вашингтон. Зокрема, ще у 1998 р. за наполяганням Білого Дому Україна відмовилась від контракту з Іраном на постачання турбін для Іранської Бушерської АЕС. Відтак, активізація торговельно-економічних стосунків із Іраном відповідно до потенціалу та інтересів обох країн можлива тільки за умови зняття санкції проти цієї країни.

Підсумовуючи, слід наголосити на ряді факторів, що впливають на зовнішньополітичні орієнтири України та зумовлюють необхідність проведення взаємовигідного діалогу України з США у регіоні Близького та Середнього Сходу, котрий має значну геостратегічну та гео економічну вагу:

- фактор безпеки та стабільності. Нестабільність у регіоні сприяє зростанню цін на енергоносії, що є вагомою проблемою і для України. Конфлікти ж провокують хвилі біженців та нелегальних трудових мігрантів, значна частина яких рухається до Європи через територію України. Відтак, політика США на врегулювання конфліктів та перетворення Близького та Середнього Сходу на зону стабільного розвитку відповідає інтересам нашої держави;
- фактор енергетичної безпеки. У регіоні зосереджені потужні запаси нафти та газу, котрих потребує українська економіка. Відповідно США може забезпечити Україні режим сприяння у питанні диверсифікації енергетичних джерел;
- фактор використання транзитних можливостей України. Останнім часом простежується тенденція до формування потужного трансазійського транспортного коридору від Центральної Азії до Європи. Україна, зважаючи на її геостратегічне розташування, може стати важливим вузлом у цьому проекті;
- участь України у відбудові Афганістану та Іраку безпосередньо залежить від позиції США. Україна вкрай зацікавлена у контрактах на відбудову та розвиток цих територій;

- фактор активізації торговельно-економічних зв'язків в рамках Каспійсько-Чорноморської економічної зони та включення до Середземноморської зони;

- Україна зацікавлена у знищенні наркотрафіку через її територію. У першу чергу це стосується афганського опію. У цьому напрямку Україна, Російська Федерація, США та Європа мають об'єднати зусилля;

- Україна зацікавлена у розширенні військово-технічного співробітництва із країнами регіону. Проте, без стабілізації ситуації в Афганістані, Іраку та Ірані про повномасштабне співробітництво у цій сфері говорити досить проблематично. Виключенням є Ірак, уряд якого за підтримки США заключив ряд контрактів із Україною на поставки озброєння.

Українсько-американське співробітництво у регіоні Близького та Середнього Сходу спроектоване на безпеку, стабільність та збереження демократичних цінностей. Реалізація нової стратегічної лінії Б.Обами щодо Іраку, Ірану та Афганістану дозволить Україні використати потужний потенціал для взаємовигідної співпраці з країнами регіону.

Джерела та література:

1. Гасемі-Аліабаді А. Новий етап ірансько-українських відносин стане періодом прагматичного реалізму / А. Гасемі-Аліабаді [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=961107>.
2. Арунова М. Модификации стратегических задач США в Афганистане (2001-2010 гг.) / М. Арунова // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://afghanistan.ru/>.
3. Валецкий О. Новая стратегия США и НАТО в войнах в Югославии, Ираке, Афганистане и ее влияние на развитие зарубежных систем вооружения и боеприпасов. – М., 2008. – 324 с.
4. Герасимчук Т. Зовнішньополітична глобальна стратегія США: теоретико-концептуальні підходи, основні позиції, можливості та перспективи / Т. Герасимчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2008. – Вип. 13. – С. 229–233.
5. Дубовицкий В. Афганский римейк / В. Дубовицкий // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://afghanistan.ru>.
6. Загладин Н. США в эпоху глобального кризиса: от «обамомании» к «обамоскептицизму» / Н. Загладин // МЭМО. – 2010. - №3. – С. 3-12.

7. Зміна стратегії Б.Обами: Обама на початку виборчої кампанії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washprofile.org/ru/node/8448>.
8. Інавгураційна промова Б. Обама / [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.intelros.ru/strategy/gos_usa/3356-inauguracionnaja-rech-baraka-obamy.html
9. Каспрук В. Клинтон: прагматичная дипломатия вместо силовой/ В. Каспрук // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zn.ua/articles/55873#article>.
10. Кузнецов И. «Глобальная конвергенция» в контексте внешнеполитической стратегии США / И. Кузнецов // МЖ. – 2010. – № 4. – С. 28-39.
11. Політика Сполучених Штатів щодо України. Промова Джона Теффта в Інституті світової політики 24 червня 2010 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/amb-iwp.html>.
12. США и Афганистан подпишут соглашение о стратегическом сотрудничестве в мае нынешнего года//[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://afghanistan.ru/>.

Тимосевич Володимир
Студент спеціальності «Країнознавство»
Національного університету «Острозька академія»

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

В статті зроблено спробу дослідити становлення українсько-чехословацьких міждержавних відносин з 1918 до кінця 1992 року.

Ключові слова: Україна, Чехословаччина, українсько-чехословацькі відносини.

В статье сделана попытка исследовать становление украинской-чехословацких межгосударственных отношений с 1918 до конца 1992 года.

Ключевые слова: Украина, Чехословакия, украинская-чехословацкие отношения.

The article attempts to explore the formation of the Ukrainian-Czechoslovak international relations from 1918 to the end of 1992.

Keywords: Ukraine, Czechoslovakia, the Ukrainian-Czechoslovak relations.

Як свідчить аналіз історичних фактів, головними чинниками, що поклали початок налагодження прямого українсько-чесько-словацького співробітництва були: розпочатий «оксамитовою» революцією демонтаж тоталітарної системи, здійснення переходу до ринкової економіки, поновлення майнових прав громадян і т. д. Трансформація була здійснена швидко, бо в чесько-словацькому суспільстві були живі демократичні традиції ЧСР 20-30-х років ХХ ст.

Ці перетворення прискорили налагодження прямих міждержавних відносин між ЧСФР і УРСР, бо Україна з 16 липня 1990 р., дня прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет, стала суб'єктом міжнародного права і рівноправним учасником міжнародного спілкування. Україна, як один з членів-засновників ООН, мала певний, хоча й обмежений, досвід у сфері міжнародних відносин. У зв'язку з підготовкою до створення ООН, їй у 1944 р. було надано певні повноваження у сфері зовнішніх відносин. Після Другої світової війни, не дивлячись на формальну державність, УРСР брала участь у підготовці і підписанні договорів про свої західні кордони з Чехословаччиною, Польщею та Румунією [10].

Крім того, в Україні і ЧСФР були ще живі традиції українсько-чехословацьких відносин минулих десятиріч. В українсько-

чехословацьких відносинах XX ст. можна виділити три етапи: перший охоплює 1918-1920 рр., час боротьби української, чеської і словацької націй за свою державність, час становлення і розвитку дружніх українсько-чехословацьких відносин; другий – тривав з 1921 до 1939. р. Протягом цього часу важко простежити українсько-чехословацьке співробітництво, бо всі офіційні документи відображали загальнодержавні інтереси СРСР, не виділяли України як суб'єкта міжнародних відносин; третій – тривав з 1945 до 1989 р., коли Україна як член ООН підтримувала певні, хоча й обмежені, відносини з ЧСРР у рамках країн соціалістичної системи.

Справжньою датою народження зовнішньої політики України слід вважати 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет. Цим було зроблено перший крок до реального міжнародного визнання України. Прагнучи використати досвід міжнародних відносин, набутий протягом 1917 - 1989 рр. та наповнити Декларацію про державний суверенітет України реальними заходами міждержавних відносин, Верховна Рада України 25 грудня 1990 р. прийняла постанову «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин», якою зобов'язала уряд домагатись прямої участі УРСР у загальноєвропейських процесах та європейських структурах [1]. Реалізуючи названу постанову, Уряд України домагався прямих міждержавних контактів з іншими державами. Вони почались вже 27 вересня 1990 р., коли відбувся офіційний візит президента Угорщини до України, а 19 листопада 1990 р. УРСР і РРФСР підписали Договір, яким визнали суверенітет одна одної [6, с. 12].

Активізацію українсько-чесько-словацьких між-державних відносин засвідчило також перебування в ЧСФР представницької офіційної делегації України на чолі з першим заступником Міністра закордонних справ України М. Макаревичем. Під час візиту було обговорено актуальні проблеми розвитку двостороннього співробітництва та питання загальноєвропейських політичних процесів. А 27 листопада 1991 р. був підписаний «Протокол про співробітництво між Міністерством закордонних справ України та Федеральним міністерством закордонних справ Чеської і Словацької Федеративної республіки». Протокол містив всього шість статей, але для української дипломатії був важливим, бо це був перший незалежний крок у зовнішній політиці України. Протокол розглядав переважно питання політичного співробітництва шляхом проведення двосторонніх консультацій, форумів та підтверджував прагнення обох держав стати членами провідних європейських інституцій, брати

участь у міжнародних форумах, конференціях. Третя стаття протоколу передбачала налагодження співробітництва двох країн в економіці, освіті, науці і культурі. При цьому в протоколі наголошувалось, що співробітництво двох країн будуватиметься виключно на принципах рівноправ'я.

Загалом 1991 р. не був надто плідним в українсько-чесько-словацькому співробітництві ні в економічній, ні в науковій, ні в культурній сферах. Так, на кінець 1991 р. український експорт до ЧСФР складав лише 9,5 %, а імпорт – 7,9 % загального товарного обсягу країни, а наукове і культурне співробітництво навіть не розпочиналось [4].

Отже, період з 16 липня 1990 р. по 1 грудня 1991 р. можна характеризувати як перший етап формування основних засад зовнішньої політики незалежної України. Протягом цього часу зовнішньою політикою керувала Верховна Рада України. При цьому зовнішньополітичні можливості України були обмеженими, бо вона фактично залишалась у складі СРСР. Саме протягом літа 1990 – грудня 1991 рр. було закладено основу майбутніх відносин України з ЧСФР, згодом незалежних Чеської і Словацької Республік та іншими країнами [7].

Справжнє міжнародне визнання і утвердження України почалось після проведення всенародного референдуму про незалежність нашої держави. Першими незалежну Україну визнали Польща і Канада (2. 12. 1991), Угорщина (3. 12. 1991), Литва і Латвія (4. 12. 1991), Росія, Хорватія, Болгарія та Аргентина (5. 12. 1991) і т. д. В цьому переліку фігурує й ЧСФР, яка визнала незалежну Україну 8 грудня 1991 р., а вже 30 січня 1992 р. між Україною і ЧСФР було встановлено дипломатичні відносини. Загалом, протягом 1992 р. Україну визнали 132 держави, з 106 з них відразу було встановлено дипломатичні відносини [4].

Саме з референдуму про незалежність і міжнародного визнання України і розпочався другий етап новітнього розвитку українсько-чесько-словацького співробітництва.

Поки Україна йшла до прийняття Акту про незалежність, тішилась з нього, готувалась до референдуму про незалежність і перших у своїй історії всенародних виборів президента, в ЧСФР проводились глибокі політичні, правові, економічні реформи. Саме в політичній, економічній і соціальній сферах було здійснено глибокі перетворення. Протягом 1990-1991 рр. в ЧСФР було узаконено свободу преси і багатопартійність, прийнято новий виборчий закон, реабілітовано жертви політичних репресій і т. ін. Крім того, було

прийнято і реалізовано закон про «люстрації», що заборонив колишнім функціонерам КПЧ і особам, котрі співпрацювали з органами безпеки ЧССР посідати державні пости. В економічній сфері було проведено «малу» і розпочато «велику» приватизацію, повернуто землю її колишнім власникам, лібералізовано ціни, дозволено продаж і купівлю землі і т. ін. У соціальній сфері – держава підвищила пенсії, обмежила рівень цін підприємств-монополістів, встановила компенсаційні виплати найбіднішим і т. п. Населення доволі спокійно сприйняло всі ці перетворення, бо традиції ЧСР 20-30-х рр. XX ст. з її вільними виборами, багатопартійністю, вільною пресою, правами особи і т. ін. були ще живі в суспільстві. Глибокі ж перетворення у сфері власності спричинили поширення хибних уявлень в громадян країни, що зміна політичного режиму і суть реформ зводяться лише до зміни відносин власності [9].

В умовах розвалу світової системи соціалізму і розпаду Радянського Союзу в ЧСФР шукали нових економічних і політичних орієнтирів. Вдале поєднання економічних і політичних реформ у ЧСФР привернуло увагу Євросоюзу. Уже в березні 1990 р. Євросоюз уклав угоду про торговельні зв'язки і співпрацю з ЧСФР. У серпні 1990 р. Євросоюз витворив новий тип відносин із ЧСФР – т. зв. Європейську угоду, що мала за мету розбудувати довірливі відносини, сприятливі умови для інвестицій, культурної співпраці та обміну інформацією між країнами ЄС та країнами, що прагнули стати членами Євросоюзу. А вже 20 грудня 1990 р. ЧСФР, Польща і Угорщина розпочали переговори з Євросоюзом про асоційоване членство (Європейська угода). ЧСФР особливо настирливо домогалась набуття статусу асоційованого членства, бо стаття 182 Європейської угоди (асоціації) проголошувала, що «асоціація слугуватиме перш за все захисту інтересів і процвітання мешканців цих країн і територій з метою досягнення економічного, соціального і культурного розвитку, до якого вони прагнуть», а 183 стаття наголошує, що держави-члени ЄС «...у торгівлі з країнами і територіями будуть застосовувати той самий підхід, який вони застосовують у торгівлі між собою на підставі цього договору». Асоційовану угоду, яка відома під назвою «Європейська угода» ЧСФР з Євросоюзом підписала 15 грудня 1991 р. Оскільки в ЧСФР відбувались процеси суверенізації Чехії і Словаччини, ЄС пішов на підписання 1 березня 1992 р. окремих комерційних розділів, що були вилучені з тексту Європейської угоди і ратифіковані окремо для Чеської і Словацької республік у вигляді Проміжної угоди. В повному обсязі асоційована угода набула чинності

лише після поділу чесько-словацької федерації на самостійні Чеську і Словацьку республіки [12, с. 10].

Водночас відбувалось налагодження контактів між ЧСФР і НАТО. З прийняттям у листопаді 1991 р. Римської декларації НАТО одержало політичне і правове підґрунтя для надання інституційних форм своїм взаєминам з країнами Центрально-Східної Європи. Першим наслідком Римської декларації було заснування в грудні 1991 р. Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС), до якої увійшла ЧСФР, а в березні 1992 р. приєдналась і Україна.

Фактично вся друга половина 1992 р. стала підготовчим етапом для вступу усамостійнених Чеської і Словацької Республік з 1 січня 1993 р. у світове співтовариство держав. Основну підготовчу роботу по розподілу ЧСФР проводив федеральний уряд Я. Странського та Федеральні Збори ЧСФР, очолювані М. Ковачем. Але ще 21 грудня 1992 р. ЧСФР, Польща і Угорщина в м. Кракові уклали угоду про створення Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (ЦЕАВТ, англійською – CEFTA) [8].

Коли в ЧСФР упродовж 1990-1992 рр. відбувались глибокі трансформаційні зміни, які наближували країну до європейських стандартів, в Україні лише розпочались процеси розбудови власних владних структур. У цих умовах про глибокі економічні реформи можна було лише мріяти. А реформи були вкрай необхідні, бо Україна успадкувала від СРСР деформовану структуру господарства: галузі, в яких вироблялись засоби виробництва, становили 70%, а галузі, що виробляли предмети споживання – 30% промислових потужностей країни. Крім того, в Україні залишилось 30 % ВПК колишнього СРСР, близько 80 % підприємств машинобудівельних галузей було залучено до виробництва зброї, а 75-80 % продукції української промисловості вироблялось підприємствами-монополістами [5].

Крім того, народне господарство України не мало можливостей для успішного самостійного функціонування, бо в радянську добу було включено в загальносоюзну кооперацію, прив'язане до господарських комплексів інших республік, а після розпаду СРСР – до господарських комплексів країн СНД. Майже 80% українського виробництва не мало закінченого технологічного циклу. Так, у листопаді 1991 р. українські підприємства мали постійний господарський зв'язок з 33 тис. підприємств країн СНД, а зв'язки з Росією забезпечували 67,3 % виробництва кінцевого продукту промисловості України. Тому в Україні вироблялась лише 1/5 готових виробів для вжитку. Незалежна країна має їх виробляти не менше 65-70%. Сподівання України виправити становище вступом до

Вишеградського блоку не виправдались, бо через блокування радикальних економічних, політичних і правових реформ, економіка країни і розвиток демократичних інститутів не відповідали вимогам Вишеграду [2].

Україна вкрай потребувала швидких радикальних економічних і демократичних політичних та правових реформ. Але обрана ще навесні 1990 р. Верховна Рада, що мала функціонувати аж до весни 1994 р., і в якій домінували ліві («компартійна більшість») та збережений старий державний апарат і чиновництво прагнули повернутись до старих порядків. У Верховній Раді запанували корпоративні інтереси, що призвело до постійних змін урядів. Протягом 1991-1992 рр. Верховна Рада змінила три уряди: В. Масола (травень-жовтень 1990 р.), В. Фокіна (листопад 1990 – жовтень 1992 рр.), Л. Кучми (жовтень 1992 – вересень 1993 рр.). Хоча перші кроки до ринкової економіки були здійснені в Україні ще в листопаді 1990 р., коли було прийнято Постанову Верховної Ради «Про проекти концепції та програми переходу Української РСР до ринкової економіки», Україна втягувалась у ринкові відносини надто повільно. Незважаючи на прийнятий 2 березня 1992 р. Закон «Про приватизацію майна державних підприємств», реформування економіки блокувалось лівими політичними силами.

Тоді ж в Україні засвідчено ознаки глибокої економічної кризи. На квітень 1992 р. обсяги випуску промислової продукції скоротилися на 14,1 %, товарів народного споживання – на 20 %, а продовольчих товарів – на 32 %. Після лібералізації цін у 1992 р. основна маса населення опинилась за межею бідності. У жовтні 1992 р. мінімальна заробітна плата була в 10 разів нижча від середньої в народному господарстві. За межею бідності у 1992 р. опинилось майже 64 % населення, кількість «середнього класу» швидко зменшувалась, а багатих складала 10 %.

У пошуках моделі реформування економіки уряд Л. Кучми спробував відновити галузеве централізоване управління і ввести держзамовлення. Це означало, що лібералізація економіки призупинялась, а вона за оцінкою експертів Світового банку на кінець першого кварталу 1992 р. заледве сягала 20 % [2].

Зрозуміло, що за таких умов, зовнішньополітична діяльність України не могла бути успішною. Обсяги зовнішньої торгівлі України в цінах 1992 р. мали такий вигляд: експорт – 11,3 млрд. дол., а імпорт – 11, 9 млрд. дол. США. Саме в 1991 р. Україна започаткувала перші прямі контакти з країнами світу, в тому числі з ЧСФР, уклала перші

українсько-чесько-словацькі договори і угоди політичного та торговельно-економічного характеру.

Українська промисловість і сільське господарство в 1991-1992 рр. знаходились в глибокому кризовому стані. Початок реформ, зокрема лібералізація торгівлі, призвела до проникнення на український ринок західних товарів, з якими вітчизняні товари не витримували конкуренції. Спроби реформувати сільське господарство бойкотувались у парламенті. Кілька прийнятих законів і постанов не привели до реформування колгоспної системи, а після прийняття 30 грудня 1992 р. Закону «Про форми власності на землю» земля фактично передавалась колишнім колгоспам, які почали називатись колективними підприємствами.

Отже, вищенаведене внутрішньополітичне, економічне і міжнародне становище України і ЧСФР мали визначальний вплив на розвиток і динаміку українсько-чесько-словацького міждержавного співробітництва. Це проявилось у відставанні України від ЧСФР у реформуванні економічних відносин, утвердженні ринкових відносин, у непослідовності проведення політичних, економічних і соціальних реформ.

Джерела та література:

1. Бойко О. Історія України. Навчальний посібник / О. Бойко. – К., 2006. – 699 с.
2. Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки): Навч. Посібник / В. Газін, С. Копилов. – К., 2004. – 624 с.
3. Історія західних і південних слов'ян: XX століття / [Є. Пугач, С. Страшнюк, Р. Постоковський та ін.]. – Харків, 1998. – 464 с.
4. Історія південних і західних слов'ян / [за ред. І. Гранчака, А. Кізченка, В. Чорнія]. – К., 1987. – 438 с.
5. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / [за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів, 2001. – 660 с.
6. Конституція України. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Корсак Р. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. / Р. Корсак. – Рукопис. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://avtoreferat.net/content/view/2567/51/>

8. Новітня історія України (1990 - 2000). Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [А. Слосаренко, В. Гусев, В. Дрожжин та ін.]. – К., 2000. – 663 с.
9. Посольство України в Чеській Республіці [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/czechia/ua/15115.htm>
10. Рудько С. Історія Центрально-Східної Європи – 2: Навчально-методичний посібник з курсу / С. Рудько. – Острог, 2009. – 190 с.
11. Україна – ЄС: Міжурядова українсько-чеська Комісія обговорила питання економічного, промислового та науково-технічного співробітництва [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?get=70&id=1362>
12. Усич С. Україна – Чехія: партнерство спрямоване у перспективу / С. Усич // Політика і час. – 2003. – № 11. – С. 14–23.

Гарбарук Альона

Аспірант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРОБЛЕМА ОБЛАШТУВАННЯ «ЦВИНТАРЯ ОРЛЯТ» У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА НА МЕЖІ ХХ-ХХІ СТ.

Матеріал присвячений темі відновлення історичних пантеонів польським воїнам на українській території. Це питання - один із епізодів українсько-польського непорозуміння з приводу вшанування спільної історії. У статті йдеться про зародження та особливості процесу усунення проблеми облаштування «Цвинтаря Орлят» у Львові – поховань поляків – жертв українсько-польської війни 1918-1919 рр. Значна увага зосереджується на механізмі урегулювання конфлікту як на рівні громади, так і влади. Аналізуються причини виникнення такого роду проблем та можливий варіант їх вирішення.

Ключові слова: українсько-польські соціокультурні відносини, історико-культурна спадщина, «Цвинтар Орлят», «війна документів».

Материал посвящён теме возобновления исторических пантеонов польским воинам на украинской территории. Этот вопрос – один из эпизодов украинско-польского недоразумения по поводу чествования общей истории. В статье идёт речь о зарождении и особенностях процесса устранения проблемы обустройства «Кладбища Орлёнок» во Львове – захоронений поляков – жертв украинско-польской войны 1918-1919 гг. Значительное внимание сосредоточивается на механизме урегулирования конфликта как на уровне общества, так и властей. Анализируются причины возникновения такого рода проблем и возможный путь их решения.

Ключевые слова: украинско-польские социокультурные отношения, историко-культурное наследие, «Кладбище Орлёнок», «война документов».

The offered material is devoted to the theme of proceeding in historical pantheons of the Polish warriors on ukrainian territory. This question is one of episodes of the ukrainian-polish misunderstanding in relation to celebration in honour of general history. The article deals with origin and features of process of elimination of problem of removal of

«Cemetery of Eagles» in Lviv – burial places of Poles – victims of ukrainian-polish war of 1918-1919. Considerable attention is concentrated on the mechanism of adjusting of conflict at the level of society and power. There are also analyzed the reasons of appearance of such problems and possible way of its solving.

Key words: *ukrainian-polish socio cultural relations, historical inheritance, «Cemetery of Eagles», «war of documents».*

Історія збереження культурної спадщини своїми коренями сягає початку ХХ століття. У травні 1917 р. діячі української культури утворили Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, членами якого були видатні вчені М. Грушевський, І. Яворницький, Д. Щербаківський, а в умовах самостійності після 1917 р. в УНР, так само як і в Польщі 1918-1928 рр., було зосереджено увагу на історико-культурній спадщині [2]. Проводився реєстр, ставилося питання про повернення українських реліквій з Москви та Петрограда.

У наступні періоди, ще до того, як обидві держави стали на шлях незалежності, до сфери розподілу культурних цінностей зверталися громадські організації, які виникли у той час. Так, у 1988 р. було створено Культурно-освітнє товариство поляків в Україні (КОТПУ), яке ставило завдання захисту польських історичних пам'яток в Україні [6, с. 671]. Водночас, з'являються певні тертя і розбіжності в середовищі поляків (між Спілкою поляків в Україні, Польським товариством Львівської землі і Федерацією поляків в Україні) щодо відновлення з допомогою польського уряду низки історичних пам'яток, таких, як Цвинтар Орлят у Львові, де поховані поляки – жертви українсько-польської війни 1918 – 1919 рр.

Частина українського населення західних областей болісно сприйняла відновлення польських історичних пантеонів польським воїнам на українській території, трактуючи це як намір поляків повернутися на «кресові землі» [6]. Наведені дані – це один із епізодів періоду другої половини 1980-х рр., який наочно показує вияв непорозуміння сусідніх народів (в даному випадку – з приводу вшанування спільної історії), що уряди створених невдовзі держав намагатимуться подолати цілеспрямованими двосторонніми зусиллями. У 1989 р. на карті Європи постала незалежна Польща (Республіка Польща), а за два роки статус суверенності отримала й Україна. 2 грудня 1991 р. першою у світі країною, яка визнала Україну і встановила з нею дипломатичні відносини, стала Польща, що було підтверджено візитом спеціального посланника польського уряду Єжи

Козакевича до Києва у Міністерство закордонних справ України [8, с. 68]. Варто наголосити на інтенсифікації цих двосторонніх зв'язків, результатом чого стала поява широкомасштабного міждержавного Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р., підписаного президентами Лехом Валенсою і Леонідом Кравчуком [7]. З огляду на що цей документ є цікавим для нас у розглядуваному питанні? Річ у тім, що пункти 4 і 5 статті 13-ї Договору містять наступні положення:

«4. Сторони забезпечуватимуть належний правовий, матеріальний та інший захист цінностей, пам'яток і об'єктів, пов'язаних з культурною та історичною спадщиною другої Сторони, що знаходяться на їхніх територіях, а також сприятимуть їх виявленню, збереженню, відновленню цілісності, впровадженню до культурного обігу, в тому числі забезпеченні вільного доступу до них. Окрім того, Сторони у відповідності із загальновизнаними нормами міжнародного права, двосторонніми угодами та іншими міжнародними стандартами вживатимуть заходів, спрямованих на виявлення і повернення культурних та історичних цінностей, які були втрачені, незаконно вивезені або іншим шляхом опинилися на території другої Сторони. 5. З метою вирішення цих питань Уряди Сторін призначатимуть повноважних представників, які організовуватимуть відповідну діяльність» [8, с. 147].

Як бачимо, керівники двох європейських держав розуміли доцільність урегулювання спірних питань українсько-польської історії, та ще й таких болісних, як претензії на спільну культурну спадщину. В Україні, для розробки стратегії і реалізації рішень держави щодо збереження і примноження історико-культурної спадщини була утворена комісія з питань повернення культурних цінностей [2].

Черговою знаковою подією у сфері міждержавних відносин стала, знову-таки, спроба правового врегулювання проблеми. Спільна декларація президентів України та Республіки Польща – Л. Кучми та А. Квасневського, підписана 25 червня 1996 р., серед шести угод, які до неї додавалися, містила й положення, пов'язані із досліджуваною у статті проблемою. Так, Угода про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених чи незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей конкретизувала предмет взаємного інтересу та задекларувала створення спільної Міжурядової українсько-польської комісії для обговорення проблем і шляхів їх вирішення. Ось що зафіксовано про це у статті 12 «Спільної заяви...»: «Формуючи стосунки у гуманітарній сфері, обидві держави послідовно дотримуватимуться демократичних принципів та цінностей, проголошених міжнародним співтовариством... Особливого

значення сторони надають взаємопізнанню і взаєморозумінню між двома народами. З цією метою будуть створені Інститут української культури в Польщі та Інститут польської культури в Україні. Президенти обох країн будуть підтримувати діяльність неурядових і громадських організацій, спрямованих на поглиблення процесу порозуміння між народами» [8, с. 373].

Протягом 1993-1999 рр. вже згадувана українська Комісія здійснювала масштабні акції для об'єднання зусиль теоретиків і практиків у визначенні важливих пріоритетів у культурній спадщині держави [2]. При цьому, будь-які рішення ухвалювалися в узгодженні зі стороною спільного спадщинного простору.

Принагідно слід зазначити, що на той же 1996 р. одна з найвпливовіших польських політичних сил – консерватори – висунули так звану ідею «міжмор'я» [9, с. 159]. Її автор – лідер Конфедерації незалежної Польщі Лешек Мочульський – вбачав головний зміст ідеї в тому, що країни Східної Європи («міжмор'я» – регіон між Балтикою і Адріатикою та Чорним морем) задля збереження власної самостійності і самобутності мають максимально інтегруватися, щоб їх не поглинули постіндустріальний Захід або Росія; при цьому саме польсько-українські відносини мають вирішальне значення для реалізації програми, зокрема знищення найменших проявів конфліктності з огляду на спільну історію двох сусідніх народів [9, с. 160]. Позитивним є і той факт, що тодішня польська політична еліта так високо оцінювала необхідність подолання суперечностей в українсько-польських історико-культурних взаєминах, вважаючи це одним із факторів збереження стабільності в регіоні.

І все ж повернімося до справи, яка набула значного розголосу – відновлення і відкриття меморіалу полеглих польських солдат на Личаківському цвинтарі у Львові – військових поховань 1918 - 1919 рр. «Яблуком розбрату» став напис на могилі невідомим польським солдатам. Його первісний текст було складено ще за часів перебування західноукраїнських земель (і Львова зокрема) у складі II Речі Посполитої. Тоді (у 1934 р.) він мав наступний вигляд: «Невідомим героям польським, які пали в обороні Львова та земель південно-східних» [3, с. 46]. Зрозуміло, що з точки зору крайніх націоналістів написи подібного зразка зачіпляли і зачіпляють національну гідність українців, адже і «Львів» і «землі південно-східні» тепер є інтегральною частиною сучасної незалежної України. Таким чином, відновлення напису призвело до «війни документів», що вже прикро саме по собі з огляду на безоборонність полеглих перед зведенням історичних рахунків, переписуванням сторінок минулого зокрема.

Так, на засіданні наукової ради історико-культурного музею «Личаківський цвинтар» від 16 лютого 1998 р., було вирішено змінити надписи у проєкті відновлення польського цвинтаря, тобто, зробити їх тільки українською мовою і без вживання термінів «оборонці Львова» та «орлята», не відновлювати колонаду, вхідну браму, кам'яних левів, фігури з орденом «Virtuti Militari» та скульптурні зображення на катакомбах (буцімто це надає військовому цвинтарю помпезності мілітарного характеру), передбачити усунення всіх надписів «Невідомим оборонцям Львова» на хрестах, на плиті перед пілонами – «Невідомим героям польським, які пали в обороні Львова та земель південно-східних», а також перелік назв населених пунктів, викарбуваних на пілонах [3, с. 47].

В іншому документі, підписаному 25 липня 1998 р. на рівні міської ради Львова і польської ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, вимоги української сторони набули більш стриманих рис: дозволялось повернути левів, був скоригований напис на плиті – «Невідомим польським солдатам, полеглим у боротьбі за незалежність Польщі»; сторони дійшли згоди щодо невідновлення колонади; було згадано про необхідність відновлення місць поховання українців на території Польщі [там само]. У такий спосіб справа Личаківського цвинтаря мала в певному сенсі і позитивні наслідки – сторони почали звертати увагу і на українські цвинтарі в Польщі (військовий цвинтар у Пікульчах, Раковицький цвинтар у Кракові тощо).

Здавалося б, справа зрушила з місця. На 1 листопада 1998 р. було заплановано візит Президента Польщі А. Квасневського до Львова. Але напередодні, 22 жовтня, прибічники УНА-УНСО потрошили написи, присвячені невідомим польським військовим на Личаківському цвинтарі. Як результат, Львів так і не дочекався польського президента. Офіційний візит було перенесено, неофіційна зустріч президентів обох держав відбулась у затінку політичних пристрастей – у резиденції Л. Кучми в Криму.

Врешті, 3 серпня 2000 р. у Варшаві був підписаний черговий «Протокол українсько-польських переговорів відносно завершення відновлення польських військових поховань 1918-1919 рр. на Личаківському цвинтарі», підписи під яким поставили заступник міністра закордонних справ України П. Сардачук та секретар ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва А. Пшевозняк [3]. Напис на плиті пропонувався викласти в такій редакції: «Невідомим польським солдатам, полеглим у боротьбі за незалежність Польщі», із зображенням хреста та датами 1918 - 1920 років. Але під час зустрічі у Варшаві львів'яни не погодилися з низкою пунктів, які були в

документі. 8 серпня 2000 р. у Львові відбулося засідання комісії у справах військових поховань, яка прийняла рішення, що положення варшавського протоколу не відповідають українському законодавству. Абсурдність цієї ситуації, гадаю, не потребує особливого доведення. Київ відреагував – 31 серпня м. Львів відвідав посол України в Республіці Польща Д. Павличко, але безрезультатно. Невдовзі до Львова завітала делегація з Києва на чолі з М. Жулинським та І. Драчем, було зачитане звернення прем'єр-міністра України В. Ющенка депутатам Львівської міської ради. Протистояння скінчилося компромісом. Депутати Львова погодились з відновленням написів, скульптурних зображень на катакомбах, тобто фактично скасували рішення наукової ради історико-культурного музею «Личаківський цвинтар». Скоригований був львів'янами і напис: «Невідомим польським солдатам, полеглим за Польщу у 1918-1920 роках», що, згодом виявилось, не надто задовольнило польську сторону. Термін відкриття цвинтаря був встановлений до 1 жовтня 2000 року. Але й цього не було дотримано через чергові інциденти. Тема Личаківського цвинтаря була обговорювана й під час роботи у Києві Консультативного Комітету при Президентах України і Польщі 13 грудня 2001 р. [3, с. 47]. Учасники засідання прийняли рішення про зміну багатостраждального напису, який мав набути наступного вигляду: «Невідомим польським солдатам, героїчно полеглим у боротьбі за незалежну Польщу у 1918 - 1920 роках». Було узгоджено, що відкриття відреставрованого цвинтаря відбудеться 20 - 22 лютого 2002 р., проте знову терміну урочистостей не дотримано.

Лише 24 червня 2005 р., завдяки попередньому компромісному рішенням Львівської міської ради, питання вирішилось успішно. Напис набув наступного вигляду: «Тут лежить польський солдат, полеглий за Батьківщину». Зважаючи на почесність гостей церемонії освячення Цвинтаря Орлят та розмах промов обох президентів, подія дійсно виявилася знаковою. Вперше за довгий час Україна та Польща цим актом продемонстрували унікальну здатність відмежовувати минуле й майбутнє. Логічно, що вирішення питання такої ваги задовольнило не всі сторони. Найбільш скептично налаштованими виявились українські націоналісти, котрі вважали допущення напису вказаного змісту якщо не всеукраїнським приниженням, то, принаймні, великою перемогою польської, а не української зовнішньої політики. Попри різнобічне трактування цієї події, однозначно прийнятним є сам факт вирішення історичних питань через примирення як основу польсько-українського порозуміння на тлі глобальної та перспективної міждержавної співпраці.

Виникає запитання: чи довго ще триватиме польсько-українське непорозуміння з приводу унормування символіки матеріальних пам'яток трагічної історії? Для обох сторін це питання є вкрай принциповим. Більшість знавців сходяться на тому, що успішне врегулювання означеної проблеми – це знаковий в українсько-польському геополітичному альянсі рубіж [1, с. 205]. Варто погодитись також із тим, що «Цвинтар Орлят» - лиш один із кількох визначальних символів історії наших взаємин. Кожен уважний українець, що бував у польських костелах, не міг не помітити дуже поширену на теренах Польщі тенденцію вішати на них меморіальні дошки на пошану загиблим, переважно за доби трагедії на Волині, землякам. Зрозуміло, цей складний і остаточно не досліджений епізод спільної історії ще довго стоятиме на заваді порозуміння, адже в історико-політологічних дискусіях дійсно лунають судження про наявність двох правд – української та польської [5, с. 140]. Однак згаданий вище жест щирої любові до свого народу часто має вкрай неприйнятну й образливу форму, а інколи закінчуються чимось на кшталт: «Шануймо світлу пам'ять діточок, жінок, дідів, по-звірячому замучених українськими націоналістами лише за те, що вони були поляками...» [1, с. 206]. Правда історії в тім, що бодай почасти, ці написи є правдивими. Таки трагічними були взаємини наших народів, і маємо дякувати долі, що живемо яких півстоліття пізніше.

Однак ті самі звірства чинила й інша сторона з українцями, але годі шукати в Україні бодай якісь меморіали загиблим землякам, адже наша історична пам'ять кульгас на обидві ноги (навіть найбільше лихо – Голодомор – був увіковчений лише нещодавно!). Якщо й знайдеться в Україні пам'ятка замордованим поляками жертв, її стиль є однозначно нейтральним. Може, варто й нам, українцям, ініціювати рух із пропозицією змінити характер меморіальних дошок у польських костелах? Адже ті написи ножем ранять гідність українця і пам'ять поляка, а тому й прийдешні покоління матимуть у стосунках між собою біль непростених кривд. Багато поляків розуміють це й намагаються переконати радикальні консервативні кола переглянути стан справ. Однак такі ініціативи будуть марними, доки не стануть предметом українсько-польського суспільного діалогу.

З іншого боку, міркуючи не так масштабно, фокусуючись локально у підході до проблеми «Орлят», можемо шукати її витoki і в іншій царині. Такий несумісний з духом добросусідських відносин перебіг подій навколо відкриття меморіалу польським військовим на Личаківському цвинтарі став можливим ще й за умов браку толерантності на місцевому рівні та відсутності ясної концепції

регіональної політики в Україні. Це викликало непорозуміння між Києвом та Львовом у справах, які взагалі-то належать до компетенції міської влади.

До того ж, можна припускати, що хвилі українсько-польської конфліктності такого роду викликані і тим, що громадяни нашої країни, часто й державні службовці, далекі від історичних традицій Польщі, а тому вважають деякі її вимоги лише амбіційністю. Саме для уникнення цього (і не тільки) у 1999 р. за сприяння міністерства закордонних справ Польщі був утворений Польський інститут у Києві [4]. Шляхом досягнення до українських верхів і загалу досягнень польського наукового і культурного життя, презентації історичних тенденцій і здобутків сьогодення, ідейні натхненники створення інституції мають надії виправити хибне уявлення про державу-сусідку, аби уможливити ефективне розгортання гуманітарних взаємин, оминаючи гострі кути.

Джерела та література:

1. Андрійчук О. Україна – Європа : тести на сумісність / О. Андрійчук. – К., 2007. – 378 с.
2. Бабінець А. Разом у Європі: культурологічна взаємодія української та польської націй / А. Бабінець // Українське слово. – 2008. – 3-9 вересня. – С. 14.
3. Горун Д. Українсько – польські гуманітарні взаємини в 1991 – 2001 рр. / Д. Горун // Історія в школі. – 2002. – № 5 – 6. – С. 40–49.
4. Даценко А. Польський інститут у Києві / А. Даценко // Політика і культура. – 2000. – № 24. – 30 червня – 6 липня. – С. 40.
5. Добржанська О. Українсько – польська культурологічна політика в умовах євроінтеграції / О. Добржанська // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. – Вип. 74. – Ч. 1. – К., 2008. – С. 137–148.
6. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 689 с.
7. Сівец М. Україна і Польща: підсумовуючи досягнуте // Дзеркало тижня. – 2001. – 23 серпня. – С. 7–8.
8. Сорока М. Світ відкриває Україну. Про зовнішню політику Української держави у 1990–х рр.: Статті. Документи. Коментарі / М. Сорока. – К., 2001. – 784 с.
9. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ ст. – К., 1996. – С. 147–161.

ПОЗИЦІЇ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС ЩОДО ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ ТУРЕЧЧИНИ

В статті висвітлено позиції країн-членів ЄС щодо інтеграційних прагнень Туреччини.

Ключові слова: інтеграція, ЄС, Туреччина.

В статье освещены позиции стран-членов ЕС относительно интеграционных стремлений Турции.

Ключевые слова: интеграция, ЕС, Турция.

The article highlights the position of the Member States on integration aspirations of Turkey.

Keywords: integration, the EU, Turkey.

На сьогодні Європейський Союз є найбільш демократичним й унікальним об'єднанням, що поєднує в собі, окрім країн засновників, й інші європейські країни, які висловили бажання про вступ і виконавши всі вимоги ЄС стали повноцінними членами об'єднання. Сучасний Європейський Союз пройшов довгий і складний процес, аби досягти такого вигляду, який він має сьогодні. Та головне, що цей процес є незупинним вже понад пів століття. Він триває й зараз – у цей момент, у цю хвилину й доводить те, що Європейський Союз є найбільшим взірцем демократії, до якого будуть тягнутися й рівнятися всі країни, висловлюючи бажання про вступ до спільноти, або порівнюючи свій інститут демократії з європейським в процесі взаємовідносин із європейським об'єднанням.

Від 14 квітня 1987 року офіційним потенційним кандидатом на вступ до Європейського Союзу є Туреччина, хоча свою позицію щодо інтеграції країна висловила ще 1963 року. Позиція країн-членів ЄС є неоднозначною. Більш яснішою картина стала після саміту у Копенгагені (12 - 13 грудня 2002 року). Прагнення Туреччини до початку переговорів підтримали США, Великобританія та Греція. Підтримку також обіцяли Іспанія, Португалія та Італія. Питання зрушилося з місця на саміті в Люксембурзі (3 жовтня 2005 року). Було вирішено почати переговори. Щоправда цьому передував конфлікт

щодо визнання урядом Туреччини Республіки Кіпр. Та все ж конфлікт був вирішений завдяки втручання США і переговори були початі.

Питання щодо членства Туреччини в ЄС є дуже складним. Найскладнішим є те, що лише 3 % території кандидата належать до Європейської частини світу. Тобто в більшості своїй країна є азійською. Щоправда в Копенгагенських критеріях географічних вимог немає. Турецьке питання фактично розколює об'єднання на два табори – «за» та «проти».

До першого себе відносять Великобританія, Італія, Люксембург, Бельгія, Угорщина та Німеччина. Відповідно існують країни, які займають протилежну позицію. Найбільш жорсткіший противник інтеграції Туреччини є Франція. Перед переговорами у 2004 р. міністр фінансів Ніколя Саркозі (теперішній президент), міністр закордонних справ Мішель Барньє оголосили про те, що їхня країна винесе питання вступу Туреччини до ЄС на всенародний референдум.

Напередодні зустрічі Туреччини з ЄС у жовтні 2004 р. канцлер Австрії Вольфганг Шюссель заявив, що ця країна ніколи не буде повноправним членом спільноти і Євросоюзу варто ще раз подумати, чи готовий він до подальшого розширення. Свою позицію австрійці аргументували тим, що більшість громадян європейських країн виступають проти повноцінного членства Туреччини.

Більш дипломатично висловилася Польща. Вона обережно ставиться до турецького питання. Її позиція полягає у тому, що Туреччина є надто великою країною. Польща побоюється, що Європейський союз не зможе поглинути Туреччину. Однак Варшава неодноразово заявляла про свого підтримку щодо турецького членства в ЄС [3, с. 85].

Про недоречність прийняття Туреччини неодноразово заявляв прем'єр-міністр Данії Андре Фог Рассмусен. Влада Данії, як і Австрії, вважає, що замість повноправного членства варто надати статус лише привілейованого партнерства.

Головним аргументом противників вступу є економічне питання. Вступ Туреччини дуже дорого обійдеться спільноті, зважаючи на те, що економіка кандидата й близько не рівняється європейській. Навіть якщо країна хоча б приблизно наблизиться до ЄС в економічному вимірі, то все одно потребуватиме великих фінансових інвестицій, а це лише додасть Європі додаткових проблем.

Єврокомісар із питань внутрішнього ринку ЄС Фріц Болкештейн, відомий своїми різкими висловлюваннями, заявив, що вступ Туреччини призведе до «...внутрішнього вибуху ЄС» [4, с. 163].

Ще одним питанням, що лише посилює проблематику питання є релігійна сторона. Той же Фріц Болкештейн заявив, що «..якщо Туреччина принесе із собою ісламізацію Європи, то перемога над Османською імперією в 1683 р. була марною». Проте в проєкті Європейської конституції не має твердження про те, що саме християнські цінності є вищими над будь якими іншими, але християнство є тою цінністю, що дозволила сформувати європейську ідентичність. До того ж критерії членства в ЄС не вказують на те, що лише християнські держави мають змогу інтегруватися до об'єднання.

В інтегративних намаганнях Туреччина найбільше сподівається на Німеччину. Зважаючи на те, що ФРН нещодавно стала одним з лідерів ЄС і на посилену співпрацю цих країн в економічній та зовнішньополітичній галузях не можливо не побачити те, що Туреччина робить ставку саме на ФРН. Вважається, що ФРН багато в чому сприяла підписанню угод про митний союз Туреччини в ЄС у березні 1995 р. Водночас у Німеччині не існує єдиної думки з питання вступу Туреччини в ЄС. Залежно від того, яка партія чи коаліція партій перебуває при владі в Німеччині, позиція влади може мінятися від цілковитої підтримки до принципового бажання замінити можливе повноправне членство Туреччини в ЄС на «...привілейоване партнерство» [6, с. 183].

Щодо Великобританії, то вона виступає за прийняття Туреччини до ЄС. Так, колишній прем'єр-міністр Тоні Блер, який заявив, що, прийнявши Туреччину в ЄС, збудується міст в ісламський світ, а такі мости зараз важливі як ніколи. Великобританія вбачає сильну підтримку в Туреччині як у членові ЄС. Британський міністр закордонних справ заявив у вересні 2007 р. про необхідність бачення Туреччини як члена ЄС. Туреччина є суттєвим торговельним партнером Великобританії, а вона, у свою чергу, є одним із найбільших турецьких експортерів. Варто зазначити, що саме Великобританія виступила найбільшим фаворитом та лобістом Анкари в усіх перипетіях із владою Брюсселя.

Середземноморські європейські країни – Іспанія, Португалія, Італія Мальта – теж займають позиції за вступ Туреччини, незважаючи на серйозну опозицію католицької церкви. Прем'єр-міністр Португалії Педру Сантала Лопес заявив у ході саміту, що членство багатонаціональної країни з 80-мільйонним населенням, яка чимось нагадує Португалію, збагатить Європу. Ці держави звертають увагу на участь Туреччини в боротьбі з незаконною міграцією та організованою злочинністю.

Щодо скандинавських країн, то в основному вони підтримують інтеграційні прагнення Туреччини.

Щодо держав Прибалтійського регіону, а також Словенії та Болгарії то їхні позиції є нечіткими.

Окрему увагу варто приділити реакції Греції. На спільній із турецьким колегою Алі Бабаджаном прес-конференції глава МЗС Греції підкреслила, що, на її думку, вступ Туреччини в ЄС дає величезний шанс Афінам і обіцяє всьому регіону “стабільність і розвиток”.

Грецьку позицію обидві держави закріпили підписанням взаємовигідних угод у різноманітних сферах, починаючи від торгівлі й енергетики та закінчуючи охороною навколишнього середовища й боротьбою з організованою злочинністю. Немає жодних сумнівів у тому, що міцні двосторонні зв'язки корисні для економіки й безпеки Греції. В результаті Греція й Туреччина співпрацювали під час гуманітарної місії в Косово і спільно діяли у врегулюванні кризи в Ізраїлі та Палестині. Стратегічний союз між Грецією й Туреччиною допоміг запобігти поширенню насильства в Іраку [2, с. 11].

Окрім вищеперерахованих аргументацій, позиції краї-прихильників інтеграції Туреччини також базуються на тому, що цей кандидат буде корисним для ЄС в плані безпеки, звернувши увагу на регіон на східному фланзі Європи – Іран, Ірак, Сирія, конфлікт на Близькому Сході, Середня Азія і Південний Кавказ, ісламський тероризм, еміграція та загрози поставкам енергії до Європи. Захист інтересів Європи в цей час означає встановлення міцного зв'язку з Туреччиною як наріжного каменю регіональної безпеки. Прихильники, крім того, підкреслили важливе місце Туреччини в НАТО та її участь у боротьбі з міжнародним тероризмом. Важливим є участь Туреччини у вирішенні близькосхідного питання [5, с. 38].

Сама Туреччина дату свого вступу бачила спочатку у 2013 році, а потім у 2015. Але офіційний Брюссель відмовляється називати чітку дату як крайній термін вступу. Прогноз базується від 2021 року. Окремим плином постає Кіпрське питання та проблема курдів. Плюсом для самої Європи є те, що Туреччина має доступ до таких важливих регіонів, як Причорномор'я, Середземномор'я, Балкани, Закавказзя, Центральну Азію і на Близький та Середній Схід.

Головні проблеми турецького питання стосуються і самої Туреччини і самого Союзу. Якщо кандидат висловлює бажання про вступ, то його головне завдання зводиться до власних внутрішніх реформ, відповідно до вимог Європейського Союзу. Щодо самого об'єднання, то «палкою в колесах» є різнобічне бачення цього

кандидата в складі ЄС. Одні згодні на вступ, інші підтримують вступ, позиція третіх є нечіткою, окремі оголошують підтримку, але зважають на великі мінуси, ну і звичайно є ті, хто проти вступу. Проблемою в проблемі є те, що така позиція не є характерною для Європейського Союзу і лише додає проблем на демократичному шляху.

Джерела та література:

1. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності / А. Філіпченко, В. Будкін, М. Дудченко. – К., 2004. – 321 с.
2. Папандреу Г. Зелене світло для Туреччини: З Анкарою почнуть переговори про вступ до Євросоюзу / Г. Папандреу // День. – 2004. – № 181. – 8 жовтня. – С. 10–13.
3. Посольський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посольський. – К.: Смолоскип, 2002. – 167 с.
4. Путь в Европу / Под общей ред. И. Клямкина, Л. Шевцовой. – 2008. – 398 с.
5. Савельева А. Между Европой и Азией: почему Турцию не принимают в Европу / А. Савельев // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 7. – С. 37–41.
6. Філоретов В. Асоціація Туреччини до ЄЕС і позиція ФРН: політико-правові аспекти / В. Філоретов // Наукові записки. – К., 1998. – Вип. 5. – С. 181–190.

**Секція 3. Історіографія,
джерелознавство та методологія історії**

Бирук Микола
Аспірант кафедри «Історії»
Національного університету «Острозька академія»

ІНВЕНТАРНІ ОПИСИ ОСТРОЗЬКОЇ ВОЛОСТІ КІНЦЯ XVII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVIII СТ. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Стаття присвячена аналізу інвентарних описів Острозької волості кінця XVII – першої третини XVIII ст. Охарактеризовано інформативні можливості джерел.

Ключові слова: Острозька волость, джерело, інвентар, замок, місто, село.

Статья посвящена анализу инвентарных описей Острожской волости конца XVII – первой трети XVIII в. Охарактеризованы информативные возможности источников.

Ключевые слова: Острожская волость, источник, инвентарь, замок, город, село.

The article is devoted to analyze the inventory descriptions of Ostroh volost at the end of 17th – first third of the 18th centuries. The informative possibilities of sources are characterized.

Key words: Ostroh volost, source, inventory, castle, city, village.

Джерельна база вивчення історії Острозької волості надзвичайно багата і різноманітна. Поступове залучення до наукового обігу документів різних категорій дозволяє розширити коло краєзнавчих студій, провести комплексне дослідження міста і території, що до нього тяжіє. З точки зору інформативності, важливе місце серед сукупності джерел посідають інвентарні описи маєтків. В цілому, інвентарі відіграють важливу роль у вивченні історико-демографічних, соціально-економічних і топографічних проблем. Зокрема, у них зазначені конкретні дані щодо кількості оподаткованого населення, про форми і розміри податків, повинності міських та сільських жителів. В інвентарях містяться відомості про соціальну і професійну структуру населення, його національний склад, про стан різних адміністративних та господарських об'єктів. Дослідники історії України XVII – XVIII ст. О. Баранович [3, с. 6-7], І. Бойко [6, с. 49], О. Компан [13, с. 45], В. Маркіна [15, с. 17-18] також неодноразово вказували на високу інформативність інвентарних описів

та необхідність їх залучення для вивчення соціально-економічної проблематики.

Інвентарі різнилися між собою залежно від їх цільового призначення. В загальному вигляді інвентар являв собою опис маєтку – іменний список населення даного володіння з вказівкою, які саме повинності виконували вони на користь власника – відробіткові, продуктові та грошові. Існували так звані подавчі інвентарі, які склалися при віддачі маєтків в оренду чи заставу. В них точно фіксувались всі об'єкти експлуатації, бо власник, який віддавав маєток в оренду, повинен був запобігти можливості цілковитого руйнування володінь з боку орендаря, а орендар хотів знати усі об'єкти експлуатації згідно з угодою. При продажі чи розподілі маєтку склалися так звані масальні інвентарі, в яких подавався детальний опис усього володіння із зазначенням існуючих повинностей [6, с. 49-50].

Метою даної статті є характеристика інформативних можливостей інвентарних описів Острозької волості кінця XVII – першої третини XVIII ст.

Джерельна база вивчення Острозької волості досить представницька. Важливим напрацюванням є археографічне освоєння описів Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. [16]. Варто також відзначити ґрунтовну джерелознавчу характеристику, представлену у працях М. Ковальського [10; 12] та В. Атаманенка [1; 2]. Проте, все ж малодослідженими залишаються інформативні можливості інвентарних описів Острожчини кінця XVII – першої третини XVIII ст.

До нашого часу збереглися інвентарі 1687, 1690, 1708, 1724, 1728 рр., а також недатований фрагмент опису кінця XVII ст., та інвентарні описи окремих населених пунктів волості. Це зокрема, інвентар Межиріча та Бельмажа 1698 р. та інвентар Хорова та Розважа 1699 р. Ці документи, за винятком інвентаря 1708 р. [24] та окремих фрагментів описів 1687 та 1690 рр. [17; 18], ще неопубліковані. Усі вказані джерела укладені польською мовою.

Варто відзначити, що у досліджуваний період Острозька волость була поділеною і перебувала у володінні різних родин. Таким чином, в інвентарних описах не в однаковій мірі представлено її територію. Якщо для кінця XVII ст. збереглися документи з обох частин Острожчини, то для першої третини XVIII ст. документи засвідчують стан лише ординатської її частини.

Доцільно більш детально зупинитися на характеристиці інформативних можливостей кожного джерела. Описи 1687 та 1690 рр.

зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України [14]. Справа, у якій вони знаходяться, налічує 197 аркушів і має назву «Острозьке князівство. Кременецький повіт. Справи по збору різних податків з XVI - XVIII ст.». Розглядувані джерела розбиті на три зшитки і займають аркуші від 1 до 60 зв. Інвентар 1687 р. наявний у двох списках, які дещо відмінні між собою за структурою (перший більш інформативний). У цьому джерелі значна увага відводиться опису осілости та господарських об'єктів частини Острога (Старого та Нового міста), що належала на той час Яну-Олександру Конецпольському. Далі представлено невеликий «реєстр сіл волості», які на той час перебували у посесії. Причиною укладання інвентаря, ймовірно, було бажання власника з'ясувати стан володіння.

Опис 1690 р. має назву «Люстрація князівства Острозького...» [14, с. 45]. Цей документ більш орієнтований на опис сільських поселень Острожчини і лише невеличка увага приділяється опису міста. В цілому, у джерелі згадуються 63 села, для яких зазначається посесор та сума посесії, чисельність населення, наявність млинів, ставів, лісу, землі та сіножатей. Також для більшості сіл вказується відстань у милях до Острога. В обох інвентарних описах ревізори відзначили стан острозького замку, зокрема, його забудову.

Варто відзначити, що у 1690 р. опис Острозької волості проводився двічі. Окрім проаналізованого документа, виявлено ще один інвентар 1690 р. у фонді 2228 Центрального державного історичного архіву України м. Києва (ЦДІАК України) [19]. Цей документ за часом датується травнем 1690 р., у той час як попередній проаналізований опис складений у січні 1690 р. Укладання цих двох інвентарних описів, очевидно, було зумовлене процесом передачі цієї частини Острожчини Яном-Олександром Конецпольським якраз у 1690 р. для нового власника Станіслава-Яна Яблоновського. У цьому випадку можна припустити, що перший складався для з'ясування стану володіння та боргів перед посесорами, а другий – безпосередньо перед заключенням контракту [4, с. 12]. Ці документи подібні між собою за інформативною насиченістю, але водночас відмінні за структурою. Наприклад, документ, який укладався в січні 1690 р. розпочинається описом замку та міста, натомість в іншому джерелі спершу представлено володіння острозьких єзуїтів, набагато менший опис замку. Є відмінності і в кількості будинків у частині Старого міста Острога. У ранішому інвентарі вказано 247 будинків, а у пізнішому – 243. Показники щодо кількості домів у Новому місті

Острозі та наявності господарських об'єктів (винниць, броварень та солодовень) у місті в обох джерелах не відрізняються.

Недатований опис Острожчини кінця XVII ст. вперше виявив М. Ковальський в Головному архіві давніх актів у Варшаві. Гіпотезу про ймовірний час створення документа в кінці XVII ст. дослідник зробив на основі порівняння його змісту із інвентарем 1708 р. Як відзначив М. Ковальський, проведене порівняння прізвищ та імен власників будинків та земельних ділянок при них (пляців) у виявленому ним тексті та в інвентарі 1708 р. свідчить про те, що у ряді випадків в них виступають ідентичні прізвища міщан, простежується наявність певної наступності проживання місцевих родин або ж у 1708 р. були вже «пусті пляци» після тих міщан, які зазначені у знайденому фрагменті тексту інвентаря [11, с. 72-73].

Нами цей документ виявлений у фонді КМФ-15 ЦДІАК України (Колекція мікрофільмів, документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України (1620-1860)) [20]. Аркуші цього джерела у справі знаходяться серед низки інших документів різного датування. Загальна кількість аркушів, що збереглися від первісного складу інвентаря складає лише 16 (арк. 582-597). Зокрема, після двох сторінок з описом Межиріча та села Бельмаж з'являється текст про Острог, але не з самого початку, а як продовження фрагменту попередньої сторінки, яка не дійшла до нас. Після перерахунку острожан та їх повинностей знову продовжується опис Межиріча. Аналіз тексту інвентаря дає змогу більш точно його датувати. Наприкінці регламентації повинностей острозьких міщан згадується «пан маршалок надвірний коронний» [20, с. 594]. Очевидно, мається на увазі власник частини Острозької волості – Юзеф-Кароль Любомирський (з 1683 р. чоловік Теофілії-Людовіки). Посаду надвірного маршалка коронного він обіймав у період з 1692 р. по 1702 р., а тому, стає очевидним, що саме у цей відрізок часу був укладений аналізований інвентарний опис.

Збереглися також описи окремих населених пунктів Острожчини кінця XVII ст. Йдеться про інвентар Межиріча та Бельмажа 1698 р. [21] та інвентар Хорова і Розважа 1699 р. [22]. Ці джерела зберігаються в Архіві Сангушків, документи якого зосереджені у Державному архіві м. Кракова. Перший інвентар складається з 8 аркушів і містить опис міста Межиріча (зазначені власники будинків та їх повинності) та села Бельмаж (вказано кількість осілих димів та розміри селянської землі). В інвентарі сіл Хорова та Розважа, який налічує 4 аркуші, відзначено власників будинків та стан кожного селянського господарства (наявність землі та

худоби, а також кількість відробіткових днів та розміри чиншу і натуральної повинності). Цей інвентар є надзвичайно цінним для вивчення татарського населення волості. На початку опису Хорова та Розважа вказується, що ці села відібрані від татар, але разом з тим зазначаються побудовані у Розважі татарські двори.

В інвентарях першої третини XVIII ст. представлено лише ординатську частину Острозької волості. В цілому, за структурою опису ці документи подібні між собою. Інвентар 1708 р. має назву «Осілість міста Острога 1708 р.» і зберігається у відділі фондів Державного історико-культурного заповідника міста Острога [9]. Він являє собою рукописний документ на 56 аркушах. Цей документ опублікований у 1938 р. острозьким краєзнавцем Й. Новицьким [24]. В результаті порівняння тексту джерела і здійсненої на його основі публікації було встановлено, що остання не зовсім відповідає тексту джерела. Зокрема, наявні розбіжності у передачі прізвищ, відсутні частини тексту як, наприклад, при описі острозької ратуші. Найбільш вірогідно, ці неточності пов'язані з проблемою археографічного відтворення таких документів [5, с. 132-133]. Таким чином, інвентар 1708 р. потребує повторної, вивіреної публікації.

У документі спершу представлено опис міст Острога та Межирича, а далі сільських поселень Бельмаж, Розваж, Хорів, Грем'яче, Білашів та Дерев'янче. На кінці інвентаря вміщено сумаріуш річних доходів на 1708 р., а також до справи додано сумаріуш за 1714 р. Очевидно, описання лише вказаних сіл зумовлене тим, що вони були замковими, а інші могли знаходитись у володінні посесорів. Ніяких відомостей інвентар 1708 р. не подає про стан острозького замку. При укладенні документа ревізори представили детальний повуличний опис міста із зазначенням осілих та пустих будинків та їх власників, велика увага приділена опису острозьких передмість, ринкової площі. Характерною особливістю цього інвентаря, як і двох наступних, є те, що описані міські будинки розділені на дві категорії: «доми християнські» та «доми єврейські». Крім того, інвентар дозволяє встановити наявність у місті ряду промислових, адміністративних та культових споруд. Окреме місце приділяється характеристиці повинностей міщан. У сільських поселеннях в документі представлено чисельність осілих димів із вказівкою на кількість робочої худоби у їх власників, розміри оброблюваної землі у кожному селянському господарстві, а також відзначені повинності селян. Ймовірно, інвентарний опис 1708 р. проводився за вказівкою власниці частини Острозької волості з метою з'ясування стану володіння після квартирування тут військ в ході Північної війни.

Інформативні можливості цього інвентаря та описів 1687 та 1690 рр. послугували для вивчення топографії міста Острога [7; 8].

Наступні два інвентарі Острожчини 1724 та 1728 рр. входять до однієї справи і зберігаються в Архіві Сангушків Державного архіву м. Кракова [23]. Подібно як і в попередньому аналізованому документі, в них представлено опис міст Острога та Межирічча, а також вказаних сільських поселень. Єдиною суттєвою відмінністю є те, що лише в інвентарі 1724 р. подано детальний опис острозького замку. В інвентарі 1728 р. окрім опису міст та сіл, ревізорі відзначили реманент хорівського фільварку (кількість худоби та зібраного врожаю, запаси сіна тощо).

Таким чином, варто відзначити, що інвентарні описи Острозької волості кінця XVII – першої третини XVIII ст. є, безперечно, цінним джерелом для вивчення цілого ряду проблем. Перспективним є дослідження динаміки і тенденцій соціально-економічного розвитку та ряду інших аспектів (зрівняння даних чисельності оподаткованого населення, зміни в його складі, заняттях, майновому становищі, питання топографії) на основі аналізу і співставлення між собою інвентарних описів одних і тих же маєтностей, що укладалися протягом певного хронологічного періоду.

Джерела та література:

1. Атаманенко В. Джерела вивчення демографії Острожчини в середині XVII ст. / В. Атаманенко // Острозький краєзнавчий збірник – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 3–5.
2. Атаманенко В. Описи Острозької волості XVI – першої половини XVII ст. як джерело вивчення фільваркового господарства / В. Атаманенко // Український історик. – 2003. – № 1-5. – С. 295–312.
3. Баранович А. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. / А. Баранович. – М., 1955. – 182 с.
4. Бирук М. Власники Острозької волості в кінці XVII – першій третині XVIII ст. / М. Бирук // Актуальні питання модерної історії України. Україна і світ: збірник матеріалів Другої регіональної наукової конференції (Острог, 20 травня 2011 р.). – Острог, 2011. – Вип. 1. – С. 11–13.
5. Бирук М. Йосиф Владиславович Новицький як археограф / М. Бирук // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. – Острог, 2009. – Вип. 2. – С. 130–134.
6. Бойко І. Селянство України в II половині XVI – першій половині XVII ст. / І. Бойко. – К., 1963. – 237 с.

7. Вихованець Т. Інвентар Острога та частини Острожчини від 1708 року як джерело з історичної топографії міста/ Т. Вихованець // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 28–33.
8. Вихованець Т. Ревізії Острога та Острожчини 1687 та 1690 рр. як джерело до вивчення топографії міста кінця XVII ст. / Т. Вихованець // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 10–11.
9. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. Відділ фондів. – КН-23871/ ШД 9250. – 56 арк.
10. Ковальський Н. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник/ Н. Ковальський // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вип. 2. – С. 113–137.
11. Ковальський М. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві/ М. Ковальський // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції «Острог на порозі 900-річчя». – [Сокаль], 1993. – С. 65–74.
12. Ковальський М. Документальні письмові джерела з історії Острога / М. Ковальський // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1990 -1992 рр.). – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 92–98.
13. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К., 1963. – 387 с.
14. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 91. – спр. 130/I,1. – 197 арк.
15. Маркина В. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (социально-экономическое развитие) / В. Маркина. – К., 1961. – 232 с.
16. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / Упоряд. В. Атаманенко. – К.; Острог; Нью Йорк, 2004. – 383 с.
17. Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1687 р. / [підгот. М. Боянівська] // Острозька давнина. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 141–142.
18. Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1690 р./ [підгот. М. Боянівська] // Острозька давнина. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 143–145.
19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 686. – 31 арк.
20. ЦДІАК України. – Ф. КМФ-15. – Оп. 3. – Спр. 572. – 735 арк.

21. Archiwum Państwowe w Krakowie (AP w Krakowie). – zespół Archiwum Sanguszków. – sygn. 118. – k. 93-100.
22. AP w Krakowie. – zespół Archiwum Sanguszków. – sygn. 227/a. – 4 k.
23. AP w Krakowie. – zespół Archiwum Sanguszków. – sygn. 461. – 103 k.
24. Osiedlenie miasta Ostroga anno 1708/ [wyd. J. Nowicki]// Rocznik Wołyński. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 179-228.

Фініковський Юрій
Студент V курсу історичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТ.

У статті проаналізовано ставлення до проблем Гадяцького договору в українській історіографії XVII – XVIII століття. Основна увага звертається на причини різнобічного відношення до унії 1658 року, проаналізовано мотиви, якими керувалися автори історичних творів, при висвітленні означеної тематики.

Ключові слова: історіографія, Гадяцький договір, літописи, історичні твори, І. Виговський, гетьманство, зовнішня політика, С. Беневський, редакції, компіляція.

В статье проанализировано отношение к Гадяцкому соглашению в украинской историографии XVII – XVIII веков. Основное внимание обращается на причины разностороннего отношения к унии 1658 года, проанализированы мотивы, которыми руководствовались авторы исторических произведений, при освещении обозначенной тематики.

Ключевые слова: историография, Гадяцкое соглашение, летописи, исторические произведения, И. Выговский, гетманство, внешняя политика, С. Бенеvский, редакции, компиляция.

In the article attitude is analysed toward the problems of the Hadiach agreement in Ukrainian historiography of XVII - XVIII of century. Basic attention applies on reasons of scalene attitude toward of 1658, reasons that was followed by the authors of historical works, at illumination of the marked subjects are analysed.

Keywords: historiography, the Hadiach agreement, chronicles, historical works, of Ivan Vyhovs'kyi, hetmanate, foreign polityc, S. Benevskiy, of release, compiling.

Угода Війська Запорізького з королем і Річчю Посполитою 1658 року щодо впровадження у життя нового унійного проекту є, беззаперечно, одним із ключових сюжетів соціально-політичної історії Центрально-Східної Європи ранньомодерної доби. Незважаючи на те, що угоді так і не судилось започаткувати реальну політичну унію України і Польщі та трансформувати Річ Посполиту в триєдину

федерацію рівноправних політичних народів, як того бажали її творці, вона продемонструвала невичерпність потенціалу розв'язання надскладного соціального, політичного та етноконфесійного конфлікту, що так довго не надавався до вирішення.

Угода 1658 року продемонструвала широту політичного мислення, а також політичну зрілість частини як річпосполитської, так і козацької еліти до поступок і компромісів, що було вкрай важливою передумовою будь-якої трансформації відкритого збройного протистояння в процес переговорів і узгоджень.

Така важлива подія не могла пройти повз увагу українських літописців, які чутливо реагували на зміни політичного клімату в Центрально-Східній Європі і насамперед у самій Україні. Фактично в усіх найважливіших пам'ятках української історіографії другої половини XVII - XVIII ст. відбилося уявлення їхніх авторів, про гетьманат І. Виговського та про укладений з його ініціативи Гадяцький договір [7, с. 269].

Вперше увагу Гадяцькій унії було надано в центральному творі українського літописання XVII ст. - «Кройніці» (1672 - 1673 рр.) Феодосія Софоновича. «Кройніка» репрезентує групу творів-загальників, у яких висвітлювалося історичне минуле України з давніх часів до подій, сучасних авторам. У третій книзі свого твору – «Кройніці о землі Польской» (1673 р.) – Ф. Софонович описав історію Польщі з давніх часів і на цьому тлі особливу увагу приділив історії козацтва, національно-визвольній війні, власне історії Гетьманщини . В творі зустрічаємо також і згадки про гетьманат І . Виговського, зокрема невдалий штурм Києва військами гетьмана, Конотопську битву. Гадяцькій унії Ф . Софонович присвятив одну лаконічну звістку: «Того ж часу приїзжал до Гадячого Беневский от короля Кизимера, намовляючи гетмана Иоанна Выговского з козаками, абы, отступивши от ц[а]ря, жили под королем. И обіцал (Бенъовський) именем королевским вшелякии водности так духовным, так и світким, в вірі рускои будучим, яких потребовал з войском Выговский. На що потом кроль з сенаторами и присяг. А Выговский обіцал з войском под кролем бытии, але потом тое от кроля не сталося козаком» [12, с. 235]

Ф. Софонович мав певні контакти з І. Виговським ще в ті часи, коли той був генеральним писарем (він отримував від цього гетьмана привілеї на Свято-Михайлівський монастир). Та необхідно звернути увагу на той факт, що Ф. Софонович писав у Києві, закріпленому за Лівобережною Гетьманщиною, яка перебувала під зверхністю московського царя. Критичний відгук про московську політику і

схвальний про польську, міг дорого коштувати тогочасному українському літописцю. Тому Ф. Софонович, який належав до верхівки українського православного духівництва, обмежився лише стислим повідомленням читача про Гадяцький договір, витриманим у підкреслено нейтральній, безсторонній формі. Автор лише загострив увагу на тому, що православна церква в Україні досягала рівноправного становища з католицькою церквою.

«Кройніка» була досить популярною в українському суспільстві й ставала об'єктом для подальших літописних компіляцій. Підтвердженням цьому є твір «Літописець», завершений 1673 року, авторство якого приписують Василю Дворецькому (київський полковник у 1658 -1668 рр.), або його сину Івану (київський полковий суддя). Автор був прихильником Москви й тому обвинувачення І. Виговського у зраді царю, позиціонування його як гетьмана «лядзкого духу » є цілком зрозумілими. [8, с. 271]

Щодо Гадяцької угоди, то «Літописець» обмежується лише короткою згадкою про дану подію: «В том же року м[іся]ця августа сего дня, видячи войско зраду Выговского, же Москву ошукал и иж старается в неволю ляхом Україну отдат, отступил Переяславский полк от Выговского... И Немирича в той час забыли, знову жить стали под царским величеством, заедно з Москвою вся Україна в доброй згоди и в послушании вшеляком» [8, с. 229].

У 1681-1682 рр. переробкою твору Ф. Софоновича займався Пантелеймон Кохановський, автор відомого в українській історіографії «Синопису». Якщо у «Синописі» про Україну козацької доби майже нічого не говорить, то у двох наступних творах – «Хронографі» (1681) та «Обширному Синописі Руському» (1681-1682) - було внесено принципові зміни.

Перепишуючи й редагуючи «Кройніку», П. Кохановський дещо переробив і фрагмент зі згадкою про Гадяцький договір. Перед розповіддю про Конотопську битву він згадав про прибуття під Гадяч королівського посла Беньовського: «приїжджал под Гадяч Казимер Бенеvский, воевода черниговский, в поселстві от короля Казимера до гетмана Иоана Выговского и до всего войска козацького, намовляючи гетьмана з казаками, абы отступивши от православного царя, жили под королем» [12, с. 235].

Вставкою в кінці тексту («от православного царя») П. Кохановський прагнув підкреслити своє негативне ставлення до Гадяцького договору, оскільки в умовах протистояння православ'я і католицизму цей договір трактувався (принаймні частиною українського православного духовенства) як ворожий акт. П.

Кохановський не довіряв Речі Посполитій і волів схилитися під московську руку, сподіваючись, що там церква буде вільна від дискримінації.

Цікавою пам'яткою історіописання того часу є скорочена редакція «Кройніки о землі Полской», створеної у 1690 році. Невідомий автор цього твору, що виступав з промосковських позицій, користувався відомостями Ф. Софоновича про Гадяцьку унію та ще й скоротив їх. У результаті повідомлення набуло такого вигляду: «Тогді ж до Виговского приездил ніякийсь Беневич от кроля Казимера, намовляючи, аби ц[а]ря отступивши, при кролю zostавали. Приобецал тоє був гетман кролю, але зараз перші задніпрськіє почали ляхов бити...» [12, с. 256].

Заслугує на увагу і така фундаментальну пам'ятка тієї доби, як Хронограф II редакції. Його ядро було створено як мінімум у 30-х роках XVII ст., але потім він неодноразово переписувався, редагувався й доповнювався. Автором найвідомішої редакції пам'ятки був ієромонах Свято-Троїцького монастиря у Чернігові Леонтій Боболинський., який у 1699 р. додав до її тексту низку важливих вставок історичного змісту. Серед цих вставок бачимо й копію Гадяцького договору («Comissia Hadziecka»), але без жодних коментарів. [7, с. 272]

Велику увагу питанням гетьманування І. Виговського та укладенню Гадяцької угоди приділено в літописі Самовидця, авторство якого дослідники приписують Роману Ракушці - Романовському (1622 – 1703 рр.).

Самовидець був прихильником орієнтації на Москву і з таких позицій писав свій літопис. Досить велику увагу приділив гетьманату І. Виговського, особливо придушенню виступу полтавського полковника М. Пушкаря та Конотопській битві. Завершивши розповідь про останню, Самовидець повідомив про відхід І. Виговського під Гадяч, де він «докончил згоди з королем его милостю» [6, с. 75–78]. Видно, Самовидець не був безпосереднім учасником цієї події, але показово, що не відчував потреби зупинитися на ній спеціально. Опис Гадяцького договору вмістився в нього всього-на-всього в 7 рядків. Самовидець констатує, що ця угода стосувалася Гетьманщини на теренах трьох воєводств Речі Посполитої (Київського, Чернігівського та Брацлавського), передбачала призначення І. Виговського київським воєводою, nobilitацію по кількасот козаків з кожного полку. Завершив автор цей лаконічний опис фразою: «В Києві усі суди і справи імїли отпраоватися, не ездячи до Люблина, ані теж до Варшави на сейм, що и привилеями юж истверджено было» [6, с. 81]. У наступному абзаці

Самовидець відзначив, що «того ж року тая ж згода з королем полским розорвалася», і пояснив причини зриву договору переплетенням низки чинників: військових (розпуск війська І. Виговським, повернення хана до Криму, розквартирування польських військ на зиму), амбіцій Юрія Хмельницького, переяславського (Т. Цюцюра) та ніжинського (В. Золотаренко) полковників, врешті, втручанням Москви в українські справи [6, с. 8–82].

Під значним впливом літопису Самовидця було написано великий за обсягом твір Григорія Грабянки «Действия презильной і от начала поляков ставшой, небивалой брани Богдана Хмельницького, гетмана Запорожского с поляки»). Г. Грабянка все своє життя служив у Гадяцькому полку, був і гадяцьким полковником (1735 - 1738 рр.). Як український автономіст, він рахувався з тогочасними реаліями існування Гетьманщини під берлом московського царя. Саме під цією світоглядною опцією він трактував постать і дії І. Виговського, і трактував однозначно негативно [5, с. 3-8].

Затвердженням літописця, І. Виговський (ще як регент при Ю. Хмельницькому) почав з польським послом Беньовським «нікое зло противу царского величества кновати» [5, с. 157]. Далі йшлося про дипломатичні інтенції Речі Посполитої, про українських послів Немирича, Верещаку та Судиму, про укладення порозуміння в Гадячі, врешті, чимало місця відводилося розповіді про вальний сейм у Варшаві, на котрому було ратифіковано Гадяцьку угоду щодо створення третьої Речі Посполитої («третья Речь Посполитая новоустроенна была»). Переказавши суть основних статей договору, Г. Грабянка навів нижче і сам його текст ("Пункта пактов з козаками"), і навіть назвав його корисним для козаків («Виговский... казал пред всім войском тіе полезние козацкой стороні... новоприсяжение пакта читати»). Водночас він критикував І. Виговського, який надто покладався на цей договір («такowymi убо поприсяженними от поляков пактами уведшися легкомислний Виговский») [5, с. 160-164].

Великої уваги Гадячу 1658 року приділено також і в літописі Самійла Величка, що був написаний в 1700 році. Тут зокрема важливим є те, що літописець подає нам текст самої унії (хоч і посилається при цьому на С. Твардовського).

С. Величко однозначно негативно оцінив Гадяцький договір, яким гетьман «прагнув посіяти в українському народі велике сум'яття й непуття». Літописець не приховував свого ворожого ставлення до І. Виговського та до Польщі. Відтак вважав, що подальші поразки І. Виговського були викликані безпосереднім втручанням Божої волі: «Але всевидець Бог, не бажаючи здійснити той його, І. Виговського,

замисел і бачачи через це в малоросійському народі ще більше чварне кровопролиття, вклав у серце князеві Трубецькому й іншим князям та боярам, що були з московським військом..., виправити на І. Виговського... козацьке військо й перепинити його підступні наміри.[1, с. 259-260]

Найпопулярнішим українським літописом XVIII ст. був, без сумніву, «Короткий опис Малоросії». Невідомий автор даного твору, ставився до Гадяцьких домовленостей договору однозначно негативно і не вірив у можливість реалізації угоди. Так само ставилися до них Олександр Рігельман [11], а також автори обох редакцій «Літописца, или описания краткого».[2, с. 333].

Подібні тенденції спостерігаємо і в «Кратком літоизобразительном ... описании»), де Гадяцький договір став поворотний пункт у відносинах Гетьманщини з Московською державою та Річчю Посполитою: «Виговський пакта сконтрактował з ляхами, якобы козакам полезніе по пунктам Гадяцким быть под Полщею, и начал зло мыслить государю российскому» [3, с. 333].

Цікаву думку знаходимо в «Короткому описі про козацький малоросійський народ» (1765) Петра Симоновського. Автор ознайомив читачів з Гадяцьким договором, який вважав зразковим для гетьманів другої половини XVII ст., але сумнівався в можливостях його практичної реалізації. При цьому він показово промовчав про статтю, яка обмежувала суверенітет гетьмана в питаннях зовнішньої політики. Це виразно сигналізує про той факт, що для козацької еліти середини XVIII ст., принаймні для якоїсь значної її частини, зовнішня політика якраз входила в рамки уявлюваної оптимальної моделі компетенцій Гетьманщини у складі Російської імперії [11, с. 84-86].

Згадки про Гадяцьку унію знаходимо також і в збірнику, упорядкованому у 80-х рр. XVIII ст. в Гадяцькому Красногорівському монастирі. Крім даних про київських митрополитів, тут містяться також згадки про гетьманів Війська Запорізького, зокрема й про І. Виговського. Йдеться, що саме він уклав Гадяцький договір, але не конкретизується, що це за угода й не подається її оцінка [7, с. 278].

Говорячи про Гадяцьку унію в історіографії XVIII ст., не можемо оминати увагою знамениту «Історія Русів». Ця пам'ятка приділяє досить багато уваги гетьманату І. Виговського, але тут, як і в інших її місцях, можна легко знайти чимало фактологічних помилок. Для початку анонімний автор чомусь розглядає І. Виговського тільки як регента, а повноправним гетьманом вважає Юрія Хмельницького. І. Виговського автор вважав етнічним поляком, звинувачував у хитрості, честолюбстві та багатьох інших гріхах, зокрема, в тому, що залякував

та спокушував Хмельниченка, призивши його до угоди з Польщею. Укладення угоди в «Історії Русів» відноситься до квітня 1658 р. і чомусь вважається, що це сталося у Заславі. Далі наводяться вже зовсім фантастичні відомості про якийсь «конгрес, состоявший из многих вельмож польских, присланных от короля и Речи Посполитой», а на додачу ще й з міністрів «цесарского и турецкого». Тут Ю. Хмельницькому були через деяких старшин (Верещаку й Сулиму) подані статті, які начебто уклав ще його батько (тут вони вже названі Гадяцькими). В даному творі наводиться 7 статей договору, які являють собою надто вільний і приблизний переказ окремих положень реального Гадяцького договору [4, с. 143-144].

Автор «Історії Русів» підкреслював, що «Руська земля» в межах, окреслених Зборівським миром 1649 р., була юридично поставлена на одну дошку з Корonoю та Великим князівством Литовським. Говорячи про зрівняння в правах релігії православної з католицькою, було пропущено пункт про ліквідацію релігійної унії, що видається дивним з огляду на цілковите несприйняття унії автором даного твору. Очевидно, це робилося для того, щоб зручніше було звинувачувати І. Виговського у зраді православної церкви. Аналогічній меті слугує також звістка про нібито оголошення умов Гадяцького миру Війську Запорізькому після Конотопської битви. Тоді буцімто «все чины и козаки, узнав о перемене толикой важности и столько для всех позорной, тотчас, нагрубив гетману, проклиная подлое его поведение и злодейские умыслы, отстали от него и воротились к городу Чигирину». Козаки звернулися до Пушкаря, а Ю. Хмельницький втік на Січ піднімати повстання.[4, с. 146]

Дуже далекою від реалій і такою ж підпорядкованою авторській концепції була й версія подальших подій: І. Виговський поспішив за допомогою Польщі заручитися підтримкою царя, що дало йому можливість стати повноправним гетьманом і разом з татарами розбити Пушкаря й оволодіти Полтавою [9, с. 292-294].

Зазнавши потім поразки, він утік до Польщі, а Військо Запорізьке зібралося на раду в Чигирині, щоб обрати нового гетьмана. Посол Речі Посполитої Беньовський запропонував тоді обрати нового гетьмана «на оснований Гадяцких статей, всеми дворами оными гарантированных, и по них дать полномочие новому гетману устроить свое правление», але козаки відкинули цю пропозицію [4, 150].

Таким чином огляд української історіографічної прози XVII – XVIII ст. дає нам усі підстави говорити про зацікавленість її авторів Гадяцькою угодою. Події, пов'язані з унією та спробами впровадження в життя її пунктів, знаходимо в більшій частині історичних творів

означеного періоду. Підходи та оцінки їх авторів до гетьманування І. Виговського і, власне, до подій вересня 1658 року, обумовлювались конкретною політичною ситуацією того часу. Зважаючи на ту обставину, що більшість творів були написані на Лівобережній Україні, котра перебувала під зверхністю царя, ніякого позитивного бачення угоди не могло і бути. Відповідно прихильне ставлення до ідей Гадяцької унії, гетьманату І. Виговського, передбачало ймовірність зазнати переслідувань зі сторони російського уряду. Безумовно, що за інших обставин, акценти щодо домовленостей в Гадячі були б розставленні інакше.

Джерела та література:

1. Величко С. Літопис / С. Величко. – К., 1991. – 642 с.
2. Гадяцька унія 1658 року: зб. наук.праць / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. - К., 2008. – 342 с.
3. Дзира Я. Козацьке літописання 30 - 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти / Я. Дзира. – К., 2006. – 567 с.
4. История Русов и Малой России. Соченение Георгия Кониского, архиепископа Белорусского / Кониский Г. – М., 1846
5. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Г. Грабянка [Пер.із староукр. Р. Іванченка]. – К., 1992. – 192 с.
6. Літопис Самовидця / Вид. Я. Дзира. – К., 1971. – 207 с.
7. Мицик Ю. Гадяцький договір 1658 року у висвітленні українських літописців / Ю. Мицик // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К., 2008. – 269 – 280 с.
8. Мыцык Ю. «Літописец» Дворецких – пам'ятник українського летописання XVII в. / Ю. Мыцык // Летописи и хроники – М., 1984. – 229 с.
9. Плохій С. Гадяч 1658: творення міту / С. Плохій // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К., 2008 – С. 28–305.
10. Ригельман А. Летописное повествование о Малой России / А. Ригельман. – М., 1847.
11. Симоновский П. Краткое описание о козацком малороссійском народе / П. Симоновский. – М., 1847.
12. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Ф. Софонович [Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. Мицика, В. Кравченка.]. – К., 1992. – 336 с.

Васик Ольга
Старший викладач кафедри «Культурології та
інформаційної діяльності» Маріупольського державного
університету.

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУЛЯРІВ МЕТРИЧНИХ КНИГ
ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ВІРОСПОВІДАНЬ ДОНБАСУ
(за матеріалами метричних книг Державного архіву Донецької
області)**

Стаття присвячена розгляду формулярів метричних книг представників різних віросповідань на території Донбасу. У статті акцентується увага на традиційних особливостях: пошанування церковних святих та надання їх імен немовлятам; обряд обрізання, укладання шлюбного договору; подвійні імена немовлят та ін.

Ключові слова: метрична книга, представники різних віросповідань, традиційні особливості.

Статья посвящена рассмотрению метрических книг представителей разных вероисповеданий на территории Донбасса. В статье акцентируется внимание на традиционных особенностях, характерных для разных вероисповеданий: почитание церковных святых и наречение их именами младенцев; обряд обрезания, заключение брачного договора; двойные имена новорожденных и др.

Ключевые слова: метрическая книга, представители различных вероисповеданий, традиционные особенности.

The article is devoted to the examination of the parish-registers from different faiths in the Donbass. Analysis of the forms features found capturing information in the register. Much attention is paid to the national features in making official records: the veneration of saints and religious naming their babies names, circumcision, marriage contract, double names newborn, etc.

Keywords: parish register, representatives of different faiths, traditional features.

Відтворення та вивчення історії окремих регіонів шляхом запровадження до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також вивчення їх інформативного потенціалу залишається одним із перспективних напрямів розвитку вітчизняної історичної науки. Донецький басейн в історичній перспективі відзначається своєю

поліетнічністю та поліконфесійністю. Починаючи з другої половини XVIII ст. відбувається процес масового заселення регіону, наслідком чого стало проживання на цій території різних етнічних спільнот – греків, німців, євреїв та ін. Їх чисельність постійно контролювали державні органи влади, адже від цього залежало оподаткування населення, виконання рекрутської повинності тощо. Саме з метою збору статистичних відомостей стосовно руху населення в Російській імперії на загальнодержавному рівні використовувалися дані метричних книг, обов'язок вести які було покладено на духовних осіб різних віросповідань – священиків (у православних), настоятелів (у католиків), проповідників (у лютеран), імамів (у мусульман), рабинів (в іудеїв) тощо. Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Метрики містять багатий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду джерел. Уважне їх вивчення як комплексного джерела дозволить дослідникам виокремити етноконфесійні особливості розвитку церковних громад. Подібні спроби стають більш продуктивними при опрацюванні метричних книг невеликих населених пунктів або окремих конфесійних груп.

Метою цієї розвідки є виявлення особливостей формулярів метричних книг представників різних віросповідань Донбасу, а саме православного (греки), іудейського (євреї) та римо-католицького (німці) населення. Дослідження метричних книг різних конфесій є особливо цінним для сучасної історичної науки.

Інтерес до метричних книг представників різних віросповідань посилюється з 30-х років XIX ст., що пов'язане зі встановленням правил ведення метрик різними конфесіями. Серед науковців, які зверталися до метричних книг представників різних віросповідань та особливостей їх формулярів, слід відзначити Л. Новикова [21], дослідження якого було своєрідним довідником для священнослужителів, які вели метричні книги; А. Єлпатьєвського, який присвятив своє дослідження документознавчому аналізу актів громадянського стану, історії розвитку формуляра, порівнявши при цьому формуляри декількох конфесій [17, с. 72-88]; А. Конькову, яка ретельно розглянула історію становлення системи метрикації, виявивши зміни у формулярах метричних книг серед різних груп віруючих [20, с. 81-88]. Дослідниця О. Князева провела джерелознавчий аналіз метрик лютеранських повітів Петербурзького консисторіального округу [19]. Метричні книги єврейських громад Галичини досліджені І. Смольським [24, с. 77–82]. Аналіз вірменських метричних книг в Україні XVII–XVIII ст. став об'єктом дослідження

Я. Дашкевича. [4, с. 33–40]. Дослідник С. Гузенков провів аналіз метричних записів, показавши особливості фіксації антропонімних даних, випадків хрещення і поховання представників неправославних християнських конфесій [3]. Особливий інтерес становлять праці Д. Антонова та І. Антонової. Автори звернули увагу на значення та інформативний потенціал джерела, історію, діловодство й розвиток формуляра метрик [2]. Відмінність у зовнішньому вигляді метричних книг старообрядців виявив дослідник К. Іванов [18]. Учений В. Дмитренко, аналізуючи метричні книги Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархії XVIII ст., спробував виявити особливості ведення «індивідуальних формулярів» та «абстрактних формулярів», встановивши високий ступінь ідентичності метричних книг [16, с. 198–201].

Отже, з кола дослідників, які займалися вивченням метричних книг, лише окремі зверталися до метрик представників різних конфесій, здебільшого це сучасні дослідники. Намагаючись заповнити цю лакуну, розглянемо деякі особливості формулярів метричних книг представників різних віросповідань.

Першим світським узаконенням ведення метричних книг вважається указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших», який засвідчував необхідність реєстрації народжень та смертей у Росії [22, с. 192]. Однак, період систематичного ведення метричних книг започаткували «Прибавления к Духовному регламенту», які з'явилися в травні 1722 р. Нові форми були «височайше» затверджені указом Синоду від 28 лютого 1831 р., де уточнювалися назви окремих граф, вводилася роздільна нумерація за статтю народжених, зазначалися імена та прізвища матері немовляти, також прописом почали фіксувати дату події. Суттєво оновлена форма метричних книг зі змінами та доповненнями, була затверджена імператором 22 листопада 1837 р. та указом Синоду від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам» [23, с. 92]. У цей період також були затверджені форми метричних книг для представників різних віросповідань.

Формуляр метричної книги православного населення про народжених мав такий вигляд: «Счет родившихся (мужеского/женского пола); месяц и день рождения/крещения; имена родившихся; звание, имя, отчество и фамилия родителей, и какого вероисповедания; звание, имя, отчество и фамилия восприемников; кто совершал таинство крещения; рукоприкладство свидетелей записи по желанию». Наприклад: «№ 1 женского пола; рождение – 1 января, крещение – 3

января; Марья; старокрымский поселянин Георгий Акритов и законная жена его Настасья, оба православные; восприемники: Бахмутского уезда дворянин Владимир Часловский и старокрымская псаломческая дочь девица Ангия Левтерова; священник Андрей Чентуков, псаломщик» [5, арк. 65]. Формуляр «книги актових записів» представників римо-католицького віросповідання у частині першій «Про хрещених» мав наступні графи: «Прозвания крещаемых; номер по порядку; число рождения и крещения; когда, где, кто и кем, одною ли водою или со всеми обрядами таинства окрещен; каких родителей и к какому сословию или обществу они принадлежат; когда и где, т.е. в каком приходе родился крещаемый; кто были по имени, прозванию восприемниками при св. крещении и кто присутствовал; рукоприкладство свидетелей записки по желанию». Наприклад: «Гейнрих Вогель, под № 5 мужского пола, тысяча восемьсот восемьдесят четвертого года февраля первого дня в бергтальской римско-католической церкви окрещен младенец по имени Гейнрих священником Петром Бак И.Д. бергтальской р.к. церкви с совершением всех обрядов таинств, в семье поселян собственников Конрада и Софии ур. Франц, Вогель законных супругов сын, родившийся того же года и месяца января тридцатого дня в с. Нейямбург, восприемниками были: Гейнрих Франц и Сусанна Шеффнер, при свидетелях: Иван Ламмерт и Франциска Франц» [15, арк. 11].

Метрична книга про народжених представників іудейського віросповідання складалася з шести граф. Інформація, яка вносилася до них, містила відомості про порядковий номер народжених, окремо фіксувалися народжені хлопчики й дівчатка, ім'я того, хто проводив обряд обрізання, число та місяць народження й обрізання (у двох варіантах: за юліанським та єврейським календарем), місце народження, стан батька, ім'я батька й матері, хто народився і яке йому або їй дали ім'я. «Под № 7 женского пола, родившаяся 14 февраля 1886 г. в Мариуполе девочка Берта, в семье мариупольского купца 2 гильдии Лазаря Самойловича Милитинского и Стеси Яковлевой» [9, арк. 5].

Отже, з формулярів метричних книг, бачимо, що вони містили всі необхідні відомості про народженого, але треба зазначити деякі особливості. Наприклад, у метриках православного населення, при хрещенні дитини священники вказували, на честь якого святого називали дитину: «Павел – в честь св. апостола Павла, празд. церковью 29 июня (рождение 3, крещение 6 июля 1913 г.)» [6, арк. 51]. Іноді до цієї графи заносилися відомості щодо всиновлення немовлят, а також зазначався факт переходу з православної віри до іншого віросповідання.

Натомість у «книгах актових записів народження» римо-католицького населення увагу привертає такий запис «Хрещення через необхідність», який виконувався у надзвичайних випадках та відображався у графі «Когда, где, кто и кем, одною ли водою или со всеми обрядами таинства окрещен?». Наприклад, у виявленому метричному записі представників німецького населення Бергтальської римо-католицької церкви йшлося: «Розалия Логимовский (под № 45), тысяча восемьсот восемьдесят третьего года октября десятого дня костером Мартопом Бенц **по нужде** окрещена девица по имени Розалия, а ноября двадцатого дня священником Петром Бак и.д. Бергтальской р.к. церкви с совершением всех обрядов святого таинства, поселян собственников Иоганна и Мария Анны урожденной Метлевской, Логимовский законных супругов дочь родившаяся того же года и месяца сентября четырнадцатого дня в с. Бергталь, восприемниками были: Петр Метлевский и Розалия Метлевский; свидетелями были: Яков Гоцлав с супругою своею Екатерина» [12, арк. 9]. Обряд хрещення через необхідність найчастіше здійснювався, коли своєчасне прибуття пастора було неможливим. Стосовно імен новонароджених зазначимо, що в німецьких (католицьких) парафіях дітям давалося декілька імен: одне з них було особовим, інші давалися за іменами тих, хто був присутнім при хрещенні. Дуже часто серед восприємників були родичі. Наприклад, це засвідчує формуляр метричної книги про хрещених католиків 1883 р.: «Тысяча восемьсот восемьдесят третьего года августа шестого дня в Бергтальской римско-католической церкви окрещен младенец по имени Август священником Петром Бак и.д. Бергтальской р.к. церкви с совершением всех обрядов таинства, в семье поселян собственников Иосифа и Христины, ур. Вандшейндт, Гейст *законных* супругов сын родившийся того же года и месяца августа первого дня в с. Нейямбург; восприемники – Август Рем и Юлияна Гейст; свидетелями были – Иосиф Ламмерт и Елена Ламмерт» [14, арк. 6]. Характерною особливістю метричних книг (списків) німецького населення була інформація щодо законності народження дитини, котра виносилася до окремої граfi. Католики подібні записи вносили в колонку відомостей про батьків.

Щодо метричних книг єврейського населення про народжених зупинимось на окремій колонці формуляра метрики, де вказувалася дата народження дитини та здійснення обряду обрізання у новонароджених хлопчиків. Крім того, до окремої граfi вносилися відомості щодо обставин здійснення обряду – хто саме проводив дійство, указувався його стан, ім'я й повіт. Часто обрізання здійснював сам батько немовляти. Реєстрація прихожан проводилася не за датою

народження, а за датою хрещення, а стосовно євреїв чоловічої статі – за датою обряду обрізання, який проводився на 8-й день після появи дитини на світ [1, с. 151]. Наведемо приклад із метричної книги мариупольської синагоги за 1888 р.: «№ 40, обряд обрезания совершен отцом ребенка, дата рождения 22 апреля, дата обрезания – 29 апреля, рожден в колонии Зеленополь Мариупольского уезда в семье мещанина Виленской губернии, Отмянского уезда, сельского общества Шая Ноткова Витенберг, мать Гинда Ривка Израилова, сын Рувин» [10, арк. 18].

Метричні книги православного населення про одружених містили таку інформацію: номер шлюбу; місяць та день вінчання; звання, ім'я, по батькові, прізвище та віросповідання нареченого і яким шлюбом (першим, другим, ...) поєднується; вік нареченого; звання, ім'я, по батькові, прізвище та віросповідання нареченої і яким шлюбом поєднується; вік нареченої; хто здійснив обряд; хто були поручителі; підписи свідків (записи за бажанням). Формуляр метричної книги «Частина друга про вінчаних» римо-католицького населення мав такий вигляд: «Прозвания венчаемых; № брака; число венчаний; когда, где, кто и по коликократном оглашении венчал брак?; каких именно новобрачных, какого состояния, звания, возраста и прихода?; кто по имени и прозванию родители новобрачных и кто поручители или свидетели». Дещо відмінним був формуляр метричних книг іудеїв. Друга частина метричної книги представників іудейського віросповідання складалася з п'яти колонок, куди вносилися інформація про вік тих, хто укладав шлюб, зазначалося число і місяць (християнський і єврейський), указувалася особа, яка проводила обряд, також головні акти між тими, хто укладає шлюб (ксуба) (ксубо/ктубба), хто з ким укладає шлюб, імена та стани їхніх батьків.

Відомості щодо наречених представників указаних віросповідань містили практично однакову інформацію, але дещо відрізнялися дані метричних книг римо-католиків та іудеїв. До метричних книг римо-католиків до окремої графи вносилися дані щодо повідомлень про шлюб «...по коликократном оглашении...». Щодо православного населення, то укладанню шлюбу передувало проведення шлюбного обшуку. Перед вінчанням як молодята, так і свідки повинні були підтвердити своїм підписом у шлюбному акті (обшуку), що укладання їх союзу здійснюється за взаємною згодою та бажанням, а не за примусом. До шлюбного акту (обшуку) вносилися також свідчення про психічне здоров'я наречених, адже перебування в нездоровому глузді могло стати серйозною перешкодою до одруження. Матеріали обшуків підшивалися до метричних книг.

Прикметною рисою єврейської метричної книги про одружених є вказівка на головні акти між тими, хто укладає шлюб. Перед одруженням євреї при свідках укладали шлюбний договір. Інформація щодо шлюбного договору записувалася до окремої граfi, яка мала назву «Главные акты или записи и обязательства между вступающими в брак и свидетели оных». Кожен запис шлюбу в цій граfi починався словами: «Домашняя запись называемая ксуба на сумму ... рублей серебром» [7, арк. 31]. Ксуба – це шлюбний договір, до якого входили загальні правила: одягати, забезпечувати дружину, виконувати подружні обов'язки, символічний викуп батькові нареченої. Наприклад, відомості щодо одружених мариупольської синагоги: «Под № 7 мариупольским раввином совершен обряд бракосочетания от 23 февраля 1888 года, (ксуба составила 50 рублей серебром, свидетелями были: мариупольский мещанин Григорий Зниберменд и Кусиль Вороновский), имеющий звание лекаря и уездного врача Гораций Иосифович Авербах (холост в возрасте 24 лет) вступил в брак с девицей Анной, дочерью мариупольского купца Иосифа Бельского (в возрасте 24 лет)» [11, арк. 56].

Особливістю метрик єврейського населення є окрема частина метричних книг, яка у семи колонках містить відомості щодо розлучених: порядковий номер, вік жінки і чоловіка, ким проведений обряд розлучення і хто був свідком при цьому, число і місяць (християнський та єврейський), з яких причин, за чийм рішенням і хто саме розлучені: «Под № 1 духовным раввином Яковом Эпштейном совершен обряд разводный, (свидетели не указаны), от 13 апреля 1886 года по причине болезни мужа и по решению мариупольского общественного раввина Грунина мещанина м. Косова Слонимского уезда Гродненской губернии Берко Ицков Деревянский (в возрасте 24 лет) развелся с женою своею Сарой, урожденной Корнер (в возрасте 17 лет)» [8, арк. 76]. Метричні записи розлучених підписувалися членами духовного правління. Подібної частини у православного та римо-католицького населення не існувало.

Остання частина метричних книг представників указаних віросповідань містила відомості щодо померлих: порядкові номери, дата смерті та погребіння, прізвище, ім'я та по-батькові та вік померлого, а також причину смерті та місце поховання. Зазначимо, що метрична книга про померлих римо-католиків відрізнялася наявністю інформації про родину, яку залишив померлий, що значно полегшує пошук генеалогічної інформації: «№ 12; 14.09.1886 г. в с. Нейямбург умер Иоган Гофман от удара; поселянин собственник в возрасте 53 лет Бергтальского рк прихода прихожанин, оставил жену: Юлияна,

сыновей: Лоренца, Иоган, Каспар, Генрих, Христиан, дочерей: Христина (по мужу Будьян), Каролина, Гелена, Мария, Лоиза и Юлияна; тело его учителем Бергтальского прихода Иосиф Редер 18.09.1886 г. на местном рк кладбище похоронено» [13, арк. 8]. По закінченню проведення обрядів, метричні книги обов'язково підписувалися духовними особами. Крім того, обов'язково підбивався підсумок щодо кожного місяця, а в кінці року робився запис щодо правильності цих метричних книг та кількості скріплених листів.

Розглянуті формуляри метричних книг представників православного, іудейського та римо-католицького населення показали, що поряд з основними відомостями про парафіян, метрики містять і деякі відмінності у фіксації даних, характерні для кожної етноконфесійної групи. Так, у метричних записях яскраво проявлялися національні особливості: пошанування церковних святих та надання їхніх імен немовлятам, що знайшло відображення в метриках православного населення; зазначення обряду обрізання та проведення шлюбного договору, а також наявність окремої метричної книги для записів розлучень виявлено в іудеїв; подвійні імена немовлят, обов'язковість зазначення законності народження дитини, необхідність триразового оголошення перед одруженням, зазначення всіх членів родини при записі померлого характерні для метрик представників німецькомовного населення.

Джерела та література:

1. Алексеев А. Богослужение, праздники и религиозные обряды нынешних евреев / А. Алексеев. – Новгород: тип. П. Мининского, 1861. – 194 с.
2. Антонов Д. Метрические книги России XVIII - нач XX в. / Д. Антонов, И. Антонова. – М., 2006. – 385 с.
3. Гузенков С. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. кандидата іст. наук: 07.00.06 / С. Гузенков – Запоріжжя, 2005. – 218 с.
4. Дашкевич Я. Вірменські метричні книги в Україні XVII–XVIII ст. / Я. Дашкевич // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Вип. IV. – С. 33–40.
5. Державний архів Донецької області (ДАДО). – Ф. 217. – Оп. 1. – Спр. 9. – 65 арк.
6. ДАДО. – Ф.209. – Оп.1. – Спр. 29. – 51 арк.
7. ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр. 3. – 31 арк.
8. ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр. 6. – 76 арк.

9. ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр. 7. – 5 арк.
10. ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр. 8. – 18 арк.
11. ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр. 9. – 56 арк.
12. ДАДО. – Ф.472. – Оп.1. – Спр. 1. – 9 арк.
13. ДАДО. – Ф.472. – Оп.1. – Спр. 3. – 8 арк.
14. ДАДО. – Ф.472. – Оп.1. – Спр. 4. – 6 арк.
15. ДАДО. – Ф.472. – Оп.1. – Спр. 5. – 11 арк.
16. Дмитренко В. Аналіз формулярів метричних книг Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій XVIII століття / В. Дмитренко // Одесос: актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2009. – С. 198–201.
17. Елпатьевский А. О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований / А. Елпатьевский // Актовое источниковедение. – М., 1971. – С. 72–88.
18. Иванов К. Метрические книги старообрядцев Томской губернии (1906 – 1931 гг.) как исторический источник / К. Иванов // Старообрядчество: история и современность, местная традиция, русские и зарубежные связи. – Улан-Удэ, 2001. – С. 113–117.
19. Князева Е. Метрические книги Санкт-Петербургского консисториального округа как источник по истории лютеранского населения Российской империи XVIII – нач. XX вв.: дисс. кандидата ист. наук : 07.00.09 / Е. Князева – СПб., 2004. – 438 с.
20. Конькова А. Законодательство Российской империи о составлении и оформлении метрических книг / А. Конькова // Государство и право. – М., 2000. – №11. – С. 81–88.
21. Новиков Л. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старообрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л. Новиков. – С-П, 1907. – 292 с.
22. Полное собрание законов Российской империи [ПСЗ - 1]. – Т.4. – № 1908.
23. Полное собрание законов Российской империи [ПСЗ-2]. – Т.13. – № 10956.
24. Смольський І. Метричні книги єврейських громад Галичини як джерело до генеалогії / І. Смольський // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2004. – Вип. IV. – С. 77–82.

Шотік Ярослав
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ П. КУЛІША

Дана стаття присвячена еволюції суспільно-політичних поглядів П. Куліша.

Ключові слова: козакофільство, козакофобство, українофільство, русофільство, «Двоєдина Русь», запорозька вольниця, селянсько-козацька стихія, гайдамаччина, Мала і Велика Русь.

Данная статья посвящена эволюции общественно-политических взглядов П. Кулиша.

Ключевые слова: козакофильство, козакофобство, украинофильство, русофильство, «Двуединая Русь», запорожская вольница, крестьянско-казацкая стихия, гайдаматчина, Малая и Великая Русь.

This article deals with the evolution of the socio-political views of P. Kulish.

Keywords: kozakofilstvo, kozakofobstvo, Ukrainophilism, Russophilism, "Russ twofold", Zaporizhian Cossacks, peasant-Cossack element, haidamakasy, Little and Great Rus.

Значну увагу даній проблемі було приділено у працях Є. Нахліка [5], В. Щурата [15], Ю. Пінчука [10], М. Жулинського [1], які досліджували творчість П. Куліша. Слід назвати також роботи О. Яся [16; 17], в яких детально проаналізовано Кулішеві історичні та суспільно-політичні погляди.

Д. Чижевський зазначав еволюцію поглядів Куліша від романтизму до позитивізму, від релігійного світогляду до культу миротворчої науки, від православ'я до природної релігії для всіх людей і народів, від козакофільства до козакофобства, так само змінювалися його вибухи «полонофільства», «русофільства», «австрофільства». «Єдино, в чому він був послідовний, то це в ідеї України, її воскресінні» [14, с. 422].

Україна завжди була в епіцентрі думок Куліша. Він захоплювався народною піснею, збирав фольклорно-етнографічний матеріал, слухав думи про народних героїв. Це захоплення підштовхнуло Куліша до вивчення минулого рідного краю і написання

історичних розвідок. Він працює над виданням писемних пам'яток української історії, публікує свої наукові роботи: «Повість о Южной Руси», «История Украины от древнейших времен», «Первый период казачества до вражды с ляхами», «Записки о Южной Руси», «Повість про український народ», «Історія возз'єднання Русі», «Мальована гайдамаччина», «Козаки по відношенню до держави і суспільства», «Відпадання Малоросії від Польщі».

Заповітною мрією Куліша було створення самостійної української держави, віру у відновлення якої – через духовне, культурне відродження українців – він висловив ще 1843 р. в «Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького» й проніс через усе життя.

«Двоєдина Русь» у Кулішевих очах була тільки однією з прийнятних можливостей політичного майбутнього України, однією з жаданих перспектив її розвитку. Якщо не видно, принаймні у найближчому майбутньому, перспектив для виборення «окремницької волі» України, то треба, вважав він, добиватися, по-перше, збереження національно-культурної своєрідності українського народу, а по-друге, його рівноправного становища з російським. За всієї ілюзорності Кулішевих надій його проповідь рівноправного союзу України й Росії в умовах XIX ст., підкріплена протестом проти гноблення України царизмом, мала важливе пропагандистське значення, бо нею утверджувалася гідність поневоленого українського народу, обстоювалися його політичні, культурні, історичні права [4, с. 77].

Безумовно, Пантелеймон Куліш не був однозначною особою. Він час від часу, змінював свої погляди, але це було пошуком особистої думки, свого життєвого шляху, особистої долі.

Зокрема, П. Куліш висловлював суперечливі і досить часто прямо протилежні думки щодо питання ролі народних мас і особи в історії. В одних випадках він вихваляє народ, високо цінує його боротьбу за своє визволення, в інших — заявляє, що до кращого життя можуть привести лише освічені одиниці, оскільки несвідомий народ є пасивною масою і нездатний до самостійних розумних дій [17, с. 89]. Відзначаючи роль і значення українського козацтва в боротьбі за національну незалежність, Куліш дає досить негативну оцінку тому ж козацтву, його провідникам (С. Наливайку, Б. Хмельницькому) за їх виступи проти законного польського уряду, з боку якого Куліш не вбачає систематичного гноблення українського народу, а навпаки, вважає, що польському урядові і польським панам Малоросія зобов'язана своїм речовим станом і статком. Однак раніше він зазначав, що поляки були твердо переконані в тому, що «мужики

походять від Хама і створені для того, щоб працювати на панів, які нічого не робили для поліпшення життя мужика» [16, с. 56].

«Національний дух» Куліш розглядав як самостверджуючу і творчу силу, а українців — як «націю з своєю особою задачею»: поставши як поневолена нація, «жадобою правди серед безправ'я», «наша сім'я народня» покликана пропагувати гуманізм, справедливі, рівноправні й дружні стосунки між народами, пріоритет духу над політикою і силою [4, с. 92]. Що ж стосується національної волі, то Куліш сподівався на визволення України з-під влади Росії десь у далекому майбутньому мирним, ненасильницьким шляхом.

Саме Куліш в середині XIX ст. наповнив термін «українці» зовсім іншим змістом. З лютого 1846 року він почав друкувати в петербурзькому журналі «Звёздочка» свою «Повесть об украинском народе». В ній фігурували «народ Южнорусский, или Малороссийский» і «Южноруссы, или Украинцы». Автор зазначав, що цей окремих слов'янський народ проживає в Росії та Австрії, і від «севернорусских» відрізняється «языком, одеждою, обычаями и нравами», а історія його почалася ще з князя Аскольда. Цікаво, що в останньому абзаці своєї праці Куліш все-таки зазначив, що «козаки-поселяне, потомки городовых козаков отличаются от прочих Украинцев чистотою народного типа» [14, с. 425].

Письменник й сам у своїй автобіографії — «Життя Куліша», надрукованій у галицькому журналі «Правда», підкреслює свою соціальну та психологічну близькість з козацькою старшиною, на противагу Т. Шевченку, якого Куліш відносить до козацької голоти. Героїв з-поміж старшини-шляхти Куліш ідеалізує, представників же «черні» всіляко паплюжить або зображує їх сліпим знаряддям в руках інших [7, с. 122].

Загалом, до початку 70-х років П. Куліш виступав як речник романтичного козакофільства. Щоправда, й тоді він не раз критично зображав запорозьку вольницю, повсталу селянсько-козацьку стихію, гайдамаччину, автономний устрій Гетьманщини, але робив це з погляду українських національних інтересів і все-таки визнавав історично виправданими й доцільними козацькі повстання та війни, зокрема й Хмельниччину. За нових умов, завдяки осмисленню національної історії у світовому контексті, урахуванню позицій різних сторін, Куліш, спершись на документальні джерела, зокрема праці польських, українських і європейських літописців, мемуаристів та істориків, переглянув свої погляди на історію України та українського козацтва. Він негативно оцінив козацькі та селянські повстання як такі, що руйнували культуру, початки української державності, засудив

народних і літературних співців козаччини та гайдамаччини (зокрема Т. Шевченка), піднісши натомість культуртрегерську місію українського міщанства, української та польської шляхти, а також російського освіченого абсолютизму. Розвінчуючи романтичний міф козаччини, Куліш не уник нових крайнощів – категоричного осуду й навіть злісного знеславлення запорозької вольниці та гайдамаччини, що було тільки негативним боком великої історичної ролі козацтва.

У системі історіософських поглядів Куліша критична оцінка козаччини впливала з його уявлень про перспективні й неперспективні шляхи боротьби за національне визволення й обумовлювалася неприйняттям революційної ідеології, що спекулювала на народних рухах в минулому й загрожувала антисуспільними, руйнівними акціями в майбутньому. Куліш допускав, що селяни в слухний час «імуться до розбою з енергією дикого інстинкту», а тому боявся, «щоб не було в нас другої Руїни» [16, с. 64]. Передбачаючи, що сваволя темної озброєної юрби занапастить і культуру, й волю, Куліш жахався охлократії більше, ніж утисків з боку царського самодержавства.

Куліш добре усвідомлював, що уславлення «священних ножів» і «кривавих заграв» може призвести до національної катастрофи. В сучасному цивілізованому світі, вважав він, «шляхом козаччини і гайдамачини нікуди йти», бо «усі шляхи перегорожені початками культури» [16, с. 65].

Водночас слід визнати, що в критичних поглядах на Січ пізній Куліш мав певну рацію. Прикметно, що М. Драгоманов зумів побачити у викличних твердженнях Куліша в праці «История воссоединения Руси» вияв більш реалістичного, ніж доти, підходу до зображення козаччини, вважаючи, що хоча «Куліш пересолив і наговорив багато зовсім чудного, та все-таки зміна його поглядів свідчить, по крайній мірі, про те, що настав уже час, коли не можна цінити історію нашої України з погляду одного тільки національного, а надто перемішаного з православним...» [7, с. 83].

За словами М. Костомарова, в 60-х роках Куліша вважали «фанатиком Малороссии, поклонником казатчины; имя его неотцепно прилипало к так называемому украинофильству» [10, с. 95]. Після цього відбувається метаморфоза. Аж до 1874 року він ніде не друкується. В цьому році вийшла перша книга його трьохтомної історичної праці «История воссоединения Руси». Куліш піддав розгляду найважливіші події в її долі — повстання Хмельницького і приєднання до Москви. Як не дивно, в праці Мала і Велика Русь представлена «единой плотью».

Він опрацював гору матеріалів, перебрав і передумав минуле свого краю і, за словами того ж М. Костомарова, «совершенно изменил свои воззрения на всё малорусское, и на прошедшее, и на современное» [10, с. 96]. Широке знайомство з джерелами, критичне ставлення до фальсифікацій показали йому козацтво в несподівано новому світлі. Рицарські обладунки, демократичні тоги були зірвані з цього «розбійницького антидержавного зборища». Куліш також засуджує націоналістично налаштовану інтелігенцію в нестачі історичних знань і називає це «злочином для властителей умов» [10, с. 97].

Працею «История воссоединения Руси» П. Куліш хотів переконати високопоставлених чиновників в тому, що, мовляв, єдине спасіння для українського народу полягає у вірнопідданому сповідуванні високої державної святині — Єдиної Русі. Ця праця остаточно відвернула його від українського суспільства, — як Східної України, так і Галичини. Ще в 1861 році на сторінках «Основи» Куліш пояснював складність сприйняття його «Истории Украины от самых древнейших времен», яку він пропонував тоді читачу: «Поднявшись историю Украины написать, должен я угодить землякам, которые Украину свою любят и уважают. Что же, как не ту они у меня древность увидят, которую привыкли у себя по книжкам виобразати? Привыкли у нас на историю Украины сквозь наше казачество созерцать и вокруг казачества все родное диписання вращать. Между тем казачество было только буйным цветом, а иногда и колючим бодяком среди нашей дикой степи» [7, с. 136].

Засудив також Куліш і свою попередню літературну діяльність. Про «Повесть об украинском народе», де вперше яскраво проявились його національні погляди, він висловився суворо, назвав її «компиляцией тех шkodливых для нашего разума выдумок, которые наши летописцы выдумывали про ляхов, да тех, что наши кобзари сочиняли про жидов, для возбуждения или для забавы казакам пьяницам, да тех, которые разобраны по апокрифам старинных будто бы сказаний и по подделанным еще при наших прадедах историческим документам. Это было одно из тех утопических и фантастических сочинений без критики, из каких сшита у нас вся история борьбы Польши с Москвою. Всех казацких врагов изображено здесь людоедами, а самых казаков праведными мучениками и благородными патриотами» [6, с. 17].

Ні один з українських класиків не говорив своїм землякам таких жорстких істин, як Куліш. В трактаті «Хутірська філософія» він писав: «Ми залишалися татарськими недобитками навіть і тоді, коли

татари, в свою чергу, були нами побиті і придушені» [17, с. 83]. У збірці «Хутірна поезія» (1882) також висловлено зневагу до українського народу, який, за словами Куліша, втратив самоповагу. Він говорить, що «цей народ азіат мізерний», «народ без пуття, без честі і поваги, без правди у завітах» [17, с. 84].

Гетьмани нерестрового козацтва Наливайко й Лобода в драмі трилогії — «Цар Наливай (1596)» зображені П. Кулішем, як засліплені «дикою помстою» «рушники», що мріють про всесвітній диктат козацької вольниці та про козака як «царя вселенної». Наливайко не тільки фігурує в іпостасі «духу війни, наслідника бога Марса», а й перетворюється на символічне втілення руйницького соціально-бунтарського духу, що, на думку автора, й досі живе серед українського люду [16, с. 78].

Богдана Хмельницького Куліш називає «україно-польським Батием», пригадуючи «жахливе винищення народу, подібне до того, що над нами вчинили татари на чолі з Батием та його наступниками, а згодом на чолі з Богданом і Юрієм Хмельницькими». Він добре знав по мемуарам XVII століття протилежну сторону «національно-освободительной войны» - то, як Богдан расплачивался своїми же земляками с кримськими союзниками, разрешая им собирать ясыр по селам» [16, с. 80].

У «Хуторній поезії» вчувається відгомін просвіти-тельсько-раціоналістичної доктрини «освіченого» абсолютизму. Зразком просвічених монархів поет силкується представити Петра I та Катерину II, на честь яких, повертаючись до класицистичної одописної традиції, складає гімни. В окремих творах збірки «Хуторна поезія» («Історичне оповідання», «На сповіді», «Гімн єдиному цареві», «Гімн єдиній цариці»), збірки «Дзвін» («Подвижники свободи», «Петро да Катерина», «Він і вона», «Двоє предків») і в поемі «Грицько Сковорода» Куліш підносив цих самодержців за те, що вони «з московських пустирів Америку зробили», перетворили «з татарену Москву», а разом і Україну на цивілізовану європейську країну, врятували українське суспільство від саморуйнації, до чого могли призвести козацько-гетьманські міжусобиці, соціально-становая боротьба [17, с. 85].

Суть суперечливих суспільно-політичних поглядів П. Куліша, який у 40—60-х роках був схильний ідеалізувати народ і підносити республікансько-демократичні традиції козащини, а в наступних десятиліттях акцентував на негативних явищах у процесах демократизації й орієнтувався на «культурну путь Владимирську» та «царське правоправство», полягає у віддзеркаленні ним двох різних

тенденцій в історії українського державотворення: монархічної (доба Київської Русі й Галицько-Волинського князівства) і республіканської (Запорозька Січ, Гетьманщина).

Лейтмотивом Кулішевих змагань упродовж усього життя було двоєдине прагнення: зберегти національне обличчя українського народу, його мову й культуру, звичаї і традиції, закласти основи національно-самобутньої української літератури — і водночас європеїзувати українців. Орієнтуючи співвітчизників на засвоєння здобутків західної і світової цивілізації, він ревно жадав вивести рідний народ, українське письменство й науку на широку дорогу світового культурного поступу.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що світогляд П. Куліша був досить суперечливим, і пройшов еволюцію від романтичного козакофільства, поетизації Запоріжжя та ідеалізації національної старовини до козакофобства, критичного зображення запорозької вольниці, козацько-селянської стихії та гайдамаччини. Проте все життя він сповідував ідею державності України, яку, на його думку, вона могла отримати лише під владою сильної імперії.

П. Куліш у своїх історичних дослідженнях зробив спробу, не романтизуючи минуле свого народу, критично підійти до історії України, подивитися на неї очима неупередженої людини. Цим П. Куліш розпочав державний напрям в історичних дослідженнях, заснований на визнанні переваг і пріоритетів держави і державних структур у створенні і розвитку історичного процесу.

Джерела та література:

1. Жулинський М. Пантелеймон Куліш / М. Жулинський // Із забуття – в безсмертя. Сторінки призабутої спадщини. - К., 1990. – С. 75–103.
2. Зеров М. Пантелеймон Куліш / М. Зеров // Твори. – К., 1990. – Т. 2. – С.185–293.
3. Куліш П. Твори: У 2 т. - К., 1994.
4. Куліш П. Щоденник. - К., 1993. – 218 с.
5. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш. До 170-річчя від дня народження. – К., 1989.
6. Нахлік Є. К. Просвітительські ідеї в художньо-історіософській концепції П. Куліша // Рад. Літературознавство, 1969. - № 8.

7. Пантелеймон Куліш і сучасність: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження письменника. - Івано-Франківськ, 1994.
8. Пантелеймон Куліш: Матеріали міжвузівської наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю з дня народження П. О. Куліша. - Суми, 1994.
9. Пільгук І. П. Куліш // Куліш П. Вибрані твори. – К., 1969. – С. 3–46.
10. Пінчук Ю. З історії творчих взаємин П.О. Куліша та М.І. Костомарова / Ю. Пінчук // Історичний журнал, 2009. - №6. - С. 95-96.
11. Похила Л. Ранні історичні твори Куліша «Україна» і «Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького запорізького» // Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. - Львів: Нью-Йорк. 2000.
12. Скринник М. Пантелеймон Куліш як речник консервативної духовної традиції в Україні // Сучасність. - 2001. - № 5. - С.89-90.
13. Федорук Я. Авторський список другого видання „Истории воссоединения Руси” // Молода нація: Альманах. - 2004. - № 1. - С.93-98.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. - Тернопіль, 1994.
15. Щурат В. Філософічна основа творчості Куліша / В. Щурат. - Л., 1992.
16. Ясь. О. Дегероїзація козацтва та пошуки аксіологічного взірця в історичній візії Пантелеймона Куліша (1870 - 90-ті роки) / О. Ясь. - К., 2009.
17. Ясь. О. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870 - 1880-х років / О. Ясь. - К., 2010. – С. 78-105.

Колонюк Дмитро
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ВІННИЧИНА В ЧАСИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917 – 1920 РР.

У статті головна увага зосереджена на таких питаннях: політичне життя Поділля у 1917- 1920 рр.; прихід до влади Центральної Ради; Гетьманський переворот на Вінниччині і період Директорії; часописи Поділля доби Директорії; політичні портрети провідних діячів Української революції з Вінниччини.

Ключові слова: Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, Поділля.

В статье основное внимание сосредоточено на таких вопросах: политическая жизнь Подолья в 1917-1920 гг; приход к власти Центральной Рады; Гетманский переворот в Виннице и период Директории; журналы Подолья периода Директории; политические портреты ведущих деятелей украинской революции с Винниччины.

Ключевые слова: Центральная Рада, Гетманат, Директория, Подолье.

In this article the main focus is on the following issues: political life in Podolia in 1917-1920, Central Council's coming to power; Hetman's coup in Vinnitsa region and the Directory; magazines of Directory period, portraits of political leaders of the Ukrainian revolution in Vinnitsa.

Keywords: Central Council, the hetman, Directory, Podillia.

Сьогодні в Україні відбуваються докорінні політичні зміни, тому вивчення подій років Української революції є актуальним. Особливо це стосується врахування їх уроків, негативних і позитивних сторін. У статті основним завданням є проаналізувати добу 1917 - 1920 рр. у дослідженнях науковців цього періоду.

Падіння самодержавства, плюралізм демократизація суспільства сприяли піднесенню національно-визвольних процесів. Виникла можливість самовизначення України й відродження її державності. Широка політична діяльність партій на початку століття, давала неоціненний досвід і розуміння настроїв населення. Одними з них, Товариством українських поступовців була утворена Центральна Рада. Її діяльність завершилась прийняттям чотирьох універсалів та

початком формування української армії. Із досліджень Йолтуховського [16, с. 15] дізнаємось про виконання основних засад, прийнятих в універсалах, та про формування української армії на Поділлі.

Питання української революції на Поділлі знайшли своє відображення в дослідженнях В. Воловика. [7, с. 3-4], П. Мельниченко [25, с. 53-54]. Група авторів Ф. Винокурова., П. Лещенко, Л Шпильова. [3, с. 3] досліджувала час, коли готувалися універсали. Науковці підкреслюють, що на території Вінниччини перебувало чимало військ. Вирувало політичне життя, різко активізувався український рух.

Інформацію про події, пов'язані з Центральною Радою, а також про документи того періоду знаходимо у статті Ф.А. Винокурової [4], де вказувалось, що на Вінниччині було розповсюджено всі чотири універсали, а відозва Центральної ради до населення Волині й Поділля від 15 липня 1917 року у Вінниці була надрукована чотирма мовами : українською, російською, польською та єврейською. Чимало документів свідчать про об'єднання громадськості навколо нової влади, яка робила кроки на шляху до незалежності України. Ці події описані у статтях В. Воловика, М. Стопчака [8, с. 40-41].

У квітні 1918 р. відбувся Гетьманський переворот. До влади прийшов Гетьман Павло Скоропадський. Цей період на Вінниччині досліджували О. Яременко, П. Григорчук [10, с. 60-65]. Вони вказують, що переворот проявився в тому, що начальник вінницької міліції Мартиновський розповсюдив неправдиві(на початку) оголошення про те, що влада в Україні належить Гетьману всієї України - Павлу Скоропадському. О. Яременко [40, с. 246-248] розповідає про захоплення і встановлення на Поділлі гетьманату.

У період Гетьмана Скоропадського про концентрацію влади на місцях в руках прихильників Гетьмана свідчить дослідження П. Григорчука [11, с. 183-188].

Прихід у грудні 1918 р. до влади Директорії започаткував нову добу в розвитку національно-демократичній революції - добу Директорії УНР. Одним із результатів її діяльності було проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР. Цитуємо далі дослідника цього періоду М. Становича [30]: «Директорія вступила до Києва 18 грудня, вона прибула із Вінниці де вона приймала 10 грудня 1918 р. представників Франції» [31].

Доба Директорії - складний і багатоманітний період в історії України і Поділля зокрема. Про це свідчать матеріали місцевої періодики. Часописи Поділля протягом періоду українських визвольних змагань виходили безперервно загальною кількістю 312

одиниць і найбільш активно в часи Директорії [1, с. 20]. У статті М. Становича [33, с. 45-48] аналізується діяльність української політичної еліти доби визвольних змагань 1917 - 1920 років. Успіхи Директорії у галузі державного будівництва могли би бути більшими, якби не підривна діяльність місцевих більшовиків. Перейшовши у підпілля, вони вдаються до підготовки збройного повстання проти місцевих органів влади.

У наслідку - криза відносин між різними її течіями та угрупованнями, яке обернулося кризою всієї політичної системи країни і втратою незалежності України.

В історичних дослідженнях Вінниччини 1917-1920 рр. міститься ряд політичних портретів провідних діячів Української революції. Це праці К.Завальнюка [13, с. 13-18], А.Бортняка [1], М. Становича [29], де знаходимо опис діяльності С. Петлюри; К.Завальнюка [14], І. Ткаченко [38], які описують організаторів повстанського руху на Поділлі в 1917-1920 р. Анатолія Волинця, Г. Гандзюка. У праці С. Калитка [18, с. 37-39] дізнаємось про перебування влітку 1981 р. у м. Бар, Кам'янець М.Грушевського, який тут збирав матеріал для дослідження про Барське староство. Автори Л. Шпильова [39, с. 5], М. Станович [33, с. 45-48] описують В. Приходька, політичного і громадського діяча Поділля, який був міністром юстиції в уряді Директорії.

Намагаючись врятувати українську справу, Директорія пішла на переговори з Польщею. 24 квітня 1920 року між урядами УНР і Польщею було підписано Варшавський договір. У травні Україна, і зокрема, Вінниця приймала Юзефа Пілсудського. Ці події детально описані в статті М. Становича [32]. Про перебування поляків на Поділлі в період української революції 1917-1920 рр. пише В. Лозовий [21, с. 264-267].

М. Стопчак, В. Воловик [36, с. 41-42], Новінський [26] Завальнюка [15], досліджували перебування С. Петлюри у Вінниці, яку у травні 1920 році було проголошено тимчасово столицею. Знаходимо також інформацію про візит до Вінниці директора ЗУНР Петрушевича, і до Жмеринки Мазепи. Стаття А. Залигіна [23, с. 6] описує події переговорів Петлюри і місії Антанти.

Боротьба за незалежність в Україні 1917 - 1920 рр. завершилась поразкою: Західна Україна ввійшла до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини, а в Наддніпрянській Україні остаточно утвердився більшовицький режим. Героїчна боротьба українського народу 1917 - 1920 рр. стала прикладом вона дала досвід наступним поколінням українців. Без цієї боротьби було б не можливим

проголошення державної незалежності в 1991 році. І досить важливу роль в цій боротьбі відіграло Поділля, адже воно стала ареною боротьби, важливість пов'язана з тим, що подільські землі пов'язані із створенням Української держави, пов'язані з тим, чим живе сьогоднішній народ України.

Аналіз зазначеного наукового матеріалу, незважаючи на різноманітність поглядів щодо оцінки історичних подій, дозволяє нам прийти до рішення, що події періоду 1917-1920 рр. потребують ще ретельного дослідження.

Джерела та література:

1. Бортняк А. Крім усього іншого, ще й видатний публіцист / А. Бортняк // Вінницька газета. - 1999. - 18 травня. – С. 20-21.
2. Винокурова Ф., Лещенко П., Шпильова Л. Однині самі будемо твори-ти своє життя / Ф. Винокурова, П. Лещенко, Л. Шпильова // Вінниччина. - 1992. - 1 липня. - С. 3
3. Винокурова Ф. Піднімалась Україна. [Про документи, що знаходяться в обласних архівах періоду створення УНР] / Ф. Винокурова // Вінниччина. - 1992. - 15 червня. – С. 5-6.
4. Воловик В. Деякі концептуальні питання історії Поділля (1917-1920 рр.) / В. Воловик // Тези доп. і повідом. 11-ї Вінн. обл. іст.-краєзн. конф.- Вінниця. - 1992. - С. 3-4
5. Воловик В., Стопчак М. Події УНР на Поділлі в жовтні-грудні 1917 р. / В. Воловик, М. Стопчак // Тези і доп. і повідом. 17-ї Вінн. обл. іст. краєзн. конф. - Вінниця, 1997. - С. 40-41.
6. Воловик В., Стопчак М. З історії українського національного руху на Поділлі в І п. 1917 р. / В. Воловик, М. Стопчак // Тези доп. і повідом. 16-ї Вінн. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1997. - С. 40-41.
7. Григорчук П., Яременко О. Поділля в період гетьманату: деякі аспекти політичного розвитку / П. Григорчук, О. Яременко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. - Хмельницький, 1995. - С. 60-65.
8. Григорчук П. Політичне становище на Поділлі в період гетьмана Павла Скоропадського / П. Григорчук // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє: Збірник наукових праць. - К., 1999. - С. 183-188.
9. Завальнюк К. Ананій Волинець - організатор повстанського руху на Поділлі в 1917-1920 рр. / К. Завальнюк // Тези доп. і повідом. 17-ї Вінн. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1998. – С. 37-41.

10. Завальнюк К. Генерал УНР із Поділля / К. Завальнюк // Вінницька газета. - 1998, - 26 листопада. – С. 4.
11. Завальнюк К. У наших краях бував він не раз / К. Завальнюк // Вінниччина. - 1999. – 14 травня. – С. 7.
12. Йолтуховський М. Листаючи забуті часописи / М. Йолтуховський // Подільський край. - 1994. - 15 листопада. – С.3-4.
13. Йолтуховський М. Читаючи архівні документи / М. Йолтуховський // Земля Подільська. – 1995. - 11 березня.
14. Калитко С. Діячі Центральної Ради та Східне Поділля / С. Калитко // Тези і доп. і повідом. 19-ї Вінн. обл. іст. краєзн. конф. - Вінниця, 1999. - С. 37-39.
15. Лозовий В. Поляки на Поділлі в період української революції 1917-1920 рр. / В. Лозовий // Поляки на Хмельниччині. - Хмельницький, 1999. - С. 264-267.
16. Малигін А. Вінниччина в добу Директорії: [Події 1919-1920 рр.] / А. Малигін // Тези доп. 15-ї Вінн.обл.краєзн.конф. - Вінниця. - 1996. - С.40-45.
17. Масловський М. Зустріч С. Петлюри в Могилів-Подільському і Ямполі в 1920 р. / М. Масловський // Тези доп. і повідом. 15-ї Вінн.обл.іст-краєзн.конф. - Вінниця, 1996. - С. 52
18. Мельниченко П. Літопис визвольного руху на Поділлі навесні 1917 р. (за матеріалами газети «Народна воля») / П. Мальченко // Тези доп. і повідом. 17-ї Вінн. обл. іст. краєзн.конф.- Вінниця, 1997. - С. 53-54.
19. Новінський Л. Столиця України - Вінниця? / Л. Новінський // Подолія. - 1993. - 15 квітня. – С. 16-18.
20. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство / В. Сергійчук // Дніпро. - 1999. - №5/6. – С. 105-140.
21. Станович М. Бо смерть мов пес голодний, йде за нами: [Вінниччина періоду УНР] / М. Станович // Вінниччина.- 1992. - 17 жовтня. – С. 5-6.
22. Станович М. Борітеся, ще час, ще час! [Область періоду УНР] / М. Станович // Вінниччина. - 1992. - 26 вересня. – С. 15-17.
23. Станович М. Підступаючись до епохи / М. Станович // Вінниччина. – 1992. - 21 листопада. – С. 28-31.
24. Станович М. Злука зароджувалась у Вінниці: [Про Вінниччину в період Директорії] / М. Станович // Вінниччина. - 1992. - 15 серпня. – С. 34-37.

25. Станович М. Юзеф та Симон: [Пілсудський та Петлюра у Вінниці] / М. Станович // Вінниччина. - 1992. - 31 жовтня. – С. 45-48.
26. Станович М. Таємниці готелів «Савой», «Белью», «Континенталь»: [Вінниччина в період Директорії] / М. Станович // Вінниччина. - 1992. - 29 серпня. – С. 27-30.
27. Станович М. Як Петлюра закрив «Свободное слово»: [Вінниччина часів Директорії] / М. Станович // Вінниччина. - 1992. - 12 вересня. – С. 17-18.
28. Стопчак М. Воловик В. Воєнно-політичне становище в Подільській губернії навесні 1919 р.: [Лютий - червень] / М. Стопчак, В. Воловик // Тези доп. 15-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. - С.41-42.
29. Шпильова Л, Степанович М. Редактор, котрий українізував часопис / Л. Шпильова, М. Степанович // Економічне життя Поділля. - 1997. - №2. - С. 5.
30. Яременко О. Встановлення на Поділлі влади гетьмана П. Скоропадського / О. Яременко // Матеріали ІХ Поділ. іст-краєзн. конф. - Кам'янець- Подільський, 1995. - С. 246-248.

Троцюк Юрій
Студент спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І КАРТОГРАФІЇ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ФЕДОРА ШЕВЧЕНКА

В статті аналізуються дослідження з історичної географії і історичної картографії українського вченого Федора Шевченка. Також прослідковуються його ініціативи, щодо створення наукових праць з даної проблематики.

Ключові слова: історична географія, історична картографія, історичний атлас.

В статье анализируются исследования из исторической географии и исторической картографии украинского советского ученого Федора Шевченко. Также прослежено его инициативы для создания работ с данной проблематики.

Ключевые слова: историческая география, историческая картография, исторический атлас.

In the article researches are analyzed from historical geography and historical cartography of the Ukrainian soviet scientist Fedir Shevchenko.

Keywords: historical geography, historical cartography, historical atlas.

Ф. Шевченко (1914 – 1995 рр.) – відомий український історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, спеціаліст у багатьох галузях вітчизняної історичної науки, Людина своєї справи та історичної епохи. Хронологічні межі його наукових досліджень охоплюють проблеми, які стосуються найрізноманітніших періодів історичних процесів на українських теренах від часів Середньовіччя, аж до XX століття.

Спеціальні історичні дисципліни були одним із пріоритетних напрямків дослідження українського вченого Федора Шевченка. Зацікавленість архівознавством, археографією та іншими СІД розпочалося ще в період навчання в Московському державному історико-архівному інституті. «Золота доба» наукової діяльності вченого – кінець 50-х – 60-ті роки XX ст. На цей період і припадає формування цілого комплексу спеціальних історичних дисциплін,

розвиток і становлення яких пов'язане з іменем Федора Шевченка. Федір Павлович Шевченко розробив і втілював у життя програму відродження і розвитку спеціальних історичних дисциплін, виявивши себе тут як учений високого рівня і талановитий організатор науки [1, с. 47].

У своїй статті «Вступ до історичної науки», яка побачила світ в 1959 р., Ф. Шевченко порушив питання розвитку «допоміжних» історичних дисциплін. «В ході розвитку історичної науки, – говориться у статті, – виник ряд «допоміжних» історичних дисциплін. Назву «допоміжні» беремо в лапки, бо вона досить таки умовна, а значення цих дисциплін велике. Від їх розробки в значній мірі залежить якість наукової продукції, краще пізнання фактів, розуміння першоджерел» [2, с. 655]. Автор подає комплекс спеціальних історичних дисциплін у ієрархічній формі, в залежності від їх значення. Перше місце він відводить історіографії, говорячи, що без історії предмета немає самої теорії науки. Поряд з розвитком історіографії почали розвиватися й інші дисципліни, такі як джерелознавство та археографія.

Ф. Шевченко пише: «Часто «допоміжні» дисципліни називають історичними науками. Від цього слід відмовитися, бо історична наука як така – єдина і може ділитися на ряд галузей і предметів-дисциплін. Самі по собі можливості історичних дисциплін обмежені, але в поєднанні з іншими історичними даними вони дають дуже цінні результати» [2, с. 656].

У «Вступі до історичної науки» Ф. Шевченко також згадує історичну географію: «Історичні події відбуваються в просторі і часі. Історичну подію не можна зрозуміти і правильно оцінити, коли хоч одна із згаданих обставин ігнорується. Без цього губиться реальність подій, фактів. Від конкретного знання місця і часу залежить визначення характеру і значення події, факту, явища в загальному історичному процесі. Адже відомо, що загальне в історичному процесі складається з конкретного, включає в себе багатство особливого. Водночас загальне, ціле проявляється через часткове, конкретне. Саме тому історикам, щоб відновити конкретність минулих подій, часто доводиться багато трудитися над встановленням їх часу і місця. Без цієї конкретності не може бути й мови про справжню науковість праці.

Визначенням часу подій займається історична хронологія, яка, на жаль, майже зовсім не розробляється на Україні. Що ж стосується вивчення подій у просторі, у зв'язку з місцевістю, то цим займається історична географія, якій в останній час на Україні приділяється деяка увага. Історична географія, складовою частиною якої є історична

картографія, має настільки важливе значення, що перетворилась у спеціальну галузь історичної науки. Історична географія відіграє дуже важливу роль у розробленні істотних проблем історії, сприяє врахуванню місцевих особливостей розвитку, без уваги до яких не може бути цільної, правильної оцінки подій» [5, с. 708].

Головне, на думку Федора Шевченка питання, що стоїть перед історичною географією – це створення «Історичного атласу України». Ф. Шевченко зазначав, що «історичний атлас свідчить про стан і певний рівень розвитку історичної науки. Тому немає потреби доводити необхідність створення історичного атласу України. Це справа великого політично-державного, міжнародного і культурного значення, бо атлас є джерелом правдивої, високо-наукової інформації про народ, країну» [5, с. 712].

Отже, поштовхом для досліджень з історичної географії стала робота над підготовкою Атласу історії Української РСР. На початку 60-х років Президія АН УРСР видала постанову про видання національного атласу України, третім томом якого мав стати історичний атлас [3, с. 32].

На сторінках «Українського історичного журналу», засновником якого і головним редактором був Федір Шевченко, відбувалося обговорення проекту та концепцій майбутнього історичного атласу [3, с. 32]. У 1966 р. в четвертому номері «УІЖ» Ф. Шевченко порушує питання про структуру Атласу, принципи створення карт до нього, а згодом разом з А. Перковським подав проект видання та список карт [1, с. 60]. Атлас мав бути розділений на чотири розділи-періоди, структуровані за формаційним принципом: 1) Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства; 2) Формування феодальних відносин. Період феодалізму; 3) Розклад феодально-кріпосницької системи і розвиток капіталістичних відносин. Період капіталізму; 4) Велика Жовтнева соціалістична революція. Епоха будівництва соціалізму і комунізму. До атласу мало бути включено 250 карт, схем, планів, діаграм і картограм.

Наступного року у виданні «Комплексне картографування виробничих сил Української РСР» Федір Павлович опублікував замітку про складання III тому національного Атласу історії УРСР. У 1968 р. Ф. Шевченко виступив на науковій конференції з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, де повідомив про сформульовані ним принципи створення Атласу, відзначивши при цьому роль історичної географії [1, с. 60].

На конференції 1970 р., присвяченій темі «Комплексне картографування Української УРСР» Ф. Шевченко виступив із

доповіддю «Про структуру, зміст і принципи створення національного атласу УРСР». Саме тоді Федір Павлович очолив ініціативну групу, завданням якої стала організація робіт з підготовки такої праці. До роботи над Атласом залучалися історики, картографи та інші спеціалісти. Під безпосереднім керівництвом Федора Павловича і була розпочата кропітка робота, спрямована на згуртування навколо цього видання авторського колективу однодумців. В 1971 р. з ініціативи Ф. Шевченка було засновано «Український історико-географічний збірник» з метою розпочати широкомасштабні дослідження з проблем історичної географії та картографії [4, с. 52]. Проте вже в 1972 році робота Ф. Шевченка по підготовці Атласу була припинена у зв'язку з особистими обставинами, Ф. Шевченка було звільнено з посади директора Інституту археології АН УРСР з ідеологічних міркувань.

В 1973 році вчений був поновлений на роботу в Інституті історії АН УРСР. В цей час Ф. Шевченка було призначено керівником групи з історичної географії та картографії відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін [4, с. 53]. В 1981 р. вийшли друком дві підготовлені групою збірки «Історичні дослідження. Вітчизняна історія» вип. 7 та 8, відповідальним редактором яких був Ф.Шевченко. В них висвітлено ряд питань історичної географії та картографії України з давніх часів, джерелознавства, історичної та соціально-економічної географії. Значна увага приділялася матеріалам, присвяченим створенню «Атласу історії Української РСР» (тоді він носив назву «Історико-географічний атлас УРСР»): змісту картографічних і історико-географічних дефініцій, методиці складання карт з історії України XVIII – XIX ст., принципам упорядкування карт «Атласу» тощо [1, с. 10]. У 1982 р. у структурі відділу джерелознавства й допоміжних історичних дисциплін був утворений сектор історичної географії та картографії, керівником якого призначено Ф. Шевченка [3, с. 33].

На 1984 р. співробітники сектору склали понад 100 коментованих карт за темою «Карти подій і явищ на українських землях з давніх часів до початку XX ст.» для першої частини «Атласу історії Української РСР». До комплекту карт увійшли: «Старовинні карти», «Природні явища», «Первісний і рабовласницький устрій», «Східні слов'яни і зародження феодальних відносин», «Україна в IX – XVIII ст.», «Україна в період кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталізму», «Україна 1800 – початку XX ст.» [6, с. 13].

4 жовтня 1987 р. відділ джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін очолив Ю. Пінчук. Ф. Шевченка, звільненого

через досягнення граничного віку для зайняття керівної посади, затверджено на посаді провідного наукового співробітника.

У праці «Допоміжні історичні дисципліни: Історіографія і теорія», яка вийшла в 1985 році, третю главу «Історична географія» писав Ф. Шевченко (у співавторстві). Того ж року у збірнику наукових праць «Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні» він опублікував статтю, в якій йшлося про географічне розміщення іноземних полків на Україні у XVIII ст. «Формування Сербського, Угорського та Молдавського гусарських полків на Україні в XVIII ст.». Водночас він був і відповідальним редактором збірника [1, с. 61].

Ф. Шевченко був талановитим організатором і координатором роботи оргкомітетів майже усіх республіканських конференцій з історичної географії, брав участь в організації регіональних конференцій і був їх активним учасником. У Кам'янці-Подільському на обласній науковій конференції він виголосив доповідь «Проблеми історичної географії Поділля». Тези доповіді «Зв'язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами» опубліковані в Кам'янці-Подільському у 1982 році [1, с. 61]. У 1988 році Ф. Шевченко знову виступає в Кам'янці-Подільському на науковій конференції, присвяченій проблемам економічної географії Поділля, з доповіддю «Картографічне відображення економічного розвитку Поділля в XIX – на початку XX ст.».

Науковий талант Федора Шевченка був помітний у різних дослідженнях різних періодів розвитку історичного процесу і в різноманітних галузях історичної науки, в тому числі і в історичній географії і історичній картографії.

Джерела та література:

1. Апанович О. Федір Павлович Шевченко. Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина. Спогади та історіографічний аналіз / О. Апанович // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2-х т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 34–52.
2. Батуріна С. Спеціальні історичні дисципліни та теорія історичної науки в дослідженнях Ф.П.Шевченка / С. Батуріна // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2007. – №15. – С. 27–34.
3. Іщенко Я. Проблеми геральдики та комплексу спеціальних історичних дисциплін в науковій спадщині Ф.П. Шевченка / Я. Іщенко // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану

- Федора Павловича Шевченка: У 2-х т. – К., 2004. – Т. 2. – С.49–62.
4. Попельницька О., Дмитрієнко М. Проблеми історичної географії у висвітленні праць відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України (1994 – 2003 рр.) / О. Попельницька, М. Дмитрієнко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2004. – №11. – С. 5-28.
 5. Шевченко Ф. Вступ до історичної науки / Ф. Шевченко // «Істину встановлює суд історії» . Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2-х т. – К., 2004. – Т. 2. – С. 562–657.
 6. Шевченко Ф. Про принципи створення історичного атласу України / Ф. Шевченко // «Істину встановлює суд історії» . Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка: У 2-х т. – К., 2004. – Т. 2. – С. 700–720.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ

В статті розглядаються джерелозначні аспекти історії УНС. Автор робить спробу класифікації джерел до історії організації на основі їх типолого-видових особливостей, аналізує рівень інформативності кожного з них.

Ключові слова: джерело, типолого-видова класифікація, тижневик, часопис, календар-альманах, Статут, епістолярії, мемуари.

В статье рассматриваются различные аспекты источников по истории УНС. Автор делает попытку классификации источников к истории организации на основе их типолого-видовых особенностей, анализирует уровень информативности каждого из них.

Ключевые слова: источник, типолого-видовая классификация, еженедельник, журнал, календарь-альманах, Устав, епистолярии, мемуары.

In this atticle autor analyse the differenc aspects of sources witch give information about history of UNA. An author gives it a shot classification of sources to history of organization, make some group of sources witch basis on sme typical aspects, analyses the level of informing each of them.

Keywords: source, classification, weekly, magazine, calendar-almanac, Regulations, letters, memoirs.

Однією із ключових проблем наукового дослідження є поняття джерельної бази, під якою розуміють всю сукупність джерел, на основі яких здійснюється дослідження [9, с. 78]. Для дослідників історії Українського народного союзу (УНС) в цьому напрямку відкриваються великі можливості, адже джерельна база до історії організації включає широке коло різноманітних (за видовою належністю) джерел. Крім того, вона характеризується відносно високим рівнем збереження первісної джерельної бази, тобто тієї, що сформувалася паралельно з подіями. Пов'язано це з тим, що джерела з історії організації формувались та зберігались на американському континенті, який, порівняно з Україною та іншими державами Європи,

практично не зазнав великих руйнувань, спричинених антропогенним фактором. Збереженості джерельної бази сприяло також дбайливе ставлення до діловодчих документів, які неодноразово копіювалися, а у 80-х рр. почався процес мікрофільмування цих матеріалів, створення електронного архіву організації. Так, сьогодні значна частина архіву (головним чином – періодика) доступна в мережі Інтернет. Реальна джерельна база дослідження доволі об'ємна. Єдиною перешкодою, яка стоїть перед дослідниками цієї теми, є віддаленість (архів організації знаходиться в США, матеріали ж електронного архіву складаються з опублікованих раніше наративів) та розпорошеність (кожен відділ має свій власний архів) джерельної бази. Крім того, значна частина джерел (потенційна джерельна база) не опрацьована, тому існує потреба введення її до наукового обігу.

Запропоновані дослідниками (І. Ковальченко, М. Ковальський, Я. Калакура, С. Макачук та ін.) класифікації джерел на типи, надають другорядного значення цінним, на нашу думку, джерелам, тому існує потреба їх уточнення та доповнення. В даній роботі автор здійснює класифікацію джерел на основі їх типолого-видових особливостей, в основу виділення яких покладено спосіб кодування та відтворення інформації. Джерела до даної проблеми доцільно поділити на такі групи: документальні, наративні та аудіовізуальні. Також, враховуючи той факт, що УНС – забезпечене (страхове) товариство, необхідною умовою функціонування якого є економічна діяльність, особливого значення, як окремих, самостійний вид джерел, набувають статистичні документи, аналіз яких дає змогу отримати цінні відомості про фінансову діяльність Союзу, його кадровий склад, рух членів, прослідкувати основні шляхи капіталонадходжень та капіталовкладень організації. В свою чергу, з виділених вище груп можна виокремити підгрупи. Залежно від сфери виникнення та застосування, документальні джерела до даної теми можна поділити на кілька основних категорій: 1. Програмні документи – Статут, Основна грамота; 2. Діловодча документація, яку складають матеріали кількох підвидів – документація центральних структур УНС: індивідуальні звіти: звітні матеріали головних урядників Союзу; ухвали та постанови, протоколи, звіти конвенцій; регіональна документація, створення в результаті діяльності відділів на місцях: заявки членів, рекомендаційні звернення. В протоколах УНС відзеркаленні фактично всі від найдрібніших до широкорезонансних справ [6, с. 52]. Однак, не всі протоколи збереглися в архіві. Лише половина з них, тобто з останніх 14 конвенцій від 16-ї в 1925 р. до 29-ї в 1978 р. зведені в окремі книги, а попередні 15 треба шукати в

річниках Свободи, що забирає багато часу, бо річники не мають індексів [6, с. 52].

Статут – це кодифікований нормативно-правовий акт, що є зведенням правил, які регулюють діяльність організацій, установ, товариств, громадян, їх відносини з іншими організаціями та громадянами, права та обов'язки в певній сфері державного управління або господарської діяльності. Перша крайова громадська установа українців в Америці, що нею був УНС портебувала розробки документів, які б регламентували її діяльність. Над проектом першого Статуту працював о. І. Волянських, який розіслав іншим членам товариства-засновниками копії цього проекту. Саме в цьому «вузькому колі» відбулося інтенсивне обговорення майбутнього установчого документа. Так, о. У. Обушкевич та А. Полянський активно відстоювали позицію, що в слові «русський» необхідно повинне бути подвійне «с», в той час як о. Г. Грушка наполегав на протилежному [7, с. 94]. Оскільки кожен член УНС зобов'язаний був ознайомитися з основними напрямками діяльності організації, а опрацювання Статуту вимагало багато часу, головні урядники прийняли рішення про створення його «скороченої редакції», яка відома під назвою Основна грамота. Вона містить відомості про цілі УНС, регламентує діяльність у сфері культури, економіки, містить перелік моральних норм, яких повинен дотримуватися член організації, регламентує зв'язки з іншими організаціями.

Значний комплекс джерел представлений наративами, які, на нашу думку, можна поділити на: 1. Епістолярії; 2. Мемуари, серед яких можна виокремити статті аналітико-мемуарного характеру та власне мемуари; 3. Статті публіцистичного характеру. Специфічними ознаками цього роду джерел є те, що вони, як правило, ювілейного характеру, створювалися з певною метою, найчастіше – з агітаційною, головна їх ознака – глорифікація УНС. 5. Спеціальним наративним джерелом є Привіти, які містять цінну інформацію про завдання УНС.

Мемуарна література – специфічне історичне джерело, яке дає можливість відтворити колорит епохи, визначити ставлення певних суспільних груп до подій, що відбуваються. Часто в них фіксуються факти, які не були висвітлені в інших джерелах [8, с. 154]. В нашому випадку мемуари яскраво відтворюють суспільно-політичну ситуацію, в якій перебували українські поселенці на американському континенті, не лише розкривають ставлення різних категорій населення до УНС, але й дають змогу визначити шляхи, якими ці люди потрапляли до Союзу [2; 3; 4; 10; 11; 12]. Однак, враховуючи ряд недоліків, які притаманні для мемуарних джерел, (помилки пам'яті, суб'єктивна

манера викладу, неможливість визначення ступеня достовірності джерел, на основі яких написаний твір[8, с. 155]), при їх опрацюванні необхідне широке використання критичних методів аналізу.

Варто відзначити, що автором в силу об'єктивних причин, але, головним чином, через відсутність доступу (у зв'язку з віддаленістю) не було використано аудіовізуальні джерела, які є важливим джерелом до вивчення історії організації.

Як окремий вид комплексних джерел, слід розглядати й періодичну пресу («Свобода», «The Ukrainian Weekly», «Веселка»). Вона є джерелом великої пізнавальної цінності [13, с. 130], специфіка якого вимагає проведення спеціального дослідження, з застосуванням так званої внутрішньої класифікації.

Саму періодику можна поділити на газети, журнали, календарі-альманахи. Зупинимось детальніше на характеристичі кожного з цих видів.

Газета – це видання у вигляді одного або декількох аркушів установленого формату, що виходить через певні короткі проміжки часу і містить офіційні документи, оперативну інформацію і статті з актуальних суспільно-політичних, наукових, виробничих і інших питань, а також літературні твори та рекламу [15, с. 275]. Газетою, яка є важливим джерелом до вивчення історії УНС сміливо можна назвати «Свободу». Її перша сторінка, як правило, відводилася для публікації новин у світі та США, взятим переважно з американської преси та українських газет, привезених з Європи [19, с. 466; 18, с. 714]. На другій розміщувалась редакційна стаття, повідомлення дописувачів, передруки деяких літературних прозових та поетичних творів. На третій – велося обговорення сучасних подій, часто подавалися політичні огляди з України, а на четвертій – оголошення та реклама [20, с. 679].

За словами Л. Рудницького, статті газети надзвичайно різноманітні за жанрами та тематикою. В них у всій повноті описуються події з життя в Україні та діаспорі. Газета яскраво демонструє інтерес українських американців до своєї Батьківщини, еволюцію патріотизму українського народу. В ній не лише вміщувалась хроніка подій, вона сама інспірувала і генерувала події у політичному, релігійному і культурному житті(напр. «Свобода» стала тим ядром, з якого згодом сформувався УНС.), була не тільки джерелом інформації про культурні події у громаді, а й засобом вираження критичної оцінки цих подій, форумом для літературних публікацій. Початки української літератури в США тісно пов'язані з цією газетою [20, с. 681-682].

Іншою газетою, що фактично являла собою англomовний аналог «Свободи» була, заснована в 1933 р. «The Ukrainian Weekly». На видання покладалися винятково інформативні функції, воно мало бути джерелом оперативної інформації про Україну та українські громади в Америці. Тиждень розрахований на читачів двох категорій: американців – від пересічних громадян – до урядовців; молоде покоління українських емігрантів, яке погано розуміло українську мову [5, с. 145]. До кінця 70-х рр. обидва видання (і «Свобода», і «Тиждень») мали спільну редакційну колегію. Власного редактора «The Ukrainian Weekly» отримав лише в 1977 р. Ним стала Р. Ганзевич. За її словами, цією газетою, як джерелом об'єктивної інформації, часто користувалися і нині користуються в Конгресі США, під час розгляду українських питань [1]. В січні 1981 р. відбулося остаточне відділення від «Свободи».

Видання у вигляді блоку скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу встановленого формату, що містить статті, реферати та інші жанри літературних творів, а також образотворчі матеріали прийнято називати журналом [15, с. 275]. Саме таким виданням є дитячий місячник «Веселка», що становить додаткове джерело до вивчення історії УНС. Зазвичай кожен випуск журналу має однаковий обсяг, постійні рубрики та ін. Спочатку «Веселка» таким виданням не була. Найімовірніше це спричинено тим, що часопис виходив як додаток до «Свободи», і лише згодом став окремим журналом під редакцією членів Об'єднання працівників дитячої освіти. 15 вересня 1954 р. разом зі «Свободою» з'явилося перше число «Веселки» у вигляді чотиристорінкової вкладки. Згодом, журнал став одним з головних засобів популяризації українознавчого матеріалу серед дітей. З нього ми черпаємо важливі відомості про українознавчу, виховну роботу УНС. Співпраця, яка проводиться під егідою цього журналу є яскравим прикладом консолідаційних зусиль Союзу.

Специфічним видом періодичного видання є календарі-альманахи, що за своїм зовнішнім оформленням, специфікою структури, тематично змісту належать до періодичних видань журнального типу [17, с. 526-527]. Однак, при джерелозначному аналізі цього типу періодики можна зіткнутися з рядом труднощів. По-перше, визначення терміну «календар-альманах» у різних довідкових виданнях трактується по-різному, не вивчена ще історія розвитку видань цього типу. Тому, спробуємо детальніше охарактеризувати цей вид джерел.

Найчастіше календар розглядається як видання довідкового плану [17, с. 527]. Сам термін «альманах» також означає календар. В

«Українській літературній енциклопедії» (1988. – Т. 1) це слово тлумачиться як «збірник календарно-довідкового плану». Отже, назва «календар-альманах», по суті, творить тавтологію «календар»-«календар», що, до певної міри, пояснює об'єднання їх в одне видання [16, с. 228]. Зазвичай альманахи, за поодинокими винятками, виходили в світ як завершені, не розраховані на продовження випусків, видання, і за цією ознакою за ними закріпилося визначення неперіодичних видань. Навідміну від них, календарі, як довідкові видання, виходили систематично.

Зростання популярності одинарних випусків видань цього типу створило умови для їх серійного видання. Унікальним «довготривалим явищем» став «Календар-альманах УНС» та «Календар-альманах «Свободи», які видавалися як «на звичайний» (щорічні, звичайні випуски, які були своєрідними підсумками річної діяльності організації) так і «незвичайний» рік (такий підзаголовок мали випуски, приурочені до відзначення визначних подій, присвячені відомим діячам). Вони почали виходити з 1904 р. Літературну частину календарів складають підрозділи публікацій художніх творів, науково-популярних матеріалів, рекламної інформації та ін.

Перегляд змісту календарів-альманахів УНС та «Свободи» дозволив встановити, що характерною для них є специфічна побудова випусків, а саме – об'єднання в одному виданні календарної частини та альманаху. Кожна з частин видання, у свою чергу, складається з розділів, у яких матеріали об'єднані за тематикою та жанровими ознаками. Календарна частина (календаріум) містить календарі різних видів (релігійно-конфесійні, віросповідальні, астрономічні), а також матеріали, що стосуються релігійних свят. Зміст альманахової частини випусків складають твори художньої літератури та публіцистики, науково-пізнавальні матеріали та поточна інформація (зокрема, реклама). Зміст календарів-альманахів має таку ж чітку тематичну спрямованість, як інші видання періодики, зокрема часописи, газети.

На сьогодні ще залишається не з'ясованою історія розвитку календарів-альманахів як окремого типу періодичних видань. Не складено повного списку календарів-альманахів за їх назвами та випусками. Залишається недослідженим питання типологічного співвідношення календарів-альманахів та календарів, що мають структуру календарів-альманахів і були багаторічними виданнями [17, с. 529].

Крім того, відомо, що в періодиці публікуються різноманітні за видами, жанрами і походженням матеріали, документи органів державного управління, громадських організацій, політичних партій,

виступи державних та громадських діячів, представників творчої інтелігенції, робітництва, молоді, жіночого руху. Враховуючи, що домінуюче місце на шпальтах періодичних видань займають публіцистичні матеріали, можна виділити газетно-журнальну публіцистику як окрему групу писемних джерел, що є основним носієм інформації. Інформацію фактичного характеру черпаємо, головним чином, з заміток, оглядів, звітів. Матеріали аналітичного характеру містяться в колонках головного редактора, а інколи й в інтерв'ю. Отже, для більш ґрунтовеної характеристики періодики необхідним є її поділ на тематичні жанри.

Отже, джерельна база до історії УНС надзвичайно різноманітна. Увесь масив джерел можна потілити на кілька категорій на основі їх типолого-видових особливостей. Значний комплекс джерел представлений документами, що являють собою результат діяльності керівних структур УНС. Залежно від цього можна виокремити діловодчу документацію центральних керівних органів та керівних структур відділів. Дана категорія представлена звітами, протоколами, резолюціями, які надають повну інформацію про функціонування організації. Важливу інформацію також надають наративи. Вони представлені епістоляріями, мемуарами. Специфічним наративним джерелом є привіти – звернення головного передсідника до делегатів конвенції, в яких він висловлює свої побажання та пропозиції. Для характеристики економічної сторони діяльності УНС, встановлення кількості членів та ін. важливе значення мають статистичні джерела, представлені звітами головного касира та касирів відділів, звідомленнями Коловної котрольної комісії. Особливим видом джерела, яке подає різнопланову інформацію, є періодика. Її ґрунтовний аналіз вимагає використання методів внутрішнього класифікації.

Проте, перед дослідниками історії УНС стоїть ряд проблем. Віддаленість архіву утруднює доступ до ряду матеріалів. Завдає клопотів й його розпорошеність. Крім того, значна частина матеріалів, пов'язаних з початковим періодом діяльності організації, частково втрачена.

Джерела та література

1. Байдюк З. Газета – носій інформації про Україну в США [Електронний ресурс] / З. Байдюк. – Режим доступу: www.voanews.com/.../a-49-2006-12-13-voa2-86941787.html. – Назва екрану.

2. Барагура В. Воєнні переживання сірої людини: Спогади з Другої світової війни / В. Барагура. – Нью-Йорк; Джерсі Сіті: В-во Свобода, 1991. – 146 с.
3. Барагура В. Як я став журналістом: спогади із студентських років 1928 - 1934 / В. Барагура. – Торонто.
4. Голод Д. Як охрещено Союз / Д. Голод // Календар Свободи на Мазепинський рік. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк, 1959. – С. 23.;
5. Держко І. “The Ukrainian Weekly” (1933 – 2003 pp.): до річниці створення / І. Держко // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення VIII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 24-26 жовтня, 2003 року, Львів / [Ред. М. Романюк] / НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2003. – С. 145-147.
6. Драган А. У дзеркалі конвенцій УНС / А. Драган // Альманах УНС: Коли ми діждемося Вашингтона з новим праведним законом. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1982. – С. 51-62.
7. Драган А. Український народний союз у своє 85-річчя / А. Драган // Альманах УНС: У сторіччя народження С. Петлюри. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1979. – С. 93-98.
8. Єловський У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми / У. Єловський // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії і методології: Збірник наукових праць у двох частинах / [Відп. ред. М. Дмитрієнко]. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2006. – Число 13. – Част. 2. – С. 152-161.
9. Історичне джерелознавство [Підручник] / Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
10. Кедрин І. Як я шукав “Свободи”/ І. Кедрин // Альманах УНС. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1975. – С. 108.
11. Кедрин І. Життя. Події. Люди: Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976. – 72 с.;
12. Кедрин-Рудницький І. Мої шефи-редактори / І. Кедрин-Рудницький // Календар Свободи на 1956 рік. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1956. – С. 78-82.
13. Крупський І. Українська преса як історичне джерело: Загальний огляд (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) // Збірник праць Наук. досл. центру періодики. – Вип. 13. – Львів, 2005. – С. 130-138.
14. Лехтер В. До 85-ліття Свободи / В. Лехтер // Альманах УНС: 85-ліття Свободи, 45-ліття Українського тижневика, 25-ліття Веселки на 1978 рік. – Джерсі Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1978. – С. 67-83.

15. Марченко Н. Періодичні видання як історичне джерело / Н. Марченко // Актуальні питання вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2009. – Вип. 16. – С. 275-277.
16. Передирій В. Історичний календар-альманах “Червоної калини” як тип періодичного видання 1921-1929 рр. / В. Передирій // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / [Ред. кол. Я. Дашкевич, Л. Зашкільняк, В. Здоровяга, Р. Кирів та ін.], 1999. – Вип. 6. – С. 222-241.
17. Передирій В. Календар-аламанах як тип періодичного видання (за матеріалами гальцької преса 20-30-х рр. XX ст.) / В. Передирій // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (17 – 18 травня, 2002 року, Львів) / [Ред. М. Романюк] / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника, НДЦП. – Львів, 2002. – С. 529-529
18. Сенік Я. До історіографії дослідження історії української періодичної преси США / Я. Сенік // Українська періодика. Історія і сучасність: доп. та повідомлення восьмої всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Львів, 2003. – С. 706-721.
19. Сенік Я. До початків українського друку в Сполучених Штатах Америки / Я. Сенік // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2002. – Вип. 9-10. – С. 465-487.
20. Сенік Я. Культурно-просвітницька діяльність перших редакторів української еміграційної преси США / Я. Сенік // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (17 – 18 травня, 2002 року, Львів) / [Ред. М. Романюк] / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. Стефаника, НДЦП. – Львів, 2002. – С. 681-682.

Галішевський Віталій
Аспірант кафедри «Історії»
Національного університету «Острозька академія»

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В ТВОРЧОСТІ М. Ю. БРАЙЧЕВСЬКОГО

Робота присвячена висвітленню поглядів М. Ю. Брайчевського на історію українсько-російських відносин. Проаналізовано також його позицію у характеристиці сучасних йому українсько-російських взаємин та погляд на їх перспективи.

Ключові слова: М. Брайчевський, українсько-російські відносини, СНД, Народний Рух України «за перебудову».

Работа посвящена отражению взглядов М. Ю. Брайчевского на историю украинско-русских отношений. Проанализировано также его позиция в характеристике современных ему украинско-русских взаимоотношений и взгляд на их перспективы.

Ключевые слова: М. Брайчевский, украинско-русские отношения, СНГ, Народное Движение Украины «за перестройку».

The work is devoted to the views of M. Braychevsky the history of Ukrainian-Russian relations. Also analyzed the characteristics of its position in contemporary Ukrainian-Russian relations and look at their prospects.

Keywords: M. Braychevsky, Ukrainian-Russian relations, the CIS, «People's Movement of Ukraine «for reconstruction».

Проблема українсько-російських відносин здавна цікавить не лише політиків й політологів, а й істориків. Практично кожен так чи інакше сприймає та оцінює місце Росії в українській історії та сучасності та навпаки. Зважаючи на перипетії нашої історії (тривале перебування України у складі спочатку Російської імперії, пізніше СРСР), переважна більшість досліджень з цієї теми вказували на позитивний вплив Росії на «молодшого брата». Однак завжди з'являлися незгодні, що відстоювали іншу думку. Серед таких був і герой нашого дослідження – історик-нонконформіст Михайло Брайчевський.

Зважаючи на наукові зацікавлення Михайла Юліановича, не варто сподіватися на широкий спектр матеріалів з даної проблематики. Все таки у славистиці і, частково, в номадистиці не так вже і багато

українсько-російських відносин. Однак саме погляди на історію давніх слов'ян, і насамперед Київської Русі, визначають позицію того чи іншого історика. Але не варто забувати, що такий активний діяч, як Михайло Брайчевський, залишив також значний спадок праць політичного, соціального та культурного спрямування. Саме в них і відображено його бачення українсько-російських стосунків. І в більшості випадків, думки вченого проявляються не у відкритій формі, як у його відомому творі «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції», а у більш затушованій, де наприклад, негативний вплив з боку Москви показувався через хабарництво, нехлюйство, відверту антиукраїнчину чиновників та вищого партійного керівництва.

Отож М. Брайчевський, як адепт українофільської схеми історії України Михайла Грушевського, безперечно стояв на автохтонності та незалежності як українського історичного процесу, так і народу. Відстоюючи ідею українського націотворення за схемою М. Грушевського («Україна і Росія сформувалися після розпаду Русі в умовах роздільного існування» [3, с. 491]), Брайчевський поступово дійшов до ідеї державного суверенітету України. Він вказував, що значні культурні, ментальні та інші особливості, а насамперед формат суспільних відносин вказував на доцільність незалежного існування двох сусідніх народів. Сміховинною тезою Брайчевський вважав твердження, згідно з яким український народ боровся з сусідами задля приєднання до народу російського. Зокрема в одній з його праць читаємо таке: «Цим історичним актом (Переяславською радою 1654 р.) була завершена тривала боротьба волелюбного українського народу проти іноземних поневолювачів, за возз'єднання з російським народом в єдиній Російській державі. Тож не будемо дивуватися, що акт возз'єднання розглядався як підведення підсумків всієї попередньої історії українського народу (коли головною історичною метою його було саме приєднання до Росії). У зв'язку з цим історія України дістала дуже своєрідну інтерпретацію. Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином проти власної національної незалежності. Що незалежне існування було величезним злом для нашого народу. І що, отже, всі ті, що кликали його на боротьбу за національну незалежність, були...найлютішими ворогами українського народу» [3, с. 497-498].

М. Брайчевський на чільне місце висував необхідність духовного і культурного відродження українського народу, зокрема, його національної самобутності, традицій, мови, правдивого висвітлення історичного минулого. Він звинувачував Москву у

антиукраїнській політиці, нищенні пам'яток історії та культури, переслідуваннях за переконання, незаконних арештах і закритих політичних судах, проти тих, хто чинив опір русифікації, ідеологічному одурманюванню людей догматами соціалістичного реалізму [6, с. 104].

Більш активно виявилися його державницькі погляди тоді, коли він став одним з засновників «Руху за перебудову». Тут М. Брайчевський бере активну участь у розробці політичної програми цієї організації, дискутує з лідерами Руху про перспективи українського державного будівництва. Активна громадська діяльність Михайла Юліановича в цей період дозволяє краще прослідкувати його суспільно-політичні погляди, які у попередні етапи були прикриті цитатами марксистсько-ленінської ідеології. Тепер же він активно включився в дискусію щодо перспектив української державності, традиції якої він виводить ще з періоду Київської Русі. Проте вчений враховував також і історичні приклади, що вказували на прорахунки українських провідників, доводячи цим те, що Москва у існуючій ситуації (1989 р. – В. Г.) піде на все, щоб задушити потяг України до суверенітету. Акцентуючи увагу на кількох принципових моментах державного будівництва (1. не повинно бути сфер життя, підпорядкованих загальносоюзним інституціям; 2. не повинно бути загальносоюзних збройних сил; 3. не повинно бути подвійного громадянства; 4. «абсолютно неприйнятною є стаття, що утверджує російську мову в ролі державної в межах цілого Радянського союзу» [7, арк. 7]), він наголосив, що їх ігнорування може знову повернути державність України до тієї ж історико-політичної фікції, якою вона була доти [4, с. 80]. Однією з основних вимог-засторог М. Брайчевського була апеляція до суспільної думки і її перевиховання з інтернаціоналістичної ідеології на націоналістичну. «В нашу свідомість укорінився стереотип, згідно якого багатонаціональні держави є великим благом і досягненням людства» [7, арк. 1]. Наводячи приклад історичної долі колоніальних держав і процесу здобуття незалежності постколоніальними країнами, Михайло Юліанович вказував на значну прогресивну роль націоналізму в процесі здобуття країною державного суверенітету: «Як раз ХХ ст. пройшло під гаслом націоналізму та національно-визвольної боротьби. Воно позначене крахом колоніальної системи, повним розпадом імперій – Австро-Угорської, Османської, Британської, Французької і т.д. та здобуття залежними країнами державної незалежності» [7, арк. 1].

З обґрунтуванням цих позицій М. Брайчевський не раз виступав на шпальтах газет та журналів і після прийняття Акту про державну незалежність України. Зокрема, коли Росія почала робити спроби протягнути через СНД ідею спільних стратегічних сил та створення Ради колективної безпеки, він наголосив, що концепція спільної оборони є одним з найнебезпечніших стереотипів комуністичного мислення, тією основою, на якій виросте «нова «тюрма народів» [2, с. 121]. М. Брайчевський позиціонував курс України на європейську інтеграцію. Зокрема він зазначав: «Але хто б міг розтлумачити мені, чому Україна, скажімо має об'єднатися з Узбекистаном, або Киргизією і не об'єднуватися з Польщею, Чехією, Угорщиною, Словаччиною, Болгарією та іншими Європейськими народами, з якими її зв'язують до порівняння тісніші та органічніші зв'язки – історичні, культурні, світоглядні, конфесійні і т.д.» [7, арк. 3]. Ще в радянський період він констатував «європейськість» України, вказуючи, що з Європою її пов'язували куди більш тісніші зв'язки, ніж з двома іншими «братніми народами»: «Україна[...]становила собою невід'ємну частину європейського *terrarium urbis*, її історія була нерозривно пов'язана з тими процесами які в цей час визначали головні напрямки всесвітньої історії» [8, 262].

Одне з найважливіших місць у державній політиці України Михайло Юліанович відводив мовно-культурному питанню. Вказуючи на негативний вплив штучного насадження російської мови і культури, вчений наголошував, що протягом свого тривалого панування в Україні Москва долучалася до процесу позбавлення народів їх власної національної культури, їхнє прилучення до фактично провінційної російської культури. Підтверджуючи свою думку, вчений пише: «Найзначніші й найталановитіші представники української інтелігенції зараховувалися (і продовжують зараховуватися до числа діячів російської культури (Микола Гоголь, Михайло Глінка, Ілля Рєпін та ін.)» [3, 534]. Висвітлюючи це питання у історичному зрізі, М. Брайчевський вказував, що у переважній більшості випадків насадження російської культури в Україні мало регресивний характер. Зокрема він вказував, що «російська культура в XVII-XVIII ст. перебувала у жалюгідному стані і стояла набагато нижче від української. Вона не тільки не могла здійснювати «благотворний вплив» на українську культуру, але навпаки, сама розвивалася під благотворним впливом останньої» [3, с. 513], а тривале насадження російської культури призвело до того, що «країна майже зі стовідсотковою грамотністю, якою описав її в середині XVII ст. Павло Алеппський, Україна на початку XIX ст. перетворилася на країну з

майже суцільною неписьменністю. В галузі науки, літератури, мистецтва Україна стала глибокою провінцією яка змушена була доводити своє право і здатність на власний культурний розвиток» [3, с. 534].

В негайному вирішенні мовного питання М. Брайчевський бачив підвалини для нового розвитку української культури уже в незалежній державі. Він наголошував, що державна мова «має застосовуватися в усіх сферах суспільного життя – в державних установах, культурних закладах, на підприємствах, у торгівлі, закладах громадського харчування, обслузі тощо» [2, с. 122] і що офіційна влада зобов'язана підтримувати розвиток державної, національної мови. «Відкритий лист» до Президента України засвідчив його виняткову увагу до становища державної мови в країні. У ньому М. Брайчевський показав небезпеки нехлюйського ставлення до національної мови у державі, вказавши, що масове ігнорування чиновниками державної мови та швидкий процес зросійщення української нації – це очевидний крок до втрати Україною незалежності [1, с. 17-18].

Отож, прослідкувавши основні аспекти суспільно-політичних поглядів М. Брайчевського, вважаємо, що вони видають в ньому справжнього патріота України, який не будучи українцем по крові, став одним з найвидатніших українців по духу. Вказуючи на стародавні державотворчі традиції українського народу, Михайло Юліанович вважав, що Україна повинна бути суверенною, наголошував на євроінтеграційному курсі України. Наголошував на неприйнятності курсу зовнішньої орієнтації на Росію і СНД. Був переконаним захисником української мови і культури.

Насамкінець, замість загального висновку, вважаємо за доречне навести думку знаного російського вченого Л. Гумільова: «Коли астрономи спостерігають близьке проходження великої планети і малого метеору, то їх не дивує, що останній підкоряючись силі тяжіння, або падає на планету, або стає її супутником. І ні планета, ні метеор, ні сила тяжіння не винні, тому що в природі немає місця поняттю вини. Але коли стикаються різні етнічні і суперетнічні цілісності, чи може бути по іншому? Воля і настрої окремих людей розчиняються в статистичних закономірностях етногенезу, що відрізняються від законів природи лише меншою вивченістю. Зіткнення народів з протилежними інтересами завжди створює гострі колізії...» [5, с. 356].

Джерела та література:

1. Брайчевський М. Мова і держава. Відкритий лист Президенту України Леоніду Кучмі / М. Брайчевський // Українське слово. – 2000. - № 9. – С. 17–18.
2. Брайчевський М. Нація і держава/ М. Брайчевський // Київ. – 1993. - №. 3. – С. 121– 126.
3. Брайчевський М. Приєднання чи воз'єднання? / М. Брайчевський // Вибрані твори. – Нью-Йорк; К., 1999. – С. 289 – 536.
4. Брайчевський. М. Про українську державність / М. Брайчевський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1989. – Т. XXVI. – Ч. 4 (104). – С. 76–81.
5. Гумилев Л. История народа хунну / Л. Гумилев. – М., 2008. – С. 356.
6. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956 - 1987) /Б. Захаров. – Харків, 2003. – 144 с.
7. ІР НБ ім. В. І. Вернадського НАНУ, Ф. 320, Оп. 1, спр. 534, 7 арк. Про новий союзний договір (Виступ на «круглому столі»).
8. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог, 2009. – 525 с.

Пась Сергій
Магістрант спеціальності «Історія»
Національного університету «Острозька академія»

**«ОСТРОГІАНА» НА СТОРІНКАХ ОПУБЛІКОВАНИХ
МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЙ «МИНУЛЕ
І СУЧАСНЕ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ»**

В статті висвітлено дослідження з острогіани в сучасній українській історіографії (на основі матеріалів конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся»)

Ключові слова: *Волинське обласне товариство краєзнавців, конференції, краєзнавство.*

В статье освещены исследования по острогиане в современной украинской историографии (на основе материалов конференций «Прошлое и современное Волыни и Полесья»)

Ключевые слова: *Волинское областное общество краеведов, конференции, краеведение.*

The article is devoted to researches of ostrohiana in modern Ukrainian historiography (based on conference proceedings «Past and Present of Volyn and Polissya»)

Keywords: *Volyn Regional Association of ethnographers, conferences, regional studies*

Всім нам відомі поняття «батьківщина», «національна гідність», «патріотизм». Вони беруть свій початок зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки та власне, свого роду, тобто місця, де людина народилася, зросла, де пройшло її дитинство. Вони (знання) передаються із покоління в покоління багатоголоссям рідної мови. Ми тільки тоді стаємо частиною народу, коли маємо глибокі почуття до землі, на якій проживаємо, глибоку повагу до вікових народних традицій. Знання рідного краю збагачує нас, вчить шанувати свій народ та інші народи, що здавна проживали в Україні. Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної та духовної культури України.

За майже чверть століття існування Волинського обласного товариства краєзнавців ним проведено понад 150 міжнародних,

всеукраїнських, регіональних наукових історико-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, читань, виставок, презентацій краєзнавчих видань, відкриття пам'ятних дошок, вшанування відомих краєзнавців області, тощо.

З 1985 року у Луцьку проводяться наукові історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині» з виданням наукових збірників тез (1-ий – 7-ий випуски) і матеріалів (з 8-го випуску) як загального, так і тематичного характеру [9, с. 75-148], кількість яких на березень 2012 року налічує сорок збірників. З 2002 року назва конференції змінилась на «Минуле і сучасне Волині та Полісся», що вказує на розширення регіональної тематики проблем, що розглядаються на конференціях [9, с. 99]. Проведення конференцій значно активізувало вивчення краєзнавчої проблематики як у змістовому спрямуванні досліджень, так і у кількісному її вираженні. До краєзнавчих досліджень долучилася когорта вчителів історії, української мови та літератури, природознавства, для значної частини яких це стало справою життя.

Матеріали конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся» були і є одним із найважливіших напрямків діяльності Волинського обласного товариства краєзнавців (нині — Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України). Варто відмітити, що вони (матеріали конференцій), а точніше їхня наповненість, найбільш повно репрезентують краєзнавчий рух на Волині.

Здебільшого, конференції, по яких згодом видавались матеріали, присвячувались святковим датам волинських міст [10; 12; 13; 16; 18; 19; 20; 21; 22; 29], важливим історичним подіям [11; 17; 24], особам [14; 15; 26].

Всі конференції мали опубліковані збірники тез доповідей та повідомлень, які стали неперіодичними виданнями зацікавлених у розвитку краєзнавства організацій, дослідників, науковців і, в першу чергу, Волинського національного університету, Волинського обласного товариства краєзнавців та Волинського краєзнавчого музею. За великою кількістю публікацій ховається клопітка праця авторів та редакційних колегій, оскільки не завжди з легкістю відбувалась підготовка до видання збірників, включення окремих публікацій та залучення авторів достатньої компетентності і наукової кваліфікації. Огляд збірників дає можливість побачити не лише окремі сторінки краєзнавства, а також ставлення до окремих подій, фактів, історичних осіб з певних світоглядних позицій: ідеологічних, політичних, морально-етичних та інших. Це дає можливість певною мірою простежити зміни ставлення не лише дослідників, науковців,

краєзнавців, але й зміни концептуальних положень щодо полярних в минулому і тепер позицій.

Хоча конференції й мають волинезнавчий характер, проте тільки в частині збірників містяться матеріали щодо досліджуваної нами тематики («Острогіана») [10, 14, 16; 21; 22; 23; 25; 27; 28; 29]. Решта ж, внаслідок того, що мала іншу тематичну спрямованість, не містила в собі потрібних нам матеріалів.

Географія учасників конференцій охоплює широке коло дослідників і виходить за межі регіональних конференцій, оскільки представлені учасники як із регіону Волині, так і з інших частин України, а також з-за кордону. Так в більшості збірників матеріалів конференцій ми можемо побачити учасників конференцій, що походять з-за меж України [9, с. 75-148].

Тематика виступів на конференціях розподілена по секціях. Перші два збірники, як данина минулому (для них же це було сучасністю), містять в собі секції, присвячені «Волині радянській» або «Волині радянського періоду». Але на інформативне наповнення цих секцій назви ніяк не впливали, адже, наприклад, в секції «Волинь радянського періоду» в матеріалах конференції за 1985 рік ми можемо побачити статті щодо соціально-економічного розвитку Волині в XIV-XVII століттях [7, с. 136-139], урбанізаційних процесів на Волині в XVI - XVII століттях [8, с. 144-147] в яких ми частково можемо почерпнути відомості щодо соціально-економічного розвитку м. Острога та Острозької волості, також щодо діяльності князів Острозьких.

Вже в збірнику за 1988 рік поміщено тези виступу І. Паславського, щодо діяльності Острозької академії, наголошено на важливості цього культурно-історичного феномену в українській історії [30, с. 210-213]. В матеріалах за 2009 рік поміщено статтю В. Гуцула, в якій він вказує на роль Костянтина Острозького в битві на Ведрозі. Наголошено, що це була чи не найдраматичніша військова поразка гетьмана.

Перейдімо ж, безпосередньо, до дослідників з м. Острога – студентів, аспірантів, викладачів, які брали участь в конференціях «Минуле і сучасне Волині та Полісся».

М. Бирук у своїх статтях звертається до висвітлення соціально-економічного розвитку Острога на початку XVIII століття [6, с. 339], соціально-економічного та політичного розвитку Острозької волості [5, с. 96], звертається до джерелознавчих аспектів теми, аналізуючи інвентар 1709 року [4, с. 427].

В статті І. Рибачок ми можемо знайти відомості щодо населення Острога в другій половині XVI – першій половині XVII століття [31, с. 472].

Важливим є внесок В. Атаманенко у розробку даної проблематики. Вперше його ім'я з'являється на сторінках матеріалів конференцій за 2003 рік [2, с. 45] і з того часу більшість його виступів та статей, поміщених до опублікованих матеріалів конференцій, звернені в сторону волинезнавчих студій ранньомодерної доби, в руслі яких автор торкається питання острогіани. В. Атаманенком піднято питання маєткового забезпечення церкви на Волині [1, с. 57], наголошено на впливах волинського можновладства на монастирі [1, с. 58]. Так, наприклад, автор пише, що 1507 року великий князь передав Костянтину Івановичу Острозькому право держати Жидичинський монастир і села та архімандритство «зъ своею руцею мети». За словами автора, цей факт можна вважати ключовим у процесі перетворення володарів Острога в символ опори православ'я. Ще більше піднявся авторитет князя Острозького в результаті надання йому права керувати по смерті митрополита Йосифа Солтана маєтками Київської митрополії (1521 року). Розташування центру єпархії в приватному маєтку, можливо, послужило ще однією підставою для перетворення в єпископську резиденцію й Острога, родового гнізда князів Острозьких. Крім того, у маєтках князів Острозьких знаходилася переважна більшість монастирів, розташованих на території приватних володінь. Причиною цього було особливе ставлення роду до справи підтримки православної церкви.

В. Атаманенком звернено увагу й на обороноздатність міст Південно-Східної Волині [3, с. 141], проте більшість статей автора джерелознавчого спрямування. В них автор на основі описово-статистичних джерел акцентується на соціально-економічному розвитку Волині загалом та маєтків Острозьких.

З викладеного вище можемо зробити висновок, що досліджувана нами проблематика представлена на сторінках опублікованих матеріалів конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся» фрагментарно. У відсотковому відношенні, щодо тематики збірників загалом, острогіана складає близько 1 % [9, с. 75–148]. Проте, наповненість даних матеріалів конференцій різноплановими за своєю суттю статтями й тезами доповідей фахових спеціалістів-істориків та краєзнавців-аматорів.

Джерела та література:

1. Атаманенко В. Маєткове забезпечення православної церкви на Волині / В. Атаманенко // Минуле та сучасне Волині та Полісся. Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині: Науковий збірник: Матеріали XVII Волинської обласної наукової конференції / Управління Волинської єпархії УПЦ КП, Волинське обласне товариство краєзнавців. - Луцьк, 2005. – С. 57-59.
2. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI-XVII ст. з історії Ковельщини / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. – Луцьк, 2003. – Ч. 1. – С. 45-50.
3. Атаманенком В. Обороздатність міст Південно-Східної Волині в кінці XVI – першій половині XVII / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. Вип. 30. Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24 – 25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 141.
4. Бирук М. Інвентар 1709 року як джерело до вивчення Острожчини / М. Бирук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 427.
5. Бирук М. Острозька волость в кін XVII– на поч. XVIII ст. / М. Бирук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Вип. 35. Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Луцьк. - Луцьк, 2010. – С. 96.
6. Бирук М. Соціально-економічний розвиток Острога на початку XVIII століття / М. Бирук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Старовижівщина з глибини століть. Науковий збірник. Вип. 28. Матеріали XXVIII Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 17 річниці незалежності України та 500-річчю першої писемної згадки про Стару Вижівку та Нову Вижву, 20-21 червня 2008 р., смт. Стара Вижівка – с. Нова Вижва. – Луцьк, 2008. – С. 339.
7. Димнич Я. Соціально-економічний розвиток Волині в XIV - XVII століттях / Я. Димнич // Минуле і сучасне Волині. Тези доп. та повідомл. Волин. регіонал. іст.-краєзн. конф. – Луцьк, 1985. – С. 136-139.

8. Заєць А. Процес урбанізації Волинського воєводства у XVI – XVII ст. / А.Є. Заєць // Минуле і сучасне Волині. Тези доп. та повідомл. Волин. регіонал. іст.- краєзн. конф. – Луцьк, 1985. – С. 144-147.
9. Зміст матеріалів конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся» за 1985-2009 роки // Минуле і сучасне Волині. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу утворення. Спеціальний випуск – Луцьк, 2009. – С. 75 – 148.
10. Минуле і сучасне Волині та Полісся : Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства. Матеріали XXIII обласної наук.-практ. іст.-краєзн. конф. – Луцьк, 2007.– 265 с.
11. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Вип. 39. Матеріали XXXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Іваничі. / Упоряд. А. Силук, Л. Куль. - Луцьк, 2011. - 362 с.
12. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Науковий збірник. Вип. 32. – Луцьк, 2009. – 318 с.
13. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 25. – Луцьк, 2007. – 338 с.
14. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край. Науковий збірник. Вип.27. Матеріали XXVII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-ій річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О.Цинкаловського, м. Володимир-Волинський, 22 лютого 2008 р. – Луцьк, 2008. – 377 с.
15. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині. Науковий збірник. Вип. 33: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчя з часу створення Колодяжного. літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк - с. Колодяжне, 30 черв. - 1 лип. 2009 р. / Упр. культури і туризму Волин. Облдержадмін та ін.; ред. кол.: Геннадій Бондаренко та ін. - Луцьк, 2009. - 290 с.
16. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Науковий збірник: Матеріали XXI Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці

Незалежності України та 505-річчю першої писемної згадки про с. Сереховичі, 17 листопада 2006 р. Вип. 21. - Луцьк, 2006. - 270 с.

17. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. Вип. 30. Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24 – 25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – 454 с.

18. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковий збірник. Вип. 37. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Камінь-Каширськийю - Луцьк, 2010. - 240с.

19. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині. 36. наук. праць. Матеріали XIV волинської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 13-й річниці Незалежності України і 680-й річниці надання Володимир-Волинському Магдебурзького права. - Луцьк, 2004. - 480 с.

20. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. - Луцьк, 2003. - Ч. 1. - 342 с.

21. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. - Луцьк, 2003. - Ч.2. - 194 с.

22. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Вип. 35. Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Луцьк. - Луцьк, 2010. - 506 с.

23. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олика і Радзівілли в історії Волині та України. Науковий збірник. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конференції. - Вип. 18. - Луцьк, 2006. - 205 с.

24. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – 521 с.

25. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Старовижівщина з глибини століть. Науковий збірник. Вип. 28. Матеріали XXVIII Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 17 річниці незалежності України та 500-річчю першої писемної згадки про Стару Вижівку та Нову Вижву, 20-21 червня 2008 р., смт. Стара Вижівка – с. Нова Вижва. – Луцьк, 2008. – 404 с.

26. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Науковий збірник. Вип. 9. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої конференції 20-23 січня 1998 р. – Луцьк, 1998. - 397 с.

27. Минуле і сучасне Волині: Тези доповідей і повідомлень II-ої волинської історико - краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1988. - Ч. 2. – 273 с.
28. Минуле та сучасне Волині та Полісся. Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині. Науковий збірник. Матеріали XVII Волинської обласної наукової конференції / Управління Волинської єпархії УПЦ КП, Волинське обласне товариство краєзнавців. - Луцьк, 2005. - 83 с.
29. Минуле та сучасне Волині та Полісся: Камінь-Каширський в історії Волині та України. Науковий збірник. Матеріали XX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 810-й річниці першої писемної згадки м. Каменя-Каширського та 100-й річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабліовського, 26 жовтня 2006 року, м. Луцьк. - Вип. 20. - Луцьк, 2006. - 205 с.
30. Паславський І. Острозька академія як культурно-історичний феномен / І. Паславський // Минуле і сучасне Волині: Тези доповідей і повідомлень II-ої волинської історико - краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1988. - Ч. 2. – С. 210-213.
31. Рибачок І. Населення Волині в описово-статистичних джерелах другої половини XVI – першій половині XVII століття / І. Рибачок // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. – Луцьк, 2009. – С. 472

ЗМІСТ

Секція 1. Історія України

Вертелецький Дмитро

НОВЕ ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (ЕТАПУ С-II) ОСТРОГ –ЗЕМАН	4
--	---

Луб'яницький Антон

РЕКОНСТРУКЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЙ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЗАМ-КУ ЗА ОПИСАМИ 16-ГО СТОРІЧЧЯ. ТРУДНОЩІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	11
---	----

Штиба Ірина

УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.	17
---	----

Годжал Світлана

ГРЕКИ В ОСТРОЗЬКОМУ ОСЕРЕДКУ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVI – ПОЧАТОК XVII СТ.)	24
---	----

Личик Іван

ПОБОРОВІ РЕЄСТРИ 70-80-Х РР. XVI СТ., ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗАСЛАВСЬКОЇ ВОЛОСТІ	29
---	----

Романюк Сергій

ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛУЦЬКОГО БРАТСТВА	37
---	----

Засипко Мар'яна

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА Д. АПОСТОЛА	44
---	----

Ткачук Аркадій

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ ДУХОВНІ СЕМІНАРІЇ ПРАВО-БЕРЕЖЖЯ У ПРАВОВОМУ ПОЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ	53
--	----

Дем'янчук Надія

РОЛЬ ЧЕХІВ У ДУХОВНІЙ РОЗБУДОВІ КВАСИЛОВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.	62
---	----

Сараєва Ольга ВЗАЄМОДІЯ СЛОВ'ЯНОСЕРБЬСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА І СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІНІЦІАТИВ	70
Андріяка Ганна ФЕЛЬДШЕРСЬКІ ШКОЛИ У СТАНОВЛЕННІ МЕДИКО- САНІТАРНОЇ СПРАВИ В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ 1904 – 1917 РОКАХ.....	79
Журук Лариса МАЛА РАДА ЯК ЗАКОНОДАВЧИЙ ОРГАН УЦР	86
Лугова Олена ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГОРОЖАНСЬКОГО КОМІТЕТУ	94
Рибко Олександр СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА ВОЛИНІ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.	99
Гончарук Оксана РОЗВИТОК КРАСЗНАВЧОГО РУХУ В ОСТРОЗІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	107
Василюк Андрій РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ НА ВОЛИНІ У 1921-1939 РР.	113
Драчук Ольга ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ С. Ф. РУСОВОЇ	123
Муляр Тетяна ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ СОЮЗУ УКРАЇНОК НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	130
Іванов Сергій СИСТЕМА ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ НА ОСТРОЖЧИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	137

Скоков Олександр РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ У 1945 – 1953 РР.	145
---	-----

Манько Ірина РАДЯНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ НА РІВНЕНЩИНІ (1953-1960-ті рр.)	153
--	-----

Іванова Людмила УВ'ЯЗНЕННЯ ТА УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОЗАХИСНИКІВ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ (1960-ТІ – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-Х РР.)	160
--	-----

Шайнога Олександр СТВОРЕННЯ ТА ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ КРАЙОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ (1989 – 1991)	167
--	-----

Секція 2. Україна і світ

Богданець Сергій ЗУНР У ГЕОПОЛІТИЧНИХ РОЗРАХУНКАХ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ.....	176
--	-----

Матюк Олена КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ПОЛЬСЬКИХ ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕРНОВАНИХ (1920 - 1924 РР.).....	185
--	-----

Власюк Олег УКРАЇНСЬКІ ПРЕДСТАВНИКИ ВІД ВОЛИНИ У ПОЛЬСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ (1922–1927 РР.)	195
---	-----

Галай Микола РОЗГОРТАННЯ ПОЛІТИКИ УТРАКВІЗАЦІЇ ШКІЛЬНИЦТВА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В СЕРЕДИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	208
---	-----

Мініч Антоніна КАРПАТСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УГОРЩИНИ 1938 – 1939 рр.	217
Логвин Іван РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕРАЛЬНОЇ КРЕДИТОВОЇ СПІЛКИ ЯК ІНСТИТУТУ ЗБЕРЕЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ РОЧЕСТЕРУ (США)	223
Андрукевич Яна ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ «НОВОГО ЛЕЙБОРИЗМУ» ТОНІ БЛЕРА	228
Ярмоленко Віталій ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ДЕРЖАВАМИ СХІДНОЇ АЗІЇ В КОНТЕКСТІ БАГАТОВЕКТОРНОСТІ	233
Ващенко Олена ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ США ЩОДО ІРАКУ, ІРАНУ ТА АФГАНІСТАНУ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	244
Тимосевич Володимир СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО - ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ МІЖДЕР- ЖАВНИХ ВІДНОСИН	254
Гарбарук Альона ПРОБЛЕМА ОБЛАШТУВАННЯ «ЦВИНТАРЯ ОРЛЯТ» У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА НА МЕЖІ ХХ-ХХІ СТ.	262
Паляниця Тарас ПОЗИЦІЇ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС ЩОДО ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ ТУРЕЧЧИНИ	270

Секція 3. Історіографія, джерелознавство та методологія історії

Бирук Микола

ІНВЕНТАРНІ ОПИСИ ОСТРОЗЬКОЇ ВОЛОСТІ КІНЦЯ XVII –
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVIII СТ. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО 276

Фініковський Юрій

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XVII – XVIII СТ. 284

Васик Ольга

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУЛЯРІВ МЕТРИЧНИХ КНИГ
ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ВІРОСПОВІДАнь ДОНБАСУ
(за матеріалами метричних книг Державного архіву Донецької
області)..... 292

Шотік Ярослав

ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ
П. КУЛІША 301

Колонюк Дмитро

ВІННИЧИНА В ЧАСИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
1917 – 1920 РР. 309

Троцюк Юрій

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ І КАРТОГРАФІЇ У
НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ФЕДОРА ШЕВЧЕНКА 315

Харковець Олександра

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО
СОЮЗУ 321

Галішевський Віталій

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В ТВОРЧОСТІ М. Ю.
БРАЙЧЕВСЬКОГО 330

Пась Сергій

«ОСТРОГІАНА» НА СТОРІНКАХ ОПУБЛІКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ
КОНФЕРЕНЦІЙ «МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ВОЛИНИ ТА
ПОЛІССЯ»..... 336

Збірник наукових праць

Актуальні питання історії України. Україна і світ.

*Збірник матеріалів Третньої Регіональної наукової конференції
25 квітня 2012 року, місто Острог*

Контакти:

Факультет міжнародних відносин

Адреса: 35800 вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл.,
+38 036 5430832, e-mail: ntsiaioo@gmail.com

Дякуємо за допомогу в підготовці конференції:

*деканові факультету міжнародних відносин А. Є. Атаманенку,
викладачам кафедри історії ім. проф. М. Ковальського
(Завідуючий кафедри – проф. В. В. Трофимович.):
В. Б. Атаманенку, Я. М. Антонюку, М. Б. Близняку, А. І. Смірнову,
В. В. Трофимовичу, В. П. Яремчуку.*

Головний редактор Ігор Пасічник

Відповідальний секретар і упорядник – Віталій Галішевський,
Сергій Богданець, Сергій Пась

Технічний редактор Роман Свиначук

Комп'ютерна верстка Сергій Пась

Художнє оформлення обкладинки Катерини Олексійчук

Видавництво Національного університету „Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свиначук М.А.